

Министерство на образованието, културата и изследванията
на Република Молдова

Елена РАЦЕЕВА, Надежда КАРА, Кирилка ДЕМИРЕВА

Български език и литература

за **8.** клас

издание четвърто, преработено

CARTIER
e d u c a t i o n a l

Elaborat conform Curriculumului disciplinar în vigoare și aprobat prin Ordinul Ministrului nr. 589 din 6 iunie 2013. Editat din sursele financiare ale Ministerului Educație, Culturii și Cercetării.

Comisia de experți:

Nadejda Dimitrova, Ecaterina Derivolcova, Galina Pascova,
Aleona Stoeva, Valentina Caramalac, Nina Iurovscaia.

Recenzenți:

Gheorghe Barbarov, scriitor, om emerit, membru al USM,
membru al Uniunii Scriitorilor din Bulgaria; T. Zaicovscaia, doctor în filologie;
I.I. Kaunenco, doctor în psihologie; Valeriu Podborschi, conf. universitar, UTM.

Consultant:

Tatiana Stoianova

CARTIER

Publicată de Editura CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD 2012.
Tel./fax: 022 24 05 87, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
cartier.md

*Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune
din România și Republica Moldova.*

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Colecția *Cartier educațional* este coordonată de Viorica Goraș-Postică

Editor: Gheorghe Erizanu

Autori: Elena Rațeeva pentru literatura bulgară (pag. 122-263, pag. 286-301);

pentru limba bulgară (teme introductive);

Nadejda Kara pentru limba bulgară (tema I, III, IV);

Kirilka Demireva pentru limba bulgară (tema II, V);

pentru literatura bulgară (pag. 264-285)

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Elena Rațeeva, Nadejda Kara, Kirilka Demireva,
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА ЗА 8. КЛАС
Ediția a IV-a, iunie 2019

© 2019, 2013, 2008, 2003, Editura Cartier pentru prezenta ediție.

Toate drepturile rezervate. Cărțile Cartier sunt disponibile
în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Раџеева, Елена.

Български език и литература: за 8. клас/ Елена Раџеева, Надежда Кара, Кирилка Демирева;
comisia de experți: Nadejda Dimitrova [et. al.]; Мин. на образованието, културата и
изследванията на Република Молдова. – Изд. 4-то, прераб. – [Chișinău]: Cartier, 2019
(Tipogr. „Bons Offices”). – 320 p. – (Colecția „Cartier educațional”/ coord. de Viorica Goraș-Postică,
ISBN 978-9975-79-896-9).

Apare din sursele financiare ale ale Ministerului Educație, Culturii și Cercetării. – 370 ex.

ISBN 978-9975-86-343-8.

811.163.2+821.163.2.09(075.3)

P 276

Acest manual este proprietatea Ministerului Educației,
Culturii și Cercetării al Republicii Moldova

Școala/Liceul _____
Manualul nr. _____

Anul	Numele și prenumele elevului care a primit manualul	Anul școlar	Starea manualului	
			la primire	la returnare
1				
2				
3				
4				
5				

- Profesorul trebuie să controleze dacă numele elevului este scris corect.
- Elevii cărora le este destinat manualul nu trebuie să facă niciun fel de notații pe pagini.
- Rugăm ca manualele să fie păstrate cât mai îngrijit.
- Starea manualului se va înscrie folosind termenii: **nouă, bună, îngrijită, nesatisfăcătoare, proastă.**

Съдържание

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ПЪРВА ТЕМА: РОДОСЛОВИЕ

Урок 1.	Текст. Признаци на текста	12
Урок 2.	Общуване. Речева ситуация	14
Урок 3.	Книжовен език. Същност и предназначение	16
Урок 4.	Стил. Видове стил	18
Урок 5.	Текст и стил	20
Тестови задачи	22

ВТОРА ТЕМА: БАЩИ И ДЕЦА

Урок 6.	Разговорен стил	26
Урок 7.	Синонимия. Анализ и създаване на текстове на разговорния стил	28
Урок 8.	Научен стил	30
Урок 9.	Официално-делови стил	32
Урок 10.	Публицистичен стил	34
Урок 11.	Художествен стил	36
Урок 12.	Стилистичен анализ на текстове от художествения стил	38
Урок 13.	Обобщителни упражнения върху функционалните стилове	40
Урок 14.	Съчинение разсъждение върху текст от художествена литература	42
Урок 15.	Създаване на съчинение разсъждение на тема „Горчивите плодове на лошия родителски пример“	44
Урок 16.	Есе	47
Урок 17.	Още за есето	50
Тестови задачи	53

ТРЕТА ТЕМА: МЕЧТИ И ИДЕАЛИ

Урок 18.	Видове изречения по състав	58
Урок 19.	Сложно смесено изречение. Строеж. Интонация, пунктуация. Употреба..	60
Урок 20.	Пряка и непряка реч. Начини на изразяване на чужда реч. Интонация, пунктуация	62
Урок 21.	Цитиране и цитат. Редактиране на грешки при цитиране	64
Тестови задачи	66

ЧЕТВЪРТА ТЕМА: ВРЕМЕ И ВРЕМЕНА

Урок 22.	Думата като езикова единица	70
Урок 23.	Думата като знак	72
Урок 24.	Промени в значението на думите: стесняване и разширяване на лексикалното значение.	74
Урок 25.	Етимологично значение на думата	76
Урок 26.	Синонимия	78
Урок 27.	Антоними. Омоними. Пароними.	80
Урок 28.	Фразеология	82
Урок 29.	Видове речници	84
Урок 30.	Дума и контекст в художествения текст	86
Урок 31.	Международна културна лексика	88

Урок 32. Обществено-политическа лексика	90
Урок 33. Емоционално-оценъчна и експресивна лексика	92
Тестови задачи	94

ПЕТА ТЕМА: ЗЕМЯ И ХОРА

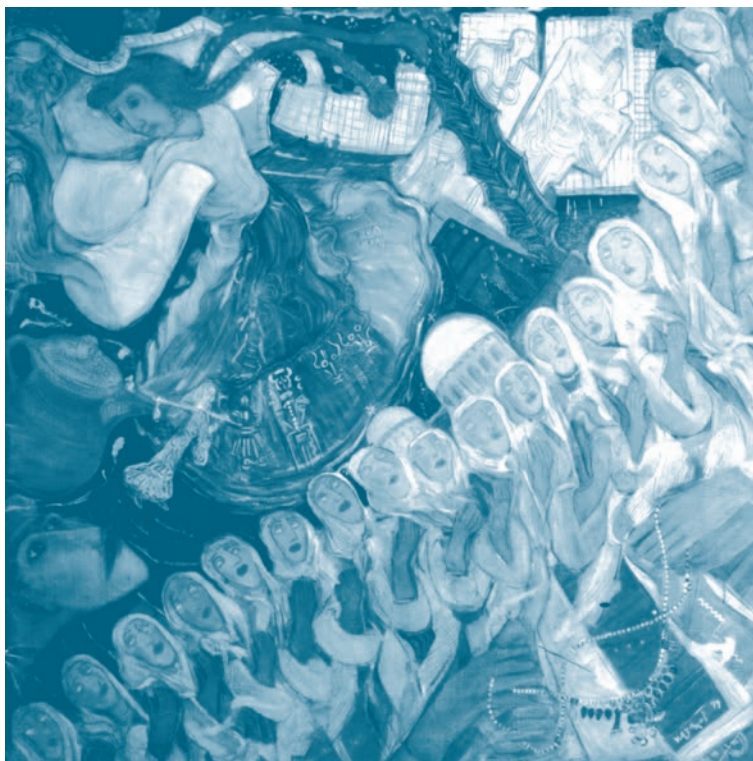
Урок 34. Изменяеми и неизменяеми части на речта	98
Урок 35. Наречие. Правопис и употреба	100
Урок 36. Вид на глагола. Значение и употреба	102
Урок 37. Сложни глаголни времена (повторение и обобщение)	104
Урок 38. Наклонение на глагола. Изявително наклонение	106
Урок 39. Преизказно наклонение	108
Урок 40. Повелително наклонение	110
Урок 41. Условно наклонение	112
Урок 42. Употреба на глаголните времена в разговорната реч	114
Урок 43. Употреба на глаголните времена и наклонения в различни функционални стилове	116
Тестови задачи	118

БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

ЗА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ	122
Портрети, дела и събития на Българското възраждане	
Подписваше се „българин“	124
Стари писма от Болград	126
Българският Великден	127
ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО	128
Петко Рачов Славейков	128
ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА	131
Любен Каравелов	139
МАМИНОТО ДЕТЕНЦЕ	141
Урок по литературна теория. Повест	154
Урок по литературна теория. Хумор, Ирония, Сатира	155
Христо Ботев	156
МАЙЦЕ СИ	158
ПАТРИОТ	160
ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО КРАЯ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА	162
Историята в портрети, дела и събития	
Александър Тодоров-Балан. Откъс от книгата „... ЗА МЕНЕ СИ“	164
Иван Вазов	166
НЕМИЛИ-НЕДРАГИ	168
Урок по литературна теория. Художествена истина и художествена измислица	192
Из романа „ПОД ИГОТО“. Зелената кесия	193
Алеко Константинов	199
ДО ЧИКАГО И НАЗАД	200
Урок по литературна теория. Пътепис	221

Историята в портрети, дела и събития	
Д-р Кр. Кръстев и списание „Мисъл“	224
Пенчо Славейков	226
НЕРАЗДЕЛНИ	228
СТО ДВАДЕСЕТ ДУШИ	230
Пейо Яворов	232
МАЙ	234
ВЪЛШЕБНИЦА	235
Елин Пелин	236
АНДРЕШКО	238
Христо Смирненски	246
ЮНОША	248
Урок по литературна теория. Символ	249
КЪМ ВИСИНИ	251
ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ	252
Елисавета Багряна	252
ПОТОМКА	253
Йордан Йовков	256
ДРУГОСЕЛЕЦ	257
Димитър Талев	264
ЗЛАТНИЯТ КЛЮЧ	266
ИЗ СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА	272
Атанас Далчев	272
КЪМ РОДИНАТА	272
Блага Димитрова	274
РОДИНА	274
Николай Хайтов	276
ВАНЮ ПРАВИ ДУВАР	277
Андрей Германов	283
ПРАСКОВКА ПРЕД ДЯДОВАТА КЪЩА В СЕЛО КАВАКЛИЙ, ЛОЗЕНГРАДСКО	284
ИЗ ЛИТЕРАТУРАТА, СЪЗДАДЕНА ОТ БЪЛГАРИТЕ ПРЕСЕЛНИЦИ	286
Мишо Хаджийски	286
БЕЖАНЦИ	287
Петър Бурлак-Вълканов	293
МОИТЕ БЕСАРАБСКИ БЪЛГАРИ	293
СЛАВОСЛОВ НА АНДРЕЙ GERMANOV	295
Нико Стоянов	296
МОЯТ РОД	296
Тестови задачи	298
Приложение	302
Речник	313

Български език

„Езикът ни е великолепен по звучност, по изразителност и по енергия. И ние си го обичаме като едно от най-скъпите наследства, завещани нам от дедите ни“.

Иван Вазов

„Това е обичта на родната кръв...“

Защо обичам родителите си? Могат ли да се намерят думи, които да обяснят тази обич? Няма ли да изчезне магията на нещо необяснимо, неизмеримо?

Разбира се, има обич, която може да се обясни. Например обичам дадена книга, защото ме покорява мъдростта ѝ и изпитвам от нея естетическа наслада. Обичам дърветата през пролетта, техните белоцветни и белоснежни цветчета. Те ме даряват с радост и изумление от бялата чистота и красота. Обичам дърветата през есента, когато природата-художник ги обагря с различни цветове – жълто, червено, кафяво – и удивлението от цветната хармония изпълва тялото и душата ми.

Но има любов необяснима, чиста и свята, естествена и интимна. Нея как да обясня? Това е обичта на душата, на родната кръв, на моето „аз“ към родината, родното място, към родителите ни, които не избираме и за които обикновено не говорим. Тази обич е много свидна и неостаряваща.

Ние я носим от началото на появата ни до края на света. Нея я носят всички хора по земята – силни и слаби, млади и стари, образовани и необразовани. Ние я поемаме заедно с майчиното мляко и откриваме в приликата със своите родители – в жестовите, в поведението, в отношението си към света.

Стиховете на Христо Ботев са един своеобразен диалог с майката, с бащината „родна стряха“, „бащиното огнище“, с „гроба бащин“, „плача майчин“. Първото и последното му стихотворение са сътворени за тях. Нима те не са и моята изповед?

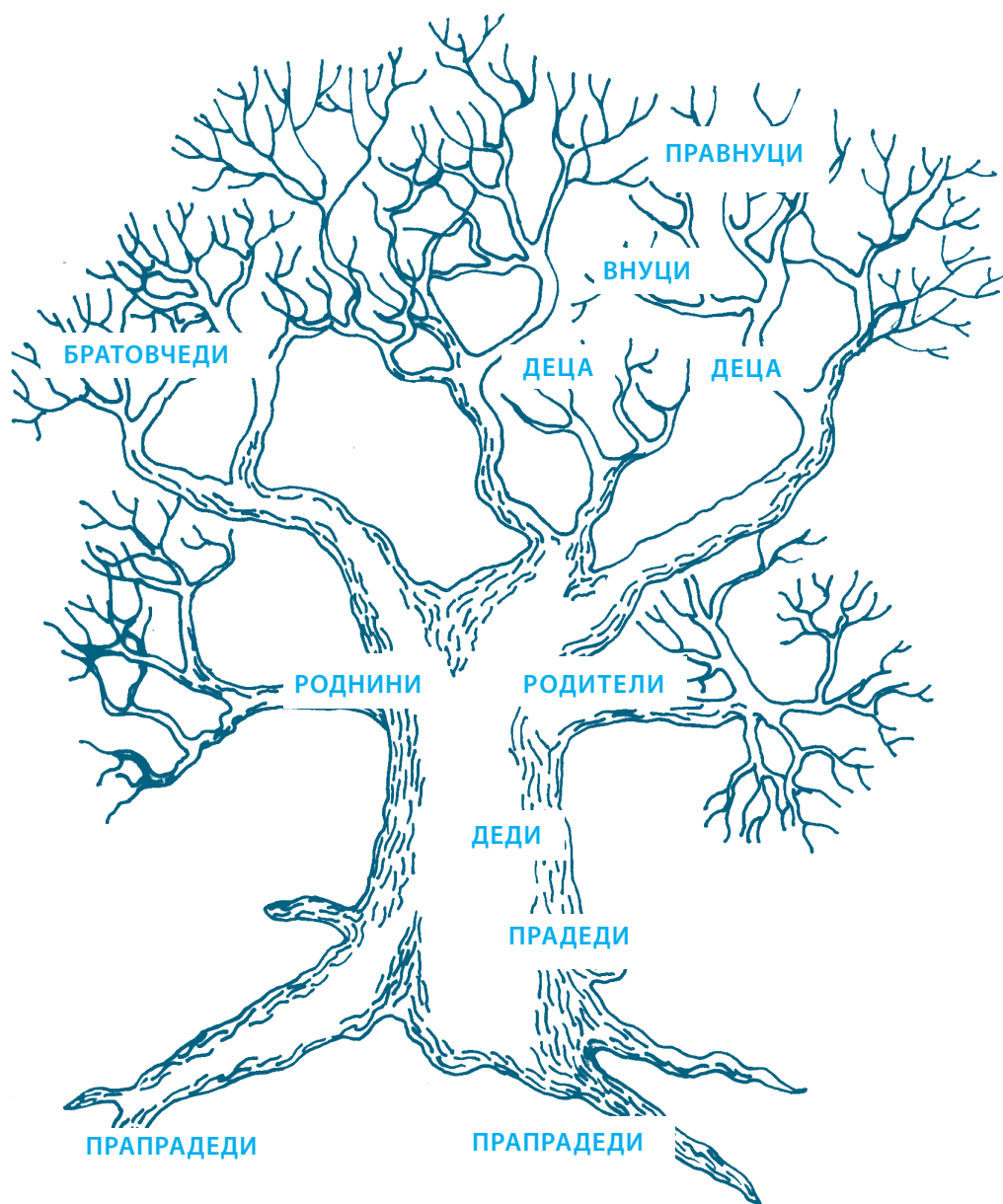
Поетът Димчо Дебелянов нежно и искрено, „с тих шепот“ копнее да се завърне „в бащината къща, когато вечерта смирено гасне“. И той в тишината вижда едно видение – майка си, която стои на прага и го чака. Завърнал се, той поставя главата си на нейното рамо и дълго повтаря „мамо, мамо“. Поетът изразява тук моята любов, необяснима и неизмерима, превръщайки я в поезия. Това е изповедта на неговата душа, но е израз и на моята обич, вечна и свята.

И аз като всеки един човек се гордея с родителите си и се стремя да им подражавам. Обичам ги заради тяхната грижовност и затова, че са ме създали. Обичам ги и затова, че са ме възпитали на трудолюбие, обич към родината и всичко живо. И аз се стремя да бъда един пълноценен във всяко отношение човек.

Родителите – това е моето начало. А по-късно ще стана и аз майка, ще обичам своите деца и още по-късно те ще обичат техните. Такъв е кръговратът на човешкия живот. Така светът започва, защото има обич, родна кръв, наследствени гени. Така ще бъде до края на света... А може би той няма да свърши поради това, че има любов необяснима и неизмерима – вечна и свята любов между родители и деца.

*Силвия Методиева, 18 години,
Българско училище в Отава, Канада*

- Кой от мислите в съчинението на българката от Канада са ти близки?
- Коментирай надеждата на авторката, че светът може и няма да свърши, тъй като има любов между родители и деца.
- Как разбираш ти израза „обичта на родната кръв“?

РОДОСЛОВИЕ

КОЙ КАКЪВ Е В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО И РОД

*От учебник „Българска литература”
на Димитър Маринов, 1887 година*

Названията на членовете във възходящата линия са следующите:

Първо коляно: мъж и жена, като баща и майка – родители.
Мъжът се нарича още **ЧЕЛОВЕК (ЧОВЕК), ВОЙНО, СЪПРУГ, СТОПАНИН**.
Жената се нарича още **СЪПРУГА, ДРУГАРКА, СТОПАНКА**.
Бащата се нарича още **ОТЕЦ, ТАТО (ТАТКО)**.
Майката се нарича още **МАТЕР, МАМА**.
Бащата и майката вкупом се наричат **РОДИТЕЛИ**.
Второ коляно: **ДЯДО и БАБА**.
Дядото се нарича още **ДЯДКО, СТАР БАЩА, СТАРЕЦ**.
Бабата се нарича още **БАБИЦА, СТАРА МАЙКА**.
Трето коляно: **ПРАДЕД и ПРАБАБА**.
Четвърто коляно: **ПРАПРАДЕД** или **ЧОКУНДЯДО** и **ПРАПРАБАБА** или **ЧОКУНБАБА**.

Названията на колената във низходящата линия са следующите:

Първо коляно: **БАЩА и МАЙКА**, в приказките и в обикновения говор се наричат **КОРЕН**.
Второ коляно: децата **СИН, ДЪЩЕРЯ**. А когато се родят две деца **БЛИЗНАЦИ**.
Децата се наричат още **ДЕТЕ, ОТРОК**.
Синът се нарича още **СИНЧЕ, РОЖБА**. Ако е първороден **ПЪРВАК**, а ако е последна рожба **ИЗТЪРСАК**. Ако е роден след смъртта на баща си – **ПОСМЪРТНИК** или посмъртница.
Дъщеря се нарича още **КЕРКА, ЧЕРКА**.
Трето коляно: **ВНУК-ВНУЦИ** и **ВНУКИНЯ**.
Четвърто коляно: **ПРАВНУК** и **ПРАВНУКИНЯ**.
Пето коляно: **ПРАПРАВНУК (ЧОКУН ВНУК)** и **ПРАПРАВНУКИНЯ (ЧОКУН ВНУКИНЯ)**.

Другите названия за родство са:

1. Брат на дядото или чичо на бащата **ПРАЧИЧО**.
2. Сестрата на бабата или тетка на бащата се нарича **ПРАТЕТКА**.
3. Братът на бащата се нарича **ЧИЧО** или **СТРИКО**.
4. Жената на чичото се нарича **СТРИНА**.
5. Сестрата на бащата се нарича **ЛЕЛЯ, ЛЕЛИЦА**, а сестрата на майката **ТЕТКА, ТЕТИЦА**.
6. Жената на сина се нарича от баща му и майка му **СНАХА, СНАШИЦА**.
7. Бащата и майката на сина се наричат от снахата **СВЕКЪР** и **СВЕКЪРВА**.
А бащата и майката на снахата се наричат от сина **ТЪСТ** и **ТЪЩА**, за които синът е **ЗЕТ, ЗЕТКО**.
8. Братът на мъжа се нарича от неговата жена **ДЕВЕР, БРАЙНО**.
9. Братът на жената се нарича от мъжа **ШУРЕЙ, ШУРЕК**.
10. Сестрата на мъжа в отношение към жената му е **ЗЪЛВА, ХУБАВКА, ЯБЪЛКА, ДУНКА, ЗЛАТА, НЕВЕНКА**.
11. Сестрата на жената в отношение към мъжа е **БАЛДЪЗА**.
12. Жените на двама братя една за друга са **ЕТЪРВА, ЕТЪРВИ**. А мъжете на две сестри са **БАДЖАНАК, БАДЖАНАЦИ**.
13. Братя, родени от един баща и една майка, са **БРАТЯ, ЕДНОКРЪВНИ БРАТЯ**, а сестрите **СЕСТРИ, ЕДНОКРЪВНИ СЕСТРИ**.

- Прегледай книгата на П.В. Кайряк „Родословные древа Тараклии“, Кишинев, 1999 г.
- До какво коляно можеш да нарисуваш генеалогичното дърво на своя род?
- Има ли във вашия семеен архив стари снимки, на които е заснет родът Ви? Познаваш ли имената на всичките от снимката? Определи в какво родство си с всеки от снимката.

ТЕКСТ. ПРИЗНАЦИ НА ТЕКСТА

1. Прочети текста.

Голям принос за утвърждаването на българския език в Бесарабия има бележитият български просветител Павел Калянжи (1838-1890). Роден в Лясковец, завършил Ришельовския лицей в Одеса, от 1860 г. до освобождението на България П. Калянжи живее и работи в Бесарабия. Дълги години той е ръководител на училищата на българските колонисти.

Павел Калянжи с голяма упоритост и всеотдайност работи за въвеждане на българския език в Бесарабия. Той създава няколко сполучливи учебника: „Български буквар“, „Кратка читанка...“, „Другар за деца“, „Кратка свещена история и катехизис с нужните молитви“, издадени в Болград.

Учебниците на Калянжи са преиздавани и издавани и в България.

В навечерието на освобождението на България Павел Калянжи се включва в революционната дейност и помага при създаването на четата на Христо Ботев, за формирането на българското опълчение в Кишинев.

Името на Павел Калянжи трябва да е познато и уважавано, защото той има голям принос в просвещението и в цялостния живот на бесарабските българи.

По Николай Червенков, доктор по история.

- Помисли какво заглавие би поставил към текста. Определи основния предмет на текста и запиши думите, които го назовават.
- Раздели текста на смислови части. Кои думи във всяка част назовават темата (предмета) на тази част?
- Обобщи микротемите, които изразяват темата на целия текст.
- Прочети първото и последното изречения от текста. Как са свързани те с темата и съдържанието на текста?

ПРИПОМНИ СИ ...

Текстът представлява **тематично и смислово единство**, в което изреченията са свързани по правилата на езика.

Предмет на текста – основното, за което се говори в текста.

Тема на текста – това, което се казва за предмета на текста.

Ключови думи – думите, които назовават най-важните факти от информацията за **предмета и темата** на текста.

Обърни внимание:

Текстът е езикова единица, която представя речево произведение, изградено от последователно разположени, свързани по смисъл изречения. Смисълът на текста се обединява от темата.

Темата на текста е основното в неговото съдържание.

Основните признаци на текста като речево произведение: **свързаност, граматичност, информативност, цялостност, завършеност.**

Свързаност:

- а) лексикална: чрез ключовите думи е свързан целият текст;
- б) граматична: думите и изреченията се свързват помежду си.

Информативност: текстът има предмет и тема на общуване (съдържанието на текста).

Завършеност (цялостност): текстът има начало и край.

Текстът може да се състои от смислови части. Те се наричат **микротекстове със свои микротемати**. Чрез тях последователно се разгръща цялата тема на текста. Най-често микротемата се разкрива в отделен абзац.

2. Анализирай текста от задача 1., като посочиш признаците на текста.

- *Определи и посочи как са свързани микротемите на смисловите части на текста. Запиши ги.*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текстовете.

А. Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате при сърце своя род и своето българско отечество и желаете да разберете и да знаете известното за български род и за вашите бащи, прадеди и царе, патриарси и светии как изпърво са живели и прекарвали. За вас е полезно и потребно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае и се гордее със своя род и език.

От „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски

Б. Българският професор Борислав Тошев в едно интервю говори за качества на характера на българина. Според него първото качество, което трябва да притежава българинът, е родолюбие с готовност за саможертва в името на българския национален идеал... Второто качество е трудолюбие – готовност за обществено полезен труд в името на българския народ. Третото качество е предприемчивост. И четвъртото качество е почтеност – едно качество, което старите българи винаги са притежавали.

- *Потвърди, че записаните в точки А. и Б. редица изречения притежават признаците на текст. Определи вида на всеки текст според темата и целта на създаването (да информира, да въздейства).*
- *Препиши ключовите думи от текст А и текст Б. Кои думи и словосъчетания и в двата текста назовават добрите качества на човека? Избери някои от тях за тема, върху която ще разсъждаваш (8-10 изречения). Посочи признаците на текста.*

ОБЩУВАНЕ. РЕЧЕВА СИТУАЦИЯ

1. Прочети текстовете.

- А. — О-о, Райно, здравей! Кога се върнахте от чужбината?
— Още сме пресни. Има-няма една седмица.
— Е, как се чувстваш на родна почва?
— Какво да ти кажа? Ходя по улиците като заплесната... Радвам се на всичко! И хората, и къщите – всичко ми пълни душата! Да пази господ дълго време да си далеч от своите! И дано скоро да хукнем пак нанякъде!
- Б. Любен Каравелов е роден през 1837 г. в гр. Копривщица. Той умира твърде млад – едва 45 – годишен, но оставя колосално по размери и забележително по значение дело. При невероятно неизгодни условия на живот като емигрант, най-вече в Румъния, Каравелов развива разнообразна народополезна дейност. Поради професията на баща си – търговец на добитък – Л. Каравелов има възможност да посети много места в западните владения на Турция и да се запознае с положението на народните маси. Тези именно впечатления и наблюдения събуждат у него дълбок интерес към живота и съдбата на народа.

По Цв. Минков

В. Закон за българите, живеещи извън Република България

От чл. 1 до чл. 5 на глава първа от Закона се уреждат общите положения относно въпроса, кое лице се счита за български гражданин, както и доказването му. Законът е публикуван в ДВ, бр. 30 от 2000 г.

Съгласно посочените нормативни текстове законът урежда отношенията на българската държава с българите, живеещи извън България.

- *Опреди в какъв вид става обмяна на информация между автор и възприемащ (получател):*
 - при пряко общуване – при непряко общуване;
 - в устна форма – в писмена форма.
- *Опреди в каква ситуация става общуването – в официална или в неофициална.*
- *Опреди предмета (темата) на общуването. Аргументирай своите отговори.*

ПРИПОМНИ СИ ...

При общуването помежду си хората предават информация от различен характер. Тази информация се нарича речево съобщение (текст). Речевите съобщения възникват в различни речеви ситуации.

Обърни внимание:

Съдържанието и формата на речевото съобщение **зависят от речевата ситуация:**

*автор – възприемащ (конкретни лица, групи, учреждения, институции),
предмет на съобщението,
цел на съобщението (съобщителна, въздействаща, подбудителна),
обстановка на общуването (официална – неофициална).*

Речева ситуация: предмет, адресат, условия за общуване.

2. Определи отправителя (автора) и получателя на текстовете Б. и В. от задача 1.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Опиши речевата ситуация, изобразена на картинките (адресат, условия за общуване).

2. Прочети текста.

Държавната агенция за българите в чужбина към Министерския съвет и Националният дворец за децата при Министерството на образованието станаха организатори на първия международен конкурс за детска рисунка под наслов „България в моите мечти“. В агенцията се получи около 240 творби на 195 млади автори предимно от Украйна и Молдова. Две отличия получиха участници от Тараклия (Молдова).

- *Определи признаците на речевата ситуация, в която е създаден текстът. С каква цел е създаден той?*

3. Прочети диалога от разказа „Бай Ганьо журналист“ на Алеко Константинов.

— Гуньо бе! Ти какво ще речеш? – Обръща се приятелски бай Ганьо. – Ний искаме да издаваме един вестник. А?

— Защо не, да издаваме. Къораво има ли? – пита Гуньо с подмигване и с бързо шаване на пръстите си.

— Ти си гледай кефа.

— Ама има ли?

— Има, има. Гледай си кефа.

— Добре. Какъв вестник да издаваме – за правителството ли, или за опозицията? Казвай скоро, че ме чакат клиенти.

- *Опиши речевата ситуация, в която става общуването.*

4. Запиши три текста с един предмет на общуване (за котката или друго домашно животно), като разказваш:

- а) на някой от приятелите си;
- б) пред класа в час по биология;
- в) напиши обявление за изгубена котка.

5. Посочи езиковата разлика между трите текста.

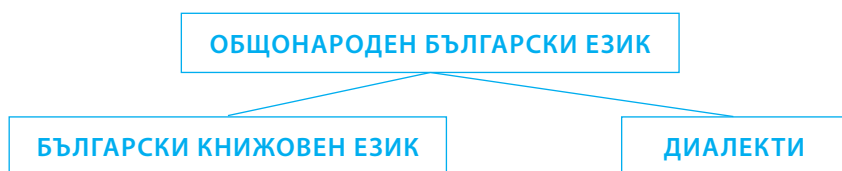
КНИЖОВЕН ЕЗИК. СЪЩНОСТ И ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ

1. Прочети изказването за книжовния език на прочутия български езиковед Любомир Андрейчин.

Книжовният (литературният, стандартният) език е форма на националния език, която е еднаква за целия народ и го обслужва в неговия културен, обществен и производствен живот.

- *Какви качества на книжовния език се разкриват чрез синонимните му определения, дадени в скобите – литературен, стандартен?*

2. Разгледай схемата:

Необходима теория

Книжовният език е най-висшата форма в езиковия развой на народа. Книжовният език налага строги единни правила в звуковата, граматичната и лексикалната система. Тези правила се наричат **норми на книжовния език**.

Нормите са представени в граматика и речници на съвременния български книжовен език.

Книжовните норми (изразени в правила) се формират в резултат на продължителна дейност на книжовници, писатели, учени, които използват съкровищницата на общонародния език.

Началото на съвременния български книжовен език поставя Паисий Хилендарски със своето произведение „История славянобългарска“. От времето на Паисий „езиковото строителство“ минава през много етапи. Постепенно се изработва **книжовна норма**. Но не бива да се смята, че нормата утвърждава изискванията „за вечни времена“. Тя също се променя.

- *От времето на Паисий Хилендарски до наши дни в книжовния български език се променя не само лексиката, но и правописът на думите.*

В строителството на книжовния български език след Паисий Хилендарски (1762) вземат участие прочути писатели и културни дейци. Всеки от тях има свой принос.

Христаки Павлович (1804-1848)

създава термините: единица, сума, събиране.

Иван Богоров (1821-1892)

автор на „Първичка българска граматика“

създава думите: *сричка, сегашно време, бележка, молба, часовник, наброявам, остроумен, чакалня.*

Найден Геров (1823-1900)

автор на „Речник на българския език“

въвежда физически термини: *движение, равновесие, налягане, съпротивление.*

Петко Славейков (1827-1895)

въвежда руски и интернационални думи: *звание, статуя, недоверчив, отчаяние, конгрес, преса, академия, реформа, демокрация и други.*

Любен Каравелов (1837-1878)

въвежда словосъчетания: *военна сила, обществена сила, обществено устройство, търся права, историческо право.*

Иван Вазов (1850-1921)

създава думите: *изгрев, заник, здрач, призори, премеждие.*

Александър Теодоров-Балан (1859-1958)

създава думите: *усет, творба, становище, предимство, намеса, заплаха.*

3. Прочети откъсите. Отбележи думите и формите, които са се променили в книжовния език.

а. От статията „Няколко мисли за българският език“ на Найден Геров:

Славянски-ты учени и филолози на сегашно-то время намиратъ, че от всички-ты славянски нарѣчія онова, което днесъ употребляватъ българе-ты е най-близо церковно-славянскій языкъ.

б. От Иван Богоров из „Първичка българска словница“:

Да ны прощаватъ нашитъ четци за тва що казахмы, което направиохмы нъс мыслътъ раздѣлы между ученитъ ни. Заради тва сеа мъчихмы и писахмы вськой да издырва по правото и по доброто Равнописаны.

- *Запиши тези текстове, като спазваш нормите на съвременния български книжовен език.*
- *Прочети началото на повестта на Любен Каравелов „Маминото дете“. Открий какво не съответствува на съвременните правописни норми, какво се е променило и как. Запиши съответствията на остарелите форми и думи в съвременния български книжовен език.*

СТИЛ. ВИДОВЕ СТИЛ

1. Прочети уводния текст „Среднощно кафе“ от Симеон Янев в началото на тема втора (стр. 24).

- *Къде и кога протича действието? Прочети изреченията от текста, с които ще отговориш на въпроса.*
- *Определи темата на всеки абзац от текста, като я запишеш с едно изречение.*

2. Какви качества в характера на бащата се извяват пред сина?

- *Какво качество на характера си проявява синът спрямо баща си?*
- *Как ще определиш отношенията между бащата и сина в текста от Симеон Янев?*
- *Потвърди мнението си с цитати от текста.*

3. Сравни отношенията между бащата и сина в прочетения текст и в текста на повестта „Маминото детенце“ от Любен Каравелов. Коментирай сравнението.

- *Какъв пример на човешки качества дава на сина си единият баща и какъв пример другият. Разсъждавай, като избереш необходимите думи:*

алчност – **алчен**

поетичност – **поетичен**

конфликтност – **конфликтен**

трудолюбие – **трудолюбив**

искреност – **искрен**

човечност – **човечен**

мечтателност – **мечтателен**

безкористност – **безкористен**

жестокост – **жесток**

егоизъм – **егоистичен**

доброжелателност – **доброжелателен**

лакомия – **лаком**

Завистлив, ленив, лъжлив, нехаен, твърдоглав; ентусиазъм, вещоманство.

- *Своите разсъждения за всяко качество потвърди с помощта на текста.*

4. Характеризирай един от персонажите на текстовете (Нено, Неновица, Николчо, баща и син Славейкови), като използваш 3-4 аргумента.

5. Прочети текст характеристика от приложението.

Сравни го с текстовете на Любен Каравелов и Симеон Янев. Как се отличават използваните езикови средства при изобразяване на човешкия характер?

- *Към кой вид според сферата на общуване се отнася всеки от трите текста (разговорен, научен, официално-делови, публицистичен, художествен)?*

Необходима теория

Във всяка сфера на общуване се утвърждава **определен стил** на езиково изразяване.

Така се образуват **стиловете на книжовния език**: *разговорен, научен, официално-делови, публицистичен, художествен*.

За всеки стил са характерни определени **лексикални, граматични и фонетични средства**.

Най-типичният стилиов признак се изиявява на лексикално равнище.

Стилиовата отнесеност на думите се отбелязва в речниците:

Прекланям се – свеждам глава (**книжовно**), навеждам се, подлагам врат (**разговорно**).

Мироглед – мировъзрение (**книжовно**).

Приличам – уйдисвам (**разговорно**), мязам (**диалектно**), съответствам.

– **Отсъствието на стилова бележка** към думата в речника означава, че тя е **неутрална**, без стилово ограничаване в употребата си.

– **Бележката „книжовно“** означава, че думата се употребява в научния, в официално-деловия или в публицистичния стил.

– **Бележката „разговорно“** означава, че думата се употребява в разговорния стил или в художествения, когато се предава разговорна реч.

Как да определяме стила на текста?

А. Откриваме комуникативно-стиловите признаци на текста:

- Анализираме речевата ситуация (автор, предмет, цел, условия и получател на езиковото съобщение).
- Определяме вида на общуването (официално – неофициално, устно – писмено).

Б. Отделяме езиковите средства със стилиов белег.

6. Прочети текста.

Способността на човека да изгражда и следва своята собствена жизнена позиция, да преодолява обстоятелствата е белег на социална зрелост и тя дава усещането за личностна идентичност. Но личностната автономия е свързана и с поемането на все по-голяма отговорност за собственото поведение, за собственото развитие. За собствената съдба.

Особена актуалност придобива социалното и личностното самоопределение.

От учебник по психология

- *Определи стила на текста, като се ръководиш от теорията.*
- *По същия начин анализирай текста „Нощно кафе“.*

ТЕКСТ И СТИЛ

1. Прочети текстовете.

А. Свети малката люлка, в която
моя син като **птиче трепти**,
и на **дядо** ми скритото **злато**
сякаш пръснато в къщи блести.

Тази люлка е двестагодишна,
тази люлка мирише на дрян.
В нея детството **радостно диша**.
Моят **род е във нея люлян**.

*От стихотворението „Люлката“
на Христо Кацарски*

- Б.** — Вера, побързай, бавно се движиш! Ще закъснеем.
— Мамо, **остави ме сега! Не ми давай акъл!**
Убиват ме обувките! Защо не ми купи един **номер** по-големи?!
— **Ама** ти нали хареса тези!
— Бъди спокойна, **навреме** ще стигнем.
- В.** Договарящите страни признават необходимостта да съдействуват за укрепване и развитие на всестранните икономически, научно-технически, културни и други отношения посредством съобщенията, както и чрез радио- и телевизионните предавания чрез изкуствени спътници на Земята.
- Г.** Птиците са произлезли от влечугите, но в тяхното устройство настъпват различни адаптивни видоизменения. Птиците притежават един от най-добре специализираните черепи сред живеещите гръбначни.
- Д.** Ако **търсим** нашето истинско, често **незримо присъствие** по пътя от Кишинев до Сан Стефано, то тогава следва да наредим в строя на нашите **напети опълченци** всички **знайни и незнайни сенки** на онези, сложили глава пред българския олтар, знаейки колко далече по време е **мечтата, за която са умирали**.

Институционализирането на българската нация като самостоятелна етническа единица през 1871 г. би станало леко поради самия ни обхват на Балканите и присъствието ни в Европа.

- *Характеризирай всеки текст по следните въпроси.*
 - а) Определи темата на текста. За коя област на живота е характерна тази тема?
 - б) С каква цел авторът създава текста?
 - в) Непосредствено ли е общуването между автор и събеседник?
 - в) В коя сфера на живота става общуването?
- *Направи извод за стиловата принадлежност на всеки текст.*

ПРИПОМНИ СИ ...

Във всяка сфера на общуване се утвърждава определен стил на езиково изразяване.

Обърни внимание:

Според **стиловата принадлежност** за всеки текст са характерни **специфични езикови средства** (думи и словосъчетания, синтактични конструкции, начин на произнасяне и интонация). По специфичните езикови средства един стил се отличава от другите.

Има езикови средства, които се използват във **всички стилове**. Те се наричат **стилово неутрални**.

Езиковите средства, характерни **за определен стил**, се наричат **стилово маркирани**.

Ако използваме стилово маркираните средства необичайно, нашата реч е стилово неуместна.

2. Препиши от текстовете А, Б, Д от задача 1 подчертаните думи и изрази. Определи кои от тях са неутрални и кои са стилово маркирани. Какво общо е характерно за стилово маркираните средства и в трите текста?
3. Открий думите и изразите, които са стилово маркирани и характерни за текстове В. и Г. от задача 1.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. В кои стилове на речта могат да се срещнат следните думи:

Функция, работа, слънце, светило, компас, глагол, местоимение, студено, пътечка, кръстопът, муцунка, образ, сезон, момченце, лято, жег, малко.

2. Прочети текста – откъс от спомените на журналиста от Молдова Иван Кавалов.

Нашият народ е пуснал дълбок корен в село Кирсово, което се намира на десетина километра южно от град Комрат, Република Молдова. С други думи, ние, бесарабските българи, живеем днес в стария Онгъл.

Животът на нашите бащи и майки, дядовци и баби е бил низ от несвършващи селски главоболия, работа от съмнало до мръкнало, грижи за домочадието. Утрото ги сварваше на нивата. И ние, селските момчета, рано поемахме мъжката работа. Нали, както казват, в къра е вързан пътят ни? Заедно с възрастните ходехме на оран и копан, първа, втора, че не щеш ли и трета мотика, на жетва и гроздобер.

Едно трудно, облъхнато с романтика време, се е изнизало безвъзвратно.

- Коя е темата на текста? С каква цел авторът го е създал?
- Кои думи в текста са стилово маркирани?

3. Избери кратък научен текст по биология. Превърни го в художествен, като използваш темата на текста. Кои езикови средства ще маркират стила на всеки от двата варианта?
4. Опиши своя роден град или село в два текста: а) художествено описание, б) географско описание. Подчертай думите и изразите, характерни за стила на всеки текст.

1. Прочети текста:

Пред телефонната палата в центъра на София ще бъде издигнат паметник на българина, създателя на компютъра Джон Атанасов. Професор Иван Лалов от Софийския университет предложи да се учреди орден на името на изобретателя.

Кое твърдение е вярно?

А. Текстът е предназначен за:

- а) студенти
- б) инженери
- в) учени
- г) широк кръг читатели

Б. Текстът се отнася към:

- а) художествен стил
- б) публицистичен стил
- в) научен стил

В. Темата на текста е:

- а) телефонната палата в София
- б) учредяване на орден
- в) издигане на паметника на Джон Атанасов
- г) Джон Атанасов е изобретател на компютъра

2. Кое твърдение не е вярно?

Основните признаци на текста са:

- а) свързаност
- б) информативност
- в) завършеност
- г) фонетично единство

3. Избери верния отговор.

Свързаност на текста е:

- а) писане на текста без абзаци,
- б) използване на един и същ подлог в текста,
- в) стилово единство на текста,
- г) смислова и структурна приемственост между частите на текста.

4. Кое твърдение е невярно?

А. Според формата на речта текстовете биват:

- а) устни и писмени,
- б) пълни и съкратени,
- в) диалогични и монологични,
- г) официални и неофициални

Б. Адресатът на текста е:

- а) възприемащият текста,
- б) говорещият,

- в) редакторът на текста,
- г) пишещият.

В. Адресантът на текста е:

- а) читателят,
- б) слушателят на текста,
- в) авторът на текста,
- г) преводачът на текста.

5. Кое твърдение е невярно?

А. Диалектната форма на общуване е характерна за:

- а) група хора от дадена обществена организация,
- б) отминал период от развитието на езика,
- в) група хора от една професия,
- г) група хора от дадена езикова област.

Б. Книжовната норма изисква:

- а) единен изговор и правопис на думите и изреченията,
- б) единни правила за словообразуване на думите,
- в) свобода при писане и говорене,
- г) единни правила за свързване на думите в речта.

В. Българският книжовен език притежава:

- а) оформени стилове,
- б) нормативност – спазване на задължителни норми,
- в) употреба в писмена и устна форма,
- г) оригиналност на изказа.

6. Кое твърдение е вярно?

Стилът е:

- а) система от изречения,
- б) система от пунктуационни правила,
- в) система от езикови средства, които се съчетават и използват по определен начин в зависимост от речева ситуация,
- г) система от правописни правила.

7. Кое твърдение е невярно?

Същността на всеки стил се определя от:

- а) формата на речевото съобщение,
- б) вида на общуването (официално, неофициално),
- в) точността и изразителността,
- г) целта на речевото съобщение.

8. В кой ред всички думи са неутрални?

- а) хайде, говоря, пиша, висок,
- б) маса, либе, възторг, въздух,
- в) пътека, ходя, голям, зима,
- г) държава, класификация, човече, жално.

БАЩИ И ДЕЦА

СРЕДНОЩНО КАФЕ

В стаичката живееха двама – момчето и бащата. Момчето беше току-що навършило десет години, а баща му бе вече с посребрени коси, та изглеждаше много стар. Стаичката беше малка, толкова малка, че миндерът до масата им служеше не само за сядане, но и за легло. Прибираха се вечер по светло и излизаха сутрин по светло; улиците на Цариград в ония години съвсем не бяха безопасни за българите, макар че тук живееха толкова много, та наричаха града най-голямото българско селище.

Бащата беше учител; имаше едно българско училище в квартал Фенер и той учеше малките българчета там, след като токущо бе спрял да издава поради липса на пари един вестник, с който бе станал известен навсякъде в България. Вестникът се казваше „Македония“ и много години по-късно много учени хора щяха да казват, че това е бил най-хубавият български вестник в Цариград. Но той нямаше пари и сега с учителската си заплата връщаше дълговете на вестника. Нямаше и кой да им готви; прибираха се и вечеряха сами. Вечеряха хляб с маслини или хляб със сирене, а после обратното – хляб със сирене и след това хляб с маслини. Имаха стомничка с вода. Пийваха си добре и момчето лягаше от вътрешната страна на миндера и веднага заспиваше. На външната страна сядаше бащата, разтваряше тефтерите си, отваряше мастилницата и започваше да пише.

Зимните нощи бяха дълги, а в Цариград и не много топли. Момчето спеше, напиваше се и в просъницата си виждаше газеничето да свети, а баща му все така да пише. Стаята беше студена, а под юргана топло. Колко ли студено беше сега на баща му!

— Тате! – казваше то, обзето от съчувствие. – Да ти направя ли кафе?

— Хай, направи, Рачо – зарадван се обръщаше назад баща му. – Направи, да стоплиш татка си.

Имаха огнище, сухи дръвца. Момчето стъкваше огън, слагаше кафеничето, замирисваше на дом, замирисваше на топлинка. И двамата си помисляха в тоя миг едно и също. Мислеха си за Трявна, за майката, за другите братчета там, зад Балкана, които чакаха таткото да спечели, а Рачо да се изучи. Кафето вдигаше каймак – тъмнокафяв, гъстък.

— Сполай ти, момчето ми – казваше бащата. Ти пак си легни, че е среднощ, а аз ще попиша още, че имам за писане много.

От миндера зад гърба му Рачо го гледаше. Той изпиваше кафето, без да го усети, и пак хващаше перото. Прибираше краката си в леглото, слагаше тефтера на коляно и така, полуобърнат към него, продължаваше да пише. Фитилът в газеничето запращяваше, куче пролайваше навън, мюезинът от някоя джамия проточваше внезапно нощната си молитва. Баща му нито

виждаше, нито чуваше. „Какво ли пише татко? – питаше се момчето, докато заспиваше отново. – И не му ли се спи?“

На баща му не се спеше.

Не чувстваше умора. Не усещаше студа, който сковаваше краката му под завивката.

Той пишеше поемата „Изворът на белоногата“.

Много години по-късно много учени щяха да кажат, че това е най-хубавата поема от времето на Българското възраждане.

Както всичко, до което се бе докоснал бащата, след много години на много хора щеше да изглежда невероятно, непостижимо и изключително. Защото бащата на момчето се казваше Петко Рачев Славейков. Човекът, който със словото си събуди българския народ от робския му унес и който написа много хубави песни за възрастните и за децата.

по Симеон Янев

Съпругата и децата на Петко Славейков

Къщата на Петко Славейков в Трявна.
Днес къща-музей.

- Обичаш ли да четеш подобни истории за живота на писателите и на другите забележителни хора? Защо?
- Какво ново научи за живота на възрожденеца Петко Славейков?
- С кафето ли затопли в студената зимна нощ баща си десетгодишният син на Петко Славейков?
- Харесваш ли отношенията между сина и бащата? С какво те привличат подобни отношения?

РАЗГОВОРЕН СТИЛ

Във всекидневието хората общуват помежду си, разговаряйки. Те се осведомяват, питат, отговарят, разказват за себе си или за другите. Казано по друг начин, хората разменят устна езикова информация. Това става естествено и не принудено.

Стилът на естествения разговор се нарича **РАЗГОВОРЕН СТИЛ**.

При този стил от изключително значение са факторите:

- за кого е предназначена езиковата информация;
- обстановка на общуването, условия на създаването.

Особености на разговорния стил:

Езикови: просторечни думи и изрази; преобладават думи с конкретно значение; фразеологизми, крилати думи, поговорки и пословици; повишена употреба на глаголни форми; незначителна употреба на причастия.

Разговорният стил е характерен за устните диалози. Разговорни елементи се срещат в речта на героите от художествените произведения. Но диалозите в художествените произведения са **стилизирани**, т.е. представляват художествено-естетическа обработка на разговорната реч. Разговорният стил е разновидност на книжовния език, поради което разговорната реч трябва да бъде съобразена с книжовната норма.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Направи стилистичен анализ на текста и докажи, че той принадлежи на разговорния стил.

Диалог между Петър и баща му

Петър (П): Здравей, татко. Защо си такъв омърлушен? Откъде идваш?

Бащата (Б): Бързах да се прибера вкъщи, натиснах педала и ето ти... пътна полиция.

П: Значи те глобиха. Много ли?

Б: Поносимо, но защо да давам грешни пари?

П: Е, каквото повикало, такова се обадило. Не се притеснявай, татенце. И друг път... умната.

- *Открийте стиловите белези на разговорния стил, като наблюдавате текста по отношение на:*

- участници в диалога;
- възраст и емоционално състояние на участниците;
- отношение на участниците към предмета на общуване;
- лексикални и граматически особености на речевите съобщения (време на глаголите, лексикално значение на думите – пряко или преносно, фразеологизми, поговорки, стандартизирани изрази, видове изречение по цел на общуване и по състав).

2. Открий некнижовните езикови елементи в диалога, характерен за диалекта на българите от Бесарабия. В езика на кой от участниците в диалога тези елементи преобладават? Как ще обясниш факта?

— Баща ми, Николай Георгиевич Волков, вече е навършил осемдесет и две години... Веднъж ми щракна в главата да го попитам за нашето фамилно име. Защо се казваме Волкови? А не Вълкови, както си е по български. Волков – това е руско фамилно име!

— Ами! Че то да й саде това – лекичко се подсмя той. – Както ме пишат по паспорта, почти нищо няма от мойто!

— Че как така?! – изненадах се аз.

— Саде Никулай вярно – като че ли отрязва той.

— Кво! Шегуваш ли се с мене, тате?

— Право ти казвам. Саде името мою, а фамилията и по отчеството нищо право няма.

— Ами тогаз кое е право? Таквоз се случва само със шпионите! – реших и аз да се пошегувам.

— Шпигон, не шпион – вече с глас се засмя той, – а най-право ще бъде тъй: Шурлаков, Никулай Дорофеевич!

Иван Вълков

- *Посочи стиловите белези на разговорния стил в диалога. Какъв извод можеш да направиш за участниците в него възраст, образование, емоционалност и др.?*

3. Направи стилистичен анализ на диалога между Нено и Неновица от втора глава на повестта „Маминото детенце“ от Любен Каравелов (стр. 141). От „Горещо ли ти е?“ до „Проклетите мухи се въвират в носът ми“. Докажи, че диалогът е стилизирана разговорна реч.

- *Каква художествена задача решава авторът посредством стилизирания диалог?*

4. Каква синтактична особеност на разговорната реч откривате в следния текст от Елин Пелин?

„— Милено!... Чедо!

— Е, ида де! Обади се високо Милена и настави: Защо ме вика сега? Нека почака... Ех, Свилене!... Не знам дали ти още ме обичаш, но аз... Стоян е добър, добър като муха... вярвай, да го бия, ще плаче като дете и нищо, нищо няма да ми каже... ама пак го мразя... може и затова да го мразя... Ти какъв си луд, лош... ама...”

- *Как посредством тази синтактична особеност е разкрито душевното състояние на героинята?*

СИНОНИМИЯ. АНАЛИЗ И СЪЗДАВАНЕ НА ТЕКСТОВЕ НА РАЗГОВОРНИЯ СТИЛ

Разговорната реч (устна или писмена) подлежи на усъвършенстване, т.е. на редактиране. За да редактирате успешно своята реч, е необходимо да разбирате понятието *синонимия*. **Синонимията може да се прояви на лексикално, морфологично и синтактично равнище.**

ПРИПОМНИ СИ ...

СИНОНИМИЯ – съвпадение на основното значение на думи, морфеми, словосъчетания, фразеологични единици, изречения, при което се запазват известни различия в оттенъците на това значение. **Например** на години е – в зряла възраст е; прекрасният пол – *книж.* жените; пея – припявам, тананикам;

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Обясни устно смисловите различия на групите думи. Състави с тях изречения.

бягам – подтичвам – скачам;

пустота – тишина – мъртвило; образование – просвета – наука;

успех – постижение – придобивка.

2. Постави на мястото на многоточията необходимия синоним: началник, ръководител, управител, главатар, войвода.

Той е на екипа, който работи по проекта за използване на индустриалните отпадъци. Баща ми е гара. Заловиха на бандата терористи. Ако има проблеми, обърнете се към на хотела. Прапрадядо му е бил на хайдушка чета.

3. Припомни си знанията от 7. клас за действията, които могат да се изразят чрез минало неопределено време. Открий глаголните форми на минало неопределено време в следните диалози. Кое в разговорната реч е наложило употребата на минало неопределено време?

A. — С какви играчки си обичал да си играеш като малък?

— С най-различни, но мама ми е разказвала, че винаги съм заспивал с едно плюшено мече.

Б. — Знаеш ли къде е Андрей?

— Не съм го виждал от миналия четвъртък.

В. — Марина ще дойде ли на срещата на випуска?

— Не знам. Изпратил съмй телеграма, но до този момент не съм получил отговор.

4. Каква е стилистичната функция на подчертаните местоимения в диалозите (т.е. какво емоционално-оценъчно отношение е изразено чрез тях)?

- А. — Виж я онази Лена от 8. б клас. Как само се е облякла! Прилича ми на коледна елха.
— Моля те, не ме занимавай с някаква си Лена. Толкова съм заета, че до никаква Лена не ми е.
- Б. — Иване, твоето съчинение е най-добро. Ето това е, което отдавна очаквах от тебе.
— Да, но знаете ли колко ме измъчи то? Такъв труд хвърлих!
- В. — Не искам да ми се говори за Гая по този начин. Такава била, онакава била. А онзи, дето ги говори тези неща, по-добър ли е? Аз я обичам такава, каквата е.

- Помислете кои от стилистично оцветените думи могат да се заменят с техни неутрални съответствия.

5. Открий грешките при употребата на учтивата форма в следното писмо, което също принадлежи на разговорния стил. Редактирай го.

Уважаеми господин Стоянов,

Получих Вашия отговор на писмото ми от 20.09. Научих с удоволствие, че сте очаквал с нетърпение писмото ми и сте се зарадвал на поканата за среща с читатели. Като известен поет, вие сте желан гост в нашия град. Когато пристигнете, ще бъдете настанени в хотел „Иглика“. Вие сте запознати с обстановката там, защото сте нощувал вече в него.

*Ще Ви очакваме. Доскоро.
Ваш Николай Недев*

6. Опиши речевите ситуации, при които общуването започва със следните обръщения:

Миличко, ела насам; Минутка внимание, колеги; Ей, дребосък;
Ако обичате, господине; Слушай, Георги; Бъдете така добра, госпожо.

- Продължи текста след обръщанията, като съставиш монологични или диалогични устни текстове.
- Анализирай текстове с оглед на стиловите им белези.

7. Съчини диалог, като избереш една от следните ситуации:

- а) разговор с приятел по повод предстоящ важен мач на любимия ви футболен отбор;
б) разговор с приятелка по повод новите модни тенденции за есенния сезон.

- Думи и изрази, които можеш да включиш в речта си:

- а) Тръгваме ли за стадиона? В колко часа е великото събитие? Каква система е избрал треньорът? Ще минеш ли да ме вземеш?
б) Цветове – бежов, резедав, жълт, червен, гълъбов;

Шивашка терминология – вталено сако, прикачен ръкав, мини (миди) пола, прав панталон, плат с ликра, стреч и др.

НАУЧЕН СТИЛ

Научният стил се употребява най-често в научната сфера на общуване. Неговата основна функция е въз основа на научни изследвания да представя информация от различни области на знанието. Текстовете, отнасящи се към този стил, са предимно монологични – устни или писмени, с елементи на описание и на разсъждение. Използват се термини и терминологични словосъчетания, характеризиращи съответната наука. Когато някой използва уместно термините, казваме, че владее „езика“ на определена наука. Липсват емоционално оцветени думи.

Обърни внимание:

В научния стил се предпочитат:

- ✓ безлични глаголи (*може, необходимо е, следва, трябва и др.*);
- ✓ сегашно глаголно време (*среща се, означава и др.*);
- ✓ глаголни форми в страдателен залог (*изследван е, посочен е и др.*);
- ✓ отглаголни съществителни имена (*изследване, развитие и др.*);
- ✓ деепричастни конструкции (*изследвайки, доказвайки и др.*);
- ✓ съобщителни изречения; преобладават сложните изречения;
- ✓ синтактични връзки, с които се постига обобщителен акцент (*предвид на това, следствие на това, трябва да се има предвид и др.*).

Жанровете на научния стил са: научни статии, монографии, научни доклади и др. Особености на научния стил притежават и урочните статии. Те са по-скоро научнопопулярни текстове.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Докажи, че текстът се отнася към научния стил, съответно към научната литературознание.

В „Изворът на Белоногата“ жизненият конфликт и героите се изграждат върху основата на изключителното, на легендарното. Поемата стои наистина в дълбоко органично родство с народните балади и битово-фантастични поеми, обаче в тази своя поема Петко Рачев Славейков е внесъл нещо много свое, самобитно, особено що се отнася до дълбоко патриотичното и хуманно осмисляне на образа на Гергана. По-специално отбелязване заслужава тук и сравнително по-широкото място на лиризма, на субективно-емоционалната изява на поета в повествователната тъкан.

по Кръстьо Генов

- Какво е съдържанието на текста, какво научаваш от него?
- Какви термини и терминологични словосъчетания откриваш? Кои от тях са ти познати и кои ще потърсиш в речника на литературните термини?
- Какви езикови средства, характерни за научния стил, откриваш в текста?

2. Препиши от следния текст думите и термините, характерни за музико-кознанието. Опитай се да обясниш значението им.

Музикалният език в „Янините девет братя“ е неразривно свързан с мелодичното и ритмичното богатство на народното звукотворчество. Вокалните партии на героите са написани в съдържан мелодично-декламационен стил, който е неразривно свързан с народната песен или по-точно произхожда от нея. Голям интерес представляват речитативите в „Янините девет братя“, които нямат нищо общо с мелодичния речитатив на операта от 19 век, а са написани в духа на българската повествователна песен. Това още повече доближава музикалния език на Любомир Пипков до този на народа.

по Л. Сагаев

- Кое глаголно време е използвано в текста?
- Посочи глаголните форми в страдателен залог, характерни за научния стил.
- Направи справка в Тълковния речник за значенията на думата **партия**. С кое свое значение тя е употребена в текста? Защо в този текст думата **партия** е термин?

3. Подреди в две колонки думите, термините и терминологичните словосъчетания, които смяташ, че са характерни за разкриване на явления в областта на историята и на географията.

археология, древна слава, циклон, гигантски вихрушки, крепости, атмосферни смущения, хунски нашествия, ураган, океан, планета, въстание, вътрешнополитически живот, конституция, битка, меридиан, низина, пакт.

4. Кои думи и изрази нарушават стиловото единство на текста? Редактирай текста!

Централен герой в „Маминото детенце“ е Николчо. Баща му бил чорбаджията Нено. Николчо е представен как живее в семейството си, какво говори на майка си и баща си. Във втора глава виждаме героя в килийното училище на даскал Славе. Родителите на Николчо и даскал Славе си приказват в първия учебен ден и ни се показват кой какъв е. Това, което говорят Нено и Неновица, ни казва, че те не искат за детето си знания, а искат даскалът да не го бие.

Откъс от ученическо съчинение

- Ученическото съчинение принадлежи на научния стил. Посочи в горния откъс думите и изразите, които представляват отклонение от него.
- Когато редактираш съчинението, можеш да използваш следните думи и изрази, които ще доближат откъса до научния стил.

чийто баща е...; битова обстановка; отношения в семейството; с родителите; е представен в; посредством речевата характеристика; героите се саморазкриват; думите на майката: „Не бийте го, даскале“!

ОФИЦИАЛНО-ДЕЛОВИ СТИЛ

Текстовете, които са **средство за установяване на отношенията между гражданите и държавата**, принадлежат на **официално-деловия стил**. Той обслужва официално-деловата сфера. Във всяка друга сфера на общуване пишещият или говорещият има свободата да извърши подбор на характерните за съответната сфера на общуване изразни средства. В административно-деловата сфера на общуване не е така. Деловият стил има неличен характер. Общуването се осъществява по определени стандарти, непряко и предимно в писмена форма. Особености на текстовете от този стил са **стандартизираност на изказа, точност и императивност**. Официално-деловият стил **не допуска емоционалност**, липсват анализи и разсъждения. Стилът изисква стандартно оформление на текстовете.

Обърни внимание:

Кои езикови средства са характерни за официално-деловия стил?

- ✓ **думи с пряко значение** – метафоричната употреба на думи е недопустима;
- ✓ **речеви клишета и щампи** (молба, заявление, декларация, подписаният, с уважение, заповед и др.), **както и характерни устойчиви словосъчетания** (с настоящото Ви уведомяваме, във връзка с ваше писмо №... и др.);
- ✓ **отглаголни съществителни** (решение, изпълнение), **именни съчетания** (изпълнение на решенията, по усмотрение на ръководителя, по решение на висшестоящите органи и др.);
- ✓ **сегашни деятелни причастия във функция на съществителни имена** (живеещ, удостоверяващ);
- ✓ **сегашно глаголно време** (нареждам, уведомявам, установявам и др.);
- ✓ **съобщителни и побудителни изречения, усложнени синтактични конструкции с обособени причастни изрази** (авторско право върху произведение, използвано анонимно или под псевдоним);
- ✓ **сложни съставни изречения и сложни смесени изречения** (**Например** Ако в договора не е уговорена територията, на която ползвателят има право да използва произведението си, смята се, че това е територията на страната, чийто гражданин е ползвателят или където се намира седалището му, ако той е юридическо лице. Из Закон за авторското право).

Какво се цели да се постигне с посочените езикови средства?

Тъй като текстовете от официално-деловия стил обслужват законодателството, администрацията и дипломатията, те предават точна ин-

формация при възникването на едни или други проблеми, свързани с взаимоотношенията между гражданите и държавата. Затова решаването на тези проблеми трябва да бъде еднозначно и недвусмислено с оглед на равнопоставеността на гражданите пред закона и административните власти. Специфичният подбор на езикови средства цели икономия на сили и улеснява общуването в административно-деловата сфера.

Най-често използваните от гражданите официално-делови текстове са **молба, заявление, декларация**. Те се отличават с относително по-свободен подбор на езиковите средства.

Към официално-деловия стил с относително по-свободен подбор на езиковите средства се отнася и **автобиографията**. Тя съдържа сведения за определено лице и е предназначена за администрацията. Пише се от лицето обикновено при постъпване на работа, във висше училище и др. През последните години в България се използва стандартизирана форма на автобиография, характерна за някои европейски страни, известна с термина **curriculum vita (C.V.)**.

1. Разгледай таблица №1 от Приложението. Запознай се с един модел на C.V. (автобиография) и отговори на въпросите:

- *Каква задължителна информация съдържа автобиографията?*
- *Какво е стандартното оформление на C.V.?*

2. Опитай се да запишеш същата автобиография в традиционната стандартизирана форма.

3. Напиши своята автобиография във формата на C.V.

4. Припомни си знанията от 6. клас относно изискванията за написване на молба. Напиши молба за зачисляването си в някой кръжок.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети текста от „Всеобща декларация за правата на човека“ и отговори на въпросите след него.

ИЗ ЧЛЕН 2.

Всеки човек има право на всички права и свободи, провъзгласени в тази Декларация, без никакви различия, основани на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически и други възгледи, национален или социален произход, материално, обществено или друго положение.

- *Какви гаранции дава този член от Декларацията на българската народност в Р. Молдова?*
- *Какви езикови средства, характерни за официално-деловия стил, откривате в този текст?*

ПУБЛИЦИСТИЧЕН СТИЛ

Всекидневно по радиото и телевизията, във вестниците и списанията се излъчват или пишат текстове, които разкриват или коментират различни страни от общественно-политическия живот в държавата. Тези текстове носят чертите на публицистичния стил, които са съобразени с основното му предназначение да се съобщава за актуални и значими за обществото проблеми и да се въздейства върху широк кръг хора, да се формира общественото мнение. Типични за публицистичния стил са следните особености:

- Документално-фактологическа точност;
- Обобщеност в изложението на фактите;
- Официален, публичен характер на общуването;
- Монологична или диалогична форма на общуване;
- Ярко изявено лично отношение и оценъчност по поставените теми.

Обърни внимание:

Какви езикови средства са характерни за публицистичния стил?

- ✓ думи и изрази от общественно-политическата и културната лексика (парламент, партиен форум, политика, демокрация, доктрина, тоталитаризъм, изкуство, балет, опера и др.);
- ✓ стандартни изрази (постигната е договореност, в резултат на предприетите действия и др.);
- ✓ термини и терминологични словосъчетания, достъпни за широк кръг читатели или слушатели (консенсус, мораториум, медии, комюнике и др.);
- ✓ експресивна лексика, метафорични изрази, атрактивни заглавия, привличащи вниманието на читателя;
- ✓ фразеологични словосъчетания (впрягам колата пред коня = върша нещо наопаки; под сурдинка = тихо, едва чуто и др.);
- ✓ безлични глаголи и глаголни форми в страдателен залог (необходимо е, немислимо е, беше постигнато споразумение, изразена бе надежда и др.);
- ✓ вметнати думи и изрази (на първо място, от една страна, трябва да се отбележи, за щастие, за нещастие, първо, второ и др.);
- ✓ съобщителни и възклицателни изречения, реторични въпроси (Какво да се прави?; Това ли е новото време?).

Понякога в публицистиката се прекалява с употребата на някои изрази и те се превръщат в щампи или клишета (висок боен дух, получава развитие и др.).

Задача на публицистиката да съхранява чистотата на българското слово и да внушава уважение към него.

1. Разгледай таблица №3 от приложението и отговори на въпроса: Кои са най-разпространените публицистични жанрове?

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети текста и отговори на въпросите след него.

КОЙ ЩЕ ПЕЕ И ТАНЦУВА НА НАШИЯ ПРАЗНИЧЕН КОНЦЕРТ?

Танците са едно от любимите занимания в СОУ „Добри Чинтулов“. В часовете по интереси учениците могат да избират между хореографията, вокалната група, театралната сцена, приложните изкуства и рисуването, тихите игри, журналистиката. В училището активно се спортува. Възпитаниците му са традиционни първенци в различните турнири.

Обучението в училището залага на печелившата комбинация от задължителни общообразователни дисциплини (с акцент върху обучението по математика, български език и английски език) и изброените свободноизбираеми занимания. С това решение се гарантират удовлетворението и високите резултати от съвместната работа на силен екип от професионалисти и 160 талантиливи ученици. СОУ „Добри Чинтулов“ с всяка измината година все повече се налага като име на училище, чиито възпитаници успяват в своите начинания.

- *Коя е темата на текста? За кого е предназначен текстът?*
- *Открий в текста езикови средства, характерни за публицистичния стил?*
- *Кои словосъчетания би определил като щампи или клишета?*
- *Към кой публицистичен жанр може да бъде отнесен текстът?*

2. За коя сфера на общуване е предназначен текстът? Определи жанра му.

Годината е 1981... Самодейният театър „Смешен петък“ (по-късно към народно читалище „Олимпий Панов“, гр. Тараклия) току-що прохода. Лека-полека читалищната сцена се превръща в едно ограничено пространство, където самодейците пресъздават в спектаклите цели пластове от житейските ни реалности и дават на благодарния, зажаднял за всичко българско, зрител възможност да проникне в дълбините на човешките преживявания, чувства и страсти, скърби и радости.

Но защо именно „Смешен петък“?... Петък е най-удобният ден за представяне на спектакли, а нали и сатиричният седмичник „Стършел“ излиза също в петък?... „Смешен петък“ е рожба на изтъкнатия родолюбец Иван Боримечков, чието име и дело са свързани здраво с родния буджашки край.

по Иван Кавалов, сп. „Български хоризонти“, брой 1/2001 г.

- *Посочи езиковите средства със стилив белег. Какво е авторското отношение към отразеното събитие? С помощта на кои езикови средства е постигната оценъчност?*

ХУДОЖЕСТВЕН СТИЛ

Художественият стил заема особено място в системата от стилове на съвременния български език. Той обслужва преди всичко естетическата сфера на общуване. **Целта на художествения стил е да въздейства върху чувствата на читателите**, за да изпитат те естетическа наслада. Авторът подбира изразните средства по начин, който най-пълно разкрива замисъла и отношението му към пресътворения свят на човека. Художественият стил най-пълно изявява творческата индивидуалност на автора. Затова често се говори за „стила на Вазов“ или за „стила на Йовков“ и др.

Обърни внимание:

За художествения стил са характерни:

- ✓ **Тропи** – думи или изрази, употребени в **преносен смисъл** за създаване на словесна **образност и изразителност** главно в художествената реч (**епитет, метафора, хипербола, олицетворение, метонимия, синекдоха, сравнение**).
- ✓ **Синтактично-стилистични фигури** – подбор и специфична организация на думите с цел да се постигне стилистичен ефект (**анафора, антитеза, градация, инверсия, реторически въпрос, синтактичен паралелизъм и др.**).
- ✓ **Звукопис** – свързване на звуковата страна на речта със съдържанието чрез подбор на особени думи и звукоподражания (**алитерация, асонанс**).
- ✓ **Алитерация** – думи с повтарящи се съгласни звукове („**Гарванът грачи грозно, зловещо...**”);
- ✓ **Асонанс** – съзвучно повторение на еднакви гласни или групи от гласни в един или няколко стиха („**Настане вечер, месец изгрее, звезди обсипят...**”)
- ✓ **Експресивна (изобразително-изразителна) лексика** – изразява оценъчно отношение. („**Нейното хубавичко и мазничко лице е било почти всякога сериозно, мълчаливо, навъсено и замислено.**” Любен Каравелов)
- ✓ **Фразеологични словосъчетания с разговорна оцветеност** – авторът индивидуализира героите си и/или изразява отношението си към тях („... **трегерът ... простира ръце да поеме дисагите. Бай Ганьо не му ги дава, едно, защото ... може „да запраши нанякъде” и, друго, ... „кой знае колко ще го оскубе.**” Алеко Константинов).
- ✓ **Архаизми** – старинни думи, излезли от употреба в съвременния книжовен език (**бран, рат, житие, доспехи**).

С не по-малка значимост са **диалектизмите**, както и **думите**, **характерни за поетическата реч**, отбелязани в речниците с бележката *поет*. Чрез използване в художествения текст на езикови средства с различен стилъв белег се постига индивидуализация на образа или комичен ефект.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Открий в следните текстове кои от прилагателните имена са обикновени определения и кои епитети. В кой текст преобладават епитетите? Към кой стил ще ги отнесеш?

А. Стихотворението „Заточеници“ е лирично по своя тон, защото в него е изпакана обичта на Яворовите страдащи герои към свещените български предели. Образът на България е превърнат в спомен, извисен и красив. Както почитват яростните вълни, така душата на заточениците е обезсилена от мъка.

по Виолета Янкова

Б. Българийо, как скъпа си ми ти,
как мека си като домашна пита,
как чиста като стомна ненапита,
как проста като стръкче от шибой!
Аз чувствам се така дълбоко твой
и чувствам теб така дълбоко моя.

Валери Петров

- *Открий тропите и синтактично-стилистичната фигура в поетичния текст.*
- *Особеностите на кой стил откриваш в първия текст? А във втория?*

2. Прочети диалога в началото на трета глава от повестта „Маминото дете“ от Любен Каравелов (стр. ...). Стилът белези на кой стил откриваш в него? Кои думи и изрази имат най-голямо значение за индивидуалната конкретизация на образите?

3. Прочети откъс от речта на Странджата (от „Братя, няма защо да жалим“ до „Да живеят България!“), „Немили-недраги“, Иван Вазов, трета глава, стр. 176).

- *Докажи, че монологът на героя принадлежи на художествения стил. Кои от познатите изразни средства откриваш в него?*

4. Как българският поет от Бесарабия Георги Барбаров е изградил образа на утрото? Какви чувства изразява лирическият герой? Кое е основното изразно средство в тази лирическа миниатюра?

УТРО

Ти сън си светъл, малка птица,
кълбо от крадени лъчи,
от спомените ми чертица,
сълза от сухите очи.

Ти полет мой си, кратка вечност
и за сърцето смях и вик.
Мигът е с тебе безконечност,
безкрайността е с тебе миг.

СТИЛИСТИЧЕН АНАЛИЗ НА ТЕКСТОВЕ ОТ ХУДОЖЕСТВЕНИЯ СТИЛ

1. Прочети художественото описание на една юнска нощ, което прави писателят Емилиян Станев.

...Едва тогава забеляза колко е красива юнската нощ. Тя беше тиха, светла, шептяща. Под лъчите на луната реката лъщеше като някакво златно течение. От време на време с лек плясък подскачаше риба и блясваше над водата. Жабите надаваха дългите си куркания, сякаш се молеха. Липите над него леко помахваха с широките си листа и техните сенки едва забележимо трептяха в гладките води на вира. В кладенчето, удавени, се полюляваха няколко звезди, като дребни жълтици, паднали на дъното му. Не ви ли се е случвало да стоите неподвижно и да се вслушвате в такава нощ? Струва ви се, че чувате как растат тревите, как кипи младият живот наоколо, как всичко сякаш ви говори за своята радост, че е младо, силно и че живее. Земята и небето се сливат в едно битие и самите вие потъвате и се забравяте в него. Радост изпълва цялото ви същество. Искате ли да глътнете от любов света...

- *Посочи изразните средства, с които е постигната образна конкретизация.*
- *Сподели мисли за естетическата наслада, която изпитваш при четене на откъса. От какво е породена тя?*
- *Кой наблюдава и преживява природата? Имали смяна на гледната точка?*

2. В следния текст открий диалектизмите. Кои са техните книжовни съответствия?

КУЧЕШКИ РАБОТИ

- Помниш ли едно време, Спасе, кво време беше?
- Помня, що да не помня, тежко време беше.
- Прав си, тъй си беше. Кучето си лаеше, ама и керванът си вървеше. А сега кво е?
- Такво е сега многу кучета се разлаха. Да ги пита човек защо лаят?
- Пазят си кокала, сети ли се?
- Абе, сетих се, ама не видя ли, че кервани няма?
- Кервани няма, ама керванджийте станаха многу. Пък и кой ли им обръща внимание, нали са вързани?

Въко Найденов

- *Какъв художествен ефект постига авторът с употребата на диалектизмите? Кой функционален стил е стилизиран?*
- *Около коя българска поговорка е построен диалогът? Как говорещите я отнасят към своето време?*

Обърни внимание:

- ✓ **Синтактичният паралелизъм** е една от синтактично-стилистичните фигури. При него структурните елементи на простото или на сложното изречение имат еднаква постройка и са паралелно разположени.
- ✓ **Реторичният въпрос** е изречение въпросително по форма и съобщително по цел на общуване. С него не се пита, а емоционално се утвърждава нещо познато.

3. Открий синтактичния паралелизъм в думите, изречени от народния поет Иван Вазов на неговия юбилей:

Аз пях за България, защото я обичах; аз насаждах в младите души вяра и обич към своето, защото бях син на България; аз прославих нейната божествено хубава природа, защото бях очарован от нея; аз се вглъбявах в историята ѝ, защото бях пленен от величието на нейния минал живот.

- *Помага ли синтактичният паралелизъм за по-ясното и категорично изразяване на мислите и чувствата на поета? Как?*

4. Какво утвърждава поетът чрез реторичните въпроси в следната строфа от познатото ви стихотворение от Иван Вазов?

Език свещен, кой те не руга	Вслушал ли се е някой досега
и кой те пощади от хули гадки?	в мелодията на твоите звуци сладки?

5. Прочети стихотворението на Александър Геров „Автопортрет 2“.

АВТОПОРТРЕТ 2

Аз, Александър Геров, който още дишам,
днес мисля за живота си предишен.

Не мога нищо, нищо да си спомня
от миналото, тази паст огромна.

Само една ласка, от слънцето преляла,
и първата любов в сърцето разцъфтяла.

И ужаса, обхванал всички хора
при стъпките налъмени в затвора.

Сякаш някой друг е моите стихове написал
тъй странни са за мене порив, чувство, мисъл.

И сякаш някой друг живял е на земята,
която Космосът насам-натам подмята.

Аз, Александър Геров, докрай съсредоточен,
в живота и в смъртта безкрайно точен.

- *Какви представи и очаквания поражда у тебе заглавието? Удовлетворен ли си ти след прочита на стихотворението? Как поетът изгражда условен, художествен свят? Посочи стиловите белези на поетичната реч.*

ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ ВЪРХУ ФУНКЦИОНАЛНИТЕ СТИЛОВЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

1. Прочети текстовете А., Б., В.

А. От години кооперации от Кюстендилско въртят бартер с производители от Северна България. Основната размяна е картофи за жито, като съотношението е 1:2 килограма. Преди разменяли ябълки за жито, но от десет години производството на плодовете се сринало и сега разменната монета са картофите.

Закъсали кооперации в Русенско са принудени да плащат в натура на фирми и арендатори, които им изорават нивите за есенната сеитба. Предлагат им жито и слънчоглед.

Б. Марин: – Иване, за къде се стягаш?

Иван: – Ще карам картофи чак в Силистренско, та да взема насреща жито.

Марин: – Струва ли си да бърхтиш път дотам? Какъв пазарлък мислиш да правиш?

Иван: – Чувам, че там житото е 10-12 стотинки за килограм, а нашите картофи тая година вървят по 35 стотинки. Ако е така, бива.

В. Бартерът е размяна на стоки или услуги. Това е най-старата форма на търговия, която човечеството познава. При бартера няма разходи за транзакция*, не се изисква пълно съвпадение на желанията на двете страни, които извършват замяната. Всяко общество по един или друг начин е минало през натуралната търговия (бартера). Историята сочи, че инките са единствената цивилизация, която от създаването си до своята гибел не е имала пари.

• *За каква сфера на общуване е предназначен всеки от текстовете? По какво си приличат и по какво се различават те?*

• *Анализирай езиковите средства със стилов белег във всеки текст. Направи изводи за стила на текстовете.*

• *Каква е функцията, предназначението на текстовете? С каква цел са създадени те?*

2. Прочети текст от „Нещо по българската народна медицина“ от Цани Гинчев¹.

Шипка (*Rosa canina*). Шипковите корени ги копаят, измиват ги и като ги надробят на дребно, варят ги в ново неполяно гърне и чорбата им дават на трескави и струпави да пият всяка сутрин по една чаша... Чорбата от шипковите корени е червена и малко стипчовичка; затова, за оногова, който не може да я пие чиста, турват ѝ по малко захар... Плода на шипките го очистват от семената, варят го със захар и го дават сутрин на кашличавите.

¹ Цани Гинчев е известен български народовед, живял през втората половина на 19 век.

- Каква е функцията на текста?
- Кои думи определяш като остарели и с кои съвременни техни съответствия ще ги замениш?
- Как трябва да се промени този текст при подготовка за публикуване в медицинско списание, предназначено за широк кръг читатели. Какъв е стилът на текстовете в подобен вид издания? (Припомни си наученото по въпроса в 6. клас).

3. Прочети внимателно разказа „Среднощно кафе“ от Симеон Янев (стр. 24-25). По какъв начин авторът превръща биографичния факт в нов, пресътворен свят, в художествена условност? За да отговориш на въпроса, помисли:

- Кой биографичен факт от живота на възрожденския книжовник Петко Рачев Славейков стои в основата на разказа?
- Как са разкрити отношенията между бащата и сина?
- Какво е авторовото отношение към Петко Славейков? Как е внушеното?
- Избери откъс от разказа и открий стиловите белези на художествения стил.

Обърни внимание:

Стиловите белези на различните функционални стилове често пъти са „игра на перото“ за много автори. Тези белези съзнателно се използват с цел да се получи комичен ефект, тоест се прави пародия.

Пародия – шеговито или подигравателно подражание на известно литературно произведение или друг вид текст.

4. Прочети откъса от книгата „Упражнения по стил“ от френския автор Реймон Кьоне и отговори на въпросите:

- Стиловите белези на кои функционални стилове откриваш в текста?
- Докажи, че този текст е пародия на познатите ти функционални стилове.

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ВИДА

Този вид двуного с много дълъг врат се среща предимно на обед в автобусите по южната линия. Предпочита задната платформа... В характерното за него лошо настроение този вид е склонен да напада по-слабите от него, но ако се натъкне на съпротива, побягва към вътрешността на превозното средство, където се спотаява. Обследването на този вид спада към теоретичната и дедуктивното зоология, която се поддава на целогодишно приложение.

- Разкажи случката със стилистично неутрална лексика.
- С какво е олицетворен „героят“ в текста? Посочи метафорите.

5. Опитай се да разкажеш същата случка (или подобна, преживяна от тебе), като използваш стиловите белези на разговорния стил. Употреби лексика, характерна за ученическия жаргон.

СЪЧИНЕНИЕ РАЗСЪЖДЕНИЕ ВЪРХУ ТЕКСТ ОТ ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА

ПРИПОМНИ СИ ...

Съществуват **три вида текстове** повествование, описание и разсъждение.

Срещат се в разговорния, научния, публицистичния и художествения стил. В чист вид те съществуват рядко. Обикновено трите вида текст са градивни части на различни съчинения – научни, публицистични, художествени.

1. **Какви видове ученически съчинения познаваш? От кои видове текстове те се изграждат? Посочи техните характеристики (отличителни черти).**

Обърни внимание:

СЪЧИНЕНИЕТО РАЗСЪЖДЕНИЕ има за цел да защити едно основно твърдение, което е отговор на скрития въпрос, съдържащ се във формулировката на темата. Ако **съчинението** е подреден текст по определена тема, то **разсъжденията** в него са логически свързани мисли, които имат за цел да убедят читателя в истинността на заявеното основно твърдение. Съчинението разсъждение не изключва съвсем описанието и повествованието, но те заемат малък дял от текста и функцията им е подчинена на разсъжденията.

Съчинението разсъждение може да има за предмет всеки елемент от художествения текст: тема, идея, сюжет, композиция, художествен образ, художествени похвати и др.

Структурни елементи на съчинението разсъждение:

- ✓ **теза (основна)** – твърдение, което може да бъде обосновано. Тезата е пряк отговор на повдигнатия в темата въпрос (проблем).
- ✓ **подтези** – множество твърдения, изграждащи основното твърдение (тезата).
- ✓ **аргумент** – доводът, който обосновава тезата и подтезите. Аргументите са два вида:
 - а) **пример** обосновава твърдения, като ги онагледява, обяснява или допълва. В ролята на пример влизат цитатите, краткият преразказ.
 - б) **съчетание от съждения**, от които следва умозаключение, като аргумент. Тезите и подтезите се обосновават чрез доказване.

Композиционни елементи на съчинението разсъждение:

- ✓ **начало (встъпителна част)** – изречение или съчетание от изречения, с които започва съчинението разсъждение. Началото трябва да бъде смислово свързано с предмета и темата на съчинението, с авторските намерения на пишещия да обоснове избрана от него теза;

- ✓ **изложение (същинска част)** – представят се **основната теза** и подтезите с доводите, които ги обосновават. Разположението на тезата и подтезите в изложението може да бъде **вариативно**:

Тезата е в началото на изложението. Следват подтезите и обосноващите я аргументи.

Тезата е в края на изложението. Предхождат я подтези, доводи и умозаключения, които водят към нейното обосноваване.

Край – резюмира и обобщава казаното в изложението, т.е. краят трябва да бъде смислово обвързан с казаното в изложението.

Примерни теми за съчинение разсъждение

(Теми и въпрос, съдържащ се в тях)

1. Образът на чорбаджи Нено в първа глава на повестта „Маминото детенце“ от Л. Каравелов. (С какви черти – на портрета, на характера и нравствеността – е представен чорбаджи Нено?)
2. Горчивите плодове на лошия родителски пример („Маминото детенце“, Любен Каравелов). Как Николчо става подобие на своите родители?
3. „А хъш значи... да бъдеш мъченик“ (трета глава от повестта „Немили-недраги“ от Иван Вазов). Как речта на Странджата тълкува понятието „хъш“?
4. Доволство и тишина в Неновия дом (съчинение разсъждение върху повестта „Маминото детенце“ от Любен Каравелов). Какъв е житейският избор на Нено и Неновица? До какви изводи за истинските и фалшивите ценности в човешкия живот ни води авторът?

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. **Опитай се да формулираш скрития въпрос в следните теми за съчинение разсъждение по произведения, изучени в 7. и 8. клас:**

Вредата от сляпата майчина обич („Маминото детенце“, Любен Каравелов)

Портрет на човека и неговата същност („Маминото детенце“, Любен Каравелов, първа глава).

Идеалите на българските хъшове (глава III на повестта „Немили-недраги“ от Иван Вазов).

„Тоя нощен скитник беше Македонски“ (глава X на повестта „Немили-недраги“ от Иван Вазов).

Баба Илийца по пътя към доброто (разказът „Една българка“ от Иван Вазов)*.

Истина и милосърдие в разказа на Йордан Йовков „По жицата“*.

- Избери една от темите и напиши план на съчинение разсъждение, като отбележиш тезисно какво ще съдържат композиционните и структурните му елементи.
- Подготви се да пишеш съчинение разсъждение по избраната тема. Използвай лявата част от приложение №11 и образеца на съчинение разсъждение от приложение №9.

СЪЗДАВАНЕ НА СЪЧИНЕНИЕ РАЗСЪЖДЕНИЕ НА ТЕМА:

„Горчивите плодове на лошия родителски пример“

(„Мамино детенце“ от Любен Каравелов)

1. Какви последователни дейности трябва да се извършат при работа върху съчинение разсъждение (илюстрирани със съчинението разсъждение на тема „Горчивите плодове на лошия родителски пример“)

А. АНАЛИЗ на темата:

- а) **формулиране на скрития въпрос**, на който трябва да отговори съчинението разсъждение: „Как Николчо става подобие на своите родители“;
- б) **определяне на ключовите думи в темата** – плодове (горчиви), пример (родителски);
 - да се анализира смисълът на метафоричния израз „горчиви плодове“ и начинът, по който той осмисля поведението на Николчо в резултат на пагубното въздействие върху него на житейските принципи и постъпки на Нено и Неновица;
- в) **определяне обхвата на литературния материал** – цялата повест;
 - да се обърне внимание на мислите и постъпките на Нено и Неновица поотделно и да се направи обобщение за житейските принципи, които ги обединяват;
 - да се имат предвид всички важни моменти от повестта, в които постъпките на Николчо са пряк резултат от лошия родителски пример.

Б. Композиционни и структурни ЕЛЕМЕНТИ НА СЪЧИНЕНИЕТО:

- а) **начало (встъпителна част).**

Примерна встъпителна част на съчинението:

Любен Каравелов е сред онези български възрожденци, които са убедени, че умственото и нравственото развитие на децата не е само семеен проблем, а засяга дълбоко и обществото.

Вековният опит на българския народ учи, че полезният за себе си и за обществото човек се изгражда в здрава семейна среда, където са на почит уважението и възискателността, добронравието и благочестието. Затова и в миналото, и днес с ироничното название „мамино детенце“ се наричат деца, чиито родители не са осъзнали отговорността си да възпитат своите наследници в духа на най-тачените човешки добродетели.

Писателят използва това название за своята повест, за да разкрие отношението „родители – син“ в едно чорбаджийско семейство и да внуши на читателя убеждението, че главният герой е типично „мамино детенце“.

б) изложение:

- Основна теза (примерна): егоизмът, високомерието, лентяйството, властолюбието и бездуховността са стил в живота на Нено и Неновица. Тези черти на своите характери те демонстрират всекидневно пред Николчо, разкривайки ги в отношението си към другите и във философията си за възпитанието на своето дете. Резултатът е един погубен млад живот.

Всяка постъпка на Николчо е горчив плод на криворазбраната родителска любов, на един пример, който обрича и Николчо, и самите родители на страдания. Пример, който здравите народни сили отхвърлят като пагубен и ненужен за обществото.

- **Подтези, аргументи и доводи в защита на основната теза.**

Прочети фрагмент от доказателствената част към съчинението, чиято аргументация се позовава на поведението на Нено и Неновица. Опитай се да разграничиш подтезите, основанията и доводите за тях.

Високомерието е всеобща черта на поведението в Неновия дом. Николчо, под влияние на родителите си, избягва да общува с по-бедните хора, защото му е внушено, че „сиромашията не струва пукнат грош“. И нещо повече – чорбаджийският наследник е достоен син на своята майка. Така както властолюбивата Неновица налага своята воля в дома си, („един ден Неновица му казала (на Нено) просто и ясно да си мълчи, да слуша и да ней противоречи...“), така и Николчо се стреми да намери такива приятели, които да изпълняват всичките му желания.

Този господарски нрав, роден в отровната атмосфера на Неновия дом, се подхранва и в училище. Раболепието на даскал Славе увеличава самочувствието не само на родителите, но и на галената им рожба.

Николчо научава, че децата на богатите не ги бият. И той като родители си не гледа на училището като на извор на знания и просвета. Липсва стремеж към духовно и интелектуално извисяване и у чорбаджиите, и у техния наследник, защото смисълът на живота според тях е в това да си богат и да живееш охолно на гърба на другите, без да влагаш и най-малко физическо и умствено усилие. „Селяните ги печелят (парите) с кървав пот и с мотика в ръка, а чорбаджиите ги добиват събрани.“

Затова резултатите от обучението на чорбаджийския син са печални: Николчо научава само две молитви.

Подчертаното изречение – това е една подтеза. Около кои ключови думи е формулирана тя?

Доводите към тази подтеза:

- Николчо не общува с бедни;
- както и неговите родители, Николчо свиква с мисълта, че му е дадено правото да живее охолно на гърба на другите;
- презира духовността и просветата – те не са му нужни за идеала (охолен живот);
- семейството приема раболепието на даскал Славе като естествено отношение на бедните към богатите;

- Моментите от произведението, на които се позовава авторът на съчинението;
- подбора и разположението на цитатите;
- езиковите конструкции: чорбаджийският син е достоен наследник на своята майка;
- каквато е Неновица, такъв е и Николчо;
- и той е като родителите си.
- *Потърси връзката между формулировката на тезата и съпоставката, която непрекъснато се прави, между Николчо и родителите му.*
- *Препиши контекстовите синоними, с които се назовава Николчо: чорбаджийският наследник; галената им рожба; техният наследник; чорбаджийският син. Какво се постига с различните начини на назоваване на главния герой?*
- *Вгледай се в текста на повестта. Потърси и други доводи в подкрепа на формулираната подтеза. Формулирай и други подтези, които да са подчинени на основната теза.*

В. Край (примерен):

Авторът на повестта „Маминото детенце“ проследява развитието на чорбаджийския син от трендафиловите градини до бягството му във Влашко. Разказвачът осъжда поведението на Нено и Неновица, които, заслепени от своя чорбаджийски нрав, не разбират простата народна мъдрост: „Дървото се превива, докато е младо“. Затова ги сполетява онова, което пак народът е казал: „Каквото посееш, това и ще пожънеш.“

За автора Николчо е напълно отрицателен персонаж не само защото е чорбаджийски син. Чрез цялостното описание на живота в Неновия дом писателят внушава идеята, че от човека „нищо“ не може да се получи нищо друго, освен нищо.

• *Домашна работа:*

Напишете съчинение разсъждение на тема „Горчивите плодове от лошото възпитание“ („Маминото детенце“ по Любен Каравелов)

художник Мария Недкова

ECE

Убедени сме, че като млади хора вие се вглеждате с огромно любопитство в света около себе си. Той е пъстър и неповторим и ви се иска не просто да го съзерцавате, а да влеете в него неукротимата си енергия, да го подчините на себе си, да го промените. С една дума, вие живеете активно. Печелите и губите приятели, влюбвате се и разлюбвате, мечтаете и се разочаровате. И питате, питате... Защото узнавате, че това, което ви засяга, е част от многообразието на света; че и други се вълнуват или са се вълнували от същото. Понякога намирате отговорите, застанали над белия лист, измъчвани от творчески терзания. Искате да споделите бушуващите мисли и чувства с въображаем събеседник. Пишете, четете и разбирате... не е това. Написаното винаги ви изглежда много по-бедно от мисълта. Не унивайте! Има начин да спечелите читателя, да го направите съпричастен на своите болки и радости. А начинът е да овладеете още един вид съчинение, наречено есе. Но преди това няколко думи за есето.

ЕСЕТО е текст размишление, текст разсъждение по дадена тема върху значим обществен, нравствен или философски проблем. Разсъжденията по темата са дълбоко личностни, т.е. авторът изразява свое становище по интересен и оригинален начин.

Думата **есе** е от латински произход и в буквален превод от френски език означава **опит**. Като название на жанр думата за пръв път е използвана от френския философ Мишел дьо Монтен. През 1580 г. в своята книга „*Optim*“ (*Essais*) той споделя размишления по нравствени въпроси от своето съвремие. За какво размишлява той? Заглавията на неговите есета дават отговор на въпроса: „За бездействието“, „За твърдостта“, „За страха“, „За възпитанието на децата“, „За приятелството“, „За това, че ние плачем и се смеем за едно и също нещо“ и т.н.

Най-добрите есеисти в своите размишления се позовават на чуто, видяно или преживяно, затова в текстовете им има повествователни и описателни елементи. Авторите на есета притежават богата обща култура, боравят с много факти от човешката история и цивилизация. Почти всички писатели класици след Монтен са пробвали своето перо в есето.

През последните години особена популярност в образованието придоби **училищното есе**. То дава възможност всеки да провери творческите си възможности, търсейки начин да интерпретира общозначима тема по свой неповторим начин. Есето, когато е добре написано, разкрива широтата на познанието, уменията на пишещия не просто да възпроизвежда чужди мисли, а да докаже творчество, оригиналност, неповторимост.

Обърни внимание:

Училищното есе е текст, който съдържа разсъждения по определена тема въз основа на личния опит (житейски, читателски, естетически), с ярко изразена лична позиция и стремеж тя да бъде изказана по интересен начин и убедително защитена.*

В какво се изразява същността на училищното есе?

Както и познатото ти съчинение разсъждение върху литературна творба, **училищното есе има ТЕМА, СЪДЪРЖАНИЕ – основна теза и разсъждения (твърдения, аргументи, примери)** по поставения проблем, **начало и край на текста**. Но докато съчинението разсъждение е тясно обвързано с конкретен литературен текст и предполага тълкуване на обективно вложените в него смисли, есето **дава по-голяма свобода на пишещия да подходи към проблема по нестандартен начин, избирайки да защити оригинална теза**. Есето е вид текст, който търси своя читател, и затова целта му е да въздейства, да убеди. Ето защо то се подчинява на структурните и композиционни особености, характерни за всеки текст, но пречупени през специфичните задачи на есето:

- **Тема** – свързана с проблем, който засяга различни страни от човешкия живот.
- **Заглавие** – насочва към темата или към основната теза. То може да бъде формулирано като название, въпрос или цитат.
- **Съдържание** в зависимост от формулировката на темата пишещият избира един от подходите: обосновка на становище, избор на позиция, съпоставка. Следват твърдения, изразяващи личното мнение на пишещия; аргументи и примери, потвърждаващи истинността на твърденията. При аргументацията трябва да се прави разлика между факт (нещо реално съществуващо или случило се) и мнение (субективен възглед за нещо).

За да бъде есето завладяващ и убеждаващ текст разсъждение, авторът трябва да мине през следните **етапи на изработването** му:

- **анализ на заглавието** (към каква тема насочва то, каква главна теза подсказва);
- **създаване на лексикална мрежа около заглавието** ключови думи и изрази, които образуват смислов център; подбор на думи с пряко и с преносно значение, на фразеологизми;
- **формулиране на тези „за” и „против”;** избор на тезата, която ще се защитава;
- **записване на максимален брой въпроси**, които поражда заглавието, и подреждане на тези въпроси по значимост;
- **формулиране на твърдения като отговори на зададените въпроси;**

* Определението на училищно есе е дадено по книгата на Невена Матеева „Да се учим да пишем есе”, Анубис, 2001

- **работа върху структурата на текста**, за да придобие той цялостност и завършеност. Понятието завършеност е различно от понятието изчерпателност. Изчерпателност означава обстойно изложение, пълно обхващане на проблема. Текстът задължително трябва да притежава качеството завършеност – да показва, че авторът е вложил своя усет за начало, изложение и край;
- **написване и редактиране на текста.**

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Открий във фрагмента от есе на тема „Приятелството“ твърдение и аргументация на твърдението. Кое можеш да определиш като факт и кое – като мнение?

С лека ръка човек създава и разваля приятелства. Затова приятелството е като глътка чист въздух ... То е праг; мост или брод през реката, изпълнена с дълбоки вировете; и хоризонт необятен, безкраен, истински.

Много често привличането и възхищението са почти неудържими – и за няколко часа могат да се споделят неразказвани дотогава мигове, имащи смисъл за целия по-нататъшен човешки живот. А друг път един нетактичен жест, една зле премерена дума или язвителна интонация са способни да сложат край на красивите споделени мигове от един дълъг период.

2. Прочети откъса от есето на осмокласника Илиян Мавров. Отговори на въпросите.

„ВЪРВИ, НАРОДЕ ВЪЗРОДЕНИ!“

„Върви, народе възродени...“. Това е най-стимулиращото и вдъхновяващо изречение в българския език. Неслучайно това е девизът на народната писменост и култура.

След Освобождението на България от турско робство тези думи зазвучават като стимул за развитие и възход. Народът тръгва по трудния път на просветата и науката. Той излиза от пепелта на робството и тиранията, възроден от порив за справедливост, честност, за по-красив и по-добър свят. Много често родителите изучават редом със своите деца майчиния български език. Пред тях се изпречват редица трудности, но децата се борят с живота и с всички проблеми, появили се по пътя им към святата цел – образоваността.

Днес младите хора учат и обогатяват своя роден език. Но се случва и ужасен обрат – обучението започва да се възприема като тежест, като нещо ненужно и безсмислено. Все по-често ученици се отказват от училище и започват за подражават на чужди нрави и език. От външния вид и поведение личи зараждането на чуждо поклонничеството. Още Паисий издига тревожен възглас срещу него. Такъв характер могат да имат хора, лишени от чувство за патриотизъм и любов към отечеството си...

Илиян Мавров, VIII клас

- *Към кой вид принадлежи заглавието на есето? Какви тези е избрал да защити авторът? Кои думи образуват тематична мрежа? Ако трябва ти да подобриш текста, кои езикови конструкции би променил?*

ОЩЕ ЗА ЕСЕТО

Вече знаеш, че **есето е разсъждение по някакъв въпрос**, по повод на някакво наблюдение, впечатление, преживяване, събитие. Но не всяко разсъждение е есе. При есето **най-важно е личното мнение, собствената гледна точка** по избраната тема, защитена по оригинален начин.

Есето не трябва да се смесва с импресията.

Думата **импресия** означава впечатление. Така се назовава **кратък текст, който пряко изявява емоционално отношение към някакъв проблем**. Чрез импресията една идея се внушава не толкова чрез разсъжденията, колкото чрез преживяването ѝ. Емоционалното състояние на пишещия застава на преден план и то се внушава посредством оригинални образи, ритмика на речта и прочее.

1. **Сравни двата текста. Кой от тях ще определиш като есе и кой като импресия?**

ЖЕЛАНИЕ

Понякога ми се прииска да се превърна в малко късче тебешир. Съвсем малко, почти незабележимо. Да стоя бяла като гларусово перо на дъската. Никой да не мисли за мене. Да чувствам как насълзените от вълнение длани на изпитаните ме мокрят и правят нежния ми прах още по-гъст. Аз ще целувам развълнуваните пръсти и с радост ще раздавам топлата си плът на разни формули и доказателства. Ще меря тихо пулса на всеки, който ме държи в ръката си. Ще гадая по линиите и вените на всяка длан и ще оставям бели пращинки като топъл пясък. Ще подслушвам в междучасието разни клюки за момичето, което съм била, и тихичко ще се смея. И чак когато краткият ми бял живот се стопи под мокротото на гъбата, да стана същата. Тогава аз ще знам за всеки много, много повече. И събрала пъстротата на толкова вълнения и сини млади пулсове – ще бъда най-щастливата.

Петя Дубарова

ВОДАЧЪТ

Невъзможно е да се помисли за Априлското въстание, без да се събуди в българската памет образът на Георги Бенковски един от неговите организатори и несъмнено най-големият от водачите му...

Неговият героизъм като че не е героизъм от великия възрожденски тип на Паисий, братя Миладинови, Ангел Кънчев, Левски и Ботев. Саможертвата при него във всичките му действия не стои на първо място, макар той да е непрекъснато готов за нея. Неговото действие се състои в идеята да накара другите да действат. Той никога не би могъл да каже като Левски: „Ако спечеля, печели цял народ, ако загубя, губя само мене си”...

Неговата биография и цялата му личност са изпълнени с противоречия, неговите действия са противоречиви, неговият характер – странен в пантеона на чистите и свети, традиционни възрожденски личности. Ако неговата цел бе освобождение на България със собствения ѝ народ от отоманското робство, то и тя остана неизпълнена, защото въстанието, което той води, бе морална причина, а не реален акт на Освобождението. Следователно трагизмът на това въстание е и трагизъм на личността...

Симеон Янев

- *Какви са авторските намерения в двата текста? В кой текст в разсъжденията преобладават логическите доводи и в кой доминира емоционалното внушение?*
- *В кой текст езикът е преобладаващо метафоричен? Защо?*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. **Избери едно от следните заглавия и напиши есе. Където е възможно, опитай се да напишеш и импресия. Работи внимателно при подбора на езиковите средства при двата вида текст:**

„Аз и новото хилядолетие“; „Любов и разум“; „За музиката“; „За отговорността“; „За достойнството“; „Бащи и деца“; „Аз против себе си“; „Модерно и модно“; „Откраднат миг“; „Избирам път“; „Всяко зло за добро“; „Раздялата с детството е раздяла с хармонията“ (Чехов); „В какво вярвам аз“; „Изкуството да общуваме“; „Аз и другите“; „Ние и другите“.

Особен вид есе е **литературното**. Тематично то е обвързано с литературно произведение или герой, станали емблематични (знакови, символни) както за културата на един народ, така и за културата на човечеството. Много литературни герои се превръщат в нарицателни имена, назоваващи качества, характерни за човешката природа най-често осъдителни. В българската литература подобна съдба има произведението на Алеко Константинов „Бай Ганьо“. От името на героя води началото си определението „байганьовщина“. Заглавието на повестта на Любен Каравелов „Маминото детенце“ и днес е символ на разглезено, зле възпитано в семейството си дете. В образа на Николчо са вложени устойчиви, трудноизкореними отрицателни характеристики, с които се сблъскват семейството и обществото. Затова и изразът „мамино детенце“ е повод за разсъждения по проблемите на възпитанието на младото поколение. Най-често формата е есеистична.

2. **Прочети откъса от есе на тема „Съвременните превъплъщения на Николчо“, написано от ученик.**

Днес е трудно да си представим, че маминото детенце се счита за художествено откритие на Любен Каравелов, толкова сме свикнали с присъствието на николчовци около нас. Трябва да се върнем обаче преди творческото време на писателя, за да си припомним, че в голямото патриархално семейство с неговия ред и добродетели Николчо просто не е можел да вирее.

Там бащата е казвал на глас тежката си дума. Всеки е знаел своето място и е изпълнявал задълженията си... , докато се търкулнала първата половина на деветнадесетото столетие и се появила чорбаджийската двойка Нено и Неновица и техните подобни. Понатрупали богатство, поозърнали се и разбрали, че... се различават от другите. Усетили „сладостта“ на безделието, но не разбрали, че тя е измамна като гюловицата. Те се отказали от култура и просвета, преди да изпитат потребност от тези блага.

И ето че се пръкнали Николчо и неговите събратя, за да разбият на пух и прах илюзията на бащите си – илюзията, че можеш да забравиш най-хубавите традиции на народа си, че можеш да създаваш личности, когато ти самият си отдавна духовно мъртъв.

За съжаление духовната пустота има свойството да надживява вековете, да създава почва, на която да се развива и днес маминото детенце.

Огледайте се! То често е около нас. Не винаги има под ръка слуга като Нищото, когато да използва като магаре, но защо да не яхне дядо си? Нали трябва да тренира за БМВ-то на баща си. Съвременният Николчо ще седне зад волана на луксозния си автомобил, преди да е спечелил и пукнат лев. Той е усвоил добре уроците на своя предшественик, който с лекота отбива закъснелите словесни атаки на чорбаджи Нено. Как се печелят пари ли? „Селяните... с кървав пот... , а чорбаджиите ги добиват събрани... Щото (което) се печели лесно, то се и харчи лесно...“

Като достоен наследник на Каравеловия герой, съвременният Николчо обича всичко, което може да стимулира възприятието му на света в розова светлина.

- *Каква основна теза защитава авторът на есето? Подсказана ли е тя в заглавието? Към миналото или към съвременността са отправени разсъжденията му?*
- *Какво място е отредено на повестта „Маминото детенце“ в есето?*

3. Фрагментът от есето съдържа две подтези. Посочи ги. С какви аргументи от съвременния ни живот са защитени?

Опитай се да продължиш есето, като формулираш и други подтези в защита на тезата, че сме заобиколени от съвременни Николчовци. Какви тези за недостатъците във възпитанието на съвременните млади хора можеш да съотнесеш към поведението на литературния герой?

Като имаш предвид двата текста – фрагменти от съчинение разсъждение на тема „Горчивите плодове на лошия родителски пример в повестта „Маминото детенце“ от Любен Каравелов“ (стр...) и от есето на тема „Съвременните превъплъщения на Николчо“, посочи различията, характеризиращи двата вида съчинения.

4. Избери едно от заглавията и напиши литературно есе: „Николчовците днес са една обществена язва“; „Немили-недраги ли са съвременните български емигранти?“

1. Коя от посочените особености не е характерна за разговорния стил:

- а) емоционална оценъчност;
- б) фамилиарност;
- в) просторечни думи и изрази;
- г) термини и терминологични изрази;
- д) естественост и непринуденост на общуването.

• *Посочи вярното твърдение.*

2. Изразът „ще се обличеш като коте на припек“ може да се замени със синонима:

а) ще се разболееш	в) ще изпиташ удоволствие
б) ще се натровиш	г) ще изпиташ срам

3. Като просторечна може да бъде определена думата:

а) благоразумна	в) капчица
б) посръбнува	г) вкусно

4. Синоним на израза „в очите изкарва сълзи“ е:

а) рязко	в) вкусно
б) сладко	г) добро

5. Коя от посочените особености не е характерна за научния стил:

- а) употреба на термини и терминологични словосъчетания;
- б) употреба на тропи и фигури;
- в) употреба на безлични глаголи;
- г) употреба на отглаголни съществителни.

Прочетете текста и отговорете на въпросите след него:

Езикът ни е повален, всеки го тъпче и никой пръста си не мърда да помогне. Мътен порой от чуждици го залива, затлачва и обезобразява. Законите за строежа на изречението, ковани в практиката от хиляда години насам, нямат никаква стойност. Всеки може да размества подлога и сказуемото както си иска, да сменя „главата“ с „опашка“ и „опашката“ с „глава“. Изчезва музиката в него, засилват се бърбрежът и шумотевицата. Но с този поруган и осакатен език мнозина българи вече не желаят да си служат и изписват своите фирми и табели на английски. Една проверка по улица „Витошка“ показва, че от сто новозаръчани и поставени по стени и по витрини табели само 2% са на български. Епидемията бързо обхваща и останалите градове и дори села, което означава, че проказата е проникнала до кокала.

Николай Хайтов

6. Темата на текста е:

- а) грижа за музикалността на българския език;
- б) налагането на английския език в обществото;
- в) търговското обновяване на улица „Витошка“;
- г) немарата към чистотата на българския език.

7. Текстът има за цел да:

а) осведоми;	в) въздейства;
б) образова;	г) забавлява;
д) анализира.	

8. Текстът е:

а) разговорен;	в) художествен;
б) публицистичен;	г) научен;
д) научно-популярен.	

9. Кой от изразите няма метафорична употреба в текста:

- а) езикът ни е повален;
- б) мътен порой (от чуждици) го залива;
- в) езикът е поруган и осакатен;
- г) проказата е проникнала до кокала;
- д) законите за строежа на изречението.

10. Естетическата наслада е цел на:

а) разговорния стил;	в) научно-популярния стил;
б) художествения стил;	г) научния стил;
д) официално-деловия стил.	

Прочетете текста и отговорете на въпросите след него:

Тополата беше леко наведена от едната страна, сякаш е търсила да се облегне на нещо или на някого, но тъй като мястото около нея беше пусто, тополата стоеше самотно, предизвикваше печал и съчувствие.

Тополата е боязливо и мекушаво дърво, оставено само в мочурищата или край някоя река, тя събужда нашето състрадание. Дъбът, макар и сам, стърчи като единак в полето, разположил се е той и е застанал епично върху земята, могъщ в самотата си; черният трън клечи като куче, настръхнал е във всички посоки, предизвикателен и див, затуй човек или животно, ако минат покрай него, гледат да го заобиколят отдалеко. Но тополата е беззащитна, оставена сама в полето, тя е по вдовишки печална...

Йордан Радичков

11. Предмет на текста е:

а) тополата;	в) кучето;
б) дъбът;	г) полето.
д) земята.	

12. Темата на текста е:

- а) самотата на дъба;
- б) предизвикателството на черния трън;
- в) страхът на човека от черния трън;
- г) беззащитността на тополата;
- д) страхът на животните от черния трън.

13. В кой от редовете има сравнение:

- а) Тополата е боязливо и мекушаво дърво.
- б) Дъбът е могъщ ... в самотата си.
- в) Черният трън е ... предизвикателен и див.
- г) Дъбът ... е застанал епично върху земята.
- д) Тополата ... е по вдовишки печална.

Прочетете текста и отговорете на въпросите след него:

Кой умен човек, кой мъдър народ се отказва от такова имане? Ала народните мъдрости пословици, поговорки и притчи са и друго. Те са история, те са писателският майсторлък на нашия народ, те са оная тънка четка, с която никой художник не може да нарисува по-добре народната съдба, те са чувството за наслада, представата за радост, за сила, за хубост. Те са морално сито срещу човешкия порок, протегнатата ръка за помощ на немощния, лекарство за болния, потребна дума за кахърния, юзда с шип по средата за самозабравилия се, бръснач за необръснатия, брада за късето...

Марко Семов

14. Текстът е откъс от:

а) разказ;	в) импресия;
б) есе;	г) репортаж;
д) приказка.	

15. Основното твърдение в текста е:

- а) Народните мъдрости са безценно народно имане.
- б) Народните мъдрости разкриват съдбата на народа.
- в) Народните мъдрости са мяра на човешкия морал.
- г) Народните мъдрости са историческо свидетелство.
- д) Народните мъдрости имат лечебна сила.

16. Целта на текста е:

- а) да предаде на читателя научна информация за народните мъдрости;
- б) да подтикне читателя към събиране на народни мъдрости;
- в) да ангажира емоционално читателя с идеята, че народните мъдрости са национално богатство;
- г) да убеди обществеността, че народните мъдрости са застрашени от изчезване;
- д) да подтикне читателя да превърне народните мъдрости в морална мяра на своя живот.

17. Коя от темите изисква създаване на съчинение разсъждение:

- а) Семейната атмосфера, благоприятна за раждането на „мамино детенце“.
- б) Преодоляване на „маминото детенце“ в мен.
- в) По вазовски – в защита на българския език.
- г) Речта на Странджата – утеха и вдъхновение за хъшовете.
- д) Българският възрожденец – пример за поколенията.

МЕЧТИ И ИДЕАЛИ

РАЗМИСЪЛ

Ако няма какво да дадем на света,
за какво сме родени?

Ний не щем нито славата, ни участва
на големите гении!

Просто трябва да имаме нежността
на оная незнайна женица,
дето първа е втъкала прелестта
на земята ни във шевица.

Просто трябва да имаме скъпия дар,
озарил оня майстор чудесен,
който първи е теглил
върху явора шар и
дървото е станало песен.

Ний не щем нито славата, ни участва
на големите гении!

Нас ни стига признателността
на едно поколение.

художник Стасис Красаускас

художник Стасис Красаускас. Глас

Трябва само да носим една сръчна ръка
 като Кольо Фичето, дето
 да реди мълчаливия камък така,
 че да трогва сърцето.
 Трябва само да носим две могъщи крила
 като тия на майстор Манола,
 за да идем отвъд скоростта на звука
 и над дързостта на сокола.
 Нас ни стига признателността
 на едно поколение!
 Нека само една дръзка мечта
 въплътим във творение.
 Нека станем лесът срещу зъл суховеи!
 Нека бъдем
 дъждът на пшениците гъсти!
 Нека мъртвият болен да оживей
 изпод нашите пръсти!
 Нека страшните атоми се укротят
 във ръцете ни
 като житни зрънца,
 да поникнат и ни дадат
 милиарди слънца!
 Нека само една дръзка мечта
 въплътим във творение,
 за да имаме право да легнем в пръстта,
 дето спят толкова гении!

Стасис Красаускас. Мечта

Владимир Башев

- *Как се съотнася с темата МЕЧТИ И ИДЕАЛИ съдържанието на стихотворението „Размисъл“ от Владимир Башев?*
- *Коя от пословиците харесваш най-много и защо?*

„Честит е не онзи, който има това, което желае, а онзи, който не желае това, което няма.“

латинска пословица

„Лош е този войник, който не мисли да стане генерал.“

руска пословица

„Торбата на желанието няма дъно.“

българска пословица

- *Коментирай следните изказвания:*

„Не отнемайте на никого идеалите, които го правят щастлив, ако не можете да ги замените с по-добри.“

Й. Лаватер

„Човекът е такъв, каквито са неговите желания.“

Августин

ВИДОВЕ ИЗРЕЧЕНИЯ ПО СЪСТАВ

1. Прочети текста.

Славейт имаше приятел – волният вятър. Бяха се сблизихи отдавна, когато славейт още носеше рокличка като момиченце, когато отиваше с цигулка под мишницата на уроци по музика. Тогава крилцата му бяха слаби и вятърът дружелюбно му помагаше да лети. Оттогава той много обикна своя малък певец. И с всеки изминал ден го обикваше все повече и повече, защото годините идваха и си отиваха, а той си оставаше все така по юношески млад. Славейт често вършеше детинщини и вятърът много се тревожеше за него. Веднъж го търси цял ден и го намери едва привечер в едно блато, нагазил до колене във водата. Той слушаше отблизо жабешкия концерт, а после стоя цяла седмица болен и с прегракнал глас.

по Георги Марковски, „Славей и брезичка“

- *Определи вида (просто или сложно) на всяко изречение в текста.*
- *Препиши изреченията, като ги групираш:*
 - а) прости изречения,
 - б) сложни съчинени изречения,
 - в) сложни съставни изречения,
 - г) сложни смесени изречения.
- *Направи схема на изреченията от точки б), в), г).*
- *Коментирай препинателните знаци в сложните изречения от различен вид.*

ПРИПОМНИ СИ ...

- каква е разликата между простите и сложните изречения;
- каква е разликата между сложни съчинени и сложни съставни изречения.

Обърни внимание:

За да установиш дали изречението е просто или сложно, трябва:

- ✓ да установиш броя на сказуемите във всяко изречение,
- ✓ да определиш синтактичните връзки (съчинителни или подчинителни) между простите изречения в сложното.

2. Прочети текстовете. Определи вида на простите изречения, като откриеш главните им части.

А. И ето – стигнах. Влажно. Кал.
И тук е преваляло също.
Мегданът и един квартал –
и аз съм в бащината къща.

Над прага – виснали лози,
прозорецът отворен чамов...
Ще има радостни сълзи.
Сълзите... Ах, не трябва, мамо...

По Никол Стоянов

Б. Тишина.
Светлина.
Трябва някой да дойде.
По терасата млъкнала бързо да мине
и вратата на моята стая отворил,
да запали в камината огъня, вече изстинал.

По Надя Неделина

- *Открий в стихотворенията прости изречения. Определи какви са по състав.*

ПРИПОМНИ СИ ...

Според своя състав простите изречения биват: кратки и разширени, пълни и непълни, глаголни и безглаголни.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Препиши текста, като поставиш пропуснатите препинателни знаци.

Лятото вече преваляше беше август и майка ми разточи юфка. Изнесе я навън постла чаршафи на двора и остави корите на слънце. Жълтите кори блестяха на светлината попиваха слънцето и полека започнаха да се свиват и да се разпукват.

Те съхнеха а аз стоях под черешата държах един дълъг прът в ръце и пазех юфката от котките и птиците. Птиците пък и котките много обичат юфка и само чакаха да се зазяпам някъде веднага започваха да кълват и да хрускат юфката.

По Иван Вълков

- *Определи вида на всяко изречение – просто или сложно, посочи начина на свързване на частите му. Открий неразширените прости изречения.*
- *Начертай схемите на първите две изречения.*

2. Прегледай текста на разказа на Елин Пелин „Андрешко”.

- *Какви по състав изречения (прости или сложни) се срещат по-често: а) в репликите на диалога между Андрешко и господина; б) в авторското описание. Коментирай наблюденията си.*

3. Определи какви изречения (прости или сложни по състав, и какъв вид сложни) се срещат по-често в произведението на Алеко Константинов „До Чикаго и назад”. Коментирай наблюденията си.

4. Какви по състав изречения би предпочел в различни видове текст:

- а) отговор по математика,
- б) по история,
- в) по литература,
- г) разговор с приятел.

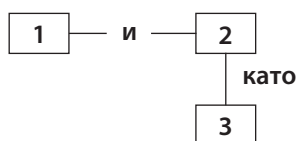
СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ. СТРОЕЖ. ИНТОНАЦИЯ, ПУНКТУАЦИЯ. УПОТРЕБА

1. Прочети изреченията.

- а) Жената дойде на няколко крачки и се спря, като говореше ласкаво.
 б) В ръцете си държеше детето и му показваше дивата птица, която лежеше в гнездото си.
 в) Патицата трепна, но остана на мястото си, сякаш разбираше, че над нея се протяга закриляща ръка.
 г) Патицата взе едно от малките с клюна си, когато се стъмни напълно, и го отнесе до водата, като се клатеше на всяка крачка.

- *От колко прости изречения е съставено всяко от дадените сложни изречения?*
- *Във всяко сложно изречение посочи смислово самостоятелните и смислово несамостоятелните прости.*
- *Кое от синтактично равноправните изречения е главно изречение? Кои изречения са подчинени и каква част от главното поясняват?*
- *Начертай схемата на всяко сложно изречение по образца.*

- а) Жената дойде¹ на няколко крачки и се спря², като говореше³ ласкаво.

ПРИПОМНИ СИ ...

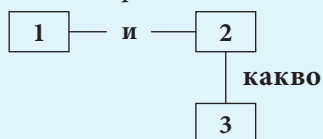
В сложното смесено изречение едни от простите изречения са свързани като сложни съчинени, а други – като сложни съставни.

Обърни внимание:

Сложното смесено изречение е представено от два типа:

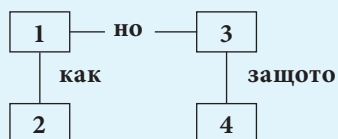
1) **Основата** на сложното смесено изречение е **сложно съчинено изречение**, като едно от съставлящите го прости изречения има и подчинено изречение.

Стоя¹ и слушам² какво става³ в градината.

2) **Основата е сложно съчинено изречение**, като всяко от съставлящите го прости изречения има подчинено изречение.

Питаха¹ ме как² вървят работите му, но аз мълчах³, защото не знаех⁴ за това.

✓ **Сложното смесено изречение** може да има и **по-сложна структура**.

✓ **Препинателните знаци** в сложното смесено изречение се поставят според правилата за сложно съчинено и сложно съставно изречение.

2. **Определи към кой тип строеж се отнася всяко сложно смесено изречение от задача 1., като използваш схемата.**

3. **Прочети на глас изреченията от задача 1. Обърни внимание между кои части правиш по-дълга пауза, а между кои – по-къса.**

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. **Докажи, че следните изречения са сложни смесени, и им направи схеми. Коментирай препинателните знаци.**

- а) Всяка дума на песента будеше въображението и ни носеше по светлата наша земя, която беше толкова мила.
- б) За да напиша един разказ, аз трябва първо добре да съм обмислил сюжета на разказа, а това е все едно да знаеш къде отиваш.
- в) На млади години мечтаех да стана художник, затова на стиховете и разказите, които пишех, не давах никакво значение и ги подписвах с всевъзможни псевдоними или пък не ги подписвах.

От Елин Пелин

2. **От групи прости изречения образувай сложни смесени изречения.**

- а) Бях в първи курс в Художествената академия. Свирех на китара и пеех. Малко по малко изоставих музикалните увлечения.
- б) Ездачът върза коня. Изглеждаше щастлив. Обиколиха пролетното поле заедно с вятъра.
- в) Изгряваше месецът. Но градината не оставаше празна. Дълго време там продължаваха разходките си младите хора.

• *Коментирай препинателните знаци.*

• *Направи схеми на образуваните сложни смесени изречения.*

3. **Напиши кратко съчинение на тема „Моите мечти за бъдещата ми професия“. Постарай се да употребиш сложни смесени изречения.**

ПРЯКА И НЕПРЯКА РЕЧ. НАЧИНИ НА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ЧУЖДА РЕЧ. ИНТОНАЦИЯ, ПУНКТУАЦИЯ

1. Прочети текста.

а) „Марьо! Марьо ма! – чу се писклив глас на момиче. – Ела да видиш, вълк, вълк!”

„Де, де!” – прошепна Чубрата по обичая си и сякаш не вярваше на очите си.

„И вълчета има! – викаха децата. – В чувала са!”

Иван Белин разказва как уловил вълчетата и как след това застрелял и самата вълчица.

б) — Бре, Иване, какво направи, бре! – вика Чубрата, като се промъква през навалищата.

Иван Белин повдигна големия си калпак.

— Виж! – кратко и гордо казва той и сочи вълчицата.

— Де, де – мърмори объркан Чубрата, – де. Де!

— Хайде, Иване! – вика той. – Дай сам вълчетата.

По Йордан Йовков

- *Посочи в изреченията на текста пряката реч и думите на автора.*
- *Коментирай препинателните знаци, които отделят пряката реч от думите на автора.*

ПРИПОМНИ СИ ...

ПРЯКАТА РЕЧ, чрез която се възпроизвежда речта на говорещия литературен герой, се отделя от думите на автора с големи тирета или с кавички.

2. Сравни изреченията.

а) Старият се обърна, потри ръце и каза: „Хубав е дъждецът”. а) Старият се обърна, потри ръце и каза, че дъждецът е хубав.

б) Проклетата горещина ми не даде да заспя – отговори Неновица. б) Неновица отговорила, че проклетата горещина ней давала да заспи.

- *Във втората колонка чуждите думи са преразказани от автора. Характерът им е променен граматически и интонационно.*
- *Прочети на глас двата варианта. Каква е разликата в интонацията на изреченията?*

Обърни внимание:

Преразказаната пряка реч е НЕПРЯКА РЕЧ. При превръщането на пряката реч в непряка се получава сложно съставно изречение. Думите на автора образуват главно изречение, а **чуждата реч се превръща в подчинено допълнително изречение.**

3. Наблюдавай какви граматически промени са станали в изреченията от задача 2. след предаването на пряката реч във вид на непряка реч.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети изреченията. Коментирай препинателните знаци.

— Не се бойте, братя, кураж! – каза господин Фратьо, като се озърташе плахо.

— Де Хаджи Смиона? – попита един.

Всички се огледаха:

— Бегал е някъде.

Хаджи Смион се показва от дънера на ореха.

— Отидох ли? – попита, а като се озърна, прибави: – Е, сега?

По Иван Вазов

2. Препиши текста в тетрадката си, като преобразуваш пряката реч в непряка във вид на преразказ.

Разговорът се води между автора ловец и пастирката Калинка

— Къде си ходила?

— Търсих едно звънче... Не си ли намирал някъде звънче?

— Не! Какво звънче?

— Мъркушка вчера си изгуби звънчето.

— Коя Мъркушка?

— Мъркушка, една наша овца. Не ме е яд за звънчето, а за герданчето, което съм изплела от мъниста. Колко е хубаво и колко бях мъничка, когато го плетох!

— Ти и сега си мъничка.

Тя се обиди и направи строго лице.

— Не съм толкова, колкото мислиш. Боже – каза тя, – всички ме ядосват, че съм мъничка. И всички ме подиграват.

— Това не вярвам. Такова хубаво момиче.

От „Самодива“ на Елин Пелин

- Коментирай граматичните промени в изреченията с непряка реч. Посочи препинателните знаци.

3. Запиши разговора между двамата приятели, като го изразиш с помощта на пряка и авторова реч.

ЦИТИРАНЕ И ЦИТАТ. РЕДАКТИРАНЕ НА ГРЕШКИ ПРИ ЦИТИРАНЕ

1. Прочети текста.

Отдавна е минало времето, когато българският език се е смятал за „варварски“, „груб“ и „недодялан“, неспособен да изрази високите форми на чувството и мисълта.

Думите на Паисий: „О неразумни и слабоумни! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език?“ – се срещат с думите на Вазов: „И чуждите, и нашите в хор отрекоха те, о език страдални!“ Следва обещанието на поета като ревностен стопанин, като законен пазител на ценностите и богатството на езика да го покаже в истинския му блясък.

**И с удара на твойта красота
аз хулниците твои ще накажа.**

(„Български език“).

Днес нашият език за щастие няма „хулници“, врагове и зложелатели, „неразумни и слабоумни“ отрицатели на „своя род и език“ – днес повече от когато и да било той има възможност да се развива свободно, да разцъфтява и да се обогатява в своя словарен състав с нови форми, смислово и образно многообразие.

По Людмил Стоянов

- *Определи темата на статията. Чий поглед върху качествата и ролята на българския език поддържа авторът на статията?*
- *Прочети подчертаните в текста думи.*

✓ *Подчертаните думи са цитат, който авторът въвежда в собствения текст.*

Обърни внимание:

ЦИТАТЪТ е чужда мисъл или думи, точно предадени в писмена или устна реч; извадка от чужд текст, съчинение.

В писмената реч цитатът се отделя с препинателни знаци (погледни таблица №8 в края на учебника).

Ако в цитата се изпусне някаква част, тя се замества с **многооточие**.

В научни издания и други съчинения обикновено се посочва **откъде е взет** цитатът.

Цитатът може да бъде **опорен и полемичен**.

Опорен цитат – цитираната в текста мисъл потвърждава мнението на автора на текста.

Полемичен цитат – авторът желае да оспори твърдението, изразено с цитата.

2. Коментирай препинателните знаци, с които се отделят цитатите в текста от задача 1.

- *Посочен ли е авторът на цитираните думи?*
- *Какъв тип са цитатите в текста – опорни или полемични?*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Наблюдавай как са оформени цитатите в следните текстове.

- А. Някои мисли се зараждат в човека своеволно и почти в завършена форма – те, тия мисли, се гнездят в хиляди души, казват се от хиляди уста. Ето пример – най-споменуваният и значи най-достъпният куплет от Ботевите песни:

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира, него жалеят
земя и небо. Звяр и природа.
И певци песни за него пеят.

- Б. Какво можем да кажем за нашия език при днешния етап на неговото развитие? „Хубав ли е нашия език? – запитва се Вазов. – Хубав. Звучен ли е? Да. Но поради отпадането на падежи... речта ни се лишава от стегнатост и в това отношение другите славянски езици имат предимство над нас... Но аз повтарям: той е хубав и звучен.“¹ Вазов не случайно прави тази бележка.

По Людмил Стоянов

- В. Народната пословица казва: „Работата да се бои от тебе, не ти от нея“.
- Г. Споделяйки веднъж своя творчески опит, Елин Пелин отбелязва голямото значение на „края“ в разказа: „Работата в разказа е, според мен, да знаеш края. Да знаеш как трябва да завършиш... И е по-хубаво да знаеш края, отколкото началото“. Нищо не ни убеждава в тази истина така, както повестта „Гераците“.

По Светозар Игов

- *Коментирай препинателните знаци там, където цитатът е прекъснат с думите на автора на текста.*
- *Открий многоточието в текста. Обясни употребата му.*

2. Прочети откъса от ученическа работа по литература. Открий и поправи грешките, допуснати при оформянето на цитата.

Речта на Странджата влива нови сили в хъшовете. За това съдим от: „Един страшен и възторжен вик повтори най-последните думи на Знаменосеца.“ Които говорят, че хъшовете са съгласни с речта на Странджата, защото Странджата говори от тяхно име.

3. Напиши кратко съчинение за мечтите и стремежите на героите на повестта „Немили-недраги“ на Иван Вазов. Аргументирай се, като използваш цитати от произведението.

¹ Иван Вазов, Събрани съчинения, т. XXI, стр. 366.

Посочи верния отговор.

1. В кой от изразите няма пунктуационна грешка при цитирането?

а) Бръчков бил поразен от думите на Странджата. „Братя, няма защо да жалим. В България нашите бедни братя са хиляда пъти по-зле“.

б) Стиховете:

„Но... стига ми тая награда –
да каже нявга народът:
умря сиромаш за правда,
за правда и за свобода...” –

изразяват отношението на поета към саможертвата.

в) Андрешко знае, че трябва да помогне на Станой. – „Трябва да му се помогне на човека, трябва да му се помогне“.

г) Народната пословица казва: „В огледалото се вижда лицето, а в приказките – сърцето“.

2. В кой ред изречението е сложно смесено?

а) Дали беше искрен, щеше да покаже времето.

б) Най-празният от нашите дни е оня, в който не сме се смели нито веднъж.

в) Най-после той се реши, изправи се, постоя като изтръпнал, докато премине болката в старите му колене, и тръгна.

г) Глухият старец се засмя така сърдечно, че лулата му падна от устата.

3. Посочи вярното твърдение.

а) Сложното смесено изречение съдържа различни видове подчинени изречения.

б) Сложното смесено изречение съдържа изречения с подчинителна и със съчинителна връзка.

в) Сложното смесено изречение съдържа два вида подчинени изречения.

г) Сложното смесено изречение съдържа прости изречения, свързани чрез съединителни, противопоставителни и разделителни съюзи.

4. Какъв пунктуационен знак е пропуснат в изречението?

А. Един баща поучава сина си: *Слушай, моето момче, ти никога не трябва да лъжеш.*

а) запетая

б) многоточие

в) точка и запетая

г) кавички

Б. – *Момче, не се шегувай бе – замоли се съдията – Не ме оставяй!*

а) запетая

б) точка

в) точка и запетая

г) кавички

6. В кое изречение няма пунктуационни грешки?

- а) Да намериш перличка, когато разтваряш мидите на морския бряг си е чист късмет и това винаги радва.
- б) Да намериш перличка когато разтваряш мидите на морския бряг, си е чист късмет и това винаги радва.
- в) Да намериш перличка, когато разтваряш мидите на морския бряг, си е чист късмет и това винаги радва.
- г) Да намериш перличка, когато разтваряш мидите на морския бряг, си е чист късмет, и това винаги радва.

7. В кой ред изречението е сложно съчинено?

- а) Като разбрал истината, той много плакал.
- б) Като малък той много плачел.
- в) Когато плачел, майка му винаги го утешавала.
- г) Много плакал, пък му минало и млъкнал.

8. Кое изречение съдържа непряка реч?

- а) Иван казал на работничките да работят по-сръчно.
- б) „Знаеш ли ти как се печелят парите?“ – казал Нено.
- в) Разказът се отнасяше до боевете и приключенията на въстаниците.
- г) Македонски попита баба Тонка тук ли е дяконът.

9. В кой ред не са нарушени правилата за оформяне на цитати?

- а) ... Сред къщи на едно триножно столче седеше като на трон леля Дъмша – така споделя своите впечатления героят на Елин Пелин.
- б) Както пише Елин Пелин, „Съдията стоеше в каруцата разтреперан и уплашен“.
- в) „Усилна жътва кипи на равното Софийско поле“ – така започва разказът „По жътва“ на Елин Пелин.
- г) Авторът пише, че: Серафим малко работеше, бавно пипаше, но не обичаше да стои празен“.

10. В кое изречение е допусната пунктуационна грешка?

- а) Тя не разваляше настроението си и когато научаваше нещо неприятно.
- б) Въпреки, че беше строга ние я обичахме.
- в) Мечтая да посетя Венеция.
- г) Спортувам, за да бъда винаги в добро здраве.

11. Кое от изреченията е сложно съставно?

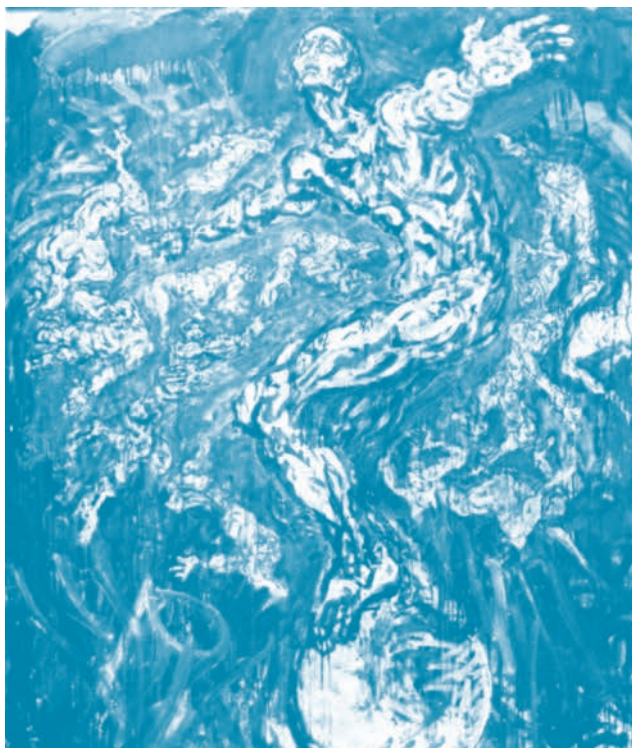
- а) Прибрах се и си легнах уморен.
- б) Мостът беше укрепен и започна настъплението.
- в) Станах бързо, но беше твърде късно.
- г) Знаеш, че няма с кого да поговори преди тръгване.

ВРЕМЕ И ВРЕМЕНА

Ние сме във времето и времето е в нас.

„Човек и добре да живее, умира и друг се ражда. И нека роденият последен, като гледа това, да си спомни за този, който го е направил. А името на владетеля е хан Омуртаг!“...

Така гласи надписът на една стара колона, намерена около бившия хански дворец в Плиска. Още от VII век стига до нас желанието на хан Омуртаг да остави спомена за себе си. Ханът е разчитал, че за разлика от човека камъкът е по-дълговечен и ще устои пред Времето. Той вярвал, че потомците ще се възхищават и от великолепия му дворец, и от другите строежи. Но Времето и човешките опустошения са изравнили със земята изкуството на древните архитекти. Отдавна го няма дворецът с четирите колони и двата лъва; няма го и изкусният мост на река Тича (Камчия). И нямаше да знаем нищо за тяхното съществуване, ако не бяха се запазели каменните надписи. Писмената са надживели Времето.

Каквото ти отнеме минутата, няма да ти даде и вечността.

Шилер

Атанас Пацев. *Време*

Образите на Кирил и Методий съпътствуват българите и в националноосвободителната им борба. Тук ще дадем само един трогателен пример: От Кишинев българските опълченци тръгват на последен бой за свобода със Самарското знаме, на което са извезани образите на славянските първоучители. Знамето тържествено се предава на българите в Пloeц (Румъния) през май 1877 г. В речта по този повод се казва. „Юнаци! С вас наедно ние днес празнуваме първата година на това знаменито и първо българско знаме, върху което са изобразени славянските апостоли Кирил и Методий, паметта на които днес тържествено се

слави по целия славянски свят. Както в деветото столетие Кирил и Методий са освободили славянството, а особено нас, българите, от идолопоклонството и невежеството, така също и днес те ще се намерят посред българското опълчение, ще го насърчат в сраженията и ще му помагат най-сетне да избави отечеството България от турско робство.”

Който печели време, печели и сила.

българска пословица

Ние убиваме времето и времето убива нас.

руска пословица

Миналото е огледало на настоящето.

японска пословица

- Коментирай мисълта: „Писмеността и книгите свързват времената, те са паметта на човечеството”.
- Открий в текста за Самарското знаме обяснението на факта защо точно образите на равноапостолните първоучители св.св. Кирил и Методий са извезани на бойното знаме?
- За времето или за времената става дума в текста за хан Омуртаг? Аргументирай се.
- Как разбираш изказването на Апостола на Свободата Васил Левски „Времето е в нас и ние сме във времето”?
- Кои от пословиците и изказваната за времето най-много ти допадат и защо?

ДУМАТА КАТО ЕЗИКОВА ЕДИНИЦА

1. Прочети откъс от стихотворението „Мой край любим“ на Петър Бурлак-Вълканов.

Мой край любим, Буджак мой ненагледен.
Под твойта ясна южна синева
аз крачих светло, по зрънца събирах
непетите си трепетни слова.

При теб съм пак, и ниско до земята
като на гост се кланя всеки клас.
И като твоя благодарна рожба
във твоите прегръдки идвам аз.

- Препиши от стихотворението думите, с които се назовават:

- събитията (**глаголи**),
- участниците в тях (**съществителни имена**),
- техните признаци (**прилагателни имена**),
- обстоятелствата, при които стават събитията (**наречия**).

Всички тези думи са НАЗОВАВАЩИ думи.

- Препиши от текста местоименията. Определи кои назоваващи думи замества всяко от тях.

Местоименията са НЕНАЗОВАВАЩИ (заместващи) думи.

- Обърни внимание на предлозите, съюзите и частиците. Препиши ги заедно с думите, към които те се отнасят в изречението. Опитай се да замениш съответния предлог или съюз с друг. Ще се промени ли значението на съчетанието?

Например:

до земята – от земята; но се кланя – или се кланя.

Предлозите, съюзите, частиците са **несамостоятелни**, но също са **назоваващи** думи. Те назовават отношенията между различни думи в текста.

2. Попълни таблицата в тетрадката си, като запишеш частите на речта в съответните графи.

НАЗОВАВАЩИ думи		НЕНАЗОВАВАЩИ (заместващи) думи
самостоятелни	несамостоятелни	

3. Определи речниковото значение на самостоятелните назоваващи думи от първата строфа на стихотворението (задача 1):

ненагледен, край, крачих, светло, зрънца, непетите.

- Коментирай особеностите на значението на тези думи в текста.

- *Определи морфемния им състав. Имат ли отделните морфемни речниково значение? Направи фонетичен анализ на същите думи.*

ПРИПОМНИ СИ ...

ДУМАТА има: **звукова форма, лексикално значение, граматическо значение.**

Обърни внимание:

В текста откриваме **езикови единици**, които построяват човешката реч: **изречения, словосъчетания, думи, морфемни, звукове.**

Няма дума без звукове и морфемни. Но **само думата има самостоятелно речниково значение** и самостоятелно може да назовава предмети, явления, действия, признаци и отношения в околния свят. С помощта на думите хората общуват, изразяват своите мисли, чувства и воля.

Като езикова единица **думата е двустранна**: тя има **материална страна** (звук, словообразователен и морфемен строеж) и **идеална страна** (съдържание, т.е. значение и смисъл).

1) Материалната (звуковата) форма се изгражда:

от звукове: **лято** [л' а т о]; от морфемни: **лят-о**

2) Съдържателната (идеална) страна на думата включва различни видове значения:

лексикално: **лято** ср. Едно от четири годишни времена.

граматическо: **лято** – *съществително име, ср.р., ед.ч. неопределеност.*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Определи лексикалните и граматическите значения на думите:

- юноша, цвете, покрив, цигулката;
- верен, златна, умният, утре, рано;
- вали, бягам, плувахме, ще се върне, спри.

2. Прочети изреченията.

Око да види, ръка да пипне. – Видях го с очите си. – Той има вярно око, макар че вече е възрастен човек. – Окото на вейката до утре ще се разкрие.

- *Посочи лексикалното и граматическото значение на думата ОКО във всяко изречение. Променя ли се обектът, който е означен с тази дума? Какви промени във формата и в значението наблюдаваш?*

3. Назови думите, които имат описаните значения. Запиши ги. Посочи граматическото им значение.

- _____ Широко и равно място, обикновено обрасло с трева.
- _____ Голяма група, колектив от музиканти, които заедно изпълняват инструментална музика.
- _____ Покрито с обвивка зрънце от растение.

ДУМАТА КАТО ЗНАК

1. Разгледай картинките.

- *Разкажи за какво съобщават изображенията.*

Обърни внимание:

За едно и също събитие от реалния живот информацията между хората може да се предаде по различен начин: чрез живописно изображение, с пътен знак, с думи на човешки език.

Във всички тези случаи ние **използваме различни средства, за да обозначим едно и също**. Тези средства наричаме **условни знаци**.

Думата е знак за нещо в действителността. Всяка дума означава нещо, което можем да назовем и с други знаци в същия език – със синонимни думи и словосъчетания.

При различни цели на общуването и различни участници в общуването се използват **различни езикови знаци** (думи) за назоваване на **един и същ обект**.

2. Сравни изреченията.

Махай се оттук, стига си лудувал. – Моля, освободете стаята, тук не бива да се говори високо.

- *Как мислиш, кое изречение предава разговора между майка и дете, а кое – между учител и ученик?*
- *Каква е разликата и какво общо има в изреченията?*

3. Какви знаци са използвани тук? Запиши информацията с езикови знаци – думи.

$$276 + 354 = 630$$

4. Припомни си кога българският език е получил своята графическа знакова система – азбуката? Знак на какво е буквата? А знак на какво е думата? Какви други азбуки познаваш? А знаци?

5. Погледни изображенията. Направи описание на всяко от тях. Сравни своето описание с описанието на съучениците си. По какво описанията съвпаднаха, а по какво се различават? Еднакви ли думи употребихте за обозначаване на едно и също?

- Назови същите предмети и признаците им с думи от други езици, които познаваш (руски, румънски, английски).

Обърни внимание:

Човешкият език е естествена **знакова система**. Буквите и цифрите се отнасят към изкуствени знакови системи, измислени от човека.

Всеки **знак** е **двустранен**: той има **външна, материална страна** – означаващо – и **вътрешна, смислова** – означаемо.

Да **изучиш** някой **човешки език** значи да усвоиш **означаващото и означаемото**, т.е. външната и вътрешната страна на думата.

Например: думата **бой** в българския език е с определено значение. Думата **boy** в английски език съвпада с българската по звуковата си обвивка, тоест по форма, но има друго значение.

Възможно е съвпадането на думите по външна и вътрешна страна като знаци в родствени езици. Например, **бой** в руския език съвпада с българската дума и по форма, и по значение.

В течение на времето в един и същ език думата може да промени или звуковата си обвивка, или значението.

Например: в старобългарския език думата **брашно** е означавала „храна”, а думата **син** се е записвала и се е произнасяла като **сынъ**.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Открий каква информация предават думите за някои явления.

Голям, голямото, големи; изнеса, донесам, донесохме; човек, човешки, човечество.

2. Открий пет-шест думи, съвпадащи по форма и значение (означаващи едно и също) в руския и в българския език.

3. Открий в българския език три-четири двойки думи, различни по форма, но означаващи един и същ обект (съвпадащи по значение).

ПРОМЕНИ В ЗНАЧЕНИЕТО НА ДУМИТЕ: СТЕСНЯВАНЕ И РАЗШИРЯВАНЕ НА ЛЕКСИКАЛНОТО ЗНАЧЕНИЕ.

1. Прочети текста.

Месецът беше изгрял. Акациите **хвърляха** черни сенки. Нощта беше топла, тиха и с една неотразима сила **зовеше** навън. Хоризонтът не се виждаше, **не се изпречваха** никъде масивните и **тежки** очертания на планини. От всички страни ги **обгръщаше** само една глуха и **млечнобяла** пустота, над тях широко се **разстиляше** небето, **запалило** сега само най-едрите си звезди.

По Йордан Йовков

- Как ще потвърдиш, че подчертаните в текста думи са употребени в преносно значение?

ПРИПОМНИ СИ ...

Преносно значение на думата е такова значение, при което въз основа на някакво сходство или смислова връзка между две понятия названието на едното се пренася върху другото.

Обърни внимание:

Преносното значение на думата може да съществува само в авторския текст, тогава то не се отразява в речниковото ѝ значение.

Ако преносното значение на думата се употребява често, то се записва в тълковните речници.

Промените в значението биват три вида:

а) **новото значение замества старото** – думата напълно променя значението си или **стеснява старото значение**:

Сравни значенията на думите:

в старобългарския език

брашно „храна, ястие”

бистър „бърз, ловък”

беден „недъгав, сакат”

в съвременния български език

„смлени на прах зърнени храни”

„който няма мътилка, прозрачен”

„който притежава малко имот”

б) **думата разширява значението си** – преминава от тясно частно значение към широко родово значение. Разширяването на значението може да стане въз основа на преносни значения.

Например, думата **стартирам** първоначално е означавала „поставям начало на спортно състезание”. Сега наред с първото същата дума има и по-широко значение – „започвам”.

Най-често измененията в значението са свързани с преносната употреба на думите.

Така думата започва да назовава нов предмет, означава още нещо. По този начин тя става многозначна.

2. Провери в тълковния речник: отразени ли са преносните значения на думите, подчертани в текста от задача 1.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Запиши собствени примери, които да илюстрират следващите типове преносни значения. Употреби в изречения предложените от тебе думи в пряко и в преносно значение.

Метафора – названието на един предмет се пренася на другия въз основа на някаква прилика, сходство (*круша, крушка*).

Метонимия – въз основа на постоянна връзка в пространството и времето (*„клас“ – стая, „клас“ – група ученици*).

Синекдоха – цяло и неговата част (*„лице“ – част от човешкото тяло, „лице“ – човек*).

2. Прочети текста.

Тежък мокър сняг вали и покрива село Сънино, полята, горите, целия свят. Бързо и непрестанно падат едри **парцали**, замрежват погледа и затрупват всичко с дебела **покривка**. **Безумен** вятър от време на време **се спуща** от полето, **подгоня** едрите снежинки... Старото селско училище, **клекнало** под **тежестта** на своята безнадеждност, едвам **дими** из счупения си **комин**. Вътре **бръмчат** като пчели учениците.

По Елин Пелин

- Посочи кои от подчертаните думи са употребени в пряко, а кои – в преносно значение?

3. Какви промени наблюдаваш в значението на думата във времето?

ОСТАРЯЛО	СЪВРЕМЕННО
батак <i>м. разг.</i> 1. Мочурище 2. Объркани сметки	батак <i>м. разг.</i> 1. Блато 2. <i>прен.</i> Объркана работа, безизходно положение. 3. Неизплатен дълг.
беден <i>остар.</i> 1. Клет, жалък. 2. Оскъден, еднообразен. 3. Когато е сполетяла беда. 4. Който притежава малко количество от нещо.	беден <i>прил.</i> 1. Който притежава малко имот.

4. Употреби в изречения думите във всичките им значения.

Апарат, бележка, близък, богат, верига, висок, вода, време, връзка, дяля, жив, извор, операция.

- Обясни по какъв начин се развива всяко ново значение на думата.

ЕТИМОЛОГИЧНО ЗНАЧЕНИЕ НА ДУМАТА

1. Прочети информацията.

Думите в съвременния български език, както и в другите езици, освен лексикалното и граматичното си значение, имат и **етимологично значение**.

Етимологичното значение на думата е първоначалното, старо значение.

Много често **първоначалното, старото, етимологичното значение** показва по какви признаци човекът дава названия на предмета, явлениято, действието и т. н.

Някои от думите са запазили днес следи от етимологичното си значение.

Например: **град**. Най-старото значение на думата е било „ограда“, което се е променило в „оградено място“. Сравни днес значението на сродни думи – **градина, ограда, ограждам, преграда** и др. В по-нататъшното си развитие значението на думата е достигнало до „крепост, укрепление, заграждение“, тъй като големите населени места в миналото са били оградени със стени. Оттук се е достигнало до съвременното значение – „големи оградени населени места“, които и след премахването на крепостните стени са продължили да се наричат **градове**.

Едно от значенията на думата **стрелям** днес е „гърмя, произвеждам изстрел с огнестрелно оръжие“, докато старото значение е „пускам стрела с лък“. Старото значение на думата се е запазило наред с новото значение.

По Иван Харалампиев

„Етимологичен речник на български език“

Необходима теория

Етимологичното значение на думата откриваме в Етимологичния речник.

Съществуват два основни вида етимологични речници:

1. Речник, който изяснява произхода на корена.

2. Словообразователен речник. Който показва морфологичната структура на сродни и родствени думи.

Етимологията (произходът, първоначалното значение) на много думи се вижда от словообразуването им.

Например: **възглавница, въздишка, крило** (сродни думи – глава, дишам, покривам).

Първоначалното значение на корена често се открива само с помощта на специалната наука етимология (дял от езикознанието).

Етимология – гръцка дума, която е сложна и се състои от два корена: „етимон“ – „основно значение на думата“ и „логос“ – „учение“, „учение за основното значение на думата“.

Например: грижа – „тревога, желание да се направи нещо“ – Образувана от един и същ корен с глагола **гризà** „отхапвам малко със зъби от

нещо *твърдо*". **Грижа** следователно означава душевно състояние, при което човек „се гризе“ вътрешно, душевно (сравни етимологията на **яд**).

Или думата **праскова** – стара славянска дума, позната в различни варианти, ранна заемка най-вероятно от народния латински език (*persica*) със същото значение, буквално „персийски, плод от Персия“.

Чрез сравнение на етимологичното и съвременното значение на думата (корена) откриваме произхода, историята и родствените връзки между думите в даден език.

Така ние наблюдаваме историческите промени в думата, които отразяват промените в бита, културата и мисленето на хората, в дадения случай българите.

От Етимологичния речник на Иван Харалампиев

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Можеш ли да определиш произхода на думите? Обърни внимание на словообразуването им.

Навалица, влак, прозорец, възпитавам, гора, гребен, запад, лейка, лято, понеделник, неделя, празник.

2. Можеш ли да се досетиш за произхода на думите?

Футбол, бонбон, маратонки, скинхед, азбука, каубой, чай.

- *За да отговориш на въпроса, обърни внимание, че думите са от чужд произход.*

3. Прочети текста. Определи произхода на подчертаните думи.

Тренът ни влезе под огромния **свод** на Пещенската **гара**. Ний с бай Ганя влязохме в **бюфета**. Като знаех, че тук ще се бавим цял час, аз преспокойно се разположих при една **маса** и си поръчах **закуска** и **пиво**. **Наоколо** ми свят – гъмжило! ... Залисан в шума, не забележих кога бай Ганьо изфирясал из **ресторанта** заедно с **дисагите** си... Помислих, че е отишел във **вагона** да прегледа да не е отпънал някой **килимчето** му...

По Алеко Константинов

- *За да изпълниш задачата, ползвай Речника на чуждите думи и Етимологичния речник.*
- *За произхода на кои думи се досещаш самостоятелно? Как позна?*

4. Сравни думите, назоваващи предмети и явления, в българския и в руския език. Какъв признак е залегнал в основата на названието?

Неделя – воскресенье, опашка – очередь, прозорец – окно, възглавница – подушка, градина – сад, писалка – ручка, кърмаче – младенец, прилеп – летучая мышь, приятел – друг.

5. Открий в Етимологичния речник и запиши четири-пет думи, произходът на които е неочакван и интересен за теб. Коментирай промените в значението на думите, които откриваме във времето.

СИНОНИМИЯ

1. Прочети откъса от стихотворението „На корена си“ от Нико Стоянов.

Отново тук – над мен, над теб
пак пролетта се лее, лее...
Събужда се пак мойта степ –
цъфти, шуми и зеленее.

Човекът е безсмъртен, щом
в земята родна има корен –
един просторен, светъл дом
за вас издигам тука, хора.

От ден на ден, аз цял живот
садя цветя, садя фиданки,
поливайки ги с хладна пот, –
да си починете на сянка.

За него – родния Буджак,
аз в стиховете свои пея –
душата моя светла чак
в сърцата ви да се прелее.

- *Открий в текста думи, близки по значение на следните: израстък, построявам, пиша, весела (радостна), свиден, голям.*

ПРИПОМНИ СИ ...

Думи, които са различни по звуков състав, но са близки по значение и назовават едно и също явление от действителността, са синоними.

Обърни внимание:

а) Синонимни отношения възникват не само между думи, но и между думи и изрази:

Обирай си крушите – махай се – отивай си;

Зъб не обелвам – мълча – не говоря.

б) Синонимните отношения между думите в езика са представени в синонимния речник и са подредени в **синонимни редове (гнезда)**:

Тайно – скрито, мълком, крадешком, нелегално.

в) Думите могат да се окажат **синоними в речта, т.е. в контекста. Контекстовите (речевите) синоними** не влизат в синонимни отношения извън текста и **не се отразяват в речника**.

Например: Майката казва за детето си: „*Моето гълъбче спи*“. В речта като синоними са употребени думите *гълъбче* и *дете*.

В синонимния речник тези думи не са посочени в едно синонимно гнездо: **Дете** – рожба, чедо, син, отроче, младенец, наследник; младеж, хлапе, малолетен (*прен.*); неопитен, неук (*прен.*); наивен, доверчив.

г) Синонимни отношения могат да се развият между изрази и думи при употребата им в контекста.

2. Открий в текста думи, които са контекстови синоними на подчертаната дума (назовават един и същ обект).

Внезапно иззад масата се повдигна едно мъничко, хило човече, с детинско, но старо и сбръчкано лице, по което нямаше никаква следа от брада и мустаци. Това къосе, облечено в груби шаячени дрехи, шити на ръка, се казваше Марко и се ползуваше с голяма известност из околията, макар че беше прост терзия.

Елин Пелин

Къосе – ср. Възрастен мъж, комуто не растат брада и мустаци.

Терзия – м. Шивач.

3. Направи смислов и стилистичен анализ на думите от дадените синонимни гнезда. Посочи общото в значението на думите, което ги обединява в едно синонимно гнездо; посочи и смисловите различия, характерни за отделните думи.

Добър – благ, мек, хрисим, смирен, снизходителен, състрадателен, добродушен, наивник, хубав, полезен.

- *Употреби 3-4 думи в изречения.*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Запиши по два синонима към всяка от дадените думи и изрази.

Врял и кипял, приветлив, опитен, отстъпчив, славен.

2. Прочети изреченията, в които авторите са извършили поправки. Определи защо е направена замяна на думите и прецени резултатите от редактирането.

Пропастта, която стоеше под краката им, ги докарваше в ужас. – Пропастта, която зееше под краката им, ги докарваше в ужас.

Това ръкостискане... беше знак на примирение. – Това ръкостискане... беше знак на помирение.

Излая като старо овчарско куче. – Излая като дърто овчарско куче.

Иван Вазов

Връз моите желания умората ранна
крила безотрадни простря. –
Над моите желания умората ранна
крилата си черни простря.

Димчо Дебелянов

3. Образувай изречения с всеки от синонимите в дадения синонимен ред. Постарай се да обясниш по какво се различават и от кой стил са синонимите.

Говоря, гълча, хортувам, разказвам, разговарям, беседвам, обаждам се, мълвя, глаголствувам, вземам думата, бърборя, изказвам се.

АНТОНИМИ. ОМОНИМИ. ПАРОНИМИ

1. Прочети пословиците. Изтълкувай смисъла им.

Голяма риба в малка вода не живее.

Дебели глави с тънки умове не се пълнят.

Който мъдро мълчи, той умно говори.

Който презира малкото, няма да види и многото.

Думата – сребро, мълчанието – злато.

Брадата му подранила, ала умът му закъснял.

- *Препиши от пословиците двойки думи с противоположно значение. Определи граматическата им характеристика.*

ПРИПОМНИ СИ ...

АНТОНИМИ се наричат думите с противоположно значение.

ОМОНИМИ се наричат думите, които са еднакви по звуков или буквен строеж, но различни и независими по значение.

ПАРОНИМИ са близки, но несъвпадащи по звучене думи; имат различно значение.

Обърни внимание:

Антонимите назовават **контрастни понятия** и са смислово съотносими: имат еднакво граматическо значение, **принадлежат към една и съща част на речта**. По своята структура те се делят на **разнокоренни** (прав – крив) и **еднокоренни** (*надарен – бездарен, вкарвам – изкарвам, разум – безумие*).

2. Замени дясната част на антонимните двойки с разнокоренни антоними.

Широк – неширок, здрав – нездрав, мокър – немокър.

3. Прочети изреченията. Коментирай значенията на подчертаните думи. Използвай Тълковния речник. Определи граматичното значение на всяка от съвпадащите думи.

Толкоз път за един път! – Противната страна трябва да бъде изслушвана, дори ако тя е противна. – Глупец каквото и да прави, не той, а другите са прави. – Тези хора стоят прави. – Не се стърпях, от гняв заврях и в миша дупка се заврях. – За мене този е поет, със път към правдата поет.

Обърни внимание:

Лексикалните омоними са два основни вида – **пълни и непълни**.

Пълните омоними са думи от **една част на речта**, които съвпадат и по произношение, и по графика във всичките си граматични форми: *ТОК* – „електрическа енергия”. *ТОК* – „издадена пета на обувката”.

Непълни (частични) омоними:

а) принадлежат към една и съща част на речта, но не съвпадат във всичките си форми: *пръст* (*пръста*) – *пръст* (*пръстта*); не съвпадат по ударение (омографи): *вълна* – *вълна*; не съвпадат графично (омофони): *коз* – *кос*.

б) могат да бъдат от различни части на речта, да съвпадат само в отделни форми: *мисли* (съществително, ж. р. мн. ч.) – *мисли* (глагол, 3л. ед. ч. сег. вр.; 2, 3 л. ед. ч. мин. св. вр.); *прах* (същ. м. р.) – *прах* (глагол, минало св. вр.).

4. Определи вида на омонимите (пълни или непълни) от задача 3.

5. Прочети изреченията.

На жълт фонд черния цвят изпъква добре. – Той е учител по природното си призвание. – Моето куче е много умствено. – На болния биха инфекция.

- *Кои думи са употребени неуместно? С кои други думи ще ги замениш? Коментирай разликата в значенията им.*
- *Запиши същите изречения с вярно употребени думи.*

Обърни внимание:

Паронимите могат да имат общ корен, основа или част от основата:

Осъждам – *обсъждам*, *изпитание* – *изпитване*, *процес* – *процесия*.

Те винаги имат сходно звучене: *псалтир* – *пластир*, *боксувам* – *буксувам*.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети откъсите. Открий антонимите. Коментирай стилистичната им роля и художественото въздействие.

Сине мой, надежда скъпа моя,
радост в грижи, грижи в радостта.

Ст. Пенчева

И когато, майко, пораснат,
като брата си ще станат –
силно да любят и мразят.

Христо Ботев

2. Прочети каламбура. На какво се основава езиковата игра? Как се нарича използваното лексикално явление?

Не бе небето ти небе,
небе не бе небето.

Небето ти небе не бе.
О, не, небе не бе то.

3. Разграничи паронимите и омонимите, като ги употребиш в изреченията.

Графа, графа, гарафа; завет, завёт, завит.

4. Избери една от пословиците (задача 1. в началото на урока) за тема на съчинение.

ФРАЗЕОЛОГИЯ

1. Прочети фразеологизмите. Изтълкувай значенията им.

Ведното влиза – от другото излиза; наострям уши; чашата преля; гълтам с очи; девета дупка на кавала; косите ми настръхват; отварям си очите на четири; лапам мухите; стоя на игли; стоя на тръни; на всяка манджа меродия; на всяко гърне похлупка; имам къса памет; имам широка ръка; за една пара се обесва.

- *Открий и запиши по групи фразеологизми – антонимни и синонимни по значение.*
- *Избери три изрази. Употреби ги в изречения:*
а) като устойчиви съчетания; б) като свободни съчетания.
- *Каква стилистична особеност имат избраните от тебе устойчиви съчетания?*

ПРИПОМНИ СИ ...

ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ са словосъчетания, които имат устойчив характер и съществуват в езика като готови лексикални единици успоредно с лексемите и собствените имена.

Обърни внимание:

Фразеологизмите, като лексикални единици, наред с думите, могат да влизат в различни отношения според значението си: синонимни, антонимни, омонимни и други.

Фразеологизмите се съотнасят с думи от различни класове: съществителни, прилагателни, глаголи, наречия.

Фразеологизмите, както и думите, могат да притежават стилови и изразителни особености.

2. Определи с коя част на речта се съотнася всеки фразеологизъм от задача 1. Назови съответните думи.

3. Запиши фразеологизмите в синонимни редове със значение: безразлично; глупав; навсякъде.

Пет пари не давам; не ме е грижа; не ме засяга; празна глава; не му сече акъла; паяжина в главата му; под дърво и камък; под шумка и сламка; под път и над път.

4. Определи общото значение на фразеологизмите от всеки синонимен ред. Посочи стилистичната разлика между фразеологичните синоними.

Обеща ми е на ухото; брънка на носа; записвам си на челото; вземам си бележка.

Вода се по свой акъл; не се возя на чужда кола; имам собствени убеждения. Планини събарям; земята обръщам; развивам бурна дейност.

Клатя си краката; подпирам дуvara.

Излизам на широк път; проправям си път; стъпвам си на крака; постигам добро обществено положение.

Правя надве-натри; криво-ляво; през куп за грош; на бърза ръка; през пръсти.

- *Употреби в изречение по един фразеологизъм от всеки ред.*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети изреченията. Открий устойчивите съчетания.

Човекът врял и кипял из Европа. Европа му станала като таквоз ... като нищо. *Алеко Константинов*

... Българският народ е длъжен да засуче ръкавите си и да отнеме своите права с пушката в ръка. *Любен Каравелов*

И всякога, когато почваше да говори за нея, другарите му казваха: „Даскале, ти си глътнал въдицата“. *Елин Пелин*

- *Запиши думите, които изразяват значението на устойчивите словосъчетания.*

2. Изтълкувай значението на фразеологизмите, които съдържат обща дума, назоваваща част от човешкото тяло.

Врат

Когато си видя врата (без огледало);

вися на врата (на някого);

дебел ми е вратът.

Нос

Бая под носа си;

не виждам по-далеч от носа си;

въвирам носа си;

не смея да си подам носа (навън).

Око

Със затворени очи;

с невъоръжено око (виждам);

държа под око;

гледат ме с добро око.

3. Открий във фразеологичния речник и запиши фразеологизми, които съдържат названия:

а) на животни – куче, котка, кон; б) на качества—бял, черен, горчив.

- *Употреби в изречения по един фразеологизъм, съдържащ някоя от посочените думи.*

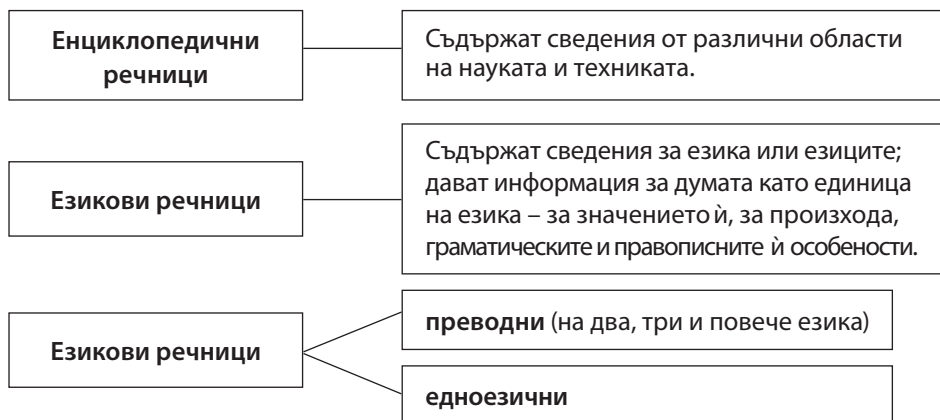
ВИДОВЕ РЕЧНИЦИ

1. Прочети информацията от „Български тълковен речник“.

Речник м. 1. Сбор, съвкупност от думите, които притежава един език, диалект или с които си служи даден човек, напр. писател. Срв. словник. *Богат речник. Речникът му е беден.* 2. Книга, сборник с думи и изрази, подредени по азбучен ред или по друг начин и придружени с обяснение за тяхното произношение, граматични форми и значение, изтълкувани със средствата на същия език или преведени на чужд език. *Тълковен речник. Правописен речник. Речник на езика на Христо Ботев. Синонимен речник. Речник на съкращенията в български език. Фразеологичен речник. Руско-български речник.*

- В кое от значенията думата е употребена в названието на урока?

Книгата, назована „речник“, се състои от думи, които подлежат на тълкуване, разясняване и систематизация. Всички съществуващи български речници можем да разделим на два вида:

Едноезичните речници се различават по целта, с която се съставят. Във всеки речник думите се разполагат по азбучен ред. Тази част на речника е **словник** (лявата част).

Информацията към думата се дава в **речникова статия** (дясната част).

Съдържанието на речниковата статия (характера на информацията) отразява целта на речника – неговия вид.

2. Прочети извадките от различни видове речници.

Горчив прил. 1. С неприятен вкус като на пелин, хинин и др. 2. прен. Неприятен, мъчителен. *Горчива истина.*

От Български тълковен речник

Горчива(та) чаша

• Предопределено от съдбата тежко изпитание, страдание, мъка. *На нас се падна да изпием горчивата чаша на прехода към пазарна икономика.*

От Фразеологичен речник на българския език

Грижа „тревога, желание да се направи нещо.“ – Образувана от един и същ корен с глагола *гриза*, „отхапвам малко със зъби от нещо твърдо“. *Грижа* следователно означава душевно състояние, при което човек „се гризе“ вътрешно, душевно (сравни етимологията на *яд*).

От Етимологичен речник на българския език

Горчив – (*остар.*)/(*прен.*) неприятен, отвратителен, противен; мъчен, скърбен, тежък, тъжен, трогателен, покъртителен, жален.

От Български синонимен речник

- *Сравни речниковите статии към думите. По какво се различава характерът на информацията им?*

Обърни внимание:

Основните видове речници

Правописният речник съдържа указания за правилното изписване на думите, за различни форми на думите, за мястото на ударението.

Правоговорният речник посочва как е правилно да се изговарят думите и техните форми.

Тълковният речник обяснява (тълкува) значенията на думите. Ако думата е многозначна, най-напред се тълкува основното ѝ значение.

Етимологичният речник осведомява за произхода на думите и за техните звукови и смислови промени.

Фразеологичният речник включва фразеологизмите с техните точни тълкувания.

Синонимният речник съдържа синонимното богатство на езика, като думите са подредени в синонимни гнезда.

Речникът на чуждите думи в българския език обяснява значението на чуждите думи, произхода, правописа и правилния им изговор.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети информацията за думата *ловък* от различни видове речници.

Ловък „сръчен, похватен“. – Свързана с глагола *ловя* „хващам; преследвам и убивам дивеч“ с първоначалното значение „умел в лов“; откъдето се е развило и съвременното значение.

Ловък – умел, сръчен, вещ, похватен, изкусен, майсторски, способен // изпечен (*разг.*), хитър, хитрец, дипломат (*прен. разг.*).

Ловък прил. 1. Който хваща или върши нещо с умение, изкусно; сръчен, похватен. *Ловък играч.* 2. Който се върши изкусно, с умение и пъргавина. *Ловък скок.*

Лов//ък, -ка, -ко, -ки 1) ловкий; **-ък удар** ловкий удар; **-ък скок** ловкий прыжок; 2) *разг.* ловкий, изворотливый.

- *Определи от какъв вид речник е всяка извадка. По какво позна?*

2. Опитай се да напишеш речникова статия за тълковен речник към думите: *голям, ваканция, учител*. Сравни своите тълкувания със статиите в Тълковния речник.

ДУМА И КОНТЕКСТ В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ТЕКСТ

1. Прочети откъса от стихотворението на Слав Хр. Караславов.

В небето остър връх **забола**,
а на него **кацнала** звезда,
весел **хор** бе старата тополя
с птиците от старите гнезда.

Колко странни и незнайни думи
аз долавях в този птичи хор.
Викаше ме скитнишко безумие.
Мамеше ме синия простор.

В мрака с тихи **стъпки** мълчаливо
късен сън пристигаше при мен,
сън ли беше, песен ли щастлива,
или **шепот** от листец зелен.

Детска радост пълнеше всемира,
птиците **прославяха** света,
слънцето от всеки лист **събираха**
да го претворят във песента.

В кладенеца **шумната** им сянка
пърхаше със хиляди крила,
сякаш върху **стъклена** полянка
песента на танци е била.

- *Определи в какво значение са употребени в текста подчертаните думи. Препиши от стихотворението словосъчетанията, в които са употребени подчертаните в текста думи.*

- *Отразено ли е в Тълковния речник значението на думите от текста?*

2. Запиши словосъчетания, в които обикновено се употребяват в речта подчертаните думи от стихотворението (задача 1).

3. Прочети изреченията.

Събирайте снопите, че ще вали.
Едно време събирах народни песни и приказки.
Събрах кураж и разказах всичко на баща си.
Събери числата, за да видим сумата.
Събери краищата на въжето и ги вържи.
Като че ли Господ ни е събрал.
Залата събира стотина човека.

- *Сравни значенията на думата **СЪБИРАМ** в изреченията.*
- *В кое от значенията думата се употребява обикновено в речта (кое от значенията е основно речниково значение на думата)?*
- *В кое от значенията същата дума е употребена в стихотворението от задача 1?*

ПРИПОМНИ СИ ...

Думите, с които една дума в текста е **свързана смислово и граматически**, образуват нейния **контекст**.

Обърни внимание:

Основното и допълнителните си значения думата изявява само ако е употребена **в контекста – в съчетание с други думи**.

Контекстът е важен не само за да разберем в кое общоприето значение е употребена многозначната дума. Контекстът помага на писателя да използва думата като изобразително средство – метафора, олицетворение, сравнение, епитет и др.

Значението на думата става преносно само в съчетание с други думи – в контекста.

4. Определи в кои подчертани думи и как възникват преносни значения в стихотворението от задача 1. Коментирай начина на пренасянето.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети в уводната част към темата късите изказвания на различни автори за времето. Препиши думите, които имат контекстово преносно значение. Същите думи употреби в друг контекст в пряко значение.
2. Прочети стихотворението за деца на Иван Ненов. Названието на стихотворението „Януари“ заедно с текста на стихотворението създава контекст за разбиране на образното значение на някои думи.

Аз обичам студения вятър
да препуска на снежни коне.
Бели гриви навред да се мятат
из безкрайното пусто поле.

Аз съм силен и здрав. Приковавам
с леден обръч реки, езера ...
И се втурвам най-весел тогава
при децата за снежна игра.

А когато привърши играта
и пристигне спокойният сън,
аз рисувам цветя по стъклата
и се скитам самотен навън.

3. Препиши граматическото правило.

За да се определи наставката, постави глагола в трето лице, единствено число, сегашно време.

- *Кои от думите са употребени в преносно значение?*
- *Отбелязано ли е това преносно значение в Тълковния речник? Провери.*

4. Препиши от учебниците по биология и по физика изречения с термини, представляващи езикова метафора.
5. Избери една от пословиците в уводния текст към темата за тема на съчинение. Постарай се да използваш думи, в които възниква преносно значение при употребата им в твоя текст и които придават на съчинението ти художествен, образен характер.

МЕЖДУНАРОДНА КУЛТУРНА ЛЕКСИКА

1. Прочети текстовете.

- А. Моето поколение певци и **инструменталисти**, които се занимават с народна **музика**, се стараем да направим музиката по-достъпна за младите хора, по-осъвременна. Това намира отражение и в **индивидуалните**, и в **ансамбловите** изпълнения. Новият **стил** на музициране означава да имаш високи **технически** познания, да си добър **импровизатор**, да си наясно с инструмента си, да използваш нови **регистри**, **тембри**, **щрихи** от **класиката**.

Все по-често по време на **турнетата** ни в чужбина при мен идват хора, които се интересуват от нашата музика, искат да закупят **инструменти** или да вземат уроци.

- Б. Макар да бе възрожденец по дух, по възпитание, по нагласа на основния **патос** на своето дело, Вазов създаде новия, следвъзрожденски **статут** на писателя – изцяло специализиран в художественото слово. Той поражда със своята **жанрова** широта и многообразие, твори в трите рода – **лирика**, **епос** и **драма**; създава **оди** и **елегии**, **сонети** и **балади**, **диалози** и **пейзажни стихове**, **поеми**, кратки **лирически апострофи**; разкази, повести и **романи**, битови **комедии** и исторически **трагедии**, **памфлети** и друго.

От статия на Светозар Игов.

В. Скърбящата млада жена от гроба на Пейо Яворов и каменната майка, поставена като надгробен паметник на Димчо Дебелянов, са **синтез** на всички негови творения на образа на българката. В този образ художникът Иван Лазаров предава **интимните** чувства, породени у майката от загубата на най-свидното – своето дете. Тук виждаме **контакт** с бит, **традиции**, обичаи. **Скулпторът** създава свой **стил**, строго **индивидуален** в **пластиката**, **ритъма**.

Националната художествена галерия съхранява богатото наследство на големия скулптор.

От списание ЕК (Език и култура).

Г. Боянската църква в полите на Витоша и нейните стенописи отдавна не са просто един художествен паметник. Те са **културна институция**, която подхранва **националната гордост**. Може би затова са толкова много легендите за Бояна: за изключителната красота на Десислава, за самотния гений на неизвестния **зограф**...

Реставрацията на Боянската църква и нейните стенописи промени много мнението за паметника на **специалистите изкуствоведи**. Стенописите съдържат няколко **стилови** почерка. Значи, църквата през 1259 г. е била изписана от **зографски екип**.

От списание ЕК

- *Определи темата на всеки текст, като откриеш ключовите думи.*
- *Към коя област на човешката дейност се отнасят понятията, назовани с подчертаните думи в текстовете? При затруднение в отговора ползвай Тълковния речник.*
- *Какви са по произход подчертаните думи в текстовете – домашни или заети?*

ПРИПОМНИ СИ ...

Заетите думи отразяват връзките, които са имали българите с близки и далечни народи и страни.

При културно и икономическо взаимодействие между народите се създава фонд от международна лексика, която често се среща в речника на много езици.

Обърни внимание:

Международната лексика, свързана с културата, често идва от определени езици, например:

- ✓ **френските думи** най-често се отнасят до театралното дело, изкуството, литературата, модата, облеклото (*партер, блуза, манто, рецитал*);
- ✓ **италианските думи** най-често се отнасят до музиката, изкуството, литературата (*пиано, карикатура*).

2. Препиши подчертаните думи от текстовете в задача 1. Открий съответствията им в руски, румънски и английски език. Можеш ли да докажеш, че тези думи се отнасят към международната лексика?

- *Определи произхода на тези думи, като използваш Речника на чужди думи.*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Кои от думите се отнасят към международната културна лексика? Препиши ги по групи, свързани със съответните области на културата:

а) музика, б) живопис, в) архитектура, г) литература, д) театър и кино.

Ария, сценарий, балерина, маестро, тенор, соната, сонет, квартет, жанр, актьор, роля, пиеса, роман, екран, браво, кантата, пейзаж, натюрморт, арка, баритон, фонтан, трио, концерт, дебют, афиш, здание, театър, вход, зала.

2. Кои думи от текста можеш да отнесеш към международната културна лексика? Препиши ги и запиши сродните им думи.

Записах се в този ансамбъл, защото беше съставен от хора, които пееха моя фолклор. Тридесет години бях солистка на този ансамбъл. Освен това преподавам народно пеене в Нов български университет.

От интервю с Любка Рондова.

3. Напиши малко съчинение за своето посещение на театър, концерт или музей, като употребиш международна културна лексика от съответната област.

ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКА ЛЕКСИКА

1. Прочети откъсите от публицистични статии.

- А. На **избирателите** е необходимо да се предостави възможност, подавайки **гласа** си за определена **политическа сила**, да могат да изразят своите предпочитания към определени **кандидати** от **партийната листа**. Тази **демократическа процедура** ще даде възможност на **гласоподавателя** да избира, а не да е заставен да **гласува** както е преценило **партийното ръководство**.

Вестник „Труд“.

- Б. Подписването на **споразумение** между България и САЩ за даване на **имунитет** на американски **миротворци** от преследване от **Международния наказателен съд** е **двустранен въпрос** и не е свързано пряко с **членството в НАТО**. Членството в **Евросъюза** и **Северноатлантическия съюз** са два отделни въпроса и не могат да се сравняват.

Вестник „Труд“.

- В. **Държавната агенция** за българите в чужбина е **институция**, която **координира** дейността на останалите **държавни институции** и, разбира се, сама предлага свои **инициативи** за връзки на България с българските **общности** по света.

Нашата **дейност** е свързана с **културата**, по-малко с **икономиката** или пряката **дипломация**. Това, от една страна, се дължи на **функциите**, които ни е **възложило правителството**, а от друга – с това, че в редица български **институции**, например в **Министерството на външните работи**, има сектори, които се занимават с българите в чужбина.

От списание „Български хоризонти“.

- *Определи към коя сфера на човешката дейност се отнася съдържанието на всеки откъс. Към кой стил ще отнесеш тези текстове (научен, художествен, административен, публицистичен)?*
- *Препиши от текстовете подчертаните думи и изрази. Как мислиш, към коя сфера на употреба се отнасят тези думи (наука, изкуство, култура, обществено-политически живот)?*

ПРИПОМНИ СИ ...

Публицистичният стил обслужва политическата и обществената дейност, средствата за масово информироване и агитация.

Обърни внимание:

Лексикалният състав на публицистичния стил е разнообразен, така както са разнообразни и темите, които се разработват в публицистиката.

В публицистичните текстове е засилена употребата на **обществено-политическата лексика и фразеология**. С тази лексика е свързано и формирането на публицистичния стил.

2. Открий в текста думи и изрази, характерни за стила, към който се отнася текстът.

Висшият съвет на Международния съюз на българите в Средна Европа прие план за работа за една година и бюджет за същия период. По време на две заседания бяха разисквани актуални въпроси от дейността на съюза, неговото организационно и финансово укрепване, легитимирането му пред съответните власти. Дискутирани бяха теми, свързани с по-нататъшното оптимизиране дейността на организацията.

От списание ЕК.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Определи произхода на думите от обществено-политическата сфера от текстовете в задачи 1 и 2 в началото на урока – домашни или чужди са те. Препиши ги по групи. Кой вид преобладава? Ако се затрудниш в класификацията, с кой речник ще си помогнеш?

- Открий и запиши съответствия от руския и румънския език към преписаните думи. Направи извод, след като ги сравниш?

2. Употреби в изречения думите:

Оратор, република, демокрация, капитал, дискусия, визита, конституция, комисия, инфлация.

3. Препиши от вестник или списание малък текст и посочи думи и изрази от обществено-политическата сфера. Значението на непознатите думи изясни в речника – Тълковния или за чужди думи.

- Запознай се с тези издания.

ЕМОЦИОНАЛНО-ОЦЕНЪЧНА И ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА

1. Прочети откъса от стихотворението „Родина“.

Вървя и шепна името ти мило,
и чувам как звъни **поточе**, скрило
тъгата си под рилски сняг **сребрист**,
и как под небосвода **лек и чист**,
край сенчести високи манастири
звънчета плачат, окарина свири.

А долу, сред поляните ти – **смях**
на **малчугани**, сякаш съм сред тях,
Българийо, **о**, мое утро **бяло**,
о, мое слънце, с мен в сеното спало
и люлка, на която се люлях!

Иван Тренев

- *Поясни какви чувства и емоции изразяват подчертаните думи.*

Из Тълковния речник:

емоция ж. книж. Душевно възмущение, преживяване, напр. радост, тъга, гняв, страх и подобно; чувство.

експресивен прил. книж. Изразителен. *Експресивна реч.*

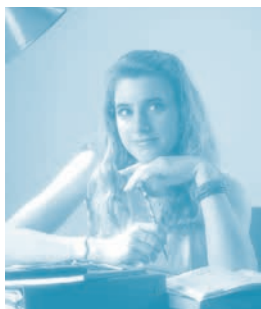
експресия ж. спец. Силна и ярка изява, проява на чувства; изразителност.

2. Прочети откъси от стихотворенията.

А. Небесните звезди ме слушат,
играят радостно с зари,
като другари ме разтушат
и хладний ветрец ме мири.

А пък кога през град минавам,
свенлив, загърнат, укорен,
хули и присмех само чувам
и тъй хортуват зарад мен!

Петко Р. Славейков,
„Проповедник“.

Б. В нощ тъмна и мрачна внезапно се чува
от горски усой гръмовен, див глас
и хала ужасна завя, залудува
с нечувана ярост и гняв дотогаз.

Кат винаги борът сърдит, непокорен,
се бореше храбро с туй страшно духло
и в тоз бой отчаян, изкъртен от корен,
с шум грозен простира гигантско тело.

Иван Вазов „Борът“.

- *Препиши думите, които изразяват чувства, и думите, които съдържат оценка. Коментирай кои от тях изразяват положителни чувства или оценка, а кои – отрицателни.*

ПРИПОМНИ СИ ...

Експресивната лексика изразява човешки емоции (чувства). Емоционално-експресивният заряд в думите може да бъде положителен или отрицателен.

Обърни внимание:

Емоционално-експресивното в думата може да се изразява по различен начин:

- ✓ **чрез основното значение** на думата (*тъга, радост, нежен*);
- ✓ **чрез преносно значение** (*сив ден, златна есен, топъл поглед*);
- ✓ **с помощта на граматически средства** (*ветрец, очички*).

3. Определи по кой начин в думите от задачи 1 и 2 възниква емоционално-експресивна оценъчност. Посочи към коя част на речта се отнася всяка от думите.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети текста.

Ние се събудихме в едно прекрасно слънчево утро. Снегът святакаше, на места синкав, другаде виолетов. Далече-далече се виждаха на север равнините, а горите сега бяха накичени с бисер.

Ледени кристалчета и скреж блестяха като елмази на всяко клонче. А какво утро беше то! Смълчан и тих стоеше вековният лес. Като захар лежеше из него снегът, а отгоре синееше шеметно чисто, прекрасно небе, от което се лееше сподавена от ласкавост синина.

По Емилиян Станев

- *Какво общо чувство те обхваща при четене на този откъс? Кои думи в текста създават тази емоционална нагласа? Препиши тези думи и определи по кой начин възниква експресията на думата (чрез лексикалното, преносното значение или чрез граматически средства). Кои части на речта преобладават сред експресивните думи?*

2. Прочети откъса и определи основните чувства, изразени в текста.

Стоичко пак завъртя брадвата. Могъщото тяло на дървото се затресе от болки и петте грамадни разклонени братя притрепераха в предсмъртни мъки.

Щърците се разхвърчаха ужасени. Те бързо-бързо отлитаха някъде и се връщаха пак... Скоро грамадното дърво се залюля страшно и се наведе. Разтрепераха се смъртно клонете му и дънерът изпращя, сякаш извика от болки. Убитото дърво се наклони бавно и падна на поляната с трясък и проклетие. Крехките му съчки се изпочупиха с плач.

По Елин Пелин.

- *Открий думите, с които авторът създава емоционална нагласа в текста. Коя част на речта преобладава?*

3. Определи към кой тип и стил се отнасят текстовете от задачи 1. и 2. Защо точно в този стил се използва емоционално-експресивна лексика?

4. Разгледай картинката. Опиши изобразеното, като използваш емоционално-експресивна и оценъчна лексика (междуметия, прилагателни, глаголи, съществителни, наречия).

1. Посочи неправилно формулираното значение на думата:

А. никога

- а) когато си видя ушите;
- б) когато върбата роди грозде;
- в) когато задуха вятър;
- г) на куково лято.

Б. клеветя

- а) злословя;
- б) контролирам;
- в) клюкарствам;
- г) интриганствам.

2. Най-подходящият синоним на израза „с усилие на волята“ е:

- а) с удоволствие;
- б) бавно;
- в) небрежно;
- г) трудно.

3. Коя дума е излишна?

А. а) недостатък;

- б) слабост;
- в) дефект;
- г) несъвършенство.

Б. а) лапа;

- б) плюска;
- в) тъпче се;
- г) храни се.

4. Коя дума е различна по произход от другите?

А. а) резултат;

- б) ниво;
- в) специалност;
- г) метод.

Б. а) обяснение;

- б) визита;
- в) проход;
- г) възприемане.

5. Коя от думите е с противоположно значение на:

А. талантлив

- а) безволев;
- б) безхарактерен;
- в) бездарен;
- г) безличен.

Б. сложен

- а) първоначален;
- б) частичен;
- в) елементарен;
- г) единичен.

6. От какъв речник е направена извадката на речниковата статия?

Структура (*лат.* – *structura*) 1. Строеж, вътрешно устройство. Направа.

2. Телосложение.

- а) синонимен;
- б) правописен;
- в) тълковен;
- г) етимологичен.

7. Коя от думите е пароним на ПРАКТИК:

- а) практичен;
- б) практикувам;
- в) практикувам;
- г) практикант.

8. Кое от словосъчетанията е устойчиво?

- А.** а) вървя срещу вятъра;
б) духа вятър;
в) тих вятър;
г) отиде на вятъра.
- Б.** а) налива вода;
б) студена вода;
в) празна кофа;
г) преливам от пусто в празно.

9. Фразеологията е дял от:

- а) стилистиката;
б) синтаксиса;
в) лексикологията;
г) граматиката.

10. Омонимите са:

- а) думи с еднакво значение;
б) думи с противоположно значение;
в) думи с близък звуков състав;
г) думи, които съвпадат при изговор или при писане.

11. Паронимите са:

- а) двойки от думи;
б) думи със сходен звуков състав;
в) думи от една част на речта;
г) думи с противоположно значение.

12. Думите ЖИВОПИСЕЦ и БИОГРАФ са:

- а) синоними;
б) сродни;
в) нямат нищо общо;
г) пароними.

13. В кой от редовете думите не са синоними?

- а) необикновен, особен, изключителен.
б) мрачен, навъсен, тъмен.
в) работен, работник, работничка.
г) красив, хубав, гиздав.

14. Контекстовите синоними са думи, които:

- а) само в даден текст са взаимозаменяеми;
б) винаги са взаимозаменяеми;
в) съвпадат напълно по значение в езика;
г) различават се по отсенка на значението.

15. В кой ред всички думи са експресивно проявени?

- а) бял, двор, трева, дръвце;
б) отвратителен, чужд, голям, обикновен;
в) оставям, обиждам, милувам, нося;
г) душица, братец, ура, ех.

ЗЕМЯ И ХОРА

ХУДОЖНИКЪТ И ВЯТЪРЪТ

Художникът искаше да нарисува вятъра
и рисуваше листа, които излитат лудо
от пожълтялото дърво като искри от разпалван огън.
Той искаше да нарисува вятъра
и рисуваше как се струи и проблясва тревата в ливадата.
Той искаше да нарисува вятъра
и рисуваше облаци, пръснати в паническо
бягство по небето.
Художникът искаше да нарисува вятъра
и виждаше винаги, че рисува друго.

Атанас Далчев

ХВЪРКАТОТО КОРИТО

Коритото е старо, дървено, покрито с пънчушки, облазено с лишей и мъхове, ала още си върши работата, както трябва: поема водата от чучурката, успокоява я, а след това кротко я разлива върху зажаднелите билки и треви.

Старо корито, зелениясало... Много видяло и много патило. Дървари си опитвали в него брадвите, други с ножове го дупчили, трети рязали върху му тютюн и с такива засеки стари и нови, направили доброто корито на решето.

Казах „доброто“, защото през целия си живот то е правило само добро. Добро на птиците, на хората, на говедата и говедарите, на козите и козарите, които идват тук на водопой. А пък що птици е окъпало! Що пера е изпрало! Особено напролет, когато влюбените пилета се къпят и решат час по час. Тогава при него идват славейчета плахи, напети чучулиги, весели синигерчета, суетни сойки и какви ли не птици. Потапят се във водата му, оглеждат се, отново се потапят и отхвърчават, светнали от чистота. Идват и гургулици преди сватбената нощ сивопери, с герданчета от мъниста, свенливо се къпят и още по-свенливо си отиват, оставяйки му дар по едно перце.

Разбира се, идват и други: крамолни косове, които след обичайните двуборства влизат в коритото да умият окървавените си човки и окаляните си крака. И кълвачи, за да оплакнат белите си нагръдници след месоядните пиршества. И нощни птици в потайно време, да заличат от перата си срамни, кървави следи. И бухали, и кукумявки идват, и... какви ли не? И всичките са си отивали окъпани, светнали, чисти, а на коритото оставят само кал, износени перушини и перца. Те са толкова много и толкова различни, че от тия перца старото корито би могло да си направи две големи крила, по-големи от орловите, по-шарени от тези на глухаря, и да полети като щъркел с тях.

Ах, каква ли ще е гледка: едно корито, полуизгнило, жабунясало и грохнало, да разкрои небето и с фучене да се понесе под облачната вис, да се вдига като чучулига или да се спуща като ястреб, а под него върховете да се снишават и смаляват, поразени от полета на необикновената птица.

Да литне, ала кой тогава ще мие и пере?

Николай Хайтов

- *Разгадайте метафората: кой се крие зад пъстрия птичи свят?*
- *Към какви съответствия между света на птиците и човешкото общество насочва авторът? На чия страна са симпатиите му? А антипатиите? Как е внушено отношението му?*
- *Какво е поведението на птиците? Какви човешки характери, действия и постъпки съответстват на всяка от тях?*
- *Каква роля е отредена на старото корито? Защо полетът му е невъзможен?*
- *В какво се изразява „доброто“, което върши коритото? Привлекателен ли е примерът му? Как си представяте типа човешко поведение, изразен чрез образа на коритото? Ако сте го срещали в живота, опишете го.*
- *Като какъв можем да определим текста разказ, есе или импресия?*

ИЗМЕНЯЕМИ И НЕИЗМЕНЯЕМИ ЧАСТИ НА РЕЧТА

ПРИПОМНИ СИ ...

Кои думи са части на речта? Кои от тях са самостоятелни и кои несамостоятелни (служебни) думи? Разгледай и коментирай таблица №2.

Самостоятелни части на речта – имат свое значение в изречението и извън него. Какво назовава всяка част на речта? Запиши.

Съществително име – ..., **прилагателно име** – ..., **числително име** – ..., **глагол** – ..., **местоимение** – ..., **наречие** – ...

НЕСАМОСТОЙНИ части на речта нямат самостоятелно значение. Наричат се още служебни думи. Защо? Каква служба изпълнява в словосъчетанието и в изречението всяка част на речта? Запиши.

Предлог – ..., **Съюз** – ..., **Частица** – ...

Сред тази класификация мястото на **междуметието** е по-особено. То изразява (без да назовава) различни чувства и волеви побуди.

1. **Открий в следния откъс от есето на Николай Хайтов „Хвъркатото корито“ и подреди в две колонки – самостоятелни и несамостоятелни – думите от изречението. Посочи каква служба изпълняват.**

Идват и гургулици преди сватбената нощ сивопери, с герданчета от мъниста, свенливо се къпят и още по-свенливо си отиват, оставяйки му дар по едно перце.

2. **Посочи междуметието в текста на Николай Хайтов. Какво чувство изразява разказвачът с него?**

Ах, каква ли ще е гледка: едно корито, полуизгнило, жабунясало и грохнало, да разкрои небето...

Обърни внимание:

Класификацията на частите на речта на **самостоятелни** и **несамостоятелни** е **СИНТАКТИЧНА**. Освен синтактична, в науката се говори и за **МОРФОЛОГИЧНА** класификация на частите на речта, според която те са **изменяеми** и **неизменяеми**.

Изменяеми части на речта менят се по форма, като една и съща основа се свързва с различни **формообразуващи морфем**и. По този начин се изразяват различни граматически значения.

Например: перо, перото, пера, перце, перцата.

Изменяеми части на речта са **съществителните, прилагателните, числителните, местоименията и глаголите**.

Неизменяемите части на речта не се променят по форма, т.е. имат само по една форма.

Например: бързо (вървя), бавно (говоря), високо (скачам); пред, над, в, към; с, ала, ама, но, и; ни, нима, ли, нека; ах, ох, оле, оле, плас.

Неизменяеми части на речта са **наречието, предлогът, съюзът, частицата и междуметието**.

3. Проследи в какви граматически форми се явява думата „корито“ в текста на Николай Хайтов. Като ключова дума в текста тя влияе върху формите на другите изменяеми части. Посочи формообразуващите морфеми, които осъществяват съчетаемостта им с думата „корито“.

Модел: „Старо **корито**, зеленияло... Дървари си опитвали в **него** бравите, други с ножове **го** дупчили, трети рязали върху **му** тютюн...“

- *Определи граматическите признаци на подчертаните думи. Продължи изследванията си по посочения начин.*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Избери правилната форма за множествено число на съществителните в скобите.

В няколко поредни (брой) вестник „Родно слово“ отпечата програмите за зрелостен изпит по български език и литература. Всичките (брой) на списание „Ек“ са интересни и затова търсени от българите в Бесарабия. Митническите власти свалиха от влака двама (пътник). Във Велико Търново няколко (пътник) слязоха от автобуса. Напоследък го измъчват страшни (сън). В семейството растат три (дете). Дядо Стоян се радва на много (внук). С голи (ръка) дом не се строи. Петър е един от петимата (ученик), които ще заминат на лятна бригада в Англия. Построиха два панелни (блок) недалече от общинския съвет. Панелните (блок) са некрасиви и нямат дълъг живот.

2. Членувай съществителните имена, където е необходимо.

Жена... изглеждаше угрижена. Очи ... ѝ бяха вперени в далечина..., а ръце ... ѝ – безпомощно отпуснати край тяло ... Изведнъж поглед ... ѝ се оживи. Сред хора... бе съзряла познато лице... Това лице ... ѝ напомни за минали ... щастливи ... времена... Усмихна се на пробудена... надежда... и бавно се отпрати към гара... Предстоеше ѝ дълго пътуване...

3. Образувай форми за женски, среден род и множествено число от прилагателните: *лесен, лепен, буен, боен, дървен, картонен, лунен, постоянен, семеен*.

4. С кои от следните съществителни можете да съчетаете прилагателните от упражнение 3? Включете получените словосъчетания в изречения.

Вода, глава, кутия, пейзаж, пътека, дух, покривка, начин, кон, младеж, вятър, живот, бюджет, член.

НАРЕЧИЕ. ПРАВОПИС И УПОТРЕБА

1. Докажи, че подчертаните думи са наречия. Задай въпроси.

Вчера боб, а днес бобец. **Кога** го нямаш, и без него минуваш. **Доде** имаш, **дотогава** те познават. Имане без труд **лесно** се пилее. **Когато** има масло, и баба знае да меси зелник. На **много** пари и грижата **много**. Вятър **кога** вее, нищо не се сее. Който иде **полека**, той отива **далеко**. Който **много** бърза, той **назад** остава. Ранно пиле **рано** пее. Бързата работа **бързо** се разваля. Лошите приятели на **лошо** те научават.

- *Защо наречието е неизменяема, но самостоятелна част на речта?*
- *Кои от наречията са местоименни?*
- *В кои поговорки подчертаното наречие е употребено като прилагателно име? Посочи съществителното, към което се отнася то.*

2. Употреби дадените по-долу думи в изречения – веднъж като прилагателни, а след това като наречия.

безгрижно, търпеливо, силно, мъжки, физически, временно, евтино, ярко.

Модел: Не беше научил само един физически закон и върху него го изпитаха. Мъжът беше физически красив.

3. Следните наречия представляват стари падежни форми на съществителни имена. Употреби наречията в изречения.

Модел: Жената стоеше **гърбом** към мене.

горе, долу, утре, лете – от стар местен падеж; **гърбом, кръгом, денем, нощем** – от стар творителен падеж; **днес, нощес, зимъс, лятос** – от стар винителен падеж; **довечера, снощи, отръки, отстрани** – от стар родителен падеж с предлог.

ЗАПОМНИ ...

Значенията на следните **СЛОЖНИ НАРЕЧИЯ** са:

Кога да е = **някога** (ще свърша някаква работа, ще отиде някъде и др.); **малко по малко** = **постепенно**; **сега за сега** = **в този момент, понастоящем**; **надълго и нашироко** = **подробно** (разказвам); **как да е** = **без значение как** (небрежно); **къде да е** = **без значение къде** (ще отиде, ще поставя нещо и др.); **на всяка цена** = **непременно**; **на бърза ръка** = **бързо** (и небрежно); **както и да е** = **няма значение** (израз за съгласяване и примирение с тезата на опонента).

4. Състави изречения със сложни наречия.

5. Образувай нови наречия чрез прибавяне на предлози към местоименните наречия: *къде, кога, как, колко*. Употреби получените наречия в изречения по модела: *кога докога, откога*.

Обърни внимание:

Предлогът и местоименното наречие винаги образуват една дума.

6. Обърни внимание на правописа на сложните наречия. Употреби ги в изречения.

полека-лека, насам-натам, чат-пат, горе-долу, току-що, едва-едва

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. С коя дума може да се замени подчертаното наречие, без да се промени смисълът?

А. Написах си домашното **надве-натри** и веднага отидох в компютърната зала.

а) грижливо и четливо;

в) набързо и небрежно;

б) внимателно и съсредоточено;

г) старателно и вярно.

Б. **Сегиз-тогиз** Драган ходеше да види престарелите си родители.

а) винаги;

в) често;

б) рядко;

г) редовно.

2. Образувайте наречия от прилагателните. Обяснете правописа им. Употребете ги в изречения.

Временен, постепенен, особен, поименен, потаен, всеотдаен, скръбен, нервен, собствен, мъжествен, величествен, чувствен, безценен, жизнен, болезнен, благосклонен, постоянен

3. В следния текст са допуснати правописни грешки при изписване на наречията. Открий ги и ги поправи.

Моята история в същност е обикновена. На връх на Великден реших да празнувам с приятели в планински курорт. На време купихме билети, но на ум не ми дойде да попитам от къде тръгва автобусът. В уречения ден от рано се заприготвих, отидох на време, но от никъде не се задаваше автобус. Попитах на касата и хукнах през глава към автогарата от среща. Пресичайки булеварда, бях на щрек, но независимо от това една кола удари спирачки до мене. От първо се уплаших, а след това ми стана неловко, защото шофьорът на колата без друго беше по-уплашен от мене. Автобусът беше заминал и аз криво ляво се прибрах у дома. От тогава винаги, когато пътувам, се стремя да получа изчерпателна информация.

4. Разкажи случка, чрез която да внушиш една от следните идеи:

1. Обаждате се на баба и дядо рядко, **колкото да се каже**, че не сте ги забравили. 2. **Кога да е** ще изпълните обещанието си, дадено на приятел. 3. **За нищо на света** няма да издадете тайната си. 4. **Криво-ляво** ще се справите със задача, която ви се струва непосилна.

- *Какво е значението на подчертаните изрази? С кои други думи можеш да ги замениш, без да се промени смисълът на изреченията?*

ВИД НА ГЛАГОЛА. ЗНАЧЕНИЕ И УПОТРЕБА

1. Прочети баснята „Пчела и муха“ от българския баснописец от Бесарабия Петко Люленов.

Когато цъфна розовата градина
след пролетния топъл дъжд,
Пчела нектарец сладък пийна
и на Мухата шушна изведнъж:
— Хей, мършоядна,

стремежа ти аз не разбирам:
летиш-прелиташ под Всемира
и ще умреш в житейската си проза.
Я спри се, да узнаеш що е роза,
когато с аромати те обгърне!

.....
Мухата прожужа и й отвърна:
— О, ти не знаеш още сладостта...
Аз нямам време, работата си върша, –
а тя за мен е всичко на света:
подушвам тук в градината ви мърша...

- Какви човешки качества са вложени в героите на баснята?
- Извади в колонка глаголите и посочи тяхната основна форма.
- Определете вида на глаголите (несвършен или свършен вид).

ПРИПОМНИ СИ ...

За основна форма на глагола се приема формата за 1. лице, единствено число, сегашно време.

НЕСВЪРШЕН ВИД означава действието в развитие:

а) когато действието е започнало и продължава без прекъсване.

Например: Розата цъфти (сег. вр.), цъфтя (мин. св., вр.), цъфтеше (мин. несв. вр.). Цъфтяха розите.

б) когато действието се повтаря много пъти.

Например: Всяка сутрин пия топло мляко. В продължение на един месец той пиеше топло мляко.

Обърни внимание:

Следните наречия и обстоятелствени изрази изискват задължителна употреба на глагол от **НЕСВЪРШЕН ВИД**:

Винаги (пия, закусвам, поглеждам, проверявам, казвам)

Никога (не) (ходя, възразявам, обиждам, питам, търся)

Понякога (излизам, говоря, изпивам, разпитвам, виждам)

Всеки ден (час, месец) (разхождам, изисквам, посрещам)

Всяка вечер (сутрин, година) (гледам, вечерям, затварям, лягам)

Редовно (гладя, пера, изпирам, поглеждам, изтърсвам)

Обикновено (чета, прочитам, пиша, изписвам, размишлявам)

Често (мисля, разсъждавам, понасям, (се) надявам)

- Състави изречения с дадените словосъчетания.

Обърни внимание:

СВЪРШЕН ВИД означава действието в неговата цялост, завършеност или резултатност.

Например: Розата цъфна. Розата разцъфтя.

Следните думи и изрази се употребяват предимно в съчетание с глаголи от свършен вид:

Преди да (пийна, изпия, закуся, погледна, проверя, кажа)

След като (отида, възразя, обидя, разпитам, потърся)

Щом (изляза, изговоря, изпия, разпитам, видя)

Когато (разходя, изискам, посрещна, изиграя, изгладя)

Като (прочета, подпиша, размисля, разсъдя, погледна)

Стига само да (кажа, намеря, отида, покажа, погледна, свърша)

- Съставете изречения с дадените думи и изрази.

Модел: Иван никога не тръгва, **преди да** изпие млякото си.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. **Какви смислови различия разкриват глаголите, образувани с представки ИЗ и НА? Докажете различията, като ги употребите правилно в изречения.**

а) представка **ИЗ**: копая – изкопая; мия – измия; пея – изпея; вадя – извадя.

б) представка **НА**: печеля – напечеля; готвя – наготвя; храня – нахраня; връзвам – навързвам; скърбя – наскърбя.

2. **Съпоставете изреченията по отношение на вида на глагола. Какъв смислов нюанс откривате в синонимната употреба на глаголите от свършен и несвършен вид?**

Мисля да кажа истината. – Мисля да казвам истината.

Няма да отида на рожден ден. – Няма да отивам на рожден ден.

Не съм разказала още. – Не съм разказвала още.

Иди веднага! – Идвай веднага! (Разтълкувай разликата в смисъла)

3. **Избери подходящата глаголна форма от скобите и я постави в необходимото лице и число. Основно глаголно време е минало.**

Сестра ми (отида, отивам) да (доведа, довеждам) майка. (Пристигна, пристигам) лекар и (заведа, завеждам) мен и майка ми в болницата. (Прекарам, прекарвам) една нощ там. (Получа, получавам) само леко сътресение. На следващия ден се (върна, връщам) вкъщи.

Из ученически дневник

4. **Кои глаголи са употребени грешно? Редактирай изреченията.**

Тролеят закъснява и няма да успявам да отида навреме на училище. Отивам на пазара – да купувам ли цветя за рождения ден на мама? Обичам да отида често у баба и дядо. Мога ли да излизам от стаята? Очаквам да оздравявам по-бързо. Каня се да доглеждам филма по видеото.

СЛОЖНИ ГЛАГОЛНИ ВРЕМЕНА

(повторение и обобщение)

1. По какъв признак глаголните времена се делят на прости и сложни? Кои глаголни времена са прости? Кои сложни глаголни времена в българския език познавате?

- *Отговори на въпросите, след като се ориентираш по таблица №4 в края на учебника.*
- *Посочи с кои четири сложни глаголни времена се запозна в предходните класове.*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Прочети текстовете и посочи основното глаголно време в тях. Защо то е предпочетено от авторите? Към кой стил принадлежи текстът?

- А. Само в очите на Нонка проблясват искрите на надеждата те не се отделят от жиците. Момичето от време на време поглежда „ту баща си, ту Моканина“. У тях тя търси опора, защото сили да надмogne болката в стопената снага ѝ дава неугасващата жажда на младостта за живот.

Откъс от критическа статия върху Йовковия разказ „По жицата“

- Б. Ниневия ли? Та учените не са вярвали в съществуването на такъв град, включвали са го в царството на приказките и митовите. Че сирийците ли са създали такива творби, нали библейските пророци не са казали добра дума за тях, а само са ги ругаели и проклинали? Нима асирийците са умеели да си служат с длетото, както с кървавия меч?

Войтех Заморовски, Из „Седемте чудеса на света“

- *Кое сложно глаголно време е предпочетено? За какви събития разказва авторът?*

2. Подчертайте всички глаголни форми в текста и определете глаголното време. Какво отношение към предмета на текста изразява авторът?

Едва един ден е минал, откакто тръгнахме отново на училище, и вече ни говорят за тестове. Сякаш отсега нататък нищо друго вече няма значение. Дадоха ни програмата за часовете, от която косите ми се изправят от ужас. Какви са тия полицейски мерки? Може би се опасяват, че компютърните игри окончателно ще ни завладеят. Мама и татко трябваше да сложат подписите си под зададената ни за лятото програма и те щяха да го сложат, ако, разбира се, им я бях показал.

Из ученически дневник

- *Открийте в текста фразеологичен израз.*

3. Изберете правилното глаголно време.

Дълго време (живях, живеях) на хотел. Когато Ирина ме намери в Париж, аз (живях, живеях) на хотел. В този момент тя (виждаше, видя) Младен, който се показва иззад ъгъла. Понякога ти (помисли, мислиш), че не ти вярвам. Непрекъснато се (отвори, отваря) врати, (чу, чува) се гласове, (тропна, тропна) съдове. Обикновено в този край (падна, пада) много дъждове. Вечер обичам да (чувам, слушам) класическа музика. В лятната вечер се (чуват, слушат) гласовете на щурците.

4. В следния откъс заменете формите на глаголите в сегашно време с форми на глаголи в минало неопределено време. Какво се променя в смисъла на текста и в отношението на пишещия?

Денят на св. Георги се празнува от всички бесарабски българи. На Гергьовден се коли агне за курбан на светеца. Най-често се правят „обречените“, „наречените“ курбани. Това са курбаните на именниците. Агнето се прекадява опечено или още живо. В този случай стопаните запалват свещица на рогчето му, слагат му кърпа, венче или китка, кравайче.

Модел: Деня на св. Георги са празнували всички бесарабски българи...

5. Какво чувство или отношение се изразява чрез употребата на минало неопределено време в следните изречения?

Къде ми е химикалът? Сигурно **съм** го **забравил** вкъщи.

Ха **си** ме **излъгал**, ха **съм** те **изгонила** веднага. (Ако разбере, че си ме излъгал, ще те изгоня.)

Къде може да е Петко? На село **е** **отишъл** по празниците.

Престани да плачеш! Какво си **се** **разциврила**?

6. Какво чувство или отношение се изразява чрез употребата на минало предварително време в следните изречения?

Валя, да **беше** ми **услужила** с твоята пътна чанта за екскурзията!

Да **беше** **учил** през учебната година, а ти не влизаше дори в час.

7. Какво чувство или отношение се изразява чрез употребата на бъдеще време в миналото в следните изречения?

Защо си ходил чак у тях? Аз **щях** да **й** **се** **обадя**.

Ох, **щях** да **се** **порежа**!

Щеше да **срещнеш** повече разбиране, ако беше по-внимателен.

8. В следния текст заменете формите на глаголите в сегашно и в минало време с форми на глаголи в минало предварително време.

Не казвам, че ще дойда с вас. Оставам вкъщи по празниците. Казах това на Бистра. Тя обеща да ви съобщи решението ми. С нея си обещахме среща след завръщането ви. Данаил се обади преди време и пожела да го включите в групата. Аз ви съобщих желанието му и тогава никой не се възпротиви.

• *При кои глаголни форми замяната е възможна и при кои не? Защо?*

НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛА. ИЗЯВИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Сравни вариантите на един и същи текст:

а) Митко **се грижи** за кучето. Всяка сутрин той го **извежда** на разходка.// Митко **се грижеше** за кучето. Всяка сутрин той го **извеждаше** на разходка.// Митко **ще се грижи** за кучето. Всяка сутрин той **ще** го **извежда** на разходка.// Митко **щеше да се грижи** за кучето. Всяка сутрин той **щеше да** го **извежда** на разходка.

б) Митко **се грижел** за кучето. Всяка сутрин той го **извеждал** на разходка.

в) Митко, **грижи се** за кучето! **Извеждай** го на разходка всяка сутрин!

г) Митко **би се грижил** за кучето, ако имаше време. Всяка сутрин **би** го **извеждал** на разходка, ако не бързаше за училище.

- *Кое е различното във вариантите на текста? Какво е отношението на говорещото лице към действието? Помогни си със следните разсъждения:*

а) говорещото лице съобщава действие (с форми за сегашно, минало несвършено, бъдеще и минало предварително време), което е реално, което е наблюдавал, или в което е убеден;

б) говорещото лице съобщава за действие, на извършването на което не е свидетел, а го е възприел според съобщението на друго лице;

в) действието зависи от волята на говорещото лице, изразена като молба, желание или заповед;

г) говорещото лице представя действието като възможно, като зависещо от някакви външни условия.

Обърни внимание:

Отношението на говорещото лице към изказаното от него глаголно действие се изразява с граматическата категория **НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛА**. В българския език **има четири наклонения: изявително, преизказно, повелително и условно.**

В текст а) говорещото лице представя действието като реално, на което то е свидетел. Наклонението на глагола е **изявително.**

ИЗЯВИТЕЛНОТО НАКЛОНЕНИЕ означава, че говорещото лице съобщава за действие, което е наблюдавало, или за което е убедено, че се случва, случвало се е или ще се случи. Изявителното наклонение е основно, изходно. Прямо него се представят останалите наклонения.

2. Кое глаголно време е означено в следния текст? А кое наклонение? Постави глаголната форма във всички изучени времена. Докажи, че изявителното наклонение се запазва.

Измъквам се от гъсталака, слънцето отново ме огрява. Една сойка излита от храстите и с крясък оповестява, че подозрителното лице напуска подивялата пътека. Чувам как мравките зад мене свалят стражата, дърветата прибират копията си, а съгледниците-бръмбари свирят с ручилата си „отбой“.

Николай Хайтов

- *Кои глаголи са употребени в преносно значение? Какво придават те на описанието на природата?*

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. **Защо в научната статия се предпочита изявително наклонение? Прочети откъса от научната статия и разсъждавай по въпроса.**

Първият, който обръща внимание на възможностите и ролята, която може да играе Болград в просветното и културно развитие на българската нация, е Георги Стойков Раковски. Болградчани винаги се вслушват в неговите препоръки и съвети и по възможност ги изпълняват. От своя страна и Раковски изпитва голямо уважение към болградските първенци. Общуването му с болградчани не прекъсва и през 60-те години. Именно в Болград той се спира, като оставя Букурещ през 1866 г. след детронирането на княз Александър Куза. Вероятно тогава прави препоръките си за по-доброто уреждане на Болградската печатница.

Екатерина Челак

- *Към коя наука може да бъде отнесен текстът? Кои думи в него са термини?*

2. **Форми на кои глаголни времена откривате в текста? Защо целият текст е в изявително наклонение?**

По средата на черквицата зееше дълбок трап. Иманяри са копали за злато. Колко са копали, докъде са стигнали, не знаех... Не чух да са намерили и златото. Само бяха копали, само се бяха надявали...

Боже Господи, как съм стигнал до това място? Наоколо е тъмно и дълбоко. И небето е тъмно, ала има звезди. И аз съм по средата... Вглеждам се надолу и си представям миналото, живея в настоящето, а отгоре само някакви надежди. Само надежди.

Михаил Кръстев

3. **В какъв залог са глаголите в рецептите за ястие? А в какво наклонение? Отговори на въпросите, като разсъждаваш върху следния текст.**

СВИНСКИ ШИШЧЕТА. Начин на приготвяне: Месото се нарязва на кубчета. Лукът се почиства и се нарязва на пръстени. В подходящ съд се подготвя марината, като се смесват виното, оцетът, малко вода, черният пипер и солта. Месото и лукът се поставят в марината, като се подреждат един ред месо, един ред лук. Месото трябва да престои в марината 5-6 часа... Пече се на нагорещена скара.

- *Запиши своя рецепта за ястие по дадения модел.*

ПРЕИЗКАЗНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Прочети откъса от народна приказка.

Едно време се свършило житото и като нямало откъде да си заловят семе, хората се изплашили да не измрат от глад. Уплашил се и царят, събрал всичките боляри и им рекъл:

— Давам ви една неделя време. Искам от дърво, от камък да ми намерите жито за семе. Ако не намерите до уречения ден, всинца ви ще погубя!

Болярите си отишли угрижени, замислени и взели да питат и разпитват къде може да се намери жито, ала никой не знаел да им каже. А тогава нямало ни старци, ни баби...

- *Разграничи авторовата реч от пряката реч. Кои са говорещите лица в двата случая? Кой изразява отношение на СВИДЕТЕЛ на глаголното действие и кой изразява отношение на НЕСВИДЕТЕЛ?*

Обърни внимание:

Когато говорещото лице **не е свидетел** на действието, глаголите са в **преизказно наклонение**.

ПРЕИЗКАЗНОТО НАКЛОНЕНИЕ означава, че говорещото лице съобщава за действие, на което не е свидетел и информацията за което е възприел от друго лице. Преизказното наклонение е ново явление в българския език. В старобългарски не е съществувало. Такива форми няма в нито един друг славянски език.

Например: Всеки ден Невена **тръгва** за училище в 7 ч. (изявително наклонение); Всеки ден Невена **тръгвала** за училище в 7 ч. (преизказно наклонение).

Преизказват всички глаголни времена на изявителното наклонение.

2. Разгледай таблица №5 в края на учебника. Таблицата в съпоставителен план дава формите на най-използваните в речта глаголни времена съответно в изявително и в преизказно наклонение.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Разграничи употребата на изявително и на преизказно наклонение в следния текст. Защо са използвани две наклонения в един и същи текст?

Сред многобройните светлини по небосвода грейнала внезапно нова звезда. Тя се появила съвсем неочаквано и пламтяла няколко месеца, после постепенно започнала да гасне. Около нея се образувала мъглявина. Приблизително след десет хиляди години мъглявината достигнала слънцето и неговите планети и ги обвила за продължително време. Това не останало

без последици. Високата радиоактивност причинила големи нарушения, дълбоки физиологически и генетични промени в много животински видове.

Разбира се, това обяснение за неочакваната гибел на животинския свят е само една хипотеза, изказана от някои учени. Други учени са склонни да обяснят масовото измиране на животните по Земята с развитието на големи епидемии от непознати днес болести.

- *На кой стил принадлежи текстът?*

2. Промени глаголните форми от изявително в преизказно наклонение, като използваш таблицата №5 от приложението.

Видяха ме, когато пресичах улицата. Насочих се към банката. Влязох през главния вход. Те ме следваха неотклонно. Приближих се до едно гише и заговорих касиерката. След това се спрях пред близкия банкомат и набързо изтеглих 50 лева. Групата се умори да ме наблюдава. Един по един всички излязоха от банката, като оставиха на пост само един. Той не ме изпускаше от очи, опитваше се да се прикрие, но действаше неумело. Явно беше новак.

Модел: Видели са ме, когато съм пресичал улицата...

3. Кое е наложило употребата както на изявително, така и на преизказно наклонение в следния откъс от пътепис? Запишете в две колонки формите за изявително и формите за преизказно наклонение.

За тези, които познават останките от Древна Гърция, като че ли мястото, заредено с най-мошен дух, е Делфи. Старите елини вярвали, че тук бил центърът на земята. Някога от двата ѝ края могъщият Зевс пусал два орела, които се срещнали точно на това място.

Делфи е разположен в долина от кипариси и маслинови дръвчета в подножието на планината Парнас, над Коринтския залив. Чарът му идва както от живописното разположение, така и от внушителните руини.

Николай Генев

4. Отговори на въпросите, като изразиш с формите за преизказно наклонение, че не си свидетел на действието. Използвай за начало на отговорите си следните думи и изрази: вероятно, сигурно, възможно е, не знам дали, може би. Можеш да си помогнеш и с таблицата, след като определиш времето на глаголите във въпросите.

Десети клас направиха ли класното по български вчера? _____

Катя зарадва ли се на подаръка? _____

Изключваха ли вчера тока? _____

Иван покани ли Спас на рождения си ден? _____

Марина ще ходи ли в Киев? _____

Лилия бещели вчера с новата си рокля? _____

Модел: Съседите отидоха ли на вилата? – Вероятно са отишли.

- *С формите на кое сложно глаголно време съвпадат формите на преизказното наклонение в отговорите?*

ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Прочети стиховете.

Лети със своите! **Лети** на юг
в безбрежието синьо на небето,
падни без дъх и **се разбий** в морето,
ала **лети**! **Недей** остава тук!

Андрей Германов, из „Изостаналият щъркел“

- *Какво желание на лирическия говорител е изразено в стиховете? С помощта на кои глаголни форми то е изразено?*

Поете, многогърб като камила,
пустинята от хора **премини**,
товара си безценен с няма сила
спаси и непокътнат **съхрани**...

Петя Дубарова

- *Към кого се обръща лирическият говорител? С каква молба? За какво настоява? С помощта на кои глаголни форми се „изисква“ от поета да „спаси и непокътнат съхрани“ „товара си безценен“?*

Обърни внимание:

С подчертаните глаголни форми в задача 1. е изразена волята на говорещото лице молба, желание или настоятелно искане, заповед. Глаголите са в **повелително наклонение**.

ПОВЕЛИТЕЛНОТО НАКЛОНЕНИЕ означава, че глаголното действие се върши, по-точно – трябва да се върши, по волята на говорещото лице. То отправя своето желание, молба или заповед към събеседника, затова повелителното наклонение има **прости** форми само за 2 лице единствено и множествено число: лети, летете; разбий, разбийте; спаси, спасете. Повелителното наклонение има и **сложни** форми, които са за трите лица в единствено и в множествено число: (аз) нека да вървя, (ние) нека да вървим, (те) нека да вървят. Могат да се образуват **отрицателни форми** на повелителното наклонение:

От простите форми: (ти) не оставай, (ти) недей да оставаш, (вие) не оставайте, (вие) недейте да оставате; (ти) недей остава, (вие) недейте остава (ГРЕШКА Е ДА СЕ КАЖЕ: недей оставай и недейте оставайте).

От сложните форми: нека да не вървя, нека да не вървиш и т. н.

- ### 2. Разгледай таблиците №6 и №7 в края на учебника, които дават по-пълна представа за формите на повелително наклонение в българския език.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. В следния откъс от повестта „Немили-недраги“ на Иван Вазов посочи глаголните форми в повелително наклонение. Желание, молба или заповед изразяват думите на Странджата?

... Дрипата беше къс от вето знаме; на него бяха остали само думите „или смърт!“.

Величествени документи!

Бръчков цял потрепера.

Странджата се повдигна, посегна и каза:

— Дай, Бръчков!

И като ги пое, той ги целуна. После каза със слаб и пресекнат глас:

— Вземи това от мене! Помни Странджата! Умри за България!

- Потърси в повестта и други форми на повелително наклонение. Разсъждавай за художествената му функция.
- Прочети на глас текстовете от задачи 1 и 2, като поставиш вярно ударението на повелителните форми на глаголите.

2. Избери необходимия глагол от скобите и образувай повелителна форма.

Ти не (забранявам, забраня) на Милена да ходи на дискотека. Повече не се (виждам, видя) със Светослав. Вие не (седна, сядам) на този стол. Ти не (блъсна, блъскам) така другарчето си. Ти не (позволя, позволявам) да се държат с тебе унизително. Ученици, (дам, давам) възможност на своя съученик да покаже какво е научил. Ти не (кажа, казвам), че не можеш да се справиш с положението. Ученици, не (влизам, вляза) в класната стая, преди да съм дошла. Ти не (остана, оставам) дълго тук.

3. Препиши следните изречения. Вместо изявително наклонение използвай повелително. Какви други промени се налага да направиш?

Вие ще гледате този спектакъл тази вечер. Искам да ми дадеш записките си да ги прегледам довечера. Не бива да пътувате с кола в това снежно време. Аз ще попитам Иван дали ги е говорил тези глупости. Ние няма да се качим в този автобус. Вие трябва да ядете по-малко.

Не ми се ходи на гости. Ще дойдеш ли навреме? Ти не се държиш прилично. Каня те да видиш, пък тогава ще говорим. Ти ще танцуваш ли с мен? Не трябва да злоупотребяваш със слабостите ѝ. Обличам си червената блузка. Довечера ще си попеем за настроение.

4. Защо в народните поговорки и пословици се използва често повелително наклонение? Помисли си върху смисъла на записаните по-долу народни мъдрости.

Вържи попа, да е мирно селото. Ако не знаеш да плуваш, в дълбока вода не бъркай. Ако ти е конят слаб, не прескачай с него трап. Простирай си краката, колкото ти чергата стига.

УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Сравни глаголните форми в изреченията по двойки. По какво се различават?

Аз **бях пристигнал** навреме за срещата, но тя **закъсна**. – Аз **бих пристигнал** навреме за срещата, ако транспортът беше редовен.

Ти **беше научил** за срещата, преди още да ти **съобща** за нея. – Ти **би научил** за срещата навреме, ако телефонът ти не беше повреден.

Той (тя, то) **беше се зарадвал** (а, о) при вида на подаръка. – И той (тя, то) **би се зарадвал** (а, о) на такъв подарък.

Ние **се бяхме разбрали** да пътуваме заедно. – Ние **бихме се разбрали** да пътуваме заедно, ако той, разбира се, няма други планове.

Вие **бяхте обядвали**, когато ние **дойдохме**. – Вие **бихте обядвали** в този ресторант, ако цените са достъпни.

Те **се бяха подготвили** добре за изпита. – Те **биха се подготвили** добре за изпита, ако имаха достатъчно време.

- *Спрямо кой момент е ориентирано действието в първото от двойките изречения? При какви условия БИХА СЕ ИЗВЪРШИЛИ действията във всяко от вторите изречения в двойките? Как е указано това от глаголната форма?*

Сравни: Аз **бях пристигнал** навреме за срещата... – *минало предва- рително време, изявително наклонение.* Аз **бих пристигнал** навреме за срещата... – *условно наклонение.*

Обърни внимание:

Условното наклонение означава действие, което се представя от гово- рещото лице като възможно, зависимо от някакво условие. Най-разпрос- транени в българския език са сложните форми на условното наклонение, които се образуват с помощта на специална форма на спомагателния глагол **съм**, която се мени по лице и число (бих, би, би, бихме, бихте, биха) + минало свършено деятелно причастие на спрегаемия глагол.

Например:

аз бих писал (а)	ние бихме писали
ти би писал (а)	вие бихте писали
той би писал	те биха писали
тя би писала,	то би писало

- *Погрешно е вместо минало свършено деятелно причастие на глагола да се използва минало несвършено деятелно причастие.*

Например: грешни са формите **аз бих пишел, аз бих ходел.**

Правилните са бих писал, бих ходил.

ЗАПОМНИ ...

Посредством условното наклонение може да се изрази:

а) **възможно действие** – Той би могъл да постигне нещо само ако прояви воля.

б) **възможно, но неосъществено действие** – Тя би могла да избегне неприятностите, ако навреме я бяхме предупредили за опасностите.

в) **предположение** – Може би имаш да ни кажеш нещо. Защо си такава тъжна – да не би да са ти писали двойка?

г) **желание, готовност за нещо** – Аз бих отишъл вместо тебе.

д) **учтивост** – Бихте ли ми подали една филийка хляб?

2. Запиши собствени примери към точките а), б), в), г), д).

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Открий условното наклонение в следния художествен текст:

Исмаил ага не би простил на синовете ѝ, нито тя би понесла да ги види отново смирени... Това бе по-важно и от имота, и от златото, и от живота дори, защото отсега нататък само то би могло да им дава цена. Баба хаджийка разбираше от пари и цени...

Генчо Стоев, „Цената на златото“

2. Употреби форми за условно наклонение при отговора.

Кога ще заминаваш за България? _____

Ще ми дадеш ли книгата за събота и неделя? _____

Ще излезеш ли с Валери, ако те покани? _____

Ще ме почакаш ли да си ходим заедно? _____

Модел: Кога ще заминаваш за България? Ако зависеше от мене, бих заминал (а) още утре.

3. Поставете глаголите в скобите в условно наклонение.

Снегът натрупа – Иван не (тръгвам) с кола в такова време. (Опитвам се) да го убедя в правотата си. Ти (мога) да ми вдъхнеш кураж в начинанието. (Гледам) този филм още веднъж. Кой (допусна), че е такъв негодник. (Дам) всичко на света, за да ми повярва. Не (имам) нищо против да се видим утре вечер. Бояджиите (работя) по-качествено, ако им се плати повече.

4. Опиши речевите ситуации, при които може да бъдат предпочетени изразите в диалозите. Посочи условните глаголни форми.

а) Мога ли да ви предложа чай? Бих пил един чай.

б) Ще пиеш ли един чай? Благодаря, ще пия.

в) Едно чайче? Пийвам.

5. Как тълкуваш поговорката: „Да би мирно седяло, не би чудо видяло“? Разкажи случка от своето ранно детство, на която най-приляга за заглавие тази поговорка.

УПОТРЕБА НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

1. Трансформирай текста, като замениш формите за сегашно време на глаголите с форми за бъдеще време. Опиши речевите ситуации, при които би предпочел единия или другия вариант.

Днес имам много работа. В 10 часа отивам при зъболекаря, след това – на фитнес. После си събирам багажа, звъня на няколко приятели и викам такси. Заминавам за автогарата. Автобусът за Букурещ е в 18 часа. Утре към 8 часа съм там.

Обърни внимание:

- ✓ Често пъти в българския език **СЕГАШНО ВРЕМЕ** се използва за **изразяване на бъдещи действия** с цел да се подчертае, че действието е неотложно и с положителност ще бъде извършено. Текстът от зад. 1. илюстрира тази особеност.
- ✓ **БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ** на глагола се използва за:
 - а) **изразяване на сегашни действия**, които имат повторителен характер. **Например:** Елена е уредна домакиня. Ще стане още в 5 часа, ще направи закуска на децата, ще премете къщата и чак тогава ще отиде на работа. При това никога няма да закъснее.
 - б) **изразяване на предположение**, неодобрение, възражение или готовност. **Например:** Кой ли ще е говорил тези глупости за мене? **Ще да е** Калина? Не мога да повярвам. (*предположение*) Вие ме излъгахте! И на всичкото отгоре **ще ми говорите** за почтеност! (*неодобрение*)
 - в) **изразяване на заповед**, на неизбежност на действието. **Например:** Ти **ще мълчиш**, когато аз говоря! Не може **да не помислиш** за бъдещето си.
- ✓ **МИНАЛО СВЪРШЕНО ВРЕМЕ** може да се използва в разговорната реч за **изразяване на бъдещи действия**. По този начин се заявява за неизбежността на действието. **Например:** Не ходи с обувки по килима! **Убих** те! Ако баща ми разбере какво съм направил, **отидох** си! (или **загинах**!)
- ✓ **МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ВРЕМЕ** може да се употреби:
 - а) вместо **сегашно време** и по този начин да се омаловажи информацията. **Например:** Как ти **беше** името? Как **се казвахте**? Кой **беше** този там, застанал до стената? (осведомяването за името по този начин придава лека отсянка на пренебрежителност и може да обиди този, към когото е отправен въпросът.)
 - б) за **изразяване на условие**. **Например:** Ако **ходеше** редовно на училище, **щеше** да знаеш повече. Ако **носех** в себе си пари, **щях** да ти услужа.

✓ **МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ** може да се употреби за:

а) **изразяване на желание, пожелание, съвет.**

Например: Иване, да **беше седнал** да учиш уроците си най-после.

б) **изразяване на неосъществени действия.**

Например: Ако ме **беше послушал**, сега нямаше да съжаляваш.

ПРОВЕРИ УМЕНИЯТА СИ

1. Определете времето, лицето и числото на глаголите в следния текст. С каква цел е употребено бъдеще време вместо минало.

„За свалена глава цяр няма.“

Ботев ще поеме тази народна всеотдайност и ще я облече в други думи, за да ни каже по същество същото онова условие, без което няма нито борба, нито мъжество, нито величие. И ще каже Ботев: „Глава, която е решила да се отдели от раменете си, над нея власт няма!“

Марко Семов

2. Определете времето на глаголите в следния диалог. Какво се изразява с употребените глаголни времена?

А. — Извинявай, ти не беше ли Драган?

Б. — Не, казвам се Иван.

А. — Значи съм се припознал. Гледам и си мисля: „Да е Драган – Драган е“. Да не беше ми казал, щях да те мисля за Драган. А не си ли живял в Миладиново?

Б. — Не съм живял. Но добре щеше да е да бях живял там, защото селото е богато.

А. — Да беше решил, нямаше да имаш проблеми, защото аз съм на Миладиново кметът. Щях да ти дам най-хубавото парче земя.

3. Кои две времена са използвани в следния текст? От какво е продиктувана смяната им?

Но ето: Рада стоеше на портата, отдолу идеше Мустафа. Кърсердаринът и Велико кехая тичат към прозореца, крият се зад пердето, гледат със затаен дъх.

Мустафа върви по средата на улицата. Върху покриви, върху овошки грее слънце. Далеч в дъното на улицата се виждат планините, където Мустафа беше цар. Няма оръжие по него. Но как е пременен!...

Йордан Йовков, „Шибил“

• *Кои действия са последователни и кои – едновременни. С кое време са означени те?*

• *Потърси в художествени текстове стилизирана разговорна реч, която съдържа посочените разновидности в употребата на: а) бъдеще време, б) бъдеще време в миналото, в) минало предварително време.*

УПОТРЕБА НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА И НАКЛОНЕНИЯ В РАЗЛИЧНИ ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВЕ

1. **Сегашното време на глаголите може да се употребява и в пряко, и в преносно значение. Прочети текстовете и прецени кое сегашно време е предпочетено. Защо?**
 - А. Днес съм в особено настроение. Светът ми изглежда прекрасен. Пролет е. Стоя зад бюрото си, пиша домашните си, но нищо не се получава. Погледът ми се рее навън из синьото безбрежие на небето, спира се върху белоснежните цветове на сливата, а душата пее, пее...
 - Б. Междусъюзническата (Втората балканска война) приключва за България с драмата на първия национален погром. Войната се води в името на една справедлива националноосвободителна цел, за обединение на българския народ. Царят, политиките и генералите не избират обаче подходящия политически и исторически момент...

Из История за 6. клас

- *В кой от двата текста са предадени минали събития? Защо е предпочетено сегашно време? Припомни си какво знаеш за сегашно историческо време.*

2. **Биографиите на писатели и исторически личности като текст представляват научно повествование. Предпочита се сегашно историческо време, защото се съобщават факти, които са неоспорими, достоверни. Потърси потвърждение на казаното в откъса от биографията на българския политик Александър Малинов.**

Александър Малинов е един от най-бележитите български политици и държавници през XX век. Роден е в Бесарабия (днес Молдова и Украйна). Завършва право в Киев. От 1903 г. до края на живота си Ал. Малинов е безспорен ръководител на една от най-авторитетните политически партии в България – Демократическата.

Из История за 6. клас

- *В кое наклонение са глаголните форми в текста?*

3. **Защо в следния исторически текст е предпочетено преизказно наклонение?**

През 632 г. разпокъсаните прабългарски племена се обединили под водачеството на Кубрат, отхвърлили властта на тюрките и създали обширно племенно обединение, наричано от византийските хронисти „старата велика България“. Границите ѝ се простирали от Днепър до Кубан и от Донец до Черно и Азовско море. Столица бил град Фанагория на Таманския полуостров.

- *Как мислиш, има ли значение отдалечеността на историческите събития във времето при избора на наклонение на глаголите в текста? Трансформирай този текст от преизказно в изявително наклонение.*

4. Кое време се използва в разсъжденията на литературна тема? Прочети откъса от ученическо съчинение на литературна тема и посочи грешките, които е допуснал ученикът.

Лирическият герой в стихотворението „На прощаване“ от Христо Ботев изповядва най-съкровените си чувства. Той отправя завет към братята си. Те трябваше да наследят свободолюбивия му и непокорен дух, да осъзнаят и приемат неговия идеал. Страданието подсилвало решимостта на младите да поемат пътя на борбата. Героят вярвал, че избраният от него път е най-достоеен.

- *Коя глаголна форма нарушава несвидетелското отношение, което трябва да бъде изразено? Редактирай текста.*

5. Какво се изразява чрез употребеното в следните изречения условно наклонение:

Тази поръчка ти би могъл да получиш само ако категорично поставиш въпроса пред него.

Те биха се възползвали от предложението, ако бяха разбрали за него по-рано.

Може би се срамуваш да кажеш. Да не би да искаш да дойдеш с нас?

Бих тръгнал на драго сърце с вас. Но бих поработил малко и над дисертацията си в почивните дни.

- *Съчини изречения по подобие на дадените примери. Опиши ситуациите, в които те могат да бъдат използвани.*

6. Посочи в кои наклонения са употребени глаголните форми в разказа на Николай Хайтов „Хвъркатото корито“ (стр. 98). Какво се постига със смяната на глаголното наклонение?

7. Кое време и наклонение използваш, когато преразказваш приказка, легенда? А когато разказваш урока по история? Намери конкретен текст от посочените видове и го преразкажи. Следи преразказите на съучениците си и опиши грешките, които допускат.

8. Заповед или съвет изразяват следните пословици, в които има глаголни форми в повелително наклонение? Избери една от тях и напиши есе.

Колкото ти стига чергата, толкоз се простирай.

Искаш ли голяма лъжица – вземай голяма мотика.

Дето те мразят, не ходи, дето те обичат – не чести.

Ако си пчела да носиш мед, идвай и занаят, ако ли си търтей да го ядеш, върви където щеш.

Закусвай като цар, обядвай като княз, вечеряй като просяк.

1. Самостоятелни части на речта са:

- а) предлог и съществително име;
- б) прилагателно и числително име;
- в) прилагателно и съюз;
- г) местоимение и частица.

2. Изменяеми части на речта са:

- а) наречие и местоимение;
- б) междуметие и съществително;
- в) числително и съюз;
- г) глагол и местоимение.

3. Кой от следните редове съдържа само изменяеми части на речта?

- а) нима, виждам, гара, тебе;
- б) настроение, весел, олеле, ни;
- в) пет, осем, нас, нося;
- г) шест, нека, тръгвам, бавно.

4. Кое изречение съдържа наречие?

- а) Девојката отвърна със загадъчна усмивка;
- б) След всяка негова дума тя се смееше нервно;
- в) Намираха го за нервен;
- г) Загадъчният му поглед я притесняваше.

5. В кое изречение е допусната грешка при употребата на глаголите?

- а) Преди да казах мнението си, ще го обмисля добре;
- б) Щом сънувам кошмари, значи съм преуморен;
- в) Преди да казвам нещо, мисля;
- г) Щом казвам, значи е вярно.

6. Кой ред съдържа форми само на сложни глаголни времена?

- а) щях да мога, бих могъл, можех;
- б) носех, носих, ще нося, е носил;
- в) приказвам, бях приказвал, приказвах;
- г) ходил си, ще ходиш, беше ходил;
- д) ще пеят, пяха, са пели.

7. В кое изречение глаголните форми означават действие, което е бързо и пряко минало?

- а) Казал съм му вече истината;
- б) Ще му кажа истината;
- в) Бях му казал истината;
- г) Щях да му кажа истината;
- д) Бих му казал истината.

8. С категорията наклонение на глагола се означава:

- а) получателят на глаголното действие;
- б) отношението на говорещото лице към глаголното действие;
- в) начинът, по който протича действието;
- г) отношението на глаголното лице към глаголното действие;
- д) вършителят на глаголното действие.

9. Прочетете текста:

Дюстабанов никога не познава хъшовския живот и хъшовските нрави; ако съдбата би пожелала да ги срещне с Ботев, те сигурно биха разрешили споровете помежду си така, че никога втори път да не се налага да ги разрешават. Спокойствие, улегналост, умно и тактично опипване на обществената почва, намеса в обществения живот само в случай, че не се рискува направеното досега посредством училището и църквата. С една дума, всичко онова, което гневната Ботева душа не би могла да извърши нито миг...

Симеон Янев

• В текста са употребени:

- а) изявително и преизказно наклонение;
- б) повелително и условно наклонение;
- в) преизказно и повелително наклонение;
- г) изявително и условно наклонение;
- д) условно и преизказно наклонение.

10. В изречението: „...ако съдбата би пожелала да ги срещне с Ботев...” условното наклонение изразява:

- а) възможно действие;
- б) възможно, но неосъществено действие;
- в) предположение;
- г) готовност за нещо;
- д) учтивост.

11. В кое изречение говорещото лице не е свидетел на действието?

- а) Те ще пътуват до Варна с влака;
- б) Те пътуват до Варна с влака;
- в) Нека те да пътуват до Варна с влака;
- г) Те щяха да пътуват до Варна с влака;
- д) Те пътували до Варна с влака.

12. Изречението: „Те щяха да пътуват до Варна с влака.” не може да бъде продължено с изречението:

- а) ... и пристигнаха навреме;
- б) ... тъй като колата им е повредена;
- в) ... ако имаше спален вагон;
- г) ... но в последния момент се отказаха;
- д) ... и се осведомиха по телефона за часа на тръгването му.

13. В кой ред отрицателната повелителна форма е неправилна?

- а) Недей да искаш!
- б) Недей иска!
- в) Недей искай!
- г) Не искай!
- д) Стига иска!

14. В кое от изреченията глаголната форма е в повелително наклонение?

- а) Щяла съм да бъда на работа в неделя;
- б) Не искам да бъда на работа в неделя;
- в) Била съм на работа в неделя;
- г) Нека да не бъда на работа в неделя;
- д) Няма да работя в неделя.

15. В кое изречение условното наклонение изразява предположение?

- а) Ти би се надявала на чудо само ако си изгубиш ума;
- б) Да не би да се надяваш на чудо?
- в) Ти би се надявала на чудо, ако нямаше здрав разум;
- г) Би ли ми разкрила тайната си?
- д) Бихте ли ми помогнали да преместя този шкаф?

16. В кое изречение учтивата форма е употребена правилно?

- а) Бихте ли ми показал пътя за гарата?
- б) Бихте ли ми показала пътя за гарата?
- в) Навярно сте много уморени, г-н Петров?
- г) Г-н Петров, бихте ли ми разказали за пътуването Ви до Париж?
- д) Г-жо Иванова, навярно сте много уморени?

17. В кое изречение с повелителната форма се изразява молба?

- а) Донеси ми веднага книгата!
- б) Дано ми донесеш книгата;
- в) Донеси ми, ако обичаш, книгата!
- г) Донеси ми най-после книгата!
- д) Нека утре да ми донесеш книгата.

Български литература

ЗА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

„Българино, знай своя род и език и учи се на роден език“ – този призив на хилендарския монах и малката му ръкописна книга определят основните черти на Българското възраждане. Събужда се интерес към всичко българско: българския език, българския фолклор, българската история...

Паисий Хилендарски внушава на сънародниците си представата за рода и езика като най-голямата българска ценност. Той призовава към народослужението и налага това като морално задължение на всички българи и всеки българин.

Българското възраждане трае близо два века и е универсално културно, а не само литературно явление. Това е процес на национално самоосъзнаване, самоопознаване и себеотстояване на българите.

В историята на Българското възраждане се открояват два периода. Първият продължава от средата на XVIII век до четиридесетте години на деветнайсетия век и се нарича **публицистично-просветителски**. С този период преди всичко са свързани имената на българските книжовници Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. През първия период на Възраждането се поставят основите на българското училище. Първо – църковните училища, после – светските. По същото време се издават първите български учебници (сред тях „Рибният буквар“ от Петър Берон), появяват се първата българска енциклопедия, първите вестници и списания. Това е времето на първите опити на българските стихотворци.

Вторият период на Българското възраждане е двойно по-кратък: той трае около три десетилетия – от четиридесетте години на XIX век до Освобождението на България. Този период се нарича литературен и се откроява в историята на българската литература с такива имена като Найдено Геров, Георги Раковски, Добри Чинтулов, Петко Рачов Славейков, Любен Каравелов, Добри Войников, Васил Друмев. И разбира се, върхът на българското литературно Възраждане – гениалното творчество на Христо Ботев.

За българската възрожденска култура е определящ нейният демократичен характер. Повечето от възрожденците произхождат от народните низини. Те дори нямат средства за образование! Петко Рачов Славейков е самоук, а Петър Берон, Добри Чинтулов, Димитър Миладинов работят като ратаи, за да съберат пари за книги и за пътуване до прочути училища... Българската народна интелигенция се формира дълбоко демократична, родолюбива и свободолюбива, готова за духовен подвиг в името на народа си.

През цялото Възраждане българското Слово звучи призивно и призоваващо, с нравоучителен и просветителски патос. Възрожденските писатели бият камбаната за националното освобождение, като възпяват миналата слава на предците и издигат в култ единението на всички българи, вярват в НИЕ, което може да противостои на поробителите. Възрожденските

писатели идеализират родното във всичките му прояви и възприемат родолюбието като най-голямата българска добродетел.

Цанко Лавренев – Габрово 1847 г

Сградата на бившата Априловска гимназия в Габрово – първото българско светско училище. Днес – Музей на образованието.

- Припомни и разкажи в клас:
 - Кога и защо започва Българското възраждане.
 - Какво знаеш за делата на известните ти възрожденци – книжовници, просветители, герои на националноосвободителните борби.

- Прочети следния текст и помисли защо можем да назовем Захари Зограф ярък български възрожденец.

ПОДПИСВАШЕ СЕ „БОЛГАРИН“

Какво е бил Захари Христович Зограф за своите съвременници и за нас? Само художник ли, създал за краткия си живот огромно иконописно и стенописно наследство? Само автор с четка в ръка ли, който ни гледа от автопортретите си в най-големите български манастири?

Захари Зограф е един от най-представителните творци от епохата на Възраждането. За краткия си живот той се утвърждава като новатор, наложил декоративния стенопис като нов официален светски вид изкуство, създал първите светски портрети и пейзажи в българското изкуство. Той е един от най-сърцатите радатели за българска просвета, българско училище, българска книжнина, за духовна свобода и независима българска църква.

Захари Зограф е един от тези творци, които разбират много добре, че дарбата на художника е дар от Бога, но наред с това талантът е и едно голямо задължение и към самия себе си, и към обществото, и към времето.

Роден е в България в последния от петте века на османското робство. Той се вписва в историята на Българското възраждане не само със своя талант, но преди всичко с гордото чувство за принадлежност към българския род и с желанието да даде всичките си сили и енергия на своя народ.

Знаете ли историята за стенописите в Бачковския манастир, създадени през 1843 година от възрожденеца Захарий Зограф?

На източната стена на манастирската църква художникът е изобразил сцената „Страшният съд“. Панорамата на ада, в който на групи са нарисувани осъдените души, е много внушителна. Едни вече се мъчат в огнения поток, други чакат своето наказание върху високия бряг на Огнената река. А лицата на грешниците са много добре познати на съвременниците на Захари Зограф...

Автопортрет
Захари Зограф

Стенопис в Бачковския манастир:
Захари Зограф с радолюбивите
игумен и поигумен.

Портрети, дела и събития на Българското възраждане

Според спомените на съвременниците пловдивското чорбаджийство било люто сърдито на художника, защото изобразил техните ликове всред пламъците на ада.

Захари Зограф отказал да коригира изображението и оставил завинаги да стоят така заклеймени родоотстъпници, слуги на турските управници, предатели на българското просветно дело.

Младият творец по възрожденски страстно внушава, че добродетел е родолюбието и грижата за народните дела, а грехове са чуждопоклонството и грабенето на народния труд.

Подобни истории нееднократно се разиграват и след това: и в Троянския, и в Преображенския манастир, и на други места Зографът изписва местните грешници – предатели и вероотстъпници. И навсякъде той дръзко изписва и своя лик от другата страна на композицията, като гордо се подписва: „Захари Х. Зограф. БОЛГАРИН!“

Захари Зограф, фрагмент от стенописа в Бачковския манастир.
Сцената Страхният съд.

Знаеш ли, че...

На Захари Зограф принадлежи идеята за първия превод на български език на „Робинзон Крузо“ от Даниел Дефо. Той моли своя учител Неофит Рилски да преведе тази книга и заедно да я издадат.

СТАРИ ПИСМА ОТ БОЛГРАД

Прочутият войвода
Панайот Хитов, получавал
писма от Болград

В архива на народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София се съхраняват няколко писма на Атанас Хитов от Сливен, ученик в Болградската гимназия, до неговия вуйчо – прочутия войвода Панайот Хитов. На 15 октомври 1873 година Атанас Хитов пише до вуйчо си следното: „Да ви се похваля, че ние тук съставихме едно ученическо дружество, на което целта ще бъде да получаваме и разпространяваме народния дух между тукашната младеж“. В друго писмо от 2 декември 1873 година той уведомява вуйчо си за разходите, които е направил от началото на учебната година. Между другото младият Хитов съобщава, че е дал 1 рубла за ученическото дружество. От писмата на Атанас Хитов проличава патриотичният и революционен дух на Болградската гимназия и ученическото дружество „Събуждане“. Така в писмото си от 8 декември племеникът пише до войводата Панайот Хитов: „Вуйчо пиши ми ще има ли нещо да знаем защото от тук свободата.*“

А в друго писмо, написано в навечерието на Априлското въстание, ученикът в Болградската гимназия съобщава: „Колкото за нас, очакваме часа. Имам под ръка 10 ученика, които са от 18 до 20 годишна възраст; седмината са от България, трима тукашни. Тези ученици са най-първи в цялата гимназия и по учението си, и по доброто си поведение. Затова ти трябва да ми явиш само тогава когато похода е готов.“

по Никола Караиванов

Мъжката гимназия в Болград

* Правописът и пунктуацията на писмата са запазени.

БЪЛГАРСКИЯТ ВЕЛИКДЕН

Желанието на българите за духовна и църковна независимост от гръцката Патриаршия обединило в активна борба всички просветени българи – учители, свещеници, чорбаджии. В борбата за назначаване на български владици се включват и българи в емиграция. Дружеството на българските студенти в Атина под ръководството на Иван Селимински освен чисто просветителски задачи сериозно обсъжда проблема за изгонването на гръцките духовници от България. Българските одески търговци Васил Априлов, Никола Палаузов и други. съдействат за обучение на български духовници в Русия и за укрепване на българските църкви. Естествен център на църковната борба става Цариград. По време на тържествената литургия на Великден (3.04.1860 година) в цариградската църква „Св. Стефан“ епископ Иларион Макариополски не произнесъл името на гръцкия патриарх. Според църковния канон това означавало, че българите отказват да признават властта на Патриаршията. Множеството българи, които присъствували на службата, бурно приветствали "Българския Великден".

Чак след 10 години (на 28 февруари 1870 година) великият везир връчва на българските представители султански ферман, с който Високата Порта признава правото им да имат своя църква, независима от Патриаршията. Духовната независимост окриля българите в борбата им за национално освобождение.

Епископ Иларион
Макариополски

Новата църква „Св. Стефан“ в Цариград

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО

ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ

(1827–1895)

„...Едно благородно, едно голямо и звучно име: Петко Славейков! Да, Славейков, моят учител и вашият! Най-важният период на нашата история – периодът на борбата ни за духовно освобождение – беше напълнен с неговата дейтелност, с неговото слово, с неговото име. Родолюбец горещ, ум богат, всестранен, той даде най-силния подтик на народното събуждане... Душа упорита, желязна, родена за борба. Славейков понесе като твърд гранит всичките бури на една мъчна епоха и служи за тръбач на въздишките и ламтенията на цял един народ, внимателно вслушан в неговото сладко и гръмки слово...”

Иван Вазов, на своя юбилей през 1895 година

Петко Рачов Славейков е един от класиците на българската литература. Неговият жизнен и творчески път е показателен за неизчерпаемите духовни сили на българския народ. Петко Славейков произлиза от дълбоките народни низини, възмъжава в най-напрегнатите години на Възраждането. Няма възможност да получи образование и развива дарбата си чрез самообучение, избрал за свои учители живота и народната мъдрост. Той е енергичен и неуморим, излъчва жизненост, бодрост и воля за борба. При всички изпитания Славейков намира опора и сили в отношението на народа, в народната оценка – там той проверява себе си и своите врагове.

Още 15-годишен той става учител. Заради една подигравателна песен срещу търновския гръцки владика, която той съчинил, Славейков е преследван и гонен от всички селища, където е получавал учителско място. Най-после се задържа в Трявна, където получава признание като един от най-надарените български учители. Подготвя три от своите книги, събира пословици и песни, започва да сътрудничи в цариградската българска преса. От 1864 година Славейков се установява в Цариград. Тук неговата дейност е многостранна – преводач на Библията, редактор на вестници, поет, литературен критик, публицист, печатар, учител... Неговите съвременници свидетелстват: „Всичко или почти всичко се завъртва около него. В Цариград той беше най-будният, най-откровеният и най-независимият представител на българската идея.” За 10 години живот в Цариград той редактира 8 вестника и издава около 80 свои и преводни книги. Неотменно е свързан с

църковните борби. Той е само на 33 години, когато се обръщат към него с „Дядо Славейков“ като израз на почит към духовния водач на народа.

По време на Априлското въстание и на Руско-турската освободителна война той е сред народа. Организира българска съгледваческа мрежа в помощ на руските войски, лично провежда освободителите по проходи и пътеки. След Освобождението Петко Славейков участва в изграждането на младата българска държава като председател на Народното събрание, министър на просветата, министър на вътрешните работи... До последните си години той е глас на народната съвест.

През 1895 година Петко Рачов Славейков умира в София в малката си къща – винаги пълна с хора, заради което шеговито я наричали парламента.

Някои от най-важните дати от живота на Петко Рачов Славейков

1827 – роден на 17 ноември във Велико Търново. Майката на Петко умира, когато той е само на 3 месеца.

1835-1842 – Петко Славейков е ученик в Свищов. В този период той се запознава с „История славянобългарска“, насочила го към дейност за спасяването на народа.

1843-1848 – години на скиталческо учителствуване. 1849-1858 – установява се за по-дълго като учител в Трявна. Издава първите си книги.

1864-1873 – живее и твори в Цариград. Написва, превежда и издава в Цариград около 80 книги. Превежда Библията на български език, издава най-хубавия български легален вестник по онова време – „Македония“. Написва две от знаменитите си произведения – „Изворът на белоно-гата“ и „Жестокостта ми се сломи“.

1874-1878 – Учителствува в Одрин, след това в Стара Загора, възторжен посреща руските войски. Определен е за народен представител в Учредителното събрание.

1879-1881 – Взема активно участие в изработването на Търновската конституция. Установява се окончателно в София. Избиран е за председател на Народното събрание и министър на просветата.

1895 – умира на 1 юли в София.

Знаеш ли, че...

През Руско-турската освободителната война по време на боя за Стара Загора градът е опожарен. Изгаря и къщата на Петко Рачов Славейков. Така се загубват много от неговите ръкописи – фолклорни и исторически материали, в това число огромен брой събрани от него и още непубликувани български пословици, поговорки и народни умотворения.

Как започнах да пиша:

Работата беше твърде проста. Един момък от Пиперково задирял някоя мома от Бяла. На момата баща ѝ я не давал на този момък, който не можел да му даде за обуца (баба хакъ) толкоз, колкото искал той. Момата сторила да пристане на момъка и да иде подире му без волята на баща си. Една нощ през зимата момъкът отива на Бяла, извежда момата из бащини ѝ и я повежда към Пиперково. В пътя ги сполетяла вълчешка глутница. Момъкът сколасал да възкачи момата на една круша, но не пристигнал да се възкачи и той. Вълците го нападнали и той, възблегнат на крушата, с един габровски нож, що носел, бранил се вече, доколкото можел, съссякъл три вълка, другите най-подире побягнали и той завел момата дома си в Пиперково. Но дядо Драган, моят събеседник, тъй подробно и тъй увлекателно разказваше за всичко това: как се задиряли младите, как се нагласили да бягат, как ги сполетяла по пътя глутница, как се спуснали вълците и с какво остървение нападнали момъка, как той неустрашимо се борил и ги съссякъл, как те наваляли, та дърпали съсечените си другари и ги разкъсвали – щото простата случка със селския момък се представяше от дядо Драгана като някакъв важен геройски подвиг. Аз се дотолкова увлякох от разказа му, щото тогаз още турнах на ума си непременно да опиша /.../ историята на този маловажен случай... Още сутринта, в пътуването си от Пиперково за Свищов, на две места сядах да си почивам и да се опитвам в писателския занаят.

Петко Р. Славейков

Речник:

баба̀хакъ – вещи и пари, които се давали на бащата на момичето от момчето, за да му дадат момата

скола̀свам – успявам да направя нещо

нава̀лям – налитам, нападам някого

Тодор Влайков за „Изворът на белоногата”

„Започва се някак като разказ... И описано е това така просто, тъй леко и живо – народна песен сякаш, песен с хубави и отбрани думи... Такъв разказ в стихове досега не съм чел...”

ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА

*Помежду Ибипча и Харманли
на пътя има една чешма, която
се казва Ак балдър чешмеси,
за нея живее в народа
следующето предание*

Видиш ли долу в полето,
дет се мержеят, чернеят
десетина дръвца върбови?
Там било село Бисерча
в стари години, отколе
там се родила, живяла
мамина мила Гергана.

Гергана, пиле шарено,
Гергана, кротко агънце,
кат бисер между мъниста
тя била между момите;
първо ѝ либе Никола –
вакло огиче пред стадо
пόμεжду селски ергени!

Гергана още Никола,
двама lika-прилика
като два стръка иглика,
двамата млади зелени –
един за друг родени,
един у други влибени,
влибени верно, примерно.

Либил Никола Гергана,
либил я и я задирял:
заран и вечер по извор,
по хора всяка неделя,
по тлъки всяка прилука,
и по седенки всяка нощ.

Било то вече посреднощ.
Седенките се разиждат –
праща Никола дома ѝ
своята мила Гергана,
китка ѝ цвете поиска.
Гергана тихо говори:
— Късно е, либе, за китка,
месечинка си залезе,
Помежду Ибипча и Харманли

на пътя има една чешма, която
се казва Ак балдър чешмеси,
за нея живее в народа
следующето предание
а петли не са попели –
време е сега потайно –
грозна, невярна полунощ:
звезди блещукат над нази,
веди прелитат край нази,
змееве, змейски духове
и самодиви-нощянки, –
ще видят, ще ни завидят!
Китка се дава за обич,
кога се зора зазори:
в зори е китка кръвена –
утре ти китка готова.
Дигни се рано да станеш,
утре на нива да идеш,
на изворът ме почакай,
биволя докат напоиш,
аз с бели менци ще дойда
за прясна вода студена,
ще ти дам китка кичена
от мое чело на твое,
с тебе за мене да бъде...

Черна им честта, горките,
черна ги веда подслуша,
подслуша, та им завиде,
на зло им око мернала,
сторила да ги погуби.
Рано ранила Гергана,
станала, та се умила,
пред икони се прекръсти,
тихо се богу помоли.
Росна е китка набрала
и я на чело забола.
Дига кобилица на рамо,

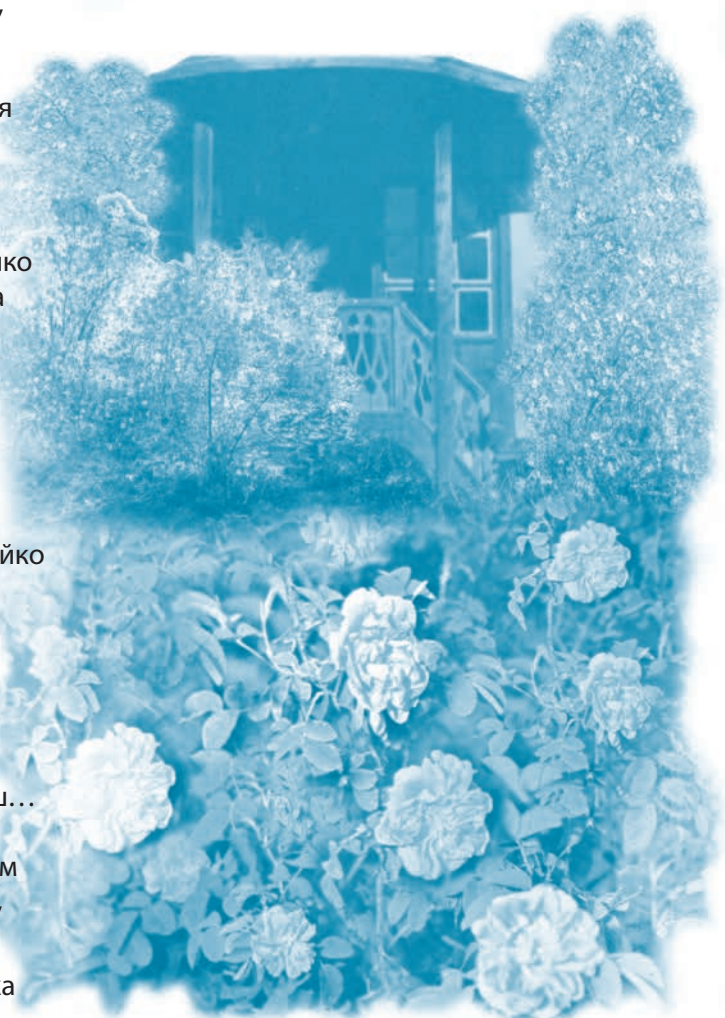
та си на извор отива;
не свари тамо Никола,
най свари бели чадъри
нощя е везир пристигнал,
с войска си тука застанал.

Гергана вода налива,
бели си крака измива.
Везир пред чадър седеше,
гледал Гергана, чудил се,
чудил се хубост таквази
де се е взела на село.
Гледал я везир, сматрял я
и от сърце я поревнал.
Допраща слуги, вика я.

Везир ѝ дума продума:
— Българко, мила девойко
що ми си рано ранила за
прясна вода на извор?
Рано съм, аго, ранила
за прясна вода студена
по-рано да си ошетам.
Тейко ми стара стария,
бърза на нива да идем,

— Ходиш ли млада девойко
ходиш ли и ти на нива
да гориш лице снежано,
да косиш ръце нежани?
Ти не си за туй родена,
най си родена, дарена,
бяла ханъма да бъдеш,
все по чардаци да ходиш...
Я хайде, бяла българко,
хайде на Стамбул да идем
дето ще шеташ на други,
други на тебе да шетат.

— Добре съм, аго, аз тука
при стари баща и майка,
мен не тежи ми шетнята.
Откакто съм се родила,
все тъй съм расла, порасла,
кога на нива, на лозе,
на стар бащица на помощ,
кога пък в къщи да шетам
на мила майка отмяна.

— Ще дойдеш, бяла българко,
ще дойдеш с мене на Стамбул,
ще дойдеш, друго не бива.

— Жив да си, аго, недей ме!
Как ще оставя баща си,
майка си, как ще замина?

— Туй ли са грижиш и мълвиш?
Не щеш ли и тях да вземем,
да ги заведем с нази си?

— Мили ми, аго, ливади,
свидна ми мала градинка!

— Ливади искай от мене,
все по ливади да ходиш,
каквито искаш градини
и цветя вътре всякакви...
Жално въздъхна Гергана,
умилно дума продума:

— Няма там, аго, по вази,
няма там стени таквизи,
зиме със здравец обрасли,
лете със сива люляка;
няма там бяло кокиче,
ни теменужка дъхава
между къдрави шубрачки;
в поля чернока аглика
на всяко равно пладнище,
злат минзухарец в равнище,
ни ален божур в странище...

В моята мала градинка
доста е мене, що имам:
всякакви ружи шарени,
шарени, жълто-алени,
дребен босилчец черночек,
син кремък, жълта латинка,
бял кремък, чисто сребърен,
бисерно росно леденче,
крехка върбица клоната
стволяста камха рехата,
червен седянка вечерен,
синкави рохли ранници,
карамфил зимен и летен,
шибой ми кичест, ператен
и морав стратул бархатен...
Тез живи цветя няма ги

във ваште, аго, градини!
Там всичко расте насила
и дето расте, там вене...
Хубаво всичко на село,
охолно, аго, на воля!

— Хубава, млада българка,
защо си толкоз глупава!
Склони ти само да дойдеш,
на Стамбул да те заведе:
да видиш де е хубаво,
да познаеш що е охолно!
Аз ще заръчам, щом идем
да ти изградят градини,
каквито искаш, дето щеш.
И ще направя за тебе
в градини нови сараи
със дванадесет капии
с триста прозорци джамлии;
с миндери ще ги обградя,
с ястъци ще ги обредя,
с дюшеци ще ги постеля,
да седиш на тях, да гледаш,
додет ти видят очите...

— Стамбул е, аго, за мене
тука, дето съм родена,
а най-хубави сараи –
там онзи моя бащин дом.
Що ми са много капии,
когато мога от една
да ходя и да дохождам?
Що ми са триста прозорци,
когато мога всякога
от едно само прозорче
да гледам деня слънцето
и вечер ясен месечка
и милиони звезди около?
Какви по-светли сараи
от тез небесни сводове?
Какви по-добри миндери
от таз зелена морав?

— Младо, безумно момиче,
ти още нищо не знаеш!
Мене повярвай, послушай,
да си намериш късметът:

бяла ханъма да станеш,
злато, коприна да носиш,
в светли хареми да седиш,
жълти жълтици да нижеш
размесом с дребен маргарец.

— Хубаво, аго, жив ми бил,
но аз съм проста селянка,
не ми са драги хареми,
нито свилени премени;
не искам жълти жълтици,
не искам дребен маргарец!
Стига ми това, що имам:
таз огърлица мъниста
и този плетен косичник...

Най-подир, аго, знаеш ли?
Ако не знаеш, да знаеш:
аз съм се клела, заклела
и клетвата ми върна е:
първо ми либе Никола –
първо венчило той ще е...
— Колко си проста, безумна!
Та що е твоят любовник
пред мене и пред властта ми?
— Пред тебе, аго, нищо е,
но за мен, знаеш ли, всичко е
воля аз него, та него...
— Волиш ти него, та него –
отвърна везир сърдито, –
но своя воля ти нямаш,
мойта е воля над тебе,
аз ще ти бъда стопанин...
Гергана дума продума:
— На живот ми си господар,
но на волята не ми си!
Без воля стопан ставаш ти
на мъртво сърце студено...
Смая се везир с Гергана,
вярност в любов ѝ почете,
пусна момата свободна
и надари я богато;
после за спомен поръча
изворът чешма да стане.
Дюлгери чешма градили,
в село са дума разчуло,

че са Гергана вградили.
Истина било, тъй стана:
залиня мома Гергана
като лист рано ознобен,
залошя, още закрея
кат ран босилек в засуха.
Крея Гергана на крака
нещо ми до три месеца,
легна Гергана на дрехи...
Ходи Никола, дохожда,
води ѝ врачки, знахари,
с разни я билки цериха,
от нищо не ѝ преиде.
Година време не склучи,
богу душица предаде...
Сето я село пожали
и всички са се събрали,
всякой свещица запали...
Моми ѝ венци изплели,
момци ѝ гробник сковали...

От къщи кат я дигнали,
ред я редом носили,
до тъмен гроб я занесли,
занесли, там оставили...

Никола, верен либовник,
рано ранява у вторник,
та си на гроба отива,
с бял тамян гробът прикадил
с руйно го винце поприлял
и вощеница запалил...
Върнал се от гроб Никола,
но не се върнал дома си;
и до ден днешен няма го...
Счува се само дълбоко
цафарата му, тъмната,
тъжно да свири и тътне,
кога се вести Гергана там,
на чешмата седнала,
на месечинка да преде.

Речник

ва̀къл – черноок, мургав

огѝче – (диал.) агне

сарай – дворец

капѝя – порта

ма̀ргарец – (ост.) маргарит

веста̀вам се (вестя се) – показвам се за малко, явявам се за малко, мяркам се

поревнувам (порев̀на) – харесвам

цафа̀ра – овчарска свирка (от единична дървена цев с дупки за пръстите)

плѝтен ко̀сѝчник – изплетена женска коса, понякога с прикачени наниз, стари монети или други украси

церя̀ – лекувам

смай̀вам (смая̀) – учудвам, слисвам, изумявам, обърквам някого

бѝлки – лековити треви

Провери разбра ли текста:

- Къде и кога протича действието в поемата?
- Кой епизод от поемата е основен? Кой момент е кулминационен?
- Отговори на въпросите по съдържанието: *Какво е харесал в Гергана турският везир и с какво иска да я заинтересува? От какво се е разболяла и починала Гергана? Добър или лош е турчинът?*

Открий в текста и прочети отново

- Откъса с описанието на Гергана;
- Откъса с описанието на Никола;
- Откъса, разказващ за това кога и къде се срещат „млади-влибени“;
- Откъса, разказващ защо Гергана не иска да даде китка на Никола;
- Откъса, разказващ за представите на везира за щастието;
- Откъса, разказващ за представите на Гергана за щастието;
- Разказа на Гергана за нейната малка градинка.

Да разсъждаваме заедно:

- Кой от епизодите на поемата те развълнува най-много и с какво?
- Като каква се проявява Гергана в отношенията с либето си?
- Като каква се разкрива Гергана в спора с турския везир?
- В какво се състои контрастът между Гергана и везира?
- Как се отнася авторът към Гергана? Как проявява той своето отношение? Аргументирай се.

Според Надежда Драгова „поемата се превръща в първото художествено проникване в българската народопсихология, тоест художествено изследване на най-устойчивите белези в отношението на един народ към света и към човешките стойности”.

- Какви български стойности защитава и олицетворява Гергана?
 - Посочи непреходните добродетели, възплътени в образа на Гергана, заради които можем да говорим за нея като за олицетворение на идеала на българката. Аргументирай се.
 - Коментирай думите на Гергана:

На живот ми си господар,
но на волята не ми си!
Без воля стопан ставаш ти –
на мъртво сърце студено...
 - Какъв иска да се покаже и какъв се показва турският везир?
 - Коя от мислите ти е по-близка?
- а. „Везирът е нетипично благороден и великодушен, когато пуца Гергана на воля от уважение към верността ѝ.”
 - б. „Това е само привидно благородство, красив жест, с който властникът прикрива поражението си в спора, тъй като не е съумял да склони Гергана да предпочете него.”
 - в. „Везирът не си крие лицето на поработител. Той е сигурен, че не само Гергана, но и много други хубави българки му принадлежат по право. И въобще не го интересува дали го смятат за добър.”

- Коментирай редовете от поемата:

...пусна момата свободна
и надари я богато;
после за спомен поръча
изворът чешма да стане.

Дюлгери чешма градили,
в село са дума разчуло,
че се Гергана вградили,
Истина било, тъй стана:

- Потвърждават ли тези редове твоята характеристика на везира, или ѝ противоречат? Аргументирай се.
- Как мислиш, успял ли е турчинът да унищожи българката?

Сравни и направи извод

- Припомни си от фолклора (митичната песен за Струна невяста) същността на вграждането:

Някога имало такова поверие, че ако се вгради в основите на голям строеж жив човек или неговата сянка, градежът става по-траен и по-як, защото духът на вградения вечно ще пази постройката. Чрез вграждането се давала скъпа човешка жертва, не можело да се вгражда чужд човек. Най-често в предания или народни песни, съдържащи мотива за вграждането, се говори за необходимостта да се пожертва любимата на майстора, тъй като, според поверието, от сърцето трябвало да се откъсне най-скъпото. Вградената винаги е най-красивата, най-добрата, най-съвършената, най-достойната...

- Сравни мотива за вграждането в поемата „Изворът на Белоногата“ и в митичната песен. Кой кого вгражда? С каква цел?
- Кое в съдържанието на поемата съответства, а кое нарушава ритуала на вграждането според народното поверие?
- Коментирай възрожденския патос на поемата, получен вследствие на оригиналната трактовка на мотива за вграждането.

Вградената Гергана вечно ще живее и ще пази своите. Турчинът е без силен пред най-добрата, най-красивата, най-съвършената, най-достойната, най-вярната родолюбка българка.

- Как си представяш външността на Гергана? Опиши я словесно в тетрадката си. Съвпадат ли твоите представи с представите на съучениците ти?
- Направи сравнение между описанието на Гергана и портрета на героинята от народната песен „У Недини слънце грее“. Открий и обясни разликата в описанията.
- Сравни своите наблюдения с изводите на Надежда Драгова на стр. 138. Разсъждавай върху съдържанието и на другите цитати от рубриката „Критика за писателя и за творбата му“.

Наблюдавай езика на творбата:

- Коментирай как чрез обръщенията на Гергана към везира и на везира към Гергана се разкриват характерите им.
- Коментирай как речта на везира издава, че той, за разлика от Гергана, е равнодушен към цветята и дърветата. Сравни с разказа на Гергана за нейната малка градинка.

– Ливади искай от мене,
все по ливади да ходиш,
каквито искаш градини
и цветя вътре всякакви.

– Мили ми, аго, ливади,
свидна ми мала градинка,

- Открий в текста и запиши в тетрадката си всички словосъчетания с прилагателното БЯЛ или негови синоними. Ще се съгласиш ли с думите на Надежда Драгова за поемата: „страшно бяла балада за мрачното време“. Аргументирай се.

Критика за писателя и за творбата му

„Героите на поемата нямат външни, зрими черти. Те са сенки на едно предание, без релефен образ. От външността на Гергана имаме само една представа – само белотата ѝ, свързана от народа с името на чешмата – Изворът на Белоногата. Везирът се възхищава от „снежаното“ ѝ лице и „нежаните“ ѝ ръце. И повече никакви други черти. Героините в народните песни, макар и рисувани с постоянни изразни средства, имат видима красота – очите им са черешови, веждите им гарванови, снагата им тополова, косите им свилени, зъбите им – бисер зърно... Славейков не е пожелал героинята му да се въплъти дори в този утвърден от песните образ, а оставя за спомен само удивителното ѝ духовно величие. Тази нейна духовна светлина огрява света с искряща белота – и менците ѝ са бели, и везирските чадъри са бели, дори и тамянтът, с който Никола прикажда гроба на своята любима, и той е бял... Една страшно бяла балада за мрачното време.“

Надежда Драгова

Гергана олицетворява единството на мисли и чувства. Тя изяви свободно волята си да бъде личност. Така в една робска епоха героинята/.../ доказва необходимостта да бъде изслушана, разбрана и оценена по достойнство.

Красимира Кацарска

В образа на Гергана е въплътен идеалът на народа за девойка и жена: със своите простионародни български черти тя е противопоставена на представите на завоевателя-потисник за характера и мисията на девойката и жената. Към това трябва да се прибави и нейната смелост, твърдост, упоритост при защитаване на своите разбирания: „товай дава ореола на героиня...“

Петър Динев

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

(1834–1879)

Любен Каравелов е едно от най-интересните явления в обществения и културния живот на българите преди Освобождението. Още през 1874 година той провъзгласява: „Побратимяването на народите е смърт за тирана. Ако най-после народите се събудят и с хиляди гласове издигнат тази велика истина, само тогава щастието и земният мир ще дойдат да живеят сред тях“. През целия си живот Любен Каравелов сякаш се ръководи именно от тази мисъл. Той живее и работи в Русия, в Сърбия и в Румъния, и всъщност създава трайни връзки между българския народ и народите на тези страни. Под влияние на руските революционери демократи се формира като деец от европейски мащаб. Той предизвиква всред широките маси на руската общественост интерес към българския фолклор, към народните обичаи, спечелва хиляди поддръжници за освободителното дело на поробените българи.

Букурещкият период е съдбовен за неговия живот. През 1870 година Любен Каравелов е утвърден за председател на Българския революционен централен комитет. Това са годините на тясно сътрудничество с Васил Левски и Христо Ботев, с революционните комитети в цялата България. Каравелов насочва усилията си да запознае прогресивните слоеве на румънското общество с борбата на българския народ против османското робство. Редица броеве на вестник „Свобода“ той издава както на български, така и на румънски език. Румънските държавници и политически дейци високо ценят и уважават Любен Каравелов. След залавянето на Васил Левски Високата порта настоява Любен Каравелов да бъде предаден, но румънските власти не се подчиняват и дават възможност българският възрожденец свободно да продължав своята публицистична и писателска дейност.

Потресен от обесването на Васил Левски, той се оттегля от пряката революционна дейност. От 1875 година той издава списание за наука и култура „Знание“. Престоят на Каравелов в Румъния съвпада с най-плодотворния период в неговото творчество. Тук той създава своите повести „Маминото детенце“, „Хаджи Ничо“, „Богатият сиромас“, като обръща внимание на българите върху нравствените зарази, опасните обществени пороци – себелюбието, невежеството, мързела, високомерието, алчността, чревоугодieto, пиянството... Каравелов бие камбаната, че на хората, обхванати от такива пороци, свободата не е нужна, а самите те са пречка за отхвърлянето на робството.

Неговите оценки за обществения живот, за литературата и изкуството показват титаничен дух, роден от Българското възраждане. А фанатичната му работоспособност, вярното другарство, проявено към хъшовете-емигранти, кипящата му енергия го правят неповторима личност като българин и патриот.

**Някои от най-важните дати
в живота на Любен Каравелов**

- 1834** – вероятно е роден през тази година. Няма никакви документи за това и някои учени смятат, че е възможно да е роден през 1835 или 1837 година;
- 1850-1857** – учи в Пловдив, пътува с баща си по търговия, работи като чирак в Одрин.
- 1857-1867** – живее в Русия, учи в Москва, печата първите си статии и книги, сред тях – „Българи от старо време“.
- 1867-1869** – живее в Сърбия. Пише много. Попада в затвор.
- 1869-1877** – румънският период от живота и творчеството на Любен Каравелов. Издава вестник „Свобода“ и после „Независимост“, избран е за председател на БЦРК. Работи с Левски и Ботев. Написва много повести, сред които и „Маминото детенце“.
- 1877** – с руските войски преминава в България. Работи във Велико Търново и Русе, пътува до Цариград и Копривщица.
- 1879** – умира в Русе от туберкулоза.

В букурещката квартира на ул. „Вергулуй“ 32 винаги е оживено. Спомените свидетелстват: „Това са две прихлупени стаички..., от които едната беше кабинет и спалня, а другата кухня и трапезария. Печатницата се помещаваше в един сайвант, нещо като бивш яхър...“

Борис Ангелушев, Каравелов в печатницата

Интересно е да знаеш, че...

Когато се подписвал Санстефанският мирен договор през 1878 година, той заминал за Цариград, да присъства на раждането на българската държава – мечтата на целия му живот. В хастара на пардесюто, с което се обличал в Сърбия и Румъния, намерили вшитата картата на България. Тя го топила много години вместо долна дреха.

МАМИНО ДЕТЕНЦЕ

Из I глава

Бил мая месец. Ако природата през тоя месец и да е богата почти нався къде, но ние, както казах вече по-горе, не смеете да сравняваме с Казанлък и най-прелестните страни под ясното небе, защото е страшно да не оскърбиме трендафилът и алите устници на казанлъченките. Слънцето се показало на възток и простряло своите златни лъчи над райската градина, из която се разхождали няколко стотин млади и крехки създания. Казанлъшките момиченца събирали трендафилът. И всичките тия ластовички пеят, подскачат, смеят се, радват се и напълват въздухът с различни възклицания.

Трендафилът живее малко, но неговият майски живот има повече сладки минути, нежели многолетното съществуване на върбата. Ако е живот, да бъде живот, а ако е дрямка – да бъде дрямка, – средата никога не може да се нарече блаженство. Казанлъчени имат пълно право.

Под една кичеста круша в една от трендафиловите градини било постла-но черно-жълто китено чердже, на което седели две лебеници или, както ги наричат казанлъчени, две дини, които представлявали едно-същност и нераз-делност, или да кажа по-понятно, едната лебеница, която била твърде голяма и малко продълговата, седяла на черджето, а другата, която била малка и туп-леста, седяла на първата лебеница, така щото от тия две разновидности лебеници произходило едно неразделно мазно тяло, което се наричало Нено чорбаджи. Но аз заборавах да ви кажа, че голямата лебеница е била облечена в коприне-на риза, в ленени гащи и в бяло копринено с червени пръчици елеченце и че малката лебеница е била покрита с бял фес. Голямата лебеница се повдигала нагоре и отпускала се надолу твърде затруднително, а когато произхождало това, то на лебеницата се отваряла някаква си дупка, над която стърчели две бело-черни урязалки козина, поимала и изпускала въздух и клокала така поетично, чегато в голямата лебеница се намира цял вулкан. Но малката ле-беница имала още две преимущества: на нея стърчели три червени подлоги, които носили название уши и нос, и две черни точки, които в общежитието се наричат очи, а по манастирите – светили. Изведнъж черните точки, които до това време били сънливи, шавнали насам-нататък и из дупката изклокали няколко потока лава, между които се зачули следующите думи:

— Иване бре, ела насам.

— Пред лебеницата се изправил един млад и гиздав момък, който при-надлежал в числото на ония нередки същества, които се наричат сеизи и които умеят да мълчат, да се въртят на пета, да се занимават с нищо и да ядат останките от обяд. Аз не ща да ви разказвам какво виражение е имало лицето на тоя млад човек и с какво е бил той облечен, защото, както ви казах вече по-горе, подобни личности вие можете да срещнете всеки ден и всеки час и защото тия не съдържат в себе си нищо особено, следователно ние можем да ги наречем нищо.

— Де е Никола? – заклокал вулканът и долната лебеница се повдигнала цяла педя нагоре.

— Отидоха със Станчовото момче да търсят врабчета – отговорило Нищото.
— Аз хилядо пъти съм ти казвал да го не оставяш да ходи сам... Вие слушате само тогава, когато ви кръстосват със суровицата. Иди при детето... А де е чорбаджийката?

— Тя си почива под крушата.

— Нека си почине... Иди и доведи Никола. Не оставяй го сами. Гледай го с четири очи... Не оставяй момичетата да седят и да лапат мухите. Парици им се плащат. Удряй... Тия хора нямат ни срам, ни очи. Париците ти вземат, а работата ти оставят за Петровден! Иди при детето.

Иван тръгнал към стария кестен, но голямата лебеница с помощта на малката му заповядала да се върне и да приеме още няколко мъдри съвети и наставления.

— Ти го не гони; гледай да не падне и да се не убие... Кажи му, че го викам аз. „Баща ти те вика да ти даде ново гроше“ – му кажи. Кажи му, че съм хванал пиле. Иди при чорбаджийката и кажи й да не лежи под крушата. Под крушата сянката не е гъста. Кажи й да се пренесе под големия кестен. Пренеси и моята постелка... Или, чакай, не ще ми се да се местя. А ракията изстудила ли се?

— Аз мисля, че се е изстудила – отговорило Нищото.

— Ти, мислиш!... Хиляди пъти ти съм казвал да ми не отговаряш така. И в Филибе те водих, и в Захара те працах – не можа да станеш човек! „Трябва да се е изстудила, чорбаджи!“ – тъй трябва да кажеш. Кажи де...

Петр Чуклев, *Чорбаджия*

— Трябва да се е изстудила, чорбаджи – отговорило Нищото.

Иди и донеси я... Кажи на чорбаджийката да дойде при мене. Набери малко череша за мезе... Хайде, иди и намери детето... Нищото тръгвало още веднъж, и дважд, и трижд, но лебеницата го връщала назад и клокала с различни звукове и когато вече била дадена и шестата заповед да върви, то откъм северната страна се показало такова едно нещо, което накарало Нищото да се запре още веднъж, а лебеницата да замълчи и да се приготви да слуша чуждите заповеди така също, както Нищото слуша неговите. Това нещо, което имало голямо сходство с ония двоеноги животни, които от своя страна имат сходство с други едни животни, които се отгояват за Коледа, е била чорбаджийката...

Нейното хубавичко и мазничко лице е било почти всякога сериозно, мълчаливо, навъсено и замислено само затова, защото в главатай са се въртели важни въпроси, като например колко сол да тури на зелето, как трябва да се съхранят пресни яйцата, с какви способности да се изпроси още едно гърненце, как да се умалят домашните разноски и пр., които и не давали нито две минути време за нарушението на домашната тишина и спокойствие...

С една дума, главата на Неновата жена и ден и нощ прела и ткала само за три жизнени начала: да не изляза из къщата им онова, което би могло да остане в нея; да се не дават 28 пари, когато могат да се дадат 27; да се не доплаща или съвсем да се не плаща на ония, които не могат да ни накарат насила да им платиме... Ако Нено плащал някому дългът си, то неговата съпруга искрено съжалявала, че това се е случвало действително...

В нейната глава доволно често се въртели такива мисли: „Добро би било да не плащаме на работниците. Всяка година би ни оставали по десет хиляди гроша... А нам всеки трябва да плаща. Ако аз да би намерила на пътят сто хиляди гроша, то би ги скрила и никому не би ги показвала. Нека сидят закопани в градината... А ако намеря само сто гроша? И тях ще да зароя в градината – в гърненце ще да ги туря и ще да ги закопая... Или не в гърненце, а в някой дрипел, защото гърнето чини шестдесет парици. А ако намеря пръстен? Него ще да продам...”

И множество още зрели и практически мисли се провирали през мозъкът на тая знаменита жена, ако тоя процес и да произходил без вълнение, без страстни увлечения и без напразни разговори, защото спокойствието и тишината са седели вече доволно яко на своите престоли.

Когато Неновата половин душа седнала до дясното коляно на своя съпруг, то изпуснала две доволно силни издъхания, които имали извънредно сходство с издъханията на ония животни, за които аз говорих вече в първата глава, или с издъханията на ония присноблажени калугери, които имали щастие да изядат една ока фасул, един сахан с джуркан боб (полеян отгоре с една добра пропорция дървено масло) и три литри шаранова риба и да изпият две оки бяло и една ока червено вино. Из всичко се видело, че гениалната економка не обичала големите горещини, от които нейното тяло изпущало голямо количество пот, а тоя пот доволно често е накарвал даже и Нена чорбаджи да си затъка носът.

— Горещо ли ти е? – попитал Нено.

— Горещо ми е – отговорила Неновица.

— А поспя ли? – попитал Нено. – Проклетата горещина не ми даде да заспя – отговорила Неновица.

— Полегни малко при мене.

— И при тебе е горещина.

А ти иди под кестен.

— И там е горещина. А защо ти не кажеш да пресечат големият кестен? Десет кола дърва ще да натовариме... Той вече не ражда... Ох, горещина! Поп Илия прочете в евангелието, че всяко дърво, което не принася кестени, трябва да се отсеке и да се изгори... Проклетите мухи се вовират в носът ми.

После тия важни разговори, които имали тъждествено сходство с текстът на катехизисът, т.е. които се състояли само от въпроси и отговори с доволно малки изключения и с доволно практически заключения от страната на еко-номическата жена, двата съпруга захъркали така щастливо, щото вулканът се разярил до последните граници, захванал да работи деятелно и лавените му потоци били дотолкова изобилни, щото ако нещастните градове Херкулан и Помпея да би се преместили даже и навръх Неновата брада, то и в такъв случай тяхната съдбина би била печална; а между двете алени устници на Неновица, които лежаха по средата на две бели полушария, произходило нещо неопределено, което имало малко сходство с ония духала, с които си служат само калайджиите... В това също време Иван, който бил доволно бърз човек, изпълнил три доволно тежки обязанности: първо, той отишел при работкините, казал им да работят по-сърчено, изгледал по-старите кръвнишки, рекъл няколко напльончени думи на младите, подмигнал няколко пъти на по-хубавите и засукал мустаките си; второ, той намерил господарския син, който гонил в една ливада чуждите гъски, помогнал му да им изскубе перата, казал му да иде при баща си, че той е намерил гнездо от косери, и пр. и пр.; и трето, извадил из кладенецът кофата, в която се намирало едно доволно голямо стъкло с гюловица и дошел при своя повелител.

— А де е гнездото? Де е врабчето? Ти ми каза, че татко е хванал врабченце... Де са косерите? Иван кован, цигански тъпан... Иване бре, магаре бре, качи сена черешата и набери ми малко черешки! Дай да ти се кача. Чакай... Ти си мояткон... В твоята глава, казва татко, мътят яребици...

После тия благонравни изречения, с които се отличават почти всички галени, отгоени и охранени чорбаджийски деца, Никола въврял десният си крак в джебът на Ивана, хванал се за рамото му и пожелал да го възседне, но млекопитающето се Нищо, което не очаквало подобна бомбардировка, шавнало и чорбаджийското дете паднало на земята. Произлязла доволно живописна сцена... Измаменият херой изревал като заклан, хванал Нищото за ръката и ухапал го за палецът дотолкова изкусно, щото доволно голямо количество кръв влязла в устата му и почугуркала по брадата му. Чорбаджий-ката се пробудила.

— Какво е? Що е? Кой ти разкървави устата? – питал вулканът и по лицето му текли едри капки пот.

— Ела, мами, ела, сине! Кажи ми кой ти разкървави устата? Не плачи, сине! – говорила нежната майка...

— И-и-иван, Иван ме ха-ла-ла-сна. О-ле-леле, мам-мам-ко, убих се! – говорил чорбаджийският син и лицето му било червено като божур.

Вулканът и неговата благочестива съпруга се разярили до такава степен, щото Иван, който употреблял всичките си сили да им докаже своята невинност или да им разясни, че кръвта, която се намира в устата и по брадата на синът им, е негова собственост, бил длъжен да претърпи кораблекрушение...

В това време Николчо имал повече от единайсет години...

Когато Николчу чукнала седмата Коледа, то родителите му го завели в училището и предали го в ръцете на знаменитият в онова време казанлъшки педагог, който е знаел не само да учи по панакидата, а и да пее в черкова. Името на тая личност е било даскал Славе...

— Не бийте го, даскале! – казала нежната родителница и повдигнала веждите си. – Той е един у майка.

— Не карайте му се яко-яко – притурила лебеницата и въздихнала тежичко.

— Аз бия само цървулановците – отговорил даскал Славе с достойнство.

— Ако за едно дете е нужна тояга, то за друго стигат и няколко думи. Не грижете се. От Стояновите момчета е проплакал всичият град, а аз до тая минута и с пръст не съм ги побутнал. Чорбаджийското дете се не бие... Ако да не би били чорбаджиите, то сиромашките деца би останали пукали. Кой се грижи за душата на учителите? Чорбаджиите. Кой поддържа божиите храмове? Чорбаджиите. А с какви очи ще да погледаме биените чорбаджийски деца, когато тия порастат и когато станат и сами чорбаджии? Кукувицата не е още изпила умът и на даскалите.

После тия убедителни доказателства добрите родители се върнали назад, а Николчо останал в разсадникът на образованието да срича и да събира ум и разум. Той се учил дотолкова добре, щото след четири години, или в онова време, в което ние го намираме, че скубе чуждите гъски и че лови врабчета, той знаел вече и „Помилуй мя боже“, и „Верую“. Неговото поведение било така също достойно за уважение. Ако Николчо и да бил още твърде малък, но той бил вече в състояние да разбере мненията на майка си и понятията на учителя си за много предмети и пожелал да играе между съучениците си такива роли, каквито играл баща му между казанлъжките граждани, а майка му – между кумите и свахите. Но съществувало ли е между бащата и синът съществено психологическо сходство? – Ни най-малко. Ако Нено и Неновица били лениви и неподвижни, то тяхното дете било живо и пъргаво; Нено и Неновица били благоразумни и любители на тишината и на спокойствието, то синът им бил пер-нат и любител на различни приключения; най-после ако родителите обичали да трупат богатства, то синът им обичал да ги яде. С една дума, единственото сходство, което съществувало между родителите и детето, се заключавало в това, че всеки от тях обичал да държи главата си високо, да говори повелително и да изисква от ближните си любов и почитание, чегато тия две душевни движения са пряко сирене. Такова е било детинството на нашия херой, за юношеството на когото аз ще да ви разкажа в следующите глави.

Из III глава

— Ела, мамии, ела, сине! Седни при мене... Аз ще му покажа как се бият чорбаджийските деца. Не плачи, мое детенце! Аз ще кажа на баща ти да ти купи жълто поясче – говорила нежната майка, гладила по главата своето теле и клатила главата си.

— Тийхарсъзи всякога ще да ти развалят сънят—говорил вулканът и търкал брадата си. — Тамам бях заспал... Сънувах. Чакай, чакай... Какво сънувах? Ха, сънувах, че ти беше станала мечка и играеше пред конакът... Водеше те един циганин... А аз седях със забитинът и пиехме ракия. А донесе ли Иван ракията?

— Ето я – отговорила чорбаджийката.

— Налей ми.

— Бобако, дай и мене ракийка – казал Неновият наследник.

— Ти си още малък... Не пий ракия. Който пие ракия, той не става човек. Само чапкъните пият ракия – проповядвал Нено.

— Аз искам да пия ракия и да стана като тебе – отговорил синът.

— А нима аз съм чапкънин? – попитал бащата и поощипнал синът си за гушата.

— А защо ти пиеш ракия? – попитал синът.

— Аз съм голям, а ти си малък – отговорил бащата.

— А нима малките чапкъни са по-лошави от големите?

— Ах, какъв си ти левусти Пенко! – казал бащата и заповядал на майката да налее и на остроумният оратор малко ракия.

— Пини си, сине, пини си мами!... Ако ти тегли сърцето, то си попивай по малко. Нашата ракия не е като другите. И цариците могат да я пият.

После тия думи майката наляла с ракия една от ония чаши, които преди цивилизация се наричаха виньови, и подаде я на своето единиче.

— Налей ѝ малко водица – каза я тя.

— Без вода е по-сладка – отговорил Николчо и после изпил ракията, чмокнал два пъти с устните си и подал чашата на майка си, която в това време гледала на своето дете с това умилно изражение, с каквото обикновено гледат ония майки, които са чули за децата си нещо похвално...

А Николчо все расъл и расъл. Гюловата ракийка, която била изпиена от него в градината, имала такова чудно влияние на неговата натура, щото после тоя знаменит ден той добил воля да продължи захванатото дело с особена енергия и да докаже на своите родители, че техните спестени капитали няма да му преседнат... Най-напред Николчо се постарал да си намери другари, защото даже и казанлъжката гюлова ракия изисквала весели компании и сладки беседи. Но аз ви казах вече, че Николчо е имал голямо сходство с родителите си, които са държали главите си високо, които са говорили с по сиромасите от тях високомерно и които са презирирали голаците и босяците. Това твърде важно дело доволно често туряло нашият херой в затруднително положение...

Но човеческата съдбина е доволно чудна и вятърничава жена. Един ден Неновият син затворил очите си и отишел да се поразходи край градът с няколко свои полудругари, от които единът бил попски син, а другият – дяволска унука. Това се случило именно в онова време, когато Николчо захванал вече да зяпа по прозорците и да се занимава с Евини дъщери. Захванало да се смръква. Слънцето гряло слабо, пилетата полетели към гнездата си да успокоят своите уморени членове, комари бръмчели на-

ляво и надясно, няколко пеперуди се премятали една през друга, жабите квакали в блатото, няколко крави мукали пред портите си и вятърът добил успокояващи свойства. В това време Николчо и неговите другари дошли при една върба, извадили от джебове си две доволно големи стъклета с ракия и една хартийка с бадем и седнали на тревата.

— А купи ли локмаруху? – попитал един от Николчовите другари, който имал бледно лице, крив нос и дебели устни и на когото името било – Новият.

Купих – отговорил другият, който имал червени и дебели бузи и чисто бяло лице и на когото името било Михал, попският син.

— А за какво ви е локмаруху? – попитал Николчо.

— Ако в нашата гюлова ракия се налее малко локмаруху, то тя може да възкреси и мъртвите. Тъй е то!...

Когато трите надежди на казанлъжкото бъдеще изцедили едно стъкло, то пред тях се изправил синът на Хюсеина Налбантинът, който е известен на всичките по-опитни казанлъжки младежи и който се ползува не с твърде похвална слава между своите братия. Ако вие да би попитали някого от нашите учени младежи за качествата и за нравствеността на тоя още млад човек, то тия би ви разказали множество похвални истории и различните херои-чески подвизи, които е той направил из градът и които отговарят на техните прогресивни достойнства; а ако би попитали за него и за неговото поведение неговите роднини и старите турци и българи, то би получили такъв отговор, който би ви накарал да затъкнете ушите си и да побегнете през девет земи в десета и през девет води студени. И наистина Хюсеиновият син се дружил само с ония казанлъжки „мамини чедица“, които спали да пият, яли да пият и живели да пият. Той и Николчо се помирисали, харесали са един другиму, и тръгнали да мерят улици и полетата. „Инстинктът е второ правило“ – казват умните хора.

— От тия две момченца ни една майка няма да види никакво добро – го ворили старците и климали главите си. – Ако се не удавят в някоя вода или в някое блато, то непременно ще бъдат обесени. Отрано са захванали да пият и да ходят по кавенетата и по кръчмите! А какво гледа Нено?

Ако Хюсеиновият сине сираче и няма кой да му държи юздата, то Неновият нехранимайковец не би трябвало да се оставя без дървен господ.

— Подобни хора трябва да се затварят при лудите и да им се налива на главата студена вода, защото от пияния бяга и лудият – говорил Али ага и гладил брадата си. – Ако аз да би имал власт, то би им ударил по петдесет дегенека и извадил би из главите им гюлови миризми, а после би ги изгонил из градът да не мърсят чистото и доброто. Краставата коза трябва да се изгони из стадото, защото нейната краста твърде лесно може да премине и на другите кози. И Нено заслужава тояги по петите. Отхранил е коджамити ластагарин, а не може да му държи дизгините! За убиване са такива бащи.

Такова е било общественото мнение за Неновият наследник, ако неговата чедолюбива родителница и да мислила, че като Николча нигде няма и че на чорбаджийските синове трябва да се прощават множество прегрешения...

Из IV глава

В това време името на тоя гражданин се носило вече от уста в уста и всеки се старал да каже нещо ново за неговото бъдеще. Из градът ходили и такива слухове, които накарали Нена да се поразмисли и да прочете на синът си дълга лекция.

— Знаеш ли ти как се печелят парите? – попитал Нено и въсил челото си.

— Селяните ги печелят с кървав пот и с мотиката в ръка, а чорбаджиите ги добиват събрани – отговорил Николчо и погледал на баща си така както гледа ученик на учителят си.

— Това е така, но старите хора говорят, че имането се печели лесно, а спестява се мъчно – казал Нено и лицето му приняло по-благосклонно изражение. Из всичко се видело, че той е останал задоволен от първият отговор на синът си.

— Щото се печели лесно, то се и харчи лесно – отговорил Николчо.

— А печелил ли си, да видиш как се печелят? – попитал бащата и лицето му изново приняло строго изражение.

— Ако всичките хора да би захванали да печелят, то всеки от тях би останал гладен – отговорил политикоекономистът.

— Мълчи, магарешки сине, и слушай какво ще да ти кажа – казал Нено и тупнал с кракът си. – Аз би желал да зная отде си ти вземал пари да купуваш чопрази и копринени подрясници на калугерките? Ти мислиш, че аз не зная какво си правил оная събота в метохът! Жив ще да те одера. Ако бъдеш такъв, то хич да те няма. Оная вечер се срещнах с Али ага и той ми каза, че ти ходиш с Налбантооглу по кавенетата и по кръчмите и напивате се като копачи. Той мислил да ти удари един добър бой, но не поискал да ми развали кефът. А трябвало е да те побие. Ти нямаш ни срам, ни очи. А какво си правил оная вечер в Долната махала? А? Де си ти нощувал? Боже мой, моят син, Неновият син, синът на Нена чорбаджи ходи по кръчмите, напива се пиян, ходи по жени, свирят му цигани, правят зефети! Това не може вече да се търпи. Аз ще да те...

Във времето на всичката тая лекция Николчо гледал из прозорецът и изучавал природните наклонности на врачетата, които се борили на крушата, а когато баща му изрекъл последните думи и когато естествоизпитателят видял майка си, която вървяла по дворът и влязла в зимникът – той изскочнал из стаята толкова бързо, чегато гори къщата им. Ако някой психолог да би обърнал своето внимание на Николчовото лице в онова време, в което той видял майка си пред вратата на зимникът, то би трябвало да заключи, че нейното невинно действие е произвело на синът дълбоко впечатление или че от нейното влиза не в зимникът зависи щастието и съдбата му. Нено бил твърде зачуден, когато видял, че синът му не желае да слуша неговите съвети, но когато Николчо изскочнал из стаята и когато се спуснал към зимникът като пощръклял, то лицето му станало бяло като кърпа. Той имал ясно основание да мисли, че наследникът му е полудял...

Нено станал и приближил се до прозорецът. Но в оная минута, в която Николчо мислил вече да прескокне прагът на зимникът и да влезе вътре, из него излязла неговата родителница, която накарала и синът и бащата да отстъпят няколко крачки назад. Дебелото утешение на Нена чорбаджи било в тия минути ужасно: лицето му било бледно, очите му блестели, на устата му се появила пяна, косата му била рошава и посипана с пръст, а в ръката му се намирал доволно голям камък.

— Обраха ни, обрали ни са! – викала добрата жена и махала с камъкът. – Само старите пари са останали... Аз бях ги скрила в дуварът, между камъните... Олеле, боже, какво ще да правиме сега... Осиромашахме, про паднахме, изгубихме се... Ела да търсиме. Олеле, майчице, отидоха паричките ми. После тия думи Неновица седнала на прагът, въвряла пръстите си между косата и изревала така диво, щото и врабчетата на крушата оставили своите игри и захванали да слушат с внимание...

— Какви пари са се изгубили? Аз те не разбирам. Разкажи ми какви пари си загубила.

— Какви пари! – повторила Неновица. – Моите пари, които съм събираща цели петнайсет години... Осиромашах, боже, осиромашах!... Гладна ще ходя на стари години...

— А много ли бяха? – попитал Нено и въздихнал.

— Много бяха – отговорила Неновица. – И герданът ми, и ривцето ми, и рубийките, и татовите жълтици, и мамините парици, и...

Аз мисля, че тая работа е извършил наш Никола – казал Нено яростно.

— Да не си ги крила в зимникът, а да си ги дала мене... Кажи ми защо си ги крила и от мене? Плачи сега... Яла сам ти тука – казал той на сина си – да ми кажеш де си дянал майчините си пари и много ли са били тия пари... А аз седя, та се чудя отде той взема пари да харчи със своите приятели-чапкъни! Онази вечер той е дал на циганите, които му са свирили, стара махмудия... Казвай, кой откраднал парите на майка ти?...

В това време Неновица повдигнала главата си, погледала на синът си, който стоял пред нея ни жив ни мъртъв, и казала:

— Откраднал ги е не той, а твоят измекерин с моите измекерки. Николчо никога не е влязъл в зимникът. Тия няколко думи охрабрили нашият герой до такава степен, щото той повдигнал главата си и повторил твърдо без запинание думите на майка си:

— Аз никога не съм влязъл в зимникът и не съм можел да зная, че майка ми си крие парите в дуварът.

А кой ти е давал да харчиш из градът и по зефети? – попитал бащата. – Аз му давах – отговорила майката.

После тия кратки обяснения бащата, майката и наследникът влезли в стаята и съставили домашен съвет.

— Парите трябва да се намерят – решил Нено.

— Измекеринът и измекерките трябва да се закарат на конакът и да се помъчат – решила Неновица.

— Да се пита Иван отде е вземал пари да си купи арнаутски пищови и чохяна аба – решил наследникът.

Разбира се, че тия три решения тутакси били турени в действие. Измекери нът и измекерките били мъчени, биени, изпитвани, подмамяни, разтърсвани и други такива, но работата не се повдигала напред и парите се не намирали. Слугите говорили, че Николчо, който говори, че никога не е влазъл в зимникът, лъже и привождали много доказателства, но Неновите думи били закон и те били принудени да мълчат и да търпят различни мъчения. Това дело се продължило цели два месеца...

Когато Нено влязъл в конакът, то пред него се изправил Али ага със своето важно лице и със своя строг поглед.

— Я кажи ми ти – казал той, – защо си затворил слугите си и защо искаш от тях онова, щото не е у тях? Аз твърде добре зная, че ти и сам не вярваш, че парите на жената ти са откраднати от тия сиромаси... Не мисли, че хората са волове и че не разбират кой е крив и кой е прав... Знай и това, че ако не послушаш моите съвети, то нашите граждани ще те накарат насила да бъдеш по човек. Хайде, върви си сега.

Думите на Али ага направили силно впечатление на мазното Неново сърце, което отдавна вече престанало да мърда, защото лойта и душевните качества на човекът са тясно свезани помежду си. Той влязъл мълчешката в стаите на забитинът, явил му, че парите са намерени, и помолил да пусне слугите; а после се върнал дома си, повикал жената си и седнал на миндерлъкът. Лицето му било бледно и безпокойно.

— Аз ти казах, че парите е смъкнал нашият лакмазанин, а ти не ми по-вярва – казал той. – Ние трябва да помислиме какво ще да правим с него. Дървото трябва да се изправя, дорде е младо.

— А какво ще да правим с него? – питала родителницата. – Не искаш ли да го утрепеме?

— Не да го утрепеме, а да го ожениме – казал Нено и лицето му се раз-яснило като мокро кадифе...

Из VII глава

Една неделя после Петровден Николчо бил венчан за Пенка и сватбата станала за слава и за приказ. Казанлъчени говорили, че ако на тая сватба да не би се случили две, разбира се, не твърде важни, произшествия, то подобна сватба не би могла да стане още веднъж не само в България, но и в подземното царство. Тия две произшествия са следующите. Когато младоженците се връщали из черковадо ги срещнала Стоянова майка, погледала на младоженецътяростно и казала сърдито: – Зачерни ти, мой синко, хубавото момиче! И невестата ти няма да види добро, но и ти няма да прокопцаш... Ако майка ти и да казва, че ти ще да се поправиш после женитбата, но аз мога да те уверя, че до днешният ден ни една свиня не е могла да се отучи да рови купищата...

Другото произшествие било малко по-значително. В сряда, после сватбата, на Нена дотрябвали пари и той заповядал на жена си да му даде ония кесии, които му били донесени преди месеци половина от устабашият на балканският еснаф. Неновица отишла и донесла му една кесия.

— Аз ти казах да донесеш и двете – казал Нено.

— Устабашият ти донесе само една кесия – казала Неновица.

— Как една кесия?... Две кесии... Едната е пълна със сребро, а другата със злато...

— Аз намерих на миндерлъкът само една кесия – казала Неновица и плеснала ръцете си.

— Една кесия! – изревал Нено и опулил очите си като стар бухал. – Една кесия... една... само една! Нека ме убие светата гръмотевица!, ле-ле-ле! Де Никола? Намерете Никола... Умирам... Дръжте ме... Шестдесет хиляди гроша...

Ако Нено и да умрял от жалост за своите изгубени и ако Неновица и да пролежала няколко месеца по същата причина и от юмруците на своят родолюбив син, но Николчо наследил доста големи суми и доволно голямо имане. Казан-лъчени разказвали, че всички богатства на Нена чорбаджи, вземени заедно, са били дотолкова големи, щото Николчо успял да ги изяде само тогава, когато преминали четири годинки и когато младата му жена родила цели две деца...

Един ден Николчо явил на своята млада жена и на своята родителница, че ще да продаде къщата и гюловете и че ще да се пресели в Пловдив. Произлязъл Содом и Гомор. Майката ревала и скубала косата си, младата жена вземала дечицата си и отишла у баща си и майка си, а Никола се разхождал по дворът, псувал, клел и махал с ръцете си. Но през този същи ден той бил повикан на конакът, дето се намирали всичките кметове и чорбаджии, и кадията му обявил, че къщата и гюлтът принадлежат на майка му и че никой няма право да туря на тях ръка. Какво е говорил в това време Никола, аз не зная, зная само това, че каймакаминът заповядал да го затворят и да го изпроводят в Пловдив...

В Пловдив нашият херой бил държан не дълго време, защото нямал даваджии и защото прегрешенията му се отнасяли повече до него самият, нежели до неговите съграждани. Навръх „Св. Димитър“ той бил пуснат... Но де се е дянал после това? Поп Кън разказва, че той е отишел във Влашко и че се е заселил в Гюргево, дето го храни една циганка, която пере хорските ризи и която продава по улиците варен кукуруз. Казанлък е хубав и весел град; хората му са чисти и благородни, понятията на гражданите са и човеколюбиви, а гюловицата е люта и миризлива. Хайдете да идеме в гюловите градини и да се надъхаме щастие и блаженство... Слънцето весело и любезно, пиленцата пеят и скачат от храстек на храстек, момичетата се смеят и радват се, децата припкат и викат из всичкото си гърло... В една от тия райски градини седи доволно побеляла вече жена с жълто и папунесто лице и милва до коленете си две дечица, които я гледат в

очите и които и изказват детинска чиста любов и невинно почитание... Недалече от тая щастлива група една още млада жена върти мотиката и прекопава трендафилът... Лицето ѝ е бледно и повянало, очите ѝ гледат тъмно и безсмислено, ръцете ѝ са почернели от слънцето и от тежката работа, косата ѝ е побеляла, а по лицето ѝ текат изобилни сълзи. Час по час тя изправя снагата си, гледа умилено към децата, въздиша тежко и горчиво и наводна се изново... Из всичко се види, че тая работа не е по нейните сили, че пръстите ѝ тръпнат, че кръстът я боли, и че всичките ѝ телесни сили изнемогват под тежката мотика, но нейните дечица трябва да бъдат сити и обути и нейната свекърва не трябва да проклена дните си... Тежка е желязната мотика, горещо е ясното слънце, слабо е женското тяло, мъчен е трудът! А пред очите на младата се мяркат по-приятни картини, по-мили образи, по-чисти възпоминания, по-щастливи времена...

Речник

тѹплест – топчест; който има форма на топка, кълбовиден

сейзин – слуга, коняр

катехизис – кратко изложение на християнското учение.

панакѷда – намазана с восък дъсчица, на която са се учили да пишат преди Освобождението

пѹкал – човек, който мълчи, не продумва

локмарѹху – лекарство за стомашни и други болки

зефѣт (тур.) – гощавка, веселба

измекѣрин (тур.) – слуга

конак (тур.) – кметство, околийско или полицейско управление по турско време

дизгѷни (тур.) – дълги ремъци, с които коларят подкарва и управлява впрегнати коне; поводи

папѹнест – който има болезнено жълт цвят на лицето

ЗАПОМНИ следните изрази

няма кой

трябва някой

никой не може

да му държи дизайните

да му държи юздата

да му стяга юздата

не би трябвало той да се оставя без дървен господ.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- Препиши от повестта всички пословици и поговорки. Направи извод: в какви случаи и с каква цел най-вече се използват народните мъдрости в повестта „Маминото детенце“.

Провери разбра ли текста:

- В какъв смисъл са употребени в текста следните изрази:
 „отишел да се порасходи с няколко свои полудругари” (стр. 146);
 „трите надежди на казанлъшкото бъдеще” (стр. 147);
 „дебелото утешение на чорбаджи Нено” (стр. 149);
 „Аз... би извадил от главите им гюлови миризми...” (стр. 148);
 „...спали да пият, яли да пият и живели да пият” (стр. 147);

Открий в текста а прочети отново

- Откъса, в който се описва майската природа;
- Откъсите, в които авторът ни запознава с чорбаджи Нено и неговото семейство;
- Откъсите, разкриващи общественото мнение за Николчо;
- Откъсите, в които Нено и Неновица оценяват своето дете;

Да разсъждаваме заедно:

- Помисли защо авторът, преди да опише Николчо, подробно описва Нено и Неновица, а преди да ги опише тях, дава разкошно описание на майската природа?
- С какъв смисъл са натоварени портретните характеристики на героите?
- Какви грижи полагат Нено и Неновица за възпитанието на детето си?
- В кои моменти Нено и Неновица не са единодушни по въпросите на възпитанието на детето?
- В какво според автора се заключава „същественото психологическо сходство” между Николчо и родителите му;
- Как тълкуваш заглавието на повестта? Маминато или татковото дете е Николчо? Какъв е авторитетът на бащата пред сина?
- С какво допринася училището за възпитанието на Николчо?

В българския фолклор са познати пословиците:

- ✓ Бащина обич на глед половин обич.
- ✓ Дете се гали со сърце, а не со уста.
- ✓ Детето от царя е по-голямо.
- ✓ На лош син имане не трябва, а на добрия защо му е.
- ✓ Бащина наука, синова сполука.

- Кои от тези мъдрости, изразени в пословиците, са потвърдени или опровергани във възпитанието на Николчо?
- В какво е трагедията на Неновица в края на повестта?

- Кои пороци изобличава Любен Каравелов в повестта си, като ни запознава с Неновото семейство? Кои от пороците според тебе са по-безобидни, а кои представляват обществена опасност? Защо?
- Има ли герои в повестта, които не са виновни в трагичната си участ?
- В какво се заключава трагедията на Пенка – „най-чистата и най-красивата мома в Казанлък“? Кой е виновен? Как Пенка понася съдбата си?

Сравни и направи извод

- Припомни си героя на Алеко Константинов от разказа „Пази, боже, съляпо да прогледа“. Сравни поведението на Христофор Белокровски и на Николчо. Какво е повече – общото или различното в техните характери и съдби?

ПОВЕСТ

За разлика от разказа, който обикновено е построен върху един епизод, описан конкретно и подробно,

ПОВЕСТТА се изгражда върху **повече епизоди** и **включва повече герои**. Ако в разказа миналото и бъдещото на героя отсъстват или само са загатнати, **в повестта се описват събития и състояния в по-дълги отрязъци от време** – миналото, сегашното, обикновеното и изключителното.

Според съдържанието си повестите биват:

- ✓ **социално-битови,**
- ✓ **исторически,**
- ✓ **приключенчески,**
- ✓ **фантастични.**

Например в повестта „Маминото детенце“ писателят изобразява живота и бита в дома на чорбаджи Нено, за да покаже паразитизма и духовната деградация. Подробно описание на бита се редува с драматични случки – кражбите на Николчо, смъртта на чорбаджи Нено и др. По-широките рамки на повествованието дават възможност да се проследи развитието на няколко от героите. Но в центъра на повествованието е Николчо, неговата съдба – как той, наследил пороците на родителите си, заради неправилното възпитание, „веселите компании“ и страстта към гюловата ракийка е стигнал до пловдивския затвор и до гюргевските покрайнини.

Хумор – осмиване на дребни недостатъци на човека или обществото, чиято същност е положителна.

Ирония – тънка насмешка, прикрита с привидно утвърждаване на осмиваното.

Сатира – изобличение на значителни недостатъци на човека или обществото, чиято същност противоречи на идеала.

Творбата казва и още нещо:

- Обърни внимание колко често се повтаря в текста словосъчетанието „тишина и спокойствие“ или неговите синоними. Помисли какво постига авторът с това повторение, каква е неговата художествена роля в повестта.
- С какви тропи и изразни средства изгражда авторът портретите на чорбаджиите и техния паразитен начин на живота?
- Проследи художествените детайли, посредством които разказвачът разкрива пътя на падението на Николчо?

Критика за писателя и за творбата му

Каравелов е създад българската проза, иначе казано, българската белетристика – изящното, неримувано слово, което не фотографира живота, не го копира... Имало е немало хора, които са писали преди Каравелов, разказвайки собствените си истории или историята на един реален **Х** или един реален **У**. Каравелов е първият, който е разказал историята на националния живот... Той е направил българската реч многозначна... Речта в „Маминото детенце“ изисква не само разбиране, но и допълване, оценка, тя задължава към мислене. Речта в „Маминото детенце“ не изисква слушател, тя иска читател.

Симеон Янев

ПРОВЕРЕТЕ УМЕНИЯТА СИ

- Проведете дискусия на тема: „Истинските и фалшивите ценности в човешкия живот.“
- Напишете есе на тема „Вредата от сляпата родителска обич“.

ХРИСТО БОТЕВ

(1848–1876)

Поет и революционер, Христо Ботев в най-голяма степен въплъщава идейните устремии на Българското възраждане. Той е мъжествена и необикновено силна личност. Увличат го идеалите на националното освобождение и на социалната правда.

И стихотворенията му, и биографията издават метежен, демонически дух, който няма успокоение. Духът, който „силно люби и силно мрази“. Който възприема света като плюс или минус, като черно или бяло и който не допуска полутонове. Който тъгува за идеалите на СВОБОДАТА, бунтува се против несправедливия световен ред и е готов да се противопостави на цялата Вселена. Самият поет, както и лирическият му герой, е бунтовник – борец за свобода.

Той знае какво люби и какво мрази, и искрено е готов за саможертва. Ботев е един от великите умове на човечеството. Оставя идеи и прозрения, насочени към бъдещето на целия „човешки род“. В издавания от него вестник „Знаме“ Ботев пише: „Само разумният и братски съюз между народите е в състояние да унищожи теглилата, сиромашията и паразитите на човешкия род, и само този съюз е в състояние да въдвори истинска свобода, братство, равенство и щастие на земното кълбо“.

Най-важните дати от живота на Христо Ботев

Коледа 1848 – роден в Калофер, в семейството на възрожденския учител Ботьо Петков;

Октомври 1863 – 15-годишен, заминава да учи в гимназия в Одеса;

15 април 1867 – цариградски български вестник отпечатва първото стихотворение на Ботев „Майце си“; началото на 1868 – първо връщане в Родината. През същата година емигрира в Румъния;

1867-1876 – живее сред българските хъшове, учителствува, издава вестници.

1875 – оженва се за Венета Везирева, племенница на българския митрополит Панарет;

1875 – в съавторство със Стефан Стамболов¹ издава първата си и последна книга „Песни и стихотворения“;

Април 1876 – ражда се дъщеря му Иванка. Седмица по-късно в България избухва Априлското въстание;

Май 1876 – начело на 200 души въстаници Ботев завладява кораба „Радецки“ и преминава в България;

2 юни 1876 – убит е на връх Вола най-големият български поет и най-свободният българин на своето време...

¹ Български революционер, по-късно голям държавник.

Той се родил в поробена България, от роби родители. По своята необикновена натура какво място можеше да завземе той в обществото в своето отечество? Да стане учител – да учи деца на А, Б и на граматически правила, па може и да пее в неделен ден в черкова?... Да стане търговец, да държи касова книга с две страници: „дал“ и „взел“...? Да се пусне по полето на книжовност като Любен Каравелов, да се затвори скромно между книги и ръкописи – тук се изисквало търпение, постоянен труд, редовен живот и работа техническа, които положително са бягали от нашия герой.

Да стане руски офицер, да вземе тежката отговорност на мундира, която е драконска в Русия, да се затвори в казармите, да даде клетва на вярност на царя и пр., и пр. – ами България, ами Калофер и неговите планини? Как ще те да се забравят и съединят с казармския живот, когато едното е барут, а другото – огън?

Нямало е за него живот в България, а спокойствие и занятие вън от нея. Всичко мрачно и черно за него, всичко трябва да се събори и унищожи. Неговото положение е било такова, като че бил паднал в такава една страна, гдето хората му не разбират от езика и той от техния, гдето слънцето се считало за зараза, гдето всичко се вършело против човеческата природа... Той подал ръка и отишъл да разделя радост и скръб с ония, които били недоволни от реда, които се били простили с мирния живот, които били наклонни да събарят и да унищожават, със злоба и отмъщение. Тия хора са били: хайдутите, хъшовете и гладниците, които лягали и ставали тук-там по къошетата и мизерните механи. Той бил във възхищение от тях, а хайдутите просто обожавал...

по Захари Стоянов

Провери разбра ли текста:

- Каква е причината, че авторът не може да си представи Христо Ботев като учител, търговец, книжовник и т.н.?
 - Как авторът разкрива характера на Христо Ботев и неговото отношение към света?
- ✓ Потърси в библиотеката допълнителна информация за Христо Ботев, за да коментираш изказванията на неговите съвременници.

Всички му се бояха, ненавиждаха го, уважаваха го. Той правеше навред да говорят за него, повечето лошо. Полицията го следеше. Богаташите го презираха. Младите го отбягваха, но обичаха. Никой не можеше да издържи на смелия му орлов поглед.

Иван Вазов

„...Калофер – Алтън Калофер... роди в мене страстна любов, която тъй рано загина, и дълбока омраза, която ще ме придружи до гроба. В Калофер познах аз чорбаджията и сиромаша, турчина и народа”

Христо Ботев за себе си в първия брой на вестник „Дума”

✓ Прочети първата известна творба на Ботев, написана през 1864 година от 15-годишния гимназист в Одеса. Стихотворението е отпечатано три години по-късно в Цариград, във вестник „Гайда“, издаван от Петко Славейков.

МАЙЦЕ СИ

Ти ли си, мале, тъй жално пела,
ти ли си мене три годин клела,
та скитник ходя злочестен ази
и срещам това, що душа мрази?

Бащино ли съм пропилил имане,
тебе ли покрих с дълбоки рани,
та мойта младост, мале, зелена
съхне и вехне люто язвена?!

Весел ме гледат мили другари,
че с тях наедно и аз се смея,
но те не знаят, че аз веч тлея,
че мойта младост слана попари!

Отде да знаят? Приятел нямам
да му разкрия що в душа тая;
кого аз любя и в какво вярвам –
мечти и мисли – от що страдая.

Освен теб, мале, никого нямам,
ти си за мене любов и вяра;
но тука вече не се надявам
тебе да любя: сърце догаря!

Много аз, мале, много мечтаях
щастие, слава да видим двама,
сила усещах – що не желаях?
Но за вси желби приготви яма!

Фотография на Иванка Ботева,
майката на Христо Ботев

Една сал клета, една остана:
в прегръдки твои мили да падна,
та туй сърце младо, таз душа страдна
да се оплачат тебе горкана...

Баща и сестра и братя мили
аз да прегърна искам без злоба,
пък тогаз нека измръзнат жили,
пък тогаз нека изгния в гроба!

Речник

злочѐстен – който е сполетян от зло, от нещастие; злощастен, нещастен

сланà – заледена роса през студени нощи

сàл – само

язвѐн – наранен

попàрвам, попàря – 1. заливам нещо с вряла вода; 2. (за слана) измръзва,
прави тревата да посърне

стра̀ден – който няма нещо и жадува да го добие

Открий в текста и прочети отново:

- Думите, с които лирическият герой назовава майка си и се обръща към нея;
- Стиховете, в които лирическият герой се оправдава, като говори за душевното си състояние.
- Стиховете, които разкриват неосъществените мечти и оптимистични представи за бъдещето на лирическия герой.
- Стиховете, в които се разкрива реалната за лирическия герой действителност.

Да разсъждаваме заедно:

- Какви са основните чувства в тази творба?
- Кой говори в стихотворението? Каква представа за личността на лирическия герой се създава у тебе? Аргументирай се.
- Какви са причините за толкова дълбокото отчаяние и страдание на лирическия герой?
- Какъв се разкрива образът на лирическия герой:
 - чрез речта;
 - чрез отношението към майка му;
 - чрез самопреценката.
- Какъв се разгръща образът на майката?
- С помощта на какви художествени похвати и изразни средства се предава чувството на привързаност на лирическия герой към майка му?
- Кои други роднини назовава лирическият герой и какво е отношението му към тях?
- С какво тази творба наподобява българската народна песен?

Интересно е да знаеш, че...

В представите на възрожденците изразът „Майце си” не значи само „На моята майка”. Съдържанието на израза е по-широко и означава „На Родината ми”, „На моето Отечество”.

Например:

„Като българин и обладан от любов към народа си, аз не можех да търпя, като гледах и гледам как всяк един учен българин с неуморими сили се труди да принесе веществена полза на Отееството ни – не можех, казвам, да търпя и реших, според колкото ми допускат силите и времето, да принеса и аз нещичко Майце си, което мисля, че може да й достави що-годе ползица.” (Васил Друмев)

Творбата казва и още нещо:

- След като прочетеш цитата от българския възрожденец Васил Друмев, аргументирано разсъждавай имаме ли основания да твърдим, че и у Христо Ботев значението на този израз е по възрожденски разширено?

Българският литературовед Любен Георгиев смята, че у Христо Ботев майка и родина са „единосъщни, синонимно използвани понятия“, и че „извън формалното значение тези две думи се натоварват с равностоен нравствен смисъл“.

- Коментирай мнението на Любен Георгиев, като анализираш и обръщенията към майката от стихотворенията „На прощаване“ и „Обесването на Васил Левски“:

Ах, мале – майко юнашка!
Прости ме и веч прощавай!
Аз вече пушка нарахих
и на глас тичам народен
срещу врагът си безверни.

Там аз за мило, за драго,
за теб, за баща, за братя,
за него ще се заловя,
пък... каквото сабя покаже
и честта, майко, юнашка!

О, майко, моя, родино мила,
защо тъй жално, тъй милно плачеш?

ПАТРИОТ

Патриот е – душа дава
за наука, за свобода;
но не своята душа, братя,
а душата на народа!
И секиму добро струва,
само, знайте, за парата,
като човек – що да прави?
продава си и душата.

И е добър християнин:
не пропуска литургия;
но и в черква за туй ходи,
че черквата е търговия!
И секиму добро струва,
само, знайте, за парата,
като човек – що да прави?
залага си и жената.

И е човек с добро сърце:
не оставя сиромаси;
но не той вас, братя, храни,
а вий него със трудът си!
И секиму добро струва,
само, знайте, за парата,
като човек – що да прави?
изяда си и месата.

Да разсъждаваме заедно:

- Поетът осмива или гневно изобличава? Ирония, хумор или сатира откриваш в стихотворението „Патриот“?
- Какви истини за съвременния си свят изказва лирическият герой? Как характеризира авторът „патриота“ и с какви аргументи потвърждава характеристиките?
- Открий в стихотворението градацията, с помощта на която авторът разкрива същността на лъжепатриота.
- Към кого се обръща лирическият герой, като казва „братя“?
- Как мислиш, защо е невъзможна замяната на думата „патриот“ в този контекст със синонима ѝ „родолюбец“?

Справка от Тълковния речник

Патриот – който обича предано родината си; родолюбец.

Родолюбец – родолюбив човек, патриот.

Критика за писателя и за творбата му

Да, измежду всичките български поети Ботев най-близко е можал да се доближи до народната поезия. Да се напои от духа ѝ, да усвои формата ѝ до неподражаемост и в нея да облече с голяма сполука своите мечти и идеали. Той е имал случай от малък още да чуе и разбере мотивите на народното творчество, да се плени от простата и чиста поезия на старопланинските долини; душата му отрано се е била сродила с народната душа. Без това не би било възможно да се напише нито „Хайдуги“, нито „На прощаване“, нито първите два куплета на „Майце си“, отдето вее такава балканска свежест и поетическа простота.

Иван Вазов

Отделни Ботеви стихотворения знаех още като ученик в отделени-ята, но почти целия Ботев четох, когато бях в прогимназията. В моето съзнание обаче кой знае защо той се отделяше от другите поети. Аз не го чувствах като литературно явление, на което може да се подражава. Той ми действаше като някаква магия. Нещо, за което имах чувството, че е като звездно небе – съвсем обикновено и същевременно съвсем недосегаемо...

Христо Радевски

Сигурно няма да бъде пресилено, ако към поезията на Христо Ботев се подходи с европейски мерки. Въпреки множество народни думи и изрази – езикът му е много съвременен...

Красимира Кацарска

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО КРАЯ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Следосвобожденското време е време на коренни промени във всички сфери на живота, особено в областта на литературата и културата.

Първата видима промяна е превръщането на българската литература от емигрантска преди Освобождението в литература, създавана на територията на новата българска държава. Възрожденските писатели (Паисий, Софроний, Петър Берон, Каравелов, Раковски, Петко Славейков и Христо Ботев) създават най-ценното от своето творчество в емиграция – в Цариград, в Румъния, в Русия или Сърбия. След Освобождението интелектуалните сили се концентрират в самата млада държава – в София, Пловдив, Велико Търново.

Това е време на равностойност: дали България след Освобождението съответства на възрожденските идеали за българската свобода; дали жертвите на националноосвободителната борба и на потушеното Априлско въстание са оправдани... Опасението, че имената, подвизите, саможертвата на героите могат да се забравят от българите, става мощен импулс за българското литературно творчество през този период. Самите названия на творбите звучат като упрек и едновременно като призив да се помни цената на свободата: „Епопея на забравените“, „Немили-недраги“, „Под игото“, „Възпоменание от Батак“, „Записки по българските въстания“ и още много творби от Иван Вазов, Захари Стоянов и други автори.

Друга ярка черта на това време е формирането на професионална българска литература. Появяват се доста повести и разкази, пътеписи, фейлетони, басни, стихотворения, излиза и първият български роман. Пловдив се оформя като център на българската култура: освен литературата там се развиват музикална и живописна школи с национално значение, създава се Народна библиотека. Интензивно се развива театралното дело.

През второто десетилетие на следосвобожденското време, тоест през 90-те години на XIX в., в българската литература се утвърждава критическият поглед към реалността и осмиването на пороците. През 90-те години българите от сърце се смеят на байганьовските истории, и Алековият литературен герой им помага да видят себе си на фона на европейската култура.

По това време в българската литература се актуализира и селската тема. Теодор Влайков, Михалаки Георгиев, Цани Гинчев, и, разбира се, певецът на българското село Елин Пелин възпяват селото с неговите ценности на патриархалния живот. Българските писатели противопоставят традиционния селски бит на града като на неуютно, лишено от опори, „чуждо“ пространство.

През първите две десетилетия на XX-ия век се разгаря спорът между „старите“ и „младите“ за пътищата на развитие на българската литература.

На патриарха на българската литература Иван Вазов се противопоставя младият Пенчо Славейков, който заедно с д-р Кръстьо Кръстев последователно проповядва пътя на европеизацията и модернизацията. През този период българската литература се обогатява от изключителни поетически творби на Пейо Яворов, Николай Лилиев, Димчо Дебелянов и други поети.

До края на Първата световна война се създава основата на златния фонд на новата българската литература, която с право определят като българска литературна класика.

Иван Вазов

Захария Стоянов

пр. Иван Шишманов

Алеко Константинов

Стоян Михайловски

д-р Кръстев

Пенчо Славейков

П. К. Яворов

Петко Тодоров

Кирил Христов

Георги Стаматов

Елин Пелин

ПЪРВИЯТ РЕКТОР НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ Е БЕСАРАБСКИЯТ БЪЛГАРИН

АЛЕКСАНДЪР ТОДОРОВ-БАЛАН (1859–1959)

Роден е в Бесарабия на 27 октомври 1859 година. Виден езиковед, литературен историк и библиограф. Автор на първите научно издържани граматики на български език. Написал е първата научна история на българската литература. Активен е до края на живота си. 99-годишен участва в работа на Конгреса на славистите в Москва. Умира малко преди да навърши 100 години – на 12 февруари 1959 г.

✓ Запознай се с откъсите от книгата му „...За мене си“.

...Майка ми е казвала, че съм се родил в село Кубей, навръх Петковден (14.X.) на 1859 година, а другите пет от нейните осем чедра са раждани в град Болград. Попът, който ме кръстил, бил забравил да ми напише кръщелно свидетелство, та по-късно стана нужда да се установи махленски рожденият ми ден. Кръстилият ме поп бил веселяк: пеел и танцувал, па понякога и забравял на кое кръщение какво е правил, ала жени помнят и приказват доста. Запомнил съм го и аз, като ходеше лете в бяло копринено расо със сламена шапка, къдрав черноок хубавец – да му е лека пръст. Именуваше се отец Сава Беров, негово потомство мина по-късно в България.

А село Кубей е на 16 километра от Болград. Когато съм се родил, то е лежало в руска част на Бесарабия, а Болград е лежал в румънска част. От 1920 година цяла Бесарабия стана румънска, а от 1941 година – пак руска, каквато е била до края на Кримската война (1856 година). Баща ми Стоян е от многочисленен род Балкански... Балканският род в Болград има за родоначалник един преселник от Сливен, комуто нарекли прякор Балан от първичната дума Бялан, понеже бил бял по плът и по коса. Той моя пращядо Балан живя 105 години.

В Комрат

Както беше Болград най-важно от български поселици в румънска Бесарабия, така беше Комрат от ония в руска Бесарабия. Учението ми в Комрат е започнало на втората година от основаването на Висшее Бесарабское

болгарское Центральное училище и ме поставиха в тъй наречен пригответителен клас. Съученикът ми Петър говореше с баща си по български, с майка си по гръцки, со слугата в гостилницата по румънски, свръх това – и по руски, дето се паднеше...

В Болград

Лятната ваканция 1872 година мина за мене не в почивка, но в подготвяне да бъда приет во втори клас на Болградската гимназия, основана в 1859 година под име „Централно училище“. В септември ме приеха.

След годишните изпити ме повикаха в секретарията на училището: едно румънче и аз сме излезли еднакво първи по успех, та трябва да теглим жребие, кому от двоицата да се даде Първата награда. На годишния акт отличените с награди минуваха между редиците събрани ученици и общество под звукове и музика. Отстъпих на румънчето пръв да изтегли своето щастие. За моя изненада то не улучи. Така се падна на мене да прекрача прага на втория клас под музика с венец на глава и с отбор книги в ръце... След свършека на гимназията си бях готов да тръгна за София да диря поминък...

В София, Прага, Лайпциг и отново в София

Честит бях да се намирам в новата столица на България – 1879 година...

А блян ми беше университет в Прага, защото там се образовали моите учители... Пристигнах... Настана ваканция и аз вече мерех да пътувам за Лайпциг. Там ми предстоеше да науча немски – най-важната славистична книжнина в Прага се четеше на немски... И заминах за Лайпциг. Намерих там доста българи, а докато следвах, надойдоха и още. Още преди да напусна Лайпциг, та да остана в Прага за довършек на своя философски изпит, аз преведох одобрената си за докторат работа. Изпратих я в София. Годината беше 1884. Лесно и бързо получих своето назначение в София – учител в гимназията. Програмата по български език искаше да преподавам български, теория на словесността, естетика и българска и всеобща литературна история. На 28 септември 1888 година ме изненада писмо от Министерството на просветата, че... се назначавам и член-председател на комисия от 7 души, на която се възлага да приведе в изпълнение министерска заповед за отваряне от 1 октомври 1888 година „Висши педагогически курс“ в София с първия му отдел – историко-филоложки. Кръстеното „Висше училище“ на следната година добиваше начело на управата си ректор, избран от съвета на преподавателите. Първият избор, 6.1.1889 година, падна върху мене, не помня как и не ми е известно защо...

ИВАН ВАЗОВ

(1850–1921)

Произхожда от семейство на средно заможен търговец и израства в атмосферата на строг ред и патриархалност, уважение към религиозните и битовите традиции, отзивчивост към възрожденските просветителски и патриотични настроения. Завършва местното взаимно и класно училище, запознава се с българска оригинална и преводна литература. Отрано се приобщава и към руската поезия. През 1865 учи в Калоферското училище при бащата на Христо Ботев – Ботьо Петков, като става негов помощник-подидаскал. През 1866 се записва в IV клас на Пловдивската гимназия, където, за да стане търговец, е трябвало да овладее гръцки и турски език. Вместо това Вазов усърдно изучава френски език и се увлича от френската поезия. През 1868 баща му го извиква в Сопот, за да поеме търговията, но Вазов не проявява склонност към тази професия, а изпълва бащините си тефтери със стихове.

През 1870 Иван Вазов е изпратен от баща си в Румъния да практикува при своя чичо, търговец в Олтеница. Но и там остава верен на призванието си – научава румънски език, запознава се с румънската поезия и пише стихове в патриотично-просветителски дух, които печата в „Периодическо списание“, списание „Читалище“, вестник „Отечество“, вестник „Свобода“ и др. Една нощ младият Вазов избягва в Браила, където живее 2-3 месеца сред хъшовете в кръчмата на Никола Странджата.

Животът сред българските емигранти, срещите с Ботев в Браила и Галац оказват въздействие върху впечатлителния млад поет, у когото се пробуждат патриотът и гражданинът.

След завръщането си в България Вазов учителствува, работи като преводач, усъвършенствува френския език, учи немски език, опознава бита на българския селянин. През 1875 се завръща в родния си град и става член на възобновения Сопотски революционен комитет. След преждевременното избухване на Априлското въстание възниква опасност да бъде арестуван и затова той емигрира в Румъния.

В Букурещ Вазов влиза в Българското централно благотворително общество и става негов секретар. При много трудни условия подготвя и издава първите си стихосбирки.

След Освобождението работи като писар в Свищов (при губернатора Найден Геров), откъдето е командирован в Русе. След едногодишен престой в града заминава за Берковица; председател е на Окръжния съд (март 1879 – септември 1880). От 5 октомври 1880 се установява в Пловдив. Дейно участва в обществения и културен живот на областта (Източна Румелия) като депутат.

България и българският народ, миналото, езикът и природата – това са изворите на вдъхновението му, постоянните теми, основните образи в поетичния му свят. Богатството на съдържанието се осъществява в също така богати и разнообразни жанрови форми – от краткото лирично стихотворение до поемата, одата и епиграмата.

Като белетрист Вазов израства твърде бързо. Още през 80-те години той създава най-големите си постижения в областта на художествената проза – повестите „Немили-недраги“ и „Чичовци“ и романа „Под игото“.

Най-важните дати от живота на Иван Вазов

- 1850** – роден в Сопот.
- 1858** – започва да учи в Сопотското взаимно училище.
- 1893** – пише първите си стихотворения.
- 1894** – учи в Калофер при бащата на Христо Ботев, даскал Ботьо Петков; Става негов помощник-подидаскал.
- 1866-1867** – учи в Пловдивската гимназия.
- 1870** – изпратен от баща си в Румъния, за да практикува търговия при чичо си. Научава румънски, чете румънска поезия. 1870 – печата първото си стихотворение.
- 1870** – избягва от кантората на чичо си при българските хъшове в Браила. Тук среща Ботев.
- 1872** – връща се в поробена България. Учителствува, работи като преводач на френски инженери.
- 1895** – емигрира в Румъния, издава първата си стихосбирка „Пряпорец и гусла“.
- 1896** – заедно с руските освободителни войски се връща в България.
- 1880-1886** – пловдивският, най-богатият творчески период от живота на Ив. Вазов; В Пловдив са написани „Немили-недраги“, „Епопея на забравените“, „Чичовци“ и много др.
- 1887-1888** – заради българските политически борби е принуден да живее в Русия като емигрант.
- 1897** – печата се „Под игото“.
- 1898** – до края на живота си живее постоянно в София с надеждите и горестите на България. Написва още много книги.
- 1921** – умира в София, оплакван от целия български народ.

Знаеш ли, че...

✓ Още от края на XIX век произведенията на Вазов са широко разпространени и извън България. Преведени са на повече от 50 езика.

✓ **Псевдоними на Иван Вазов:** Пейчин, Добринов, Ц-в, Д. Н-ров, Т. Габровски, Боянец, Белчин, Н-чев и др.

НЕМИЛИ-НЕДРАГИ

Из I глава

Нощта беше влажна и мрачна и браилските улици пустееха. Студената декемврийска мъгла, която обикновено пада покрай бреговете на Дунава, се беше напластила в една от главните улици на града и задушаваше с отровния си дъх последните минувачи, които бързаха да се приберат у дома си. Мъжделивите фенери, що стърчеха на почтителни разстояния по двете страни на улицата, едвам прокарваха мътна и неопределена светлина през мъглата и като че още повече увеличаваха мрака. Всички лавки и магазини бяха затворени вече; никаква светлина или шум не излизаше навън; понякога само се чуваха уединени крясъци и псувни на някои закъснели картоиграчи в някое затворено казино.

Само едно малко, тясно, защитено с железни пръчки прозорче светеше още. Това прозорче беше равно със самата земя и откриваше съществуването на една будна кръчма, с каквито бяха богати по онова време браилските пиащи. Ако се приближеше някой до ниската врата на тая кръчма и надникнеше хубаво над нея, щеше да види благодарение на слабата виделина, дошла от един близък фенер, една вапсана дъска със следующия надпис: Народна кръчма на Знаменосецът! Такива чудновати надписи бяха на мода по онова време. Всяко кафене, държано от българин, имаше своята девиза; всяка кръчма, посещавана от българите, се гордееше с някакъв гръмлив или безсмислен надпис; над тая се четяха думите: Българскийлев; над оная названието: Филип Тотю, храбрий Български войвода; над третя думите: Свободна България с три възклицателни. Но най-любопитни бяха лавките на тютюнджиите българи. Ето там една лавка с разтворена врата. Вътрешната страна, сиреч тая, която гледасега към улицата, представлява един турчин с традиционната чалма

Браила. Снимка от средата на 19 век.

на глава и с дълъг чибук в ръката. Минувачът не би се заинтересувал в това изображение от много обикновена и първобитна живопис, ако да не забележеше под коленете на турчина думите, раздраскани с гвоздей, вероятно от патриотина тютюнджия: Долу тираните! По-нататък, на друга тютюнджийска лавка, с подобно изображение, нямаше тия думи, но затова едното око на добрия турчин беше изчовъркано. Други тютюнджия, вероятно по патриот и по-разпален неприятел на турското племе, при турчина си заръчваше да изпишат и един хъш с гола сабя, който показваше вид, че се готви да заколи злополучния чалмоносец. Обикновено такива лавки бяха най-много посещавани от емигрантите и хъшовете. Съдържателите на тия лавки бяха въобще все „народни“. „Народен“ се наричаше там всякой българин, избягнал от въжето, от тъмницата или от насилието на турците, който имаше какво-годе състояние и помагаше по силите си на бедните и презрени останки от героическите чети на Хаджи Димитра и Филип Тотя. Всеки такъв „народен“ тютюнджия даваше на вяра тютюн на съотечествениците си с блага надежда, че ще му се разплатят при по-добри времена; най-после и да не му платят – нищо няма; те са хъшове, бедни хора, казваше си той и се усмихваше...

Но нека влезем в кръчмата, на която прозорчето светеше още през нощта.

Тая кръчма беше една дълбока изба, в която се слезаше по една стръмна и извита стълба.

Една опушена и полуразбита лампа висеше на потона и осветляваше вътрешността.

Един топъл и задушлив въздух, сгъстен от кадежа на лампата и цигарите и от киселите изпарения на питиетата, пълнеше това подземие. На една страна, въз една висока усамотена и измокрена полица, стоеха йерархически наредени чашите и шулците. На срещната стена бяха налепени няколко литографически картини, които представляваха боевете на Хаджи Димитровата чета при Върбовка, при Караисен и клетвата, която прави същата чета на дунавския бряг. Няма нужда да описвам подробностите на тия картини; те са разпространени по всички кътове на отечеството ни и всеки от нас ги е гледал на времето с благоговение и възторг. Достойна за любопитството беше още една картина, изписана грубо, с ръка, залепена под горните три. На лявата ѝ страна беше изображено нещо като село. Из това село излизаха няколко селяни. Пред тия селяни вървеше един стар турчин с огромна гъжва, с едно блюдо в ръцете, в което като да стоеше пита хляб. Срещу тая буколическа група задаваше се друга една група, състояща се от въоръжени чловеци, с бели хъшовски дрехи, с цървули и с калпаци, на които личеха малки левчета. В средата се издигаше един великан, който държеше висок червен байрак със словата „Свобода или смърт!“ Отдолу с едри неправилни букви се разказваше съдържанието на картината, представляваща посрещането, което направи един турски първенец на четата, не помня добре в кое село. Това разказване се свършваше с думите: Да живее храбрият Странджа – знаменосец!

Една дружина от шестима души, насядали на одърчето в дъното на избата, допълняше изгледа.

Те бяха всичките хъшове или почти хъшове. Най-старият от тях, който беше най-снажен, дълголик, сух, жълт, с гъста черна брада, се беше изтегнал до стената и от време на време изпускаше един гъстък пушек из устата си. Той слушаше внимателно какво разказваше един от събеседниците му. Види се, че разговорът беше много интересен за него, защото сегиз-тогиз челото му, въз което личеха зарасли рани, се набърчаше отрицателно, или пък клюмваше утвърдително. Той често пресичаше говорещия, като викаше високо и кашляше:

— Не, не! При Саръ яр убиха Тончо Тралалата, а не в селото, лъжеш, Македонски!...

Или:

— Той беше Иванчо Гърбата... Гърбата беше, дето удари Мишева с револвера... нарочно... аз знам, че нарочно той уби Мишева, проклетникът проклети!...

— Право! И аз сега ми дохажда наум:... Черкезинът беше, а не Селвели Мустафа... Право, тъй е... видях го, кога падна. Имаш право, Македонски!...

Или:

— Аз го убих него, мръсникът. Насмалко щях да изпусна знамето. Там ме раниха.

И той кашляше силно и се задавяше.

И после пак слушаше.

Оня, който разказваше, беше един висок мъж с дребно и надупчено от шарка та лице, с дълги сиви мустаци и с лукави, дръзки очи. Той носеше едно огромно извехтяло и без копчета палто и громкото име Македонски. Никой не знаеше нищо от миналото му, преди да дойде във Влашко, освен това, че той бил войвода на някаква хайдушка чета в Македония. Може би тоя слух беше причината, дето той упражняваше осезателно влияние въз другарите си хъшове.

До него стоеше турски друг един момък на възраст до трийсет години, комуто казваха Хаджият. Той имаше лице сухо, дългнесто, жълтеникаво, което се окончаваше с една остра брада без косми. По това лице ясно се виждаше изражението на уморяване и отслабване. Той наводеше главата и дремливо я клатеше, като се сепваше, колчем старият прекъсваше Македонски, и се изкашляше.

До Хаджият седеше други млад човек с черно и нагърчено от преждевре менна старост лице, бръснато. Той гледаше много внимателно в Македонски, който разказваше, като често и машинално правеше движение с ръката от устата към гърдите, като че гладеше космите на невидима брада. Той беше поп и беше участвувал в четата на Тотя. Сега беше хъш. А казваха му Попчето.

Не с по-малко любопитство и внимание слушаше и най-младият от всичките, почти хлапак с фес. Той зяпаше в устата на разказвача и ловеше жадно всяка негова дума; а когато се обадеше и старият, вниманието му се преобръщаше на благоговение. Той впиваше вторачено очите си в жълтото и измахнато лице на стария хъш, гледаше как се свива набърченото му от

Браила – пристанището. Снимка от 19 век.

рани и трудове чело. Това двайсетгодишно момче имаше всичките черти на невинността и ентузиазма. Син на един богат свищовски търговец, той беше зарязал тайно магазинята на баща си и с парахода беше пристигнал тази вечер. Защо? И той сам не знаеше. Той просто беше оставил бащината си магазиня, защото му беше омръзнало това тихо, сигурно и егоистично съществуване, което беше монотония. Мечтател, идеалист, ветреник – той искаше да вкуси от сладостта на неизвестното и новото.

Като притурим, че той беше написал и напечатал тайно вече цяла патриотическа поема, ще разберем лесно защо беше забравил да вземе и пари за разноски.

Македонски, който случайно стоеше на пристанището тая вечер, съгледа го, запозна се с младия вагабонтин и го доведе да нощува у Странджата.

Очевидно разказът се отнасяше до боевете и приключенията на въстаниците, що бяха нахлули в България преди три години. Старият инвалид се

Иван Вазов –
прототип на Бръчков

Никола Тодоров –
прототип на Странджата

Борис Ангелушев. *Немили – небраги*

вълнуваше при възпоминанието на тия подвизи и героически нападения. Било, че настоящето му се виждаше тежко и безславно, било, че чувствуваше охтиката в гърдите си, която се заявяваше в чести и раздразнени кашляния, той се сърдеше от най-малката невярност в разказа на другаря си, викаше и гневно се мусеше.

Тоя бледолик, болнав, сух като скелет човек беше Странджата, знаменосецът. Същият, който беше изписан на картината.

Той сега държеше тая кръчма. Ето защо младото момче гледаше на него с такова страхопочитание.

Из II глава

Когато Македонски свърши разказа си, трима от другарите бяха вече задрямали на местата си и хъркаха доволно громко. Странджата постоя няколко време замислен над това, що беше се хоратило, стана прав, свали съдраното и омацано сетре, измъкна отзад из червения пояс, който запасваше окъсаните му и запятнени панталони, един голям револвер и го окачи на гвоздеа на стената. После слезна от одърчето, което му причини няколко нови и кресливи изкашлювания, отиде пред картината на посрещането с хляб, сол, спря се, погледна я горделиво, захлупи голямото гърне с виното, духна лампата и се върна на одърчето да легне. В туй време бяха легнали вече наред до другите троица Спиро, Македонски и Свищовчето. Настана свършен мрак в избата.

Скоро концертът, устроен от тримата заспали, се усили още повече от гръмогласното хъркане и от тънкото пискливо гърдно свирене на Странджата. Сънят успокояваше поне навреме тия измъчени от бедността същества; тия

хлътнали от бдения и невъздържание очи; тия недояли кореми, тия отслабнали и обелени от скитане крака. Утрешният ден беше начало на нови нужди, на нови борби с живота за тия бедни и пренебрегнати сега поборници. Душата им щеше изново да се трови пред вида на богатствата и великолепието, които на всяка стъпка им се мяркаха в хубавия румънски град. Докога ще се продължава това съществуване? Какво ще правят в тая чужда земя? Кога ще видят своите семейства, своите мили съпруги, своите стари майки? България беше затворена за тях. Румъния им даваше гостоприемството, което дава пустият морски бряг на изхвърлените от бурите мореходци, разломени и съсипани. Бяха сред обществото, но бяха в пустиня...

Един нов и гладен пролетариат, съставен от подвизи, дрипи и слава. Да, защото тия нечисти дрипи, що висяха по снагата на тия нещастници, това беше славата: най-високата слава, защото беше непризната и окаляна от презрението. И те ходеха често на брега на Дунава и гледаха зелените хълми на България. На, тя е там, усмихва им се, вика ги, говори им, показва им небето си, показва им огнищата им, възпоминанията им, мечтите им... Дунавът величествено и тихо се синее между тях и нея, като една бара. Една крачка само – и в нея са; един вик само – ще ги чуе. Как е близко и как е далеко! О, Българо, никога не си тъй мила, както кога сме въвн от тебе! Никога не си ни тъй необходима, както когато те изгубим безнадеждно!...

Бръчков и той спеше. В ума му се вълнуваха разни странни и фантастически образи. Разказите за подвизите на четите приимаха сега форма и плът пред него. Той гледа Странджата, като дига знамето си в Балкана и вика: момци, дръжте се! Ту спира Македонски, като запалва турската плевня и разсича на две един турчин и една кадъна. А Балканът се люлее, горите шумят, ветровете духат и пушки гърмят из буките. Ето там една глава с левски калпак подаде се иззад бука и се скри. Чу се гръм, после друг гръм, още един гръм, много гърмежи и цялата гора букашка ехти и стене... А сърцето тупа, тупа, та ще се пукне! Ето Хаджи Димитър се подава: също такъв, какъвто го има на картините. Той държи меч в ръката си, търчи пред дружината си. Къде търчи толкова страшен и хубав?... Изведнъж гръм се чу... Той пада... кръв облива го... После дим, после облаци и всичката чета става на духове и хвърчи, хвърчи из небето и всичко изчезва...

Когато се разбуди на заранта, той стоя няколко секунди замаян, доде да се опомни. Той видя, че не е в Балкана: на одърчето имаше само двама да спят още. Странджата беше станал най-рано, беше отворил вратата на избата, беше измел и турил кафеничето в огъня. Револверът го нямаше вече на стената. Македонски се разхождаше с едри крачки из кръчмата и пушеше. Той беше хвърлил две ракии на кредит у стария знаменосец.

— Бръчков – каза той, като се приближи. – Ставай да идем да пием кафе у Ламбри. Но тоя фес да го хвърлиш, или по-добре, харижи го на Странджата.

Бръчков стана, набързо се уми, стегна и излезе из избата, като прие, в замяна на феса си, една вета и износена капела, що Странджата извади из една ракла.

Из III глава

Завърнаха се в кръчмата на Знаменосеца.

Странджата беше сготвил вече обяда за обикновените си посетители – хъшове: тенджерата с фасула, свалена от огън, изпускаше топла пара. Очакваха се само гостите. Скоро те хванаха да дохождат по един, по двама и дългнестата маса наред с кръчмата се заобиколи от изгладнели хора, които с лъжица в ръцете нетърпеливо чакаха да им напълни Странджата блюдата. Бяха там и всичките снощни нам познайници. Скоро обяда се почна шумно, устните засърбаха, устата загвачиха, гърлата загълтаха. Разговорите станаха оживени и разнообразни. Приказваха за политиката, за снощното строшаване на касата на един богат търговец, за „народните изедници“, за пристигналият богат турчин от Мачин, който трябваше да се премахне; за по-ланските битки в полетата на България и за скъперничеството на чорбаджиите. Всичките, с изключение на Бръчкова, взимаха живо участие в тия важни разговори. Когато гаврътнаха по няколко чаши от киселото евтино вино на Странджата, очите пламнаха и думите станаха по-буйни. Псувните зачестиха и заканванията се заповтаряха. Гърмяха въз известен богаташ българин, пресичаха се, раздражаваха се.

— Аз това дебело шкембе, ако не го разпоря като един надут мях, да не ме викат Станчо Дерибеят – викаше един едър момък, като дъвчеше бързо и ожесточено.

— Проклетникът проклети! Не дава счупен бан... остави ни да мрем от глад... ще го изкърмуша, ако ми падне на ръце – викаше друг един чер брадат господин, като държеше застрашително набодката си.

— Чувате ли? Тия чорбаджии се хранят с потта на сиромасите... Аз казвам, че преди да изтребим турците, трябва да изколим тях... няма друго спасение – викаше третият, който бе върл читател на „Свобода“.

— Я го виж – пресече го един друг, – работи, господине, поизпоти се малко, па тогава викай против другите... Като че чорбаджиите за това печелят пари, за да ги изтърсят в пазвата на Петка Мравката!

Петко Мравката се обърна учудено към лицето, което смееше да хвърли тия думи в лицето му. После каза запалено:

— Аз съм работил и съм се потил в Балкана; аз съм заслужил на народа и съм лял кръв; а тебе да видим... ти тогава продаваше куврици.

Но първият кипна и като изпи чашата си до дъно, каза:

— Дали съм продавал куврици, то аз зная. То не е твоя работа. Но ако искаш да ти покажа раните си на крака... Не си само ти ходил на бой; но хората не реват като тебе...

Няколко гласа извикаха:

— Димитро! Мълчи! Мравката има право... Чорбаджиите са предатели и изедници!

— Всичките да ги изколим! – отвърнаха други.

— Долу чорбаджиите! Да живее народът!

Да живее комуната! – изрева Спиро Македонски и удари силно с юмрука си по масата. По онова време комуната беше нещо ново и затова на мода.

А между това чашите с евтино вино бяха в постоянно движение. Мълвата се увеличаваше. Двама души, които стояха до защитника на чорбаджиите, бяха успели вече от дума на дума, от рязкост на рязкост да се хванат за косите и се давчаха. „Предател! Шпионин“ – чуваха се викове из борбата. Духът на борба зарази и останалата част от обществото. Едни се застъпиха за Димитрото, който ревеше като опушнат, другите повечето изявяваха негодуванието си против него. Всичките се струпаха.

— Навън! Навън! – викаха много гласове.

— Навън чорбаджийския приятел! – повториха други и няколко жилести ръце подемнаха омаломощения Димитро, за да го сложат на стълбата; сиреч да го изпратят из вратата.

— Ще пушна: пусни ме! – изкрещя Димитрото, като измъкна револвера си. Това смущение щеше да има по-печална сетнина, ако Странджата да се не бе намесил.

— Стойте! Оставете Димитрото! – викаше той, като разтика освирепелите хъшове.

— Той е мекере! – извика Мравката.

— Не е! – каза Странджата.

— Не е? А какъв е?

— Народен, като вас. Аз го видях в битката... юнак е, нямате право...

— Странджа! – изръмжа Хаджият. – Дето ще се каже, ние сме криви, а той е прав... Ние, разбираш ли? Не щем съдия!

— И вие сте прави, защото сте бедни и презрени страдалци, както съм и аз... и имате право да се сърдите.

Тия думи задоволиха за една минута поразсърдените гости.

— Да живее Странджата, храбрият наш знаменосец! – извика Македонски, като взе чашата си.

— Да живее! – обадиха се всички. – Да се чукнем.

И чашите зачаткаха. Странджата дойде в умиление и като вдигна чашата си с разтреперана ръка, каза развълнувано:

— Благодаря ви, братя мили, за честта. Няма по-голяма радост за мене, стархъш, отколкото да се намирам между вази, свои братя. Нашите славни битки в отечество България ги помни народът... Те разбудиха народа и му вляха в сърцето желание за свобода и за правда. Но ще кажете: днес кой ни зачита? Кой ни признава? Мирувайте! Ние сме човеци, ние сме българи, ние изпълнихме нашата света длъжност към отечеството. Нищо повече. Какво ни трябва друго? Пари ли? Пари не щем, за пари не сме проливали кръвта си, защото е по-скъпа от всичките пари на влашките богаташи... Имот ли искаме, или къщи? Та ние зарязахме нашия имот и къщи доброволно. Ние нямаме нужда от имоти. Ние се жертвуваме за свободата на България и ако найдем отплата, то тя ще бъде: освобождението на България; ни повече, ни по-малко. Наистина, мъчно е за вас да гладувате и да се скитате неми-

ли-недраги по чуждите места, мъчно е и за мене със старите кокали и с болните гърди да шътам и да върша тия работи, аз, дете едно време носех левското знаме, ази, храбрият Странджа, тая ръка сега държи лъжицата! Станахме баби... Ах, братя мили!...

Всичките станаха прави и мълчаха.

Странджата пак вдигна чашата и продължи:

— Братя, няма защо да жалим. Ако ние тук сме скитници и голаци, в България нашите бедни братя са хилядо пъти по-зле. Там турците глобят, събличат, убиват, позорят и народът пици кански в робството и няма какво да стори. Ние сме поне свободни. А като имаме свободата, имаме всичко. Не трябва да се отчайваме. Додето имаме ръце и крака, и кръв в жилите си, и огън в сърцата си, нашето отечество все има нужда от нас. Ако не днес, то утре ще удари пак часът. Ние трябва пак да сме готови – аз със старите си кости пак ще взема байряка, барем още един път да го издигна в Балкана, па тогава да умра. Можем още дълго време да страдаме, може още много да чакаме, да гнием и да умираме по влашките полета, но няма нищо. Народ без жертви не е народ. България има цял народ от роби, нека има и няколко мъченици днес, а хъш значи да се мъчиш, да гладуваш, да се биеш, с една дума, да бъдеш мъченик. Ама ние сме били тия мъченици, нека! Колкото ги повече има, толкова по-добро за България. Но, да свърша. Мен все ми се чини, че работите ще се променят: скоро ще се размири политиката и нашите ръце не ще останат празни, и нашите сърца ще затуптят и ще викнем: смърт или свобода! И ще умрем със слава и в борба, и няма да издъхнем като кучета по тия улици. Ще се бием още, братя мили! Ще се бием за свободата на България! Да живеят България!...

Един страшен и възторжен вик повтори най-последните думи на Знаменосеца. Кръчмата екна от тоя вик. На всички очите бяха пламнали, светеха с пламъка на чистия патриотизъм, сиреч на самоотвержението. Чашите се изново наляха. Едно внезапно разбуждане на духовете и сърцата се забележи. Всичките тия лица, одеде груби и свирепи, изведнъж се обляха с някакво изражение на благородство и решителност. Минувачите, които чува тоя грамаден вик „Да живеят България“, се спряха и се натрупаха пред вратата и впираха любопитно погледите си в мрака на кръчмата. Бръчков цял трепереше от умиление и възторг. Нему се искаше да прегърне тия странни хора, които тъй страшно го привличаха със своята отвратителност и гордост. Той видя в тия хора въплъщение на една висока мисъл. Сториха му се, че това са висши същества, родени за страдания, за борба и за слава – не като другите смъртни. Даже Македонски, на когото му беше още криво от тая заран, му се стори сега човек благороден, човек голям. А думите на Странджата, силни и трогателни, още ехтяха на ушите му. Той взема чашата и сред минутната тишина, що се въздвори, извика със своя ясен и звънлив глас:

— Юнаци! Да живеят храбрият Странджа!

— Да живеят! – извикаха всички.

Да вдигнем Знаменосеца, да го вдигнем! – И няколко чифта жилести ръце повдигнаха нагоре развълнувания и трогнат стар знаменосец. Очите на

Бръчкова светеха, бузите пламтяха, цялото му тяло се тресеше от възторг. Наздравицата, що пи тъй ненадейно, направи да обърнат на него внимание. Всичките го изгледаха и му се учудиха. Той им стана симпатичен. Странджата му хвърли няколко погледа, пълни с чувство. Изведнъж Македонски издигна чашата и каза декламаторски: – Господа, Бръчков е пристигнал снощи от Турцията, защото неговото благородно сърце не може да търпи повече тиранията на нашите петвековни неприятели. Той дойде при нас, та с нас заедно да дели залъкът, гладът и страданията. Той направи като нас. Той е наш брат и достоен син на майка България. И тъй, аз пия за най-младия ни другар Бръчкова: да живеят Бръчкови!

— Да живеят! – отзоваха се всичките гръмогласно.

— Да живеят българската младеж! Да го вдигнем! Да го вдигнем! – И десетина ръце издигнаха смутения и разтревожен Бръчков до потона.

Това обстоятелство беше, тъй да се каже, кръщението на Бръчкова в хъшовството.

Велики чувства на възпоминания се разбудиха сега в душите на сподвижниците Хаджи Димитрови, Тотюви, Панайотови. Трябваше тия силни възмущения да намерят един изход, за да се излеят из стеснените и разтупани гърди на юнаците.

И гръмна песента: „Тръба звучи, Балкан стене...”

Мъжките звукове на тая народна песен (както се наричаха тогава всичките патриотически песни, що тайнствено и с ръкопис се разнасяха и пееха из цяла България), изпълниха кръчмата, излязоха на улицата, прескочиха по-нататък. Гаче тесния изход на тая подземна изба беше душник на някоя тайна пещера, из която излизаха демоническите гласове на някои стентори. Стана една голяма навалица пред входа на кръчмата, която се увеличаваше на всяка минута. А дружината продължаваше да пее с въодушевление. Сам Странджата пригласяше прав на песента и когато се запях стихът „ах, любезно отечество, за теб ще се бия!” – той дойде в извънредно възмущение, очите му се наляха с кръв и той побара револвера, който беше на гърба му. Когато песента се изкара до последния се куплет, дружината пак насяда на столовете си. Лицата станаха по-спокойни. Едно отраднo и утешително чувство подеждаше като сладък балсам въз душевните рани на скитниците.

Из V глава

Две недели се минаха. Македонски изчезна нанякъде, без да се обади. Бръчков, който съществуваше чрез странното милосърдие на Македонски, остана из един път без средства и изложен на тая най-първа и най-жестока нужда – гладът. Пръв път, откак тъй леко беше оставил бащиния си дом, той почувствува всичката неприятност на новата си кариера, която отдалече се представяше тъй любопитна и пленителна за една млада луда глава. Два-три дена той яде на вяра у Странджата, както и Хаджият, както и Попчето, но Странджата изведнъж го свали болестта на легло и Бръчков, и Хаджият, и Попчето останаха гладни. Огнището загасна, дето весело къркаше бобът;

съдовете, шулците, чашите, немити и без ред, лежаха повалени по лавицата и дебел пласт прах ги покриваше вече. Разстройството и запустението царуваха вече в кръчмата, тъй шумна и многолюдна преди няколко време. Хаджият отиде да иска пари от някой си богаташ, както той казваше, и вече се невърна. Види се, че не беше успял нищо. Попчето го чака, сиреч гладува два дена в кръчмата, и се изгуби, за да търси щастие. Остана само Бръчков. Той се реши да гледа Странджата. Не можеше да остави таз юнашка душа – не без средства – той нямаше средства, – а без нравствено подкрепление. Странджата, който само кашляше упорито и пъшкаше, не искаше, нито можеше да кусне нещо. Това отсъствие на охота у болния беше почти една радост за Бръчков, който, като пренасяше стоически гладът, не би могъл да гледа без мъка гладуването на умирация. И действително, лицето на Странджата от ден на ден се измахваше и добиваше смъртна бледност; очите му, избистрени и необикновено лъскави, хлътнаха ужасно, а вехтите рани по бузата му посиняха, а после потъмняха. Странджата, който беше във всичкото си съзнание, виждаше тая преданост на Бръчкова и няколко скудни сълзи течаха из очите му. Той често приказваше на Бръчкова. А приказваше само за битките в Стара планина. Спомените за тия юнашки дни правеха го да му поолекне. Той познаваше, че няма да го бъде, но търпеше гордо и чакаше смъртта като своя гостенка. Беше неутешен само, че я чака тука, а не в борбата. Понякога му минуваше през ума за роднините. Той споменуваше нещо за тях и пак подкачаше за хъшуванията си. Бръчков го слушаше с благоговение. Той при имаше като свят завет всяка дума, изскокна-ла из бледните уста на стария герой, който захвана вече по рядко да хорати, а повече да страда, защото болестта му напредваше безжалостно. Бръчков висеше над главата му.

— Юначе – каза му еднаж Странджата, – благодаря ти... благодаря... че не ме остави. Ще умра при българин и ще има кой да ми затвори очите... А това е добро на чужда земя. О, отечество!...

— Не се вълнувай! – прошепнахтих Бръчков. – Бъди спокоен, моля те!

— Благодаря ти, благодаря ти, братко мой! Ази скоро ще си ида: няма да ме има вече.

— Не, твоето име ще остане славно. Ти си един герой.

— Ах, Бръчков!

— Ти си честит поне, че ако умреш, умираш с тия славни резки по челото и с тия хубави възпоминания в сърцето... България няма да забрави своите храбри синове.

Странджата се просълзи. Простря костеливите си ръце и стисна силно Бръчковата ръка. Сладко му беше да чува тия утешителни думи, когато надеждата го оставяше.

— Виж, Бръчков! – поде той пак, като хвърли разсеян поглед. – Как да ти се отплатя? Аз нямам нищо. Нищо, нищо нямам... освен едни паници – те не струват нищо. Нямам нищо какво да ти оставя за спомен.

— Твоя пример.

Да, имам една връзка там, в дъното на ковчега. Една връзка от дълго време турена. Там съм скрил две много скъпи неща. Нека бъдат и за тебе

скъпи, Бръчков! А де са моите другари? Де Македонски? Де Хаджият?... Юначе, иди извади ги, да ги видя пак, преди да умра... Ах, сладка е смъртта за отечеството!... Бръчков стана полека; отвори ковчега и взе да вади едно по едно нещата, които съдържаше. Най-после извади из дъното една връзка, в която бяха увити някои меки неща. Той предпазливо развърза кърпата и измъкна една хартия и една дрипа. Хартията беше мемоарът, издаден на 1867 година от Революционния комитет. Дрипата беше къс от вето знаме; на него бяха останали само думите „...или смърт!“.

Величествени документи!

Бръчков цял потрепера.

Странджата се повдигна, посегна и каза:

— Дай, Бръчков!

И като ги пое, той ги целуна. После каза със слаб и пресекнат глас: – Вземи това от мене! Помни Странджата! Умри за България!...

След два дена умря.

Бръчков му затвори очите. Продаде му съдовете и стъклата, та плати за погребението му. Само един Бръчков го изпроводи до гроба.

Тъй свършваха тогава предтечите на зорницата на българското освобождение.

Из IX глава

— Братя, работите са важни. Стига сме се скитали и гладували по тия разни краища. Както се види, приближава часът да бъдем полезни на драгото си отечество. България пак ще има нужда от нас. Трябва да се изпитате пак. Левски сега е в Русчук у баба Тонка. Но той не може да мине отсам. Има много твърде важни работи да ни съобщи, но няма как.

С писмо невъзможно; без друго е нужно нарочно човек да пратим, безстрашлив и паметлив, за да приеме от него всичките нужни сведения за плана и времето на избухването, за точките, които са най-важни, и за хилядо други работи. Но за такова важно послание трябва човек дързостен и изкусен, който да може се срещна с него в Русчук и да се върне, без да го узнаят турците.

— Не! Аз ще да ида! – из един път извика Маке-

донски и стана прав... Македонски е живял шест месеца в Русчук; Македонски познава и кучета та в Русчук, ял е и пил е сто пъти със синовете на баба Тонка; ношувал е шест пъти в къщата на баба Тонка, знай откъде се влазя у баба Тонка, и от уличката, и от пътя, и откъде брега; и е по-стар дванайсет години, и няма да се вдаде да го обесят; дето ще се рече, той има право да иде, а не Бръчков!... Македонски се запря. Лицето му се беше цяло зачервило. Малките му сини очи играеха неспокойно и гледаха остро, почти злобно на Бръчков, който му се стори сега като един неприятел...

Интересно е да знаеш...

Баба Тонка Обретенова е от Русе. Рано остава вдовица със седем деца – пет сина и две дъщери. Тя се включва в националноосвободителното движение с пренасяне на комитетската поща от Влашко за български земи и обратно. Прави и скривалище в къщата си на брега на Дунава. Легендарни истории разказват за нейната смелост и съобразителност при трудни ситуации. Например, тя се погрижва за погребението на обесения от турците Стефан Караджа, организира пренасянето на вещите на Васил Левски от Гюргево до Русе, сред които са сабията, пушката, униформата му и тайният устав на БЦРК и др... Тя е не само революционерка, но и майка, която отглежда и възпитава революционери.

Из X глава

20 февруари. Късните студове на тая зима се усилваха повече и повече от северните ветрове, които духаха непрестанно от две недели насам. Дунавът беше замръзнал; един дебел пласт лед беше облякъл като в медна броня величествената река. Мястото, дето друг път се синееха гордите вълни на Дунава, сега беше една бяла поляна, която на юг се свършваше с висок бряг, дето грачеха чавките, а на север се сливаше с безбройната влашка равнина. Вместо параходите и лодките, които друг път кръстосваха и бърчеха безшумните струи на Дунава, сега като по един естествен, създаден от памтивека мост, скърцаха кола, чернееха се пътници, които безстрашливо през вкаменените и безчувствени гърди на реката минуваха и заминаваха от единия бряг на другия. Но отдолу, един метър под тях, се стремяха черни, шумящи сърдити талази, като буйните вълни на една душа, която забуля едно хладнокръвно лице. По турския бряг на близко разстояние се мерзелееха малки дървени колиби, прилични отдалеч на гробове сред пустите и голи пространства, покрити сега със снежна пелена. Но нощем малки огънчета весело блещукаха в тях и неодолимо влачеха погледа на пътника, който сега се скиташе из тъмнината по влашкия бряг.

Тоя нощен скитник беше Македонски.

Той сега се беше предрешил на същ селянин, с гугла и влашки кожух. Едничкото нещо, що го отличаваше от истинските селяни, беше револверът, който една опитна ръка можеше лесно да напипа отзад под кожата му.

Часът беше девет или десет. Ледовитият духаше в пустинята.

Македонски стоеше неподвижен на брега, с очи, впити в червеникавите огньове на караулите. Би казал човек, че това е някой замръзнал на поста си солдатин.

Из един път тая неподвижна фигура се помръдна в дрезгавия мрак и закрачи към Дунава.

Слезе по слабата наклонност на брега и опипом взе да стъпва по щърбавия лед, като се опираше на тояга, въоръжена с остър бод на долния край. Нямаше нищо по-страшно, по-тайнствено и по-зловещо от тая черна сянка,

която сред нощта като привидение се мърдаше над задрямалата бездна. Македонски вървеше направо, без път.

Безшумно умираха стъпките му по дебелия ледена кора. Само тоягата издаваше равномерно глух, остър звук при всяко забиване в леда. Когато Македонски дойде до средата, той си обърна гърба на североизточния студен вятър и застана неподвижен там, за да си почине малко, защото пътят, що беше изминал, ако и къс, поради неравната си грапава повърхност го умори ужасно. Вратът и гърдите му бяха облени с пот.

Вятърът все духаше и пълнеше нощната самотия с гробовен шум. Това беше погребално пение над един мъртвец, покрит с бяла плащаница.

Македонски отдъхна и пак завървя тихо, равномерно, бодро.

Тутакси на пътя му се изпречи една черна ивица. Тая ивица се протакаше надлъж по течението на Дунава и краят ѝ се не виждаше. Това беше един вид тясна река, широка около три разкрача. Вероятно едно течение, което зимният студ не беше успял още да покрие с кора. Македонски се спря, слисан пред това неочаквано препятствие. Водата, черна, страшна, шумеше глухо пред него и отваряше една грозна пропаст за стъпките му. Той хвърли пронизателен поглед наляво, после надясно: но сред белината на снега, който тънко покриваше кората на Дунава, черната ивица се простираше и тъмнееше нескончаема. Немислимо беше да се заобиколи. Македонски стоя няколко минути в нерешителност. Нощният вятър брулеше лицето му, но той не чувствуваше. Най-после тръгна назад бързо, решително. Някакво вдъхновение, види се, му дойде. Той се упъти право към влашкия бряг, дето се мяркаше една пуста дъсчена колиба. Скоро се изкачи на брега и приближи към дъсчената сграда; пусна тоягата си и захвана силно да си търка ръцете, за да ги стопли; после посегна към стряхата, хвана една дъска, що стърчеше, дръпна я, разклати я, дигна я нагоре. Дъската изпраця остро и пронизително, а в същия миг вратата на колибата се отвори.

Излезе човек рунтав, гологлав и с дебел влашки кожух. Той хвана грубо ръката на Македонски и извика:

— Хей, харсъз, защо отпаряш дъската?

Но Македонски, без да го слуша, продължаваше да мъкне дъската, която се беше вече отпала при първото дърпане. Непознатият тласна силно Македонски:

— Разбойнико!

Македонски, без да пусне дъската, изглежда застрашително влаха и му проговори ниско:

— Махай се!

— Остави я! Кой си ти?

— Махай се! – повтори Македонски ниско, като я сваляше вече от покрива. Непознатият сграбчи дъската и изкряска яростно:

— Няма да я оставя, разбойнико!

— Влез си в колибата – каза му Македонски запъхтян, като го блъсна в гърдите с ръка.

Караул! Караул! – развика се влахът, като стискаше дъската. Тоя вик се разнесе надалеко из нощта. Македонски се огледа смаян.

— Да ти я платя, побратиме, вземи два франка – каза той, като му подаде парите.

— Караул! Разбойници! – викаше с всичкия си глас упоритият влах, като изтегляше с железните си ръце спасителната дъска. Македонски почувствува, че има работа със силен противник и че положението можеше да стане критическо. Без дъската нямаше възможност да премине бездната и оставаше на влашкия бряг, може би в ръцете на властта. И тъй една дъска можеше да осуети цяло едно предприятие. Беше време да се действа решително. Той сграбчи с голяма сила дъската, както беше я сграбчил и влахът, напъна се, изпъхтя, бутна противника си и падна въз него. Влахът, разтреперан, упорит, лежешком, силно притискаше дъската на гърдите си и изпущаше пресекнати гласове. Тогава Македонски, когото това безумно съпротивление докара до беснотия, стана прав, хвана дъската за единия край, опря си крака о корема на влаха и с едно бързо извиване измъкна я от ръцете му, издигна я възло и я стовари по главата му с една страшна сила.

Влахът не мръдна вече.

Бързо взе тоягата си и с дъската под мишница той се завърна към незамръзналата река на Дунав; спря се до нея, измери я с поглед, опита с тоягата твърдостта на леда и внимателно хвърли дъската на двата бряга на бездната.

Тоя импровизиран мост, широк нещо педя и половина, едвам се опираше на краищата на леда. Една никаква случайност, едно малко кривнуване можеше да го превали.

Македонски, който от години не беше се кръстил, сега пред тая зеюща яма неволно вдигна ръката си и се прекръсти: стъпи на страшния мост и премина благополучно на другата страна.

Така по-после на 1876 г. сториха и Бенковски, и Волов, когато насред замръзалия Дунав им се беше изпречила една река срещу Бекет.

Македонски се приближаваше към турския бряг и ясно вече виждаше светлините, що излизаха из малките прозорчета на караулниците. Той вървеше право, тъкмо към точката, която пресичаше на две равни половини разстоянието между две стражи. Знаеше, че там пороите са изрили едно долче, и в това долче мислеше да влезе.

Необясними чувства вълнуваха сега гърдите на Македонски. Той угаждаше, че колкото по-скоро доближи до желанния бряг, толкоз по-много влазеше в областта на премеждията, опасностите и ненадейностите.

Чувствуваше това и бързаше.

По благополучие, заедно с напредването на нощта, мракът се сгъстяваше. Но окото му, фамилиаризирано вече с нощта, продължаваше ясно да отличава всичките особености там: караулниците, неравните очертания на бреговете, чернеющото се долче и назад в далечината – Гюргево, мътно осветлено, заприличало на един вълшебен град.

Най-после той доближи брега, вмъкна се в долчето и там се спря и се ослуша. Всичко спеше. Караулниците вече се не видеха. Два невисоки, изронени бряга стърчаха от двете му страни. На юг беше тъмнината на долчето, на север се разстиляше един неясен хаос, пепеляв, неопределен, далечен като сън.

Бръкна отзади под кожата и извади револвера си, който остана в дясната му ръка, тогата мина в лявата.

Завървя пак тихо, предпазливо из долчето, което стана плитко, и главата му се показа над брега.

Веднага той съгледа, че не надалеко, на петдесет крачки разстояние, нещо като човек, увито в черно, се мърдаше. Той погледна харно: тоя човек се мърдаше и идеше насам. Стори му се даже, че под мишницата на непознатия стърчеше нещо, навярно пушка.

Позна, че той беше солдатин от караула, на пост...

Македонски не дъхаше. Той легна цял на гърба си в тъмното дъно на долчето, опря си очите в края на брега и посочи револвера към същото място.

Стъпките приближаваха. Мястото, дето Македонски дебнеше сега, беше един ров сред дола, изрит от дъжда и обрасъл с пустали храсти; тъй щото в мърчината на нощта той се сливаше с тъмния им шар и правеше една обща сянка с тях, в която нищо ясно не се разпознаваше. Над него висеше пепеляво намръщеното небе на зимата, грозно, мълчаливо, застрашително.

Той се заслушваше неподвижен, с револвер, насочен нагоре.

Стъпките отслабнаха. Вероятно, солдатинът се завръщаше нататък, уверен, че шумът, който зачу, беше случайност някаква или измама на слуха.

А може би и внезапен страх го обзе – нещо, което е възможно.

Но Македонски още дълго стоя в това положение, с напънат слух, с опулен взор и без дихание. Най-после никакъв шум не се повтори. Той се помъчи тихо да помръдне своите премръзнали членове. Усети, че гърбът му е като лед и краката като камък.

— Ах, уредихме я... замръзнах! – пришушна си той и полека се опря на двете ръце, седна, повдигна се предпазливо, проточи си врата и подаде си главата над ронливия бряг.

Наоколо беше пак пусто и мъртво.

Лазешком излезе на другия край на долчето, стъпи на поляната и фукна през рътлината.

Подир няколко минути бяг той се намери в една долина, каквито обикновено правят неравностите на крайдунавските брегове. Поспря се там, за да си отдъхне, усети, че краката му се постоплиха, и се озърна изпитателно, за да узнае посоката си. Подир това пак тръгна. Когато възлезе на един връх, далеко на запад му се мярнаха неясни светлини, които означаваха, че там спи Русчук.

Той удари към югозапад, та чрез едно полукръгло движение да приближи града, като избягва близостта на караулите.

Последните светлини мъждееха и умираха в Русчук, когато Македонски доближи до града, успоредно със станцията. Пред него се протакеше белезнявата черта на шосето, що водеше в града.

Опасността беше сега най-голяма. От три вратни се влизаше в бабината Тонкина къща; навярно нощната стража още обикаляше и можеше да се срещне с нея. Той помисли малко и тозчас взема посока към Дунава, наведе се, прегъна се и хвана да подприпква бързо и безшумно нататък. Приличаше

на един вълк, който обикаля нощем краищата на градовете. Изведнаж пред него се бялна Дунавът, покрит с тънко було от сняг. Той слезе из урвичката и хвана да се ниши покрай брега.

След малко време той хвана една стръмна пътека, която едвам личеше по урвата на високия бряг, въз който стърчаха сиромашките къщя на Гердапа. Едно куче го съзря отгоре и залая, на което му отговориха всичките псета на околните къщя. Стигна на върха на брега и влезе в един двор, който немаше зид към Дунава освен едно дъсчено одърче, стърчащо там. За един миг Македонски мина през двора и предпазливо почука на вратичката.

Чуха се стъпки извътре.

— Кой си? – попита един женски глас.

— Твой син! – отговори Македонски и като си тури устата в дупката, прибави: – Македонски.

Вратата скръцна и баба Тонка се показва.

— Тука ли е Дяконът? – попита той. Вместо отговор баба Тонка попита:

— Отдека идеш?

— От Браила.

— Чака те – каза тя и тръгна пред него.

Запалката драсна и свещта освети една стая, в която Македонски почувствува приятността на един топъл въздух. Немаше никой там. Бабата се изгуби и след една минута се завърна.

— Синко, ела по мене: долу е – рече тя и пак излезе, последвана от Македонски, с лампата в ръка.

В пруста дойдоха пред една четвъртита дупка, отворена в пода; когато се затваряше, не се познаваше, че има там дупка, защото дъската, която ѝ служеше за захлупак, имаше вид, като да е закована (но само с главичките на прекъснати гвоздеи); а за да не се мърда, когато стъпаха отгоре ѝ, беше закрепена с железни витла, изкусно прикрити.

Македонски последва бабата и в тясната подземна стълбичка. Отвори се отдолу една врата и те влязоха в стая, доста широка, добре постлана с черги и осветена.

Пред един стол, претрупан с книги, хартии, вестници, с червени въсьци и други писалищни потребности, седеше Левски, наметнат с кожух, и пишеше.

Тая подземна стая служеше за писалище и работен кабинет на всички апостоли и агенти, които нощуваха тайно в дома на баба Тонка.

Македонски седна на постланото с червен килим одърче.

— Усети ли те някой? – беше първата дума на Левски.

— Никой.

— Е?

Македонски бръкна в пазвата и му връчи едно писмо.

Апостолът притегли свещта до себе си и хвана внимателно да прочита. В това време горе гостолюбивата баба Тонка свали от полицата едно похлюпено блюдо, поразрови огъня и тури да се сгрее гозбата, назначена за пратеника на браилските хъшове.

Из XI глава

Едничкият фотографически портрет, който имаше от Васил Левски, по злочестие, не дава ни най-малка идея за един човек, надарен с такава силна воля и характер. Изкуството не е могло да представи изразителното му лице, осветлено от величието на една идея, която го вдъхновяваше и гореше. Левски имаше ръст среден, тънък и строен; очи сиви, почти сини; мустаци червеникави, коса руса, лице бяло, околчесто и изпито от непрестанната мисъл и бдение, но което се оживяваше от една постоянна и естествена веселост! Странно! Тоя момък, който проповядваше опасната мисъл за свобода, за борба, за смърт; който се излагаше всеки ден на опасности; тоя син на нощта, на пустинята, на премеждията имаше весел нрав! Той беше като Тотя войвода голям песнопоец; и не един път букаците на Стара планина са еквили от гласа му...

Но когато беше potrebno, ставаше друг. Ясноста му изчезваше от лицето, погледът му добиваше сериозно изражение, гласът му беше глас, който налага, който заповядва; словото му, просто и безизкуствено, вълнуваше, смущаваше, убеждаваше. Отдето помина (а той мина навсякъде), по дирята си остави нови ламтения, повдигнати въпроси, разбудени жажди. Известността му бързо порасна, влезе в хижата, развълнува градовете, изпълни планините. Словото му будеше човеците, името му будеше населенията. Своеволието на съдбата иска, щото... еднололуграмотно дяконче да покаже на света какво може да извърши ентусиазмът на една велика идея, каквато беше идеята, що създаде тоя грамаден лик пред нас. Защото, каквото и да казват някои скептици, Левски е изражение на една сила, излязла от цели векове страдания, из цял океан унижения...

Такъв беше човекът, познат под имената Дяконът, Васил Левски, Апостолът, който беше пратен от съдбата начело на цял рой проповедници и мъченици на свободата да разклати масите, да предизвика събитията, да създаде бъдещото!...

Из XVI глава

Гредетинската планина не беше друго нещо освен куп кръстосани по всяка по сока невисоки бърда, които се протакаха надлъж по възточната сръбска граница. Повечето от тях бяха покрити с ниски гори и храсталаци. На един по-височък връх турската войска имаше укрепена позиция с четири големи топове. По западната полегата наклонност на бърдото три реда шанцове (окопи), напреки прострени, пресичаха достъпа към батареята. Надлъж по шанцовете стърчаха колибки от върхари и шума, построени за нуждите на защитниците на шанцовете.

Нов напор от страна на черногорци и българи: нападнаха на третия шанц. Нищо ги не спираше. Тогава турците се възвиха, за да нападнат дясното крило на батальона. Но подадената команда доброволците се извърнаха с лице към неприятеля и осуетиха маневрата му. Отговориха му внезапно със страшен огън и той се оттегли бързо на една могила. Храбростта и не-

устрашимостта на славяните бяха неописуеми. Голям брой от тях се бяха вече повалили, но живите вървяха напред с викове: „Урра, урра! Победа!“ Стъпиха и в третия шанц под ужасния огън на неприятеля. Из един път Бръчков, който се качу-ваше по насипа само с един голям нож в ръцете, с лице, почерняло от лупала и опръскано от дясно с кръв, зачу наблизко познат глас:

— Брате Бръчков, умрях!

Той погледна. Владиков, ударен с куршум в гърдите, падаше в окопа.

Изведнаж Хаджият, гологлав, окървавен, спусна се в рова, като стискаше ножа си, и с помощта на друг ратник изнесе навън Владикова, който беше облян с гореща кръв. Понесоха го назад. Една граната изсвири край ухото на Бръчков и пукна на отсрещния бряг на шанца, тъкмо дето влачеха Владикова; гъст облак от дим и прах забули другарите му. Той се залюля от потресението и полетя да падне. Но една здрава ръка го улови под мишницата и някой му извика: „Дръж се, брате, напред!“ Бръчков видя при себе си Македонски, който сам беше ранен на няколко места, и увлечен от общия напор и крясък, той се затече нагоре. Куршумите пицяха и фучаха край ушите им. Борците доближиха до засеката, която затрудни вървежа им. Бръчков беше изнемощял и премалял; люта жажда го гореше. Той чувствуваше, че ще умре. Неугасим огън палеше изсърхналото му гърло и език. Ранен беше, но не знаеше къде; усещаше само мъката на жаждата. Македонски съзря едно долче, изрито в планината, на дъното на което се жълтееше мътна и разбъркана водица, станала почти на тиня под стъпките на наваляка. Наведоха се и пиха. Това благодатно сега питие възвърна гаснеющата сила на Бръčkова. Изново се спуснаха и взеха да се провират между наповалените дървета и запречкани клоне. Сред гърмежа на боя чуваха се на окъсящи викове на капитан Райча: „Братя! Напред!“... Пряпорецът се мяркаше и губеше пред погледа на Бръčkова и Македонски. Доброволците победиха и тая преграда, изпъкнаха запъхтени под насипа, на който стърчаха четирите топа на батареята и устата на хиляди пушки с дългите байонети. Сега всичките турски сили се съсредоточиха около батареята. Почна се нов бой, убийствен и безпощаден. Но нищо не спираше отчаяната храброст на славяните. Те налитаха като левове; едно чувство от страшна омраза, от досада, от безумно ожесточение беше ги упоило... Смъртта и ужасът им предаваха нечовешка сила; а умората и тричасовото лазене по тая урва и гладът, жаждата намериха мишците им безчувствени, от желязо... Пред тоя страховит напън на редове от юнаци ненараними, неумирающи, турците се оттеглиха. Българи и черногорци се нахвърляха в редута с бесни викове: „Ура!“... Там ново клане. Неприятелят удари на бяг. Но командантинът арапин даде нов знак за нападение и турците, ободрени, се повърнаха и сблъскаха с навлезлите вече в редута доброволци. Гърмежите цепеха въздуха и раздираха ушите. Четирите топа престанали бяха да гърмят и като че стояха неми свидетели на битката. Мястото беше натрупано с мъртви и ранени. Турците не устояха на натиска и пак се люшнаха да бягат. Доброволците наближиха топовете и един от тях бързо се качи на един топ и го възседна като кон.

— Победа! – извика. Той беше Бръчков.

Един чернокож азиатец се устреми към него с байонет и му изрева зверски:
— Назад бре, куче!

Но Бръчков с бързината на мълнията вдигна пушката, що беше взел отнейде и я свали със страшна сила връз главата на неприятеля с думите:
— На ти едно назад!

Байонетът се стрелна под мишницата му.

Чернокожият азиатец се строполи мъртъв на земята.

Между това зададоха се три колони ново подкрепление на турците. Те се спряха в отстъплението си и изново се спуснаха, да завоюват редута.

„Бялата батарея“ сипеше гранати и ужас.

Македонски се хвърли пръв връз приближащите неприятели с вдигнат нож, с кървави очи и цял обагрен в чужда и своя кръв, която капеше от него.

Една граната падна до него, пукна се на хиляди късове и Македонски се изгуби в облака...

— Македонски! – извика неволно Бръчков и се сгромоляса от топа. Един неприятелски куршум прониза главата му. Той беше труп.

Из XVII глава

В тоя злополучен и героически бой легнаха няколкостотин млади души българи и повечето черногорци, които, като видяха, че победата остана на числото, умряха спартански...

...А нашите приятели?... Почти всичките оставиха костите си на гредетинските негостоприемни височини. Владиков умря от един куршум и от една бомба, която порази и Хаджият, който го изнасяше от боя. Бебровски биде пронизан от два байонета на редута в същото време, когато сваляше с един мах на сабята си троица неприятели. И другите паднаха или издъхнаха в околните амбуланци.

Попчето и Мравката, като се завръщаха подир войната в Букурещ пеши и голи, замръзнаха от студ една нощ близо до Крайово.

Остана жив само Македонски, комуто единадесетте рани заздравяха и дясната ръка изсъхна.

Той сега е разсилен и мете с лявата ръка канцеларията... и тоя лев в Стара планина, и тоя герой на Гредетин, малодушно трепери сега пред гласа на грубия писар... Една дълга агония!...

Бедни, бедни Македонски! Защо не умря при Гредетин?...

Речник

чибу̀к – лула

шу̀ле, шулци – неголеми глинени съдове за вино или ракия

гъжва – чалма

буко̀лийчески – идиличен, спокоен

изма̀хнат – слаб

вагабо̀нтин – безделник, измамник, нечестен човек

хорàтя – говоря
сетрè – сако, късо мъжко палто
бàра – малка рекичка, поток, продълговата локва
харìзвам – подарявам
бàн – дребна румънска монета, една стотна отля
мъжделив – който не свети ясно, а мъждея
пиàца – площад или широка улица, където застават наемни работници, автомобили, каруци, и др., та чакат клиенти;
вàпсам – боядисан
ìзба – помещение в земята, под първия етаж на къща, което се използва за стопански нужди; зимник; бордей, голям склад за вино
потòн – таван
кадèж – дим, пушек, чад
òдърче (умалит. от одър) – голяма и широка лавица в къщи за спане и сядане
пùшек – дим
сегìз-тогìз – не винаги, понякога, от време на време
фес – вид червена шапка с форма на пресечен конус, която се носи от мясюлмани; по време на робството фесове са носили и българите
скамбìл – вид игра на карти
набòдка – вилица
зарязал – изоставил, напуснал
магазиня – търговски магазин или склад
òхтика – туберкулоза
мùся – въся, мръщя (се)
кадъна – туркиня, ханъма, була
закàнване (от закана) – заплаха, заплашване
шкембè – стомах, корем
куврìци – симид, кравай
опùшкам – застрелям с пушка или с друго нещо
опùшнат – застрелян
сетнинà – последица, последствие, резултат
имòт – 1. имущество; 2. земя, къща, стока, пари
зàлък – късче хляб, колкото човек взема в уста наведнъж; хапка, къшей
дùшник – малък отвор, дупка на затворен съд или помещение, откъдето минава въздух
хлътвам, хлътна – влизам навътре, пропадам дълбоко, вдълбавам се
ивица – дълга и тясна част от нещо
рùнтав – космат, рошав
ùрвичка (умалит. от урва) – проход с високи и стръмни страни
мекерè (прен.) – мазник, подлизурко, подлец
гùгла – островърх калпак
плащаница – бяло платно, с което увиват мъртвец за погребение
харсътз – разбойник, крадец
възло – много бързо, стремително

пру̀ст – коридор или широка междинна стая
ча̀вка – подобна на врана креслива птица
ша̀нец (нем.) – дълъг ров, окоп
реду̀т – малко укрепление на високо място, заградено с вал и ров
амбула̀нция – подвижна болница
авантю̀ризъм – склонност към рисковани приключения
аго̀ния – предсмъртни мъки
пу̀пал – барут

Провери разбра ли текста:

- Определи смисловото съдържание на епитета „буден“ в следния откъс от 1 глава на повестта: „Само едно малко прозорче (...) светеше още. Това прозорче беше (...) на една будна кръчма, с каквито бяха богати по онова време браилските пиаци.“

Справка от Тълковния речник

Буден (прил.) – 1. Който не спи; незаспал (Цяла нощ стои будна да го чака).
 2. Прекаран без сън; безсънен (Будни нощи). 3. Природно умен, схватлив, интелигентен (Буден човек. Будно дете)
Будя (гл.) – 1. Прекъсвам някому съня; (Петелът ме буди.). 2. Причинявам, предизвиквам (Постъпката му буди негодувание). 3. Просвещавам, свестявам (Левски будеше народа).

- За кои герои на повестта се говори във всяко едно от изреченията:

- ◆ „Никой не знаеше нищо от миналото му, преди да дойде във Влашко, освен това, че бил войвода на някаква хайдушка чета в Македония.“
- ◆ „Той беше поп и участвал в четата на Тотя.“
- ◆ „Мечтател, идеалист, ветреник – той искаше да вкуси от сладостта на неизвестното и новото.“

Открий в текста и прочети отново:

- Откъса с описание на Браила;
- Откъса с описание на кръчмата на Странджата;
- Обясненията на понятието „хъш“;
- Изреченията, в които се съдържат авторските размисли за положението на хъшовете и за тяхната перспектива;
- Фрагментите, които свидетелстват за отношението на хъшовете към България;
- Речта на Странджата;
- Откъсите с описания и характеристики на Бръчков;
- Откъса с описание на Странджата;
- Епизодите, разказващи за Македонски;
- Откъсите, посветени на Васил Левски;

- Откъсите, в които се разказва за баба Тонка;
- Откъса, в който се разказва за съдбата на хъшовете;

Интересно е да знаеш...

За реалноисторическата и автобиографичната основа на повестта

✓ Реалното историческо време на повествованието обхваща началото на 70-те години на 19 век (първите 13 глави) и втората половина на 1876 година (от 14 глава до края). Това време почти точно съвпада с пребиваването на Вазов в Браила (1870-1871) и Букурещ (лятото и есента на 1876 година).

✓ Вазов споделя пред проф. Иван Шишманов

„В Браила без средства, безпомощен, немил-недраг, слязох в един хотел, който се посещаваше от български хъшове. Тук, попаднал в тяхната среда, аз споделих братски техния живот, техните идеали и авантюри. Повечето пъти се хранех наедно с тях в подземната изба на Никола Странджата, знаменосеца. Тая епоха от живота си аз описах много подробно в романа си „Немили-недраги“ и в „Хъшове“, гдето сам съм се изобразил под името на младия поет Бръчков.

✓ За останалите герои Вазов посочва, че те „са също живи лица под измислени имена“.

✓ Макар и епизодично в повествованието са включени Левски, Баба Тонка, Ботев, капитан Райчо Николов, често се споменават имената на легендарните войводи Филип Тотю, Панайот Хитов, Хаджи Димитър, Бенковски, Волов.

Описанията на природните картини.

Да разсъждаваме заедно:

- Кой от епизодите на повестта те развълнува най много и с какво? Къде и кога се разкрива основното действие в повестта? Кои са героите на повестта?
- Как се отнася авторът към хъшовете? Как проявява той своето отношение? Аргументирай се.
- Как авторът постига внушението за мъченическия и героичен живот на хъшовете?
- Каква мисъл се съдържа в следните авторови характеристики: „Бяха сред обществото, но бяха в пустинята“; „Един нов и гладен пролетариат, съставен от подвизи, дрипи и слава.“; „Немили-недраги“?
- Какъв се разкрива Странджата в отношенията си с хъшовете?
- Какъв е прекият повод Странджата да произнесе своята реч?
- Как възприемат хъшовете речта на Странджата? На какво се дължи нейното въздействие?

- Образът на Васил Левски се представя в повестта като един от героите на повествованието, или като историческата личност? Аргументирай се.
- Защо можем да определим баба Тонка като истинска „майка юнашка“? Потвърди своето становище с доказателства от текста.
- Като какви се разкриват българските хъшове в боя при Гредетин?

Сравни и направи извод

- В какво откриваш контраста между Странджата и Македонски? А какво сродява тези двама герои от повестта на Иван Вазов? Кой от тях според тебе в по-голяма степен отговаря на Вазовия модел и идеал за героичното? Аргументирай се.

Творбата казва и още нещо:

- Наблюдавай и коментирай отношението на разказвача към Бръчков, като имаш предвид, че прототип на образа на младия поет Бръчков е самият Иван Вазов.
- Винаги ли съвпада отношението на разказвача и на Бръчков към героите и събитията на повестта. За какво свидетелствуват подобни несъвпадения?

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- Аргументирай писмено следващите мисли и наблюдения върху повестта „Немили-недраги“:
 - Вазов съумява да внуши историческия дух на епохата.
 - В повестта акцентът пада не върху историческите личности, а върху безименните герои на историята.
 - Повестта отдава предпочитание на нравствените проблеми пред събитийните.
 - Повествованието съчетава патриотичен патос, лиризъм и хумор.

За автора и за творбата

„Много горчиви истини каза на своето време писателят Иван Вазов, много пороци посочи на българското общество неговата неподкупна съвест на патриот. Но той умееше да различи временното от вечното, да разграничи възвишения образ на родината като вечна, непроходима ценност, от покварените черти на съвременната си действителност.“

Милена Цанева

Художествена истина и художествена измислица

Задача на художествената творба е не да възпроизвежда точно фактите, а да извлича техния смисъл и значение, да подчертава тяхната същност.

Персонажите и ситуациите в художественото произведение не са фотографски копия на действителността.

Художествената творба типизира реалните картини, тоест ги преработва така, че се създава една правдоподобна, но пречистена през въображението, **въобразена действителност**. Реалните хора, послужили като прототипове на писателя, са само повод за типизираното доизграждане на персонажа.

Без художествена измислица литературата не може да съществува. Но дори в най-фантастичните по сюжет творби винаги прозират обобщения, свързани с реалните човешки характери и ситуации.

Историческо и художествено в творчеството на Ив. Вазов

Иван Вазов справедливо наричат летописец на своята епоха, а творчеството му – художествен летопис на България. От бурната история на един почти 120-годишен период Вазов извлича най-ярките светлини, мигове, които концентрират енергията на вековете, пресъздава образите, които възплъщават смисъла на историческия момент. Левски, Раковски, Бенковски, Странджата... – цяла галерия внушително очертани образи на исторически личности. Вазов не се стреми да е абсолютно точен по отношение на историческите факти, понякога ги „поправя“, но винаги е верен на духа на историята. Вазов сякаш иконографисва българските герои, създава българските митове, като вражда героическите имена, дела и подвизи в народната памет.

- Припомнете си Базовите творби, които сте изучавали (повестта „Немили-недраги“, главите от романа „Под игото“: „Гост“, „Радини вълнения“; разказите „Апостолът в премеждие“, „Една българка“; одата „Опълченците на Шипка“ и др.). Разпределете се на групи, всяка група да анализира по една Вазова творба.
- ✓ Наблюдавайте и преценете кое е историческото в литературното произведение и кое ще определите като художествена измислица. Как се съотнасят те?
- ✓ Обобщете пред съучениците си какви художествени истини се постигат с помощта на художествената измислица в разгледаната от вас творба?

ИЗ РОМАНА „ПОД ИГОТО“

ЗЕЛЕНАТА КЕСИЯ

Величественият стан на стареца достигаше до потона. Дългата му бяла брада почетно падаше на гърдите му. Широкото му, сухо и благо лице, слабо осветлявано от вощеницата, се видеше спокойно, както и погледът му.

Той се приближи тихо. Викентий коленичи.

— Чадо, да вярвам ли очите си? – каза с болезнено разтреперан глас старецът.

— Простете ми! – И Викентий вдигна словените си ръце умолително. Отец Йеротей стоя една минута да го гледа така. Викентиевото лице от бледност беше неузнаваемо. Смущението беше вдървило всичките му членове. В такава неподвижна поза той приличаше на католишка статуя.

В килерчето царуваше гробна тишина, като че нямаше тук двама живи хора.

— Дяконе Викентие! Откога окаяният сатана е влязъл в душата ти? Откога тая алчност за злато и грабителство? Боже, свети Исусе Христе, прости мене грешнаго!

Старецът се прекръсти.

— Стани, дяконе Викентие! – извика той строго.

Викентий, като автомат на пружини, се изправи. Главата му висеше наведена, като пречупен клон.

— Каж ми, защо влезе тука, яко тат нощний?

— Простете, простете! Съгрших, отче Йеротее – проговори Викентий с пресекнат и глух глас, който приличаше на плач.

— Чадо, бог да прости... Ти си уловил нечестив път; чадо, ти отиваш в гибел вечная и в погубление телесно и душевно. Кой те научи на тоя смертний грях?

— Отче! Прости ме, аз не за мене си извадих тия пари – бъблеше смазан Викентий.

— За кого се помами на тая съблазън, Викентие?

За народното дело, отче. Старецът го погледна зачудено.

— Какво народно дело?

— Делото, което вършим сега, за българското въстание. Трябваха пари... и аз дръзнах да посегна на твоите пари.

Кроткото лице на стареца се изясни. Очите му, замъглени от възрастта, посветнаха и даже овлажняха от сълзи.

— Право ли казваш, дяконе?

— Самата истина, отче, заклевам се в светата кръв божия и в България... За обща потреба вземах тия пари.

Някакво ново чувство озари старческото лице.

— Та защо не ми поиска, чадо? Та дали аз не обичам България? Ето, днес-утре вишният може да ми прибере грешната душа... Кому ще оставя всичко, що имам? Мои наследници сте вие всички, младенците български... Ние, старците, не отбирахме и не можехме... Бог великий дано вам помогне да избавите християните от проклетия род агарянский... Що ме гледаш... не

вярваш ли? Ела, ела! И като хвана прехласнатия Викентия за ръката, поведе го към долапа, извади един голям зелен тефтер, разтвори го със старчески трепетни ръце и каза:

— Чети тука, чадо: сега няма да крия. Прости ме, боже!

Викентий прочете следующите забележки, написани с ръката на калугера: „1865. Фувруария 5. Пратихъ на негово благородие, господина, господина*** въ Адеса градъ, 200 отомански лири за петъ момчета българчета, да следуватъ учението си.

1867. Септемфрия 8. Пратихъ на негово благородие, господина, господина*** въ Габрово, 100 отомански лири за петъ момчета български, да следуватъ учението си.

1870. Августось 1. Пратихъ на негово благородие, господина, господина*** въ Плойдивъ 120 отомански лири за петъ момчета българчета, за да следуватъ учението си.”

Отец Йеротей си напљюнчи пръстите и обърна друго листо:

— Чети тука! Викентий прочете:

„Да се знае: Въ малката зелена кесия 600 лири отомански. Тия монети да бъдат за иеродиакона Викетта от градъ Клисуре, рукоположенъ във светая обитель Светии Спасъ – за да иде да следува богословското си учение във Киевъ за полза на България.”

Последната бележка имаше значение и на завещание, в случай на внезапна смърт на стареца.

Всичко това Викентий мислеше, че го сънува. Той не смееше да дигне очи и да срещне старческите, които сега го горяха като два живи въглена. Той само целуна с благоговейна признателност десницата му и благодарствени сълзи порониха очите му, които срамът навеждаше надолу.

Отец Йеротей разбра и съжали бедния Викентий. Той му рече ободрително:

— Чадо, утеша се, бог прощава кающаго ся. Желанието твое било добро и похвално... Всеведущий бог види. Ела, кажи сега, колко пари трябва за оружието?

— Двесте лири... Отче Йеротее, вие сте светец! Вашето име трябва да остане безсмъртно! – извика възторженият и разтрогнат Викентий.

— Не сквернословяй, сине мой! – отговори строго старецът. – Вземи колкото пари са нужни и потребисайте ги, както ви научил господ, за спасението на България... Аз ви благославям. Ако ви потрѣбват още, искайте. А колкото за твоите пари...

— Отче Йеротее! Аз ви благодаря горещо за великодушието и благоденствията. Но нямам вече право да се ползувам от тях; аз не искам да оставя България, а ще се боря и ще умра за свободата ѝ. Аз видях сега пример на родолюбие от вас.

Титулна страница на първото издание, 1894 година

— Дяконе Викентий! – продължи старецът. – Добре, синко, послугувай на България, като му е времето. А твоите уречени пари пак ще влезнат в зелената кесия, не се грижи. Само ще ги предам на по-здравомысто: всичките крадци не са ангели незлобиви като тебе. Па кога умра, помени ме...

Викентий излезе като пиян из килията на отца Йеротея, премина тичешком двора и се втурна в стаята си, омаломощен от сътресение. Огнянов го погледна поразен.

— Какво има? Много се забави... Що си пребледнял? – питаше той бързо. – Що мълчиш, Викентий? Извади ли парите?

Викентий изтърси джоба си и каза:

— Ето ги!

Жълтиците се разсипаха на пода.

— Колко взе?

— Всичките даде!

— Кой ги даде? Отец Йеротея ли? Значи, ти ги изпроси? Ти отиде да го намериш?

— Не, той ме свари, като ги крадах.

— Бре!

— Ах, Огнянов! Какво направихме, брате мой? Колко малко сме знаели отца Йеротея! Ти нищо... но аз, който живея три години тука, под благодаренията му. Аз не мога да си простя това. Тая нощ падна пред мене мълния, която откри очите ми и ме уби... Да, аз бих дал двайсет години от живота си, за да не бях имал такъв час в него. Аз, млад, патриот уж, българин разпален, бях смазан от тихото душевно величие и от скромния патриотизъм на тая сянка, която потъва в гроба, неизвестна никому. Представи си, брате мой, завари ме при ковчегата, с пълна пола жълтици.

И дяконът му разправи подробно случката.

— Как? Той е излязъл тоя път по-рано?

— Пак по същия час, но аз изгубих време с колебанията си на двора, без да забележа... Представи си моето положение!

Огнянов стоеше с кръстосани ръце, изумен...

— Та тоя човек бил светец! – каза той.

— Нали ти казах, брате мой, да искаме?

— Аз нямах добро мнение за калугерския патриотизъм.

— Та това пусто мнение няма ли да го оставиш! Тебе, като на Каравелова, се е втъпило в главата, че калугерът е едно предпотопно животно, което вечно се гои и спи, обвито в дебела пелена лой и маст, и прекарва живота си в разговор с манастирските котарацита!... Ти се усмихваш и забравяш цял ред народни деятели оттова звание: захвани от Паисия, който преди един век пръв написа история на България, та до дякона Левски, който умря за нея! Калугерите не са се чуждили от българското движение и един от тях завчера закле комитета ни тука. Ето и тоя пример, тая вечер, не убеждава ли те?...

— Навън пропяха първи петли.

Лека нощ – каза Огнянов, като легна на миндерчето, за да спи. – Лека нощ, ако може да бъде лека за хайдути... – отговори дяконът, като загаси свещта.

Но дълго време още пред очите им неотразимо се мержелееше величествената фигура на отца Йеротея.

...

Отец Йеротей беше от рода на ония високосимпатични личности, излезли из манастирската килия, на които България дължи толкова много за възраждането си. Той даже беше близък приятел на Неофита Бозвели. Ако обстоятелствата му не помогнаха да послужи с нравствени сили за умственото разбуждане на България, то му позволиха да го подтикне чрез изпращането десетина юноши да се образуват в разни училища. Макар и прост калугер, отдалечен от интересите на света, сърцето му тъжеше за България. А понеже нямаше ни домашни, ни роднини – тя му държеше място за всичко и сбираше в себе си всичките му привязаности и любов. Той се считаше благополучен, че може да принесе поне капка полза народу си; благодеянията, които пръскаше, бяха за него едно тайнство и само бог им беше свидетел. Тая дълбоко религиозна и проста душа се пазеше да се не възгорди от добрините, що правеше; тя се боеше от лъстивия шум на света, за който жадно ламти суетният фарисей; той правеше добро, по съвета на спасителя: каквото прави едната ръка, да го не знае другата. Той беше вложил у разни честни лица суми за поддържане учещи се юноши с условие, че по никой начин няма да разгласяват настоящия виновник на тия благодеяния. Той беше доволен от начина, по който довършваше дългия си живот, и чакаше да умре с миром.

Скоро подир тоя честен подвиг, който му беше и последният, отец Йеротей се помина тихо.

Когато отвориха ковчега му, наидоха само една торба с карбовни – за сиромасите и за погребението му.

Викентий не се намери на последното. Той на другия ден от сцената, която разказахме, беше оставил манастиря и отишъл в Клисуре, от срам.

Речник

вощенийца – восъчна свещ

килёр – малка стаичка за склад на всякакви домашни предмети

бъбля – говоря тихо и неясно

прехласнат – унесен

сварвам, ще сваря – успявам да намеря някого някъде; застигам, заварвам

лòй – сурова или претопена тлъстина от говедо, овца или коза

мàст – 1. химическо название на мазно вещество; 2. багрилка, боя, вапсилка

миндёр – издигнато от дъски или други материали място край стената, което се застила и служи за сядане

мержелёя се – неясно се очертавам, мяркам се в далечината или тъмнината

фарисей – лицемерен човек, лицемер

Открий в текста и прочети отново:

- Думите, с които авторът описва външността на игумен Йеротей; Думите и словосъчетанията, чрез които се изобразява душевното състояние на дякон Викентий;
- Думите, с които игуменът укорява дякона за постъпката му; Оправданията на дякон Викентий;
- Думите, с които Бойчо Огнянов оценява дейността на игумена;
- Отговора на въпроса: „Как се отнесе игумен Йеротей към патристичните побуждения на дякона Викентий?“
- Отговора на въпроса: „Защо дякон Викентий не е присъствувал на погребението на игумен Йеротей?“

Да разсъждаваме заедно:

- Определи темата и основната мисъл на разглежданата глава от романа „Под игото“?
- Какъв се разкрива характерът на игумена Йеротей в тази глава?
- „Отец Йеротей разбра и съжали бедния Викентий. Той му рече ободрително...“. Коментирай: означават ли подчертаните думи, че игуменът е одобрил постъпката на дякона. Аргументирай се.
- Как ще определиш душевното състояние на дякона, отразено в следните думи:
„Аз ви благодаря горещо за великодушието и благодеянията. Но нямам вече право да се ползвам от тях; аз не искам да оставя България, а ще се боря и ще умра за свободата ѝ. Аз видях сега пример на родолюбие от вас.“
- Коментирай „урока“, който е преподал игуменът на дякона Викентий и на Бойчо Огнянов.

Творбата казва и още нещо:

- Какво ново научаваме за българското възрожденско общество от тази глава?
- Каква информация за начина на живот и нравствените ценности на българските духовници от времето на Възраждането съобщава Иван Вазов в тази глава?
- По какъв въпрос разказвачът не се съгласява с мнението на Любен Каравелов? Разсъждавай върху аргументите на разказвача.
- Коментирай и аргументирай твърдението:
„И в „Немили-недраги“, и в „Зелената кесия“ Иван Вазов поставя на осмисляне един и същ проблем: „Оправдава ли високата цел недостойните средства?“

- Какво е отношението към този проблем у Иван Вазов? Аргументирай се с текста.
- Помисли, дали образът на игумена Йеротей от тази глава потвърждава следното твърдение на Милена Цанева: *„Още от времето на Паисий българската литература търси и утвърждава нравствените ценности не в религиозен, а в народностен план.“*

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- **Анализирай композицията на тази глава: Има ли експозиция? Кои епизоди представят завръзката, кулминацията, развързката?**
- **Определи всички художествени похвати, с които авторът рисува образите на игумена Йеротей и на дякона Викентий.**
- **Характеризирай писмено образа на игумена Йеротей.**

За автора и неговото творчество

„Неговият творчески гений беше универсален изразител на народната съдба. Базовото изкуство прилича на източник, който никога няма да пресъхне. Векове ще се отместят да му сторят път...“

Ангел Каралийчев

„Много малко са вече земите, в които един поет да въплъщава душата на един цял народ“.

Иван Шишманов,

„Вазов е на път да се превърне в легенда и да получи образа на родината. И който разбере Вазов и творчеството на писателя, той е разбрал целия народ и истински е обикнал българина и България.“

Константин Петканов

Вазов за себе си

„Аз получих награда от народа си. Тя се състоеше в ония хубави мигове, когато чувах старци да ми казват: *„Синко, това, което ти писа, сякаш че го изтръгна из нашата душа“*; когато срещях на улицата войници – герои на 20 сражения – и те идеха да ми целуват ръката; аз чувах привет от пламенни младежи: *„Учителю, ако обичаме България, ако вярваме в доброто, на тебе най-много дължим това“*; когато виждах от прозореца си, че ученици, дошли от далечни краища на България, се трупаха пред дома ми и си казваха: *„Тука живее той!“*...“

Нашият народ пази в гърдите си непресушим извор от енергия, както пази и неизчерпаема физическа мощ... Да, аз вярвам в бъдещето на нашия хубав народ.“

Иван Вазов

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

(1863–1897)

Още в началото на творческия му път и през целия му живот неразделно се преплитат интересът към българската действителност и любопитството към света. Страстен любител на красотата на родната природа, Алеко Константинов заедно с това е и неуморим откривател на нови светове под нови небосклони. През целия си живот Щастливецът мечтае за околосоветско пътешествие. Тая любов към далечното и непознатото синът на свищовския тежък търговец Иваница Константинов може би е усвоил още като малък, когато е виждал как по Дунава слизат в родния му град шлепове, натоварени с тежки стоки, носещи атмосферата на други светове. По това време Свищов е богат търговски център и бъдещият автор на „Бай Ганьо“ и „До Чикаго и назад“ е имало какво да научи там за света извън тесните граници на родината. А може би тоя интерес към странствувания и пътешествия е наследил от баща си, който много е пътувал и разказвал за своите впечатления. Може би.

Сигурно е едно – че в тая страст има нещо много характерно за умонастроенията и духовния облик на българската прогресивна и демократична интелигенция от края на миналия век, един от най-добрите представители на която е Алеко. Зад нея се крие нестихващото любопитство на един народ, току-що започнал да изгражда своите форми на социален и културен живот и пожелал да види как живеят хората „по широкия свят“. Бързият темп на развитието на България след Освобождението поставя все нови и нови социално-психологически въпроси – за човека, за неговата лична свобода, за отношението на обществото към него, за общественния прогрес и личността. И Алеко е жаден със собствените си очи да се увери как другите общества и цивилизации, как други народи са решили тия проблеми, до които неговият народ току-що се докосва. Може би най-добре един народ се самопознава в съприкосновенията и контактите си с други народи. Всяка среща с другите е преди всичко откриването на самите нас.

По Боян Ничев

От „Моята изповед“.

Кой е според вас идеалът на земното щастие?

— Свобода от всякакви условности и задължения. Кой е най-хубавият момент от живота ви?

— Пътуването ми в Америка и когато ми хрумна идеята за бай Ганя.

Някои от най-важните дати от живота на Алеко Константинов

- 1863** – роден в Свищов. 1873-1885 – ученически и студентски години.
1886-1891 – големи семейни нещастия, умират родителите и сестрите му.
след 1891 – Алеко лекува душата си в пътувания и туризъм.
1889 – заминава на всемирното изложение в Париж. 1891 – посещава всемирното изложение в Прага.
1899 – предприема дълго пътуване, за да посети най-голямото световно изложение в Чикаго.
1900 – излиза пътеписът му „До Чикаго и назад“.
1895 – излиза безсмъртната му книга „Бай Ганьо“.
1897 – убит по погрешка от партизанстващи политикани край село Радилово, Пазарджишко.

За историята на творбата

Първоначално пътеписът е носел заглавието „От София до Чикаго и обратно“.

На своя приятел Найчо Цанов Алеко пише: „По настояване на приятелите аз почнах да пиша пътни бележки „До Чикаго и обратно“. Сума хора очакват с нетърпение тези записки. Искат ми ги вече няколко журнала. Към края на октомврий ще бъдат готови.“

ДО ЧИКАГО И НАЗАД

В Париж... Ама, ще речете, защо почвам от Париж. Защо ли? – Да ви кажа: ако бях почнал пътните си бележки от София, трябваше преди всичко да кажа какво значи да се снабдиш в България със задграничен паспорт, а пък това е толкова невесела история, щото би рискувал да се отклони от спокойния тон, с който искам да прозвучат моите леки, хвъркати бележки.

Но за изпровождаването ни на софийската гара все трябва да се кажат две думи: как да се случи този ден (помня го – 20 юний) да се венчава Кольо, че и той да тръгва на път с младата булка (бог да я прости) – та като се набра на гарата онзи ти свят, напълни се перонът, че като почнаха ребятата да пеят, а особено като запяха тъжно и мило:

*Прощавай, сбогом, мила родино,
ази отивам в страна далечна...*

е, иди, че не се вълнувай от тия приятелски чувства. В този момент искаше ми се да прегърна целия свят... и ми се замъглиха и премрежиха очите. Истина ви казвам, питайте ребятата, разтъжих се!... Почнаха се прощавания, цалувки, пожелания... Аз въобще съм си малко свитичък, а в тази минута до такава степен се слисах, щото твърде е възможно да съм се разцалувал с някой непознат, а да съм забравил да си взема сбогом от най-близните си. Нейсе!...

Пощенска картичка, изпратена от Алеко Константинов до Пенчо Славейков от Париж през октомври 1889 г.

В Париж вече узнахме, че с парахода „La Touraine“ ще отпътуваме за Новия свят. Параходите на „Compagnie Generale Transatlantique“ са си спечелили съвършено заслужено названието плаващи дворци, а пък „La Touraine“ е най-големият, най-разкошният, но и най-скъпият от тези параходи. Ние въобще бяхме в този момент въплътено нетърпение, а пък известието, че ще пътуваме с разкошния плаващ дворец, съвсем разстрои нервите ни. Кой гледа Париж! Съмнало-несъмнало, ние търчим към гарата St. Lazare, отгдето часа в 9 1/2 специалният трен на параходното дружество ще ни отведе в Хавърското пристанище. Цели два часа чакахме на гарата. Тренове дохождат, заминувати всякой сигнал като че изсвирваше в сърцето ми. Половин час до тръгването почнаха да капят един по един, а сетне потекоха цели групи пътници за Новия свят. Какви не щеш нации и езици: французи, англичани, немци, италианци, испанци, поляци, руси, та и наша милост... Каква пъстрота в пътниците по обществено положение! Разни барони и баронеси, ... търговци-спекуланти, обикновени туристи, патери и сестрици, художници и занаятчии, които не Чикаго, а нуждата за късче хляб ги тласка отвъд океана, ... пред очите на които се мержеят несметните американски долари. И както по-сетне узнах, по-голямата част от пътниците отива просто така, на риск, като че със затворени очи: Америка е богата, в Америка лесно се печелят пари, тичайте да тичаме в Америка. И това са пътниците на I и II клас, а пък „милият народ“, братята емигранти, те ни чакат в Хавър, те са настанени вече в „двореца“.

Тръгнахме. Аз нито се обръщам да изгледам Париж на прощаване. Сам-там хвърлям разсеяни погледи към прекрасните летни резиденции на парижаните. Стигаме Руан. Французите спътници обръщат вниманието ми на „знаменития“ Руански събор. Те ми говорят с увлечение: „Гледайте, господине, това е знаменитият Руански събор, той толкова години се е строил, еди-кой си цар го е почнал, пък еди-кой го довършил, па е толкова висок, па е толкова широк.“ А аз ги гледам и им се чуда на ума. Че сега мен до събор ли ми е: Америка, Америка!

Ние сме вече в парахода „La Touraine“. Настанихме се троица българи в една каюта и излязохме на кувертата. Едно параходче хвана нашия колос за носа и почна да го отцепва от европейския материк. Туй беше в събота, 8 юлий н. с, в 4 часа след пладне. Тържествена минута! Аз и сега, като пиша тези редове, усещам как трептят и се подигат лека-полека космите на главата ми. Цялото крайбрежие беше осеяно с мъже и жени. Хиляди шапки и кърпи се развяха из въздуха. И аз поисках да си сваля шапката, но нещо ме задави в гърлото. Туй нещо като огнена струя се издигна с усилие нагоре, достигна до очите ми, които помътнях, премрежиха се и... има хас! Наистина капнаха няколко горещи капки в хладните вълни на Ламанш. С кого се прощавах аз? Нямах ни едно близко до сърцето си същество на този свят... Насреща ми, на брега, стояха хиляди французи, но какви ми са мене французите, какъв съм аз на тях! И все пак аз ги гледах, аз ги поглъщах с очите си, като че ми се искаше да протегна ръце към тях; да ги прегърна и между сълзите и цалувката да им изшепна със сдавен от вълнение глас: „Сбогом, сбогом, прощавайте!“ Аз се прощавах мислено с приятели, с България, с Европа, със Стария свят и като че отивах не в Новия, ами на онзи свят, като че се отделях от земята, от хората. Какво чудно нервно състояние! Като че буря се е готвила в моите нерви в течение на няколко години и е очаквала само силно потресение, за да се разрази. Таквози потресение нервите ми не изпитаха ни при една от многобройните ми временни и вечни раздели: те го изпитаха тука, сега, при раздялата със Стария свят. И бурята се разрази в мене; разрази се буря и в океана и аз с приятеля – Атлантическия океан, почнах един дует, за какъвто ноти още не са измислени...

Да ви запозная накратко с парахода. За да имате понятие за дължината му, отбележете си един знак на някое открито място и отмерете от този знак по права линия 230 крачки средни; от тази дължина 52 крачки се пада на II клас, 100 на I и 80 – от края на I до носа на парахода. Вместимостта му е 8000 тона, силата 12 000 конски сили, средната му скорост 460 мили в денонощие. Както виждате, в корпуса на този параход може свободно да се помести цялата българска флотилия с всичките ни морски сили накуп; а пък за 650 пътници, колкото бяхме ние, очевидно е, че имаше широк простор. Най-отгоре са платформите за разходка на първо и второкласните пасажери, там са и салоните за пушене. В следния надолу етаж са поместени салоните за ядене; след него следват още два етажа каюти за спане, а какво има още по-надолу, аз не зная: ще бъдат хамбарите и помещенията на третокласните. Целият параход се осветлява с електричество. Стига ти да

обърнеш малко един бутон в каютата си, и да блесне електрическа лампа, когато искаш – деня и нощя. В шест часа позвъниха за обяд. Понеже всички пътници не можеха да се поместят в салона, разделиха ги на две премени. Ние попаднахме в първата премяна, благодарение на един французин, с когото се запознахме още в железницата. Този французин – когото ние нарекохме бай Пенчо, понеже носеше калпак и поприличваше на нашенски еснафалия – се постара да ни настани на най-доброто място, като образува около нас една компания от парижани, които през всичкото пътуване бяха душата на целия параход. Интересно е да ви съобща какви хора бяха само на нашата маса, за да си съставите понятие за пъстротата на пасажерите. Бай Пенчо е аеронавт, живее в Канада и си вади препитанието, като се издига с балон. Той ми показва няколко газети, в които се описват неговите смели издигания в облаците.

До него седим ние – аз, Филарет и докторът.

До доктора седи един испанец, прокурор на касационния съд в Мадрид, една свита даскалска фигурка, страшен противник на Ломброзо и Монтегаца, но както се вижда, учен юрист. Той се обеща да ми прати своите съчинения: „Зе екри ун ливр пор ла призон корекционел, зе анвоа а ву мон ливр.“ Не знае друг език освен испанския, но нали сме от един еснаф – разбрахме се. Паднало му се през последните месеци да обвинява два пъти на смъртно наказание, та толкова се разстроил и разкиснал, щото му трепереше гласът, като ми съобщаваше това; та сега отива в Америка, да се разсее.

Срещу прокурора седи една траурна слезлива дама от Елзас. До нея – един германец, цял солдатин в цивилни дрехи – той и ходеше, и ядеше като че по команда. Нашият доктор се влюби в него и си разбираха от приказката. До германеца седеше един млад парижанин, ама какъв парижанин! Аз не зная от каучук ли беше направен този човек. Как не миряса той поне една минутка! Той бил имал някаква си службица у един французки консул в Канада, та, види се, събрал е някоя пара, върнал се е в Париж, пропукал ги е до сантим и сега се връща пак в Америка, ама за какво? – И той сам не знае, така... каквото даде господ; а пък изглежда като най-щастлив човек на света. Но в това отношение още по-оригинален ми се показва седещият пък до него момък парижанин. Аз отначало мислех, че всички са тръгнали на разходка в Чикаго, та попитах и този момък: „Вие, разбира се, на изложението отивате?“

— О не, засега до Нью Йорк.

— Имате там роднини, свои?

— Никого не познавам. Отивам така, някоя работа да намеря.

И не знае ни думица по английски, и никакъв занаят няма, па гледам го – и за работа не е, слаб, ветрен. Господ да му е на помощ! А пък по-весел и безгрижен човек аз не бях срещал. Блазе на такива натури.

До този сиромаш седеше един възрастен французин със сина си. Ние нарекохме първия, по прилика, бай Ватко. Бай Ватко е стенен живописец, син му – чертежник. И те отиваха да си дирят щастието в страната на милиардите. Пътя от Хавър за Нью Йорк изминахме тъкмо за седем денонощия.

Описанието в кратки черти на живота в океана за едно денонощие дава понятие за цялото пътуване. Ето горе-долу как си минувахме деня в парахода: в 7 часа сутринта звънецът буди пътниците и ги приканва на кафе в салона за ядене. Пътникът става, като се придържа от две страни, да не се повали от клатенето на парахода, което го поставя спрямо хоризонтала на ъгъл по-малко от 75 градуса, и разкрячен, разперен, с ужасно комични и във всеки случай неграциозни жестикулации, той прави тоалета си. Трябва да видиш как се облича съвършено пиян човек, за да имаш понятие как се обличат пътниците в разклатения параход. Речеш да си облечеш дрехата, ръцете ти не държат баланс и като изгубиш равновесието, претъркулиш се и се джаснеш на канапето; речеш да си оправиш косата пред огледалото и се подпираш о стената с една ръка и си разтворил нашироко нозете, но наклони се параходът на другата страна, и ти се затичаш неволно и се подпреш с гърба в стената и без да искаш, заемаш поза, като че правиш фехтовални упражнения. Ни една дама не би се съгласила да я видиш в това положение. Криво-ляво ти си готов, излизаш из каютата си и като се подпираш ту о едната, ту о другата стена, качиш се като замаян по стълбата, и ето те в салона. Там гледаш приготвен сервиз, прикрепен в нарочни подставки за всички пътници, но виждаш тук-там по някой щастливец, издържал победа над морската болест, държи се за масата и топли стомаха си с чай, кафе или лукова супа. А другите за оплакване. От долните етажи, като от ада, долетяват не съвсем красивите *argeggio* на страдаещите. Ти привикваш към тях и спокойно си вземаш кафето. Даже престават да ти са противни и тия, които пред тебе дават данък на морето. Гледаш, някоя смела дама седи насреща ти, пие кафе и се мъчи да се покаже равнодушна към вълнението на морето; но почнат да се усилват в долните етажи хълцанията и давенията, тя се вслушва, почва да бледнее, хлъцне веднъж, дважд, тури си къrpата на устата, скочи от мястото си и не успее да дойде до вратата, почват се мъките; а веднъж поддаде ли се на морската болест, лесно не се възстановява. В първите три дена след тръгването ни от Хавър, около три четвъртини от пътниците се натъркаляха от морската болест, а някои се възстановиха едва в последния ден на пътуването ни, като наближихме американския бряг. Ние с Филарета издържахме борбата мъжки докрай. След кафето качиш се в салона за пушене, но там последствията на страдащите през нощта те гонят на чист въздух – на кувертата. Със заваляне наляво и надясно излизаш навън, закрепиш се при някой стълб и гледаш... гледаш парахода как пъшка и се мята всред побеснелите озъбени вълни, като че виждаш някой жив гигант в предсмъртна борба. Голям е параходът в пристанището, посред другите параходи, но каква нещастна ладийка е той тука, в безбрежния океан, между тези живи, цъфнали водни хълмове. Те си играят, подиграват се с нашия параход; като че се престорят на минутка успокоени и параходът бърза да се възползува оттази минутка, върти стремително винта, като че гледа да се отдели, да се откъсне от тях, и те на подсмив повдигат го на плещите си дотолкова, щото крилата на винта почнат да се въртят на въздуха,

па изведнъж, като си зашушнат, като се разкикотят, озъбят се, разпенят се и като се спуснат върху парахода, прегърнат го, притиснат го, запляскат и хвърлят елмази нагоре; а бедният параход пъшка, пращи му целият корпус, мята се безсилен отзад-напред, отляво-надясно, оставя се на произвола им и те го мятат като треска, гонят го, надпреварват го, възсядат се, борят се, разбягват се и пак се групират и нападат задружно. В такива моменти пътниците нямат голяма охота да излизат на кувертата. Всякой се свил в каютата си и слухти, слухти и чува как пращи целият корпус на кораба, как с бесен шум се мятат вълните и обливат дебелия валчести прозорци, чува отчаяните охкания и гърлодрания на страдащите, чува, някоя жена изпищи, захълца и почне да „кашле“, както си казвахме ние на смях; там някой мъж заохка, запъшка, че като захване да изригва лава, чини му се, че още малко, и този нещастник ще се раздере на две половини; или пък някое детенце, не успее, бедното, да извика „мама“ – и току се чуе един рязък звук, като че дерат холандско платно. Чува той, че горе, в салона за ядене, дрънкат вече приборите, нареждат се вкусните ядения; стомахът му се свива, но няма кураж да стане.

В 10 часа звънецът кани пасажерите на закуска. Сам-там по някой щастливец се катери низ стълбата, заваля се, подпира се и си заема мястото на трапезата, гдето всичко е здраво прикрепено. След обикновения обмян на любезности пътниците, като се навалят ту един към други, ту с гърди на масата, ту с гръб на канапето, почват закуската, която биваше винаги разнообразна и вкусна. Закусваш и гледаш през кръглите прозорци и през отворените врата как се мятат и пенят вълните; параходът се наклонява дотолкова, щото виждаш или само вълните, или само небето. За тези, които не страдат, това вълнение докарва даже един вид удоволствие, развлечение, защото, както и да се крепиш, все ще вземеш някоя комична поза. Една англичанка, която не пострада по целия път, не употребяваше толкова време за закуска, колкото да събира децата си по дъските; не успее да дигне едното, другото се претърколи. След закуската всички се чувствуват по-добре и с кураж излизат на кувертата или в салона за пушене, гдето на разположение на пасажерите има разни игри: карти, домино, шахмати, табли; с тях се убива монотонията на морското плаване. Едни играят, други ги зяпат, трети четат или се клатушкат по кувертата. В парахода има и книжарница, отгдето можеш да си купиш разни книги, преимуществено белетристика: французки, испански и английски. В един и половина часа има lunch, менюто на който е всеки ден еднакво. Този lunch се дава повече като ослабително, отколкото като ядене; стига ти да си насипеш повече компот от сушени сливи, за да нямаш нужда от Hunyadi Janos. Това приготвя стомаха към обяда, който се подава часа в 6. В течение на деня пътниците попривикват към клатенето и обикновено на обяда се явяват повече лица. Салонът има по-тържествен вид, чува се повече шум и веселба...

...Не е ден, не са два. И все еднообразно. Запознал си се с парахода и все едно и също гледаш, едно и също чуваш, а пък удоволствието е в разнообразието...

По някой път на хоризонта се покаже кораб и виждаш, всички се спускат в каютите за биноклите си и като увиснат на борда, гледат, гледат, като че кой знае какво зрелище. Птичка някоя се покаже над вълните – и целият параход вика: „Птичка, птичка!“ И тичат пасажерите да гледат птичката, като че някое рядко явление. Рибата ли някоя се преметне над вълните – цяла тревога. Рибата се скрила отдавна в дълбочините и пътниците все продължават да гледат и да спорят за вида и за величината ѝ. Щастливата риба се превръща на делфин, на морж, на акула, на кит; расте от един метър на два, на пет, на десет – колко е силна потребността от разнообразие! Ние в дворец плаваме, но как ни омръзва този дворец. Един пуст, леден бряг би бил много по-привлекателен. И ние видяхме такъв бряг...

Събота. Днес е последният ден от морския ни път. Океанът беше тих, небето ясно и ние тази сутрин за пръв път имахме удоволствие да видим величествения изгрев на слънцето. Днес всички са здрави, бодри и весели. Всякой се въоръжил с бинокъл и като че сега ще се открива Америка – всякой ламти пръв да види сушата...

Около три часа след това се показаха брегове и към югозапад. Ние влизахме вече към пристанището на Ню Йорк. Първо, което жаждахме да видим, то е славната Статуя на свободата. Всякой фар, всякой фабричен комин ние считахме за самата статуя. Ето най-сетне и статуята, стъпила твърдо на широкия гранитен пиедестал, издигнат всред залива, държи величествено светилника на прогреса. Но, право да си кажа, тази статуя при това, което се представя пред очите на пътника, съвсем не прави очакваното впечатление. Който е видял и се е качил до върха на Айфеловата кула, него по-трудно ще го учудиш с каквато и да била сграда. Да се представи една обща картина на всичко туй, което се изпречва пред очите на пътника, посещаващ за пръв път нюйоркското пристанище, е нещо положително невъзможно. Кое да гледаш по-напред? Ако хвърлиш поглед към движущите се кораби, там ти остават очите; нищо подобно не среща човек ни в едно от европейските пристанища. Морските кораби за далеко плаване толкова не се забелязват и не са те, които обръщат вниманието ви – оригинални са местните кораби. Погледнеш и едновременно виждаш стотини параходи от всевъзможна величина и конструкция порят наляво и надясно водите на триединния град и с най-отчаяни писъци и тревожни сигнали едва успяват да избягнат сблъскването. Тук видиш триетажен разкошен речен параход, осеян с пъргави американци, които поздравяват европейския си гост, като махат сламените си шапки, заминува под звуковете на своя оркестър; там виждаш, че се движи параход, не параход, село, не село – цяла една улица се изсипала в този кораб, цяла улица, както я виждаш – с всевъзможни коли, фаетони, сергии, търговци, търговки, ваксаджии, вестникарчета; откъсне се от джерсейския бряг, запови напреки Худзоновата река и се залепи за нюйоркския бряг; оттам нахлуе цяло село и хайде към Джерсей. И цял ден така, като махало, от единия бряг на другия, сноват сума разнообразни кораби от многобройните прибрежни станции; също и от НюЙорк до Бруклин. Между тях предпазливо лавират сам-там три и четиримачтовите морски

гиганти. Останалото водно пространство е задръстено с разноформени малки паракорчета, които ще помислиш, че безцелно сноват, само да пречат на свободното движение на големите кораби и да ги дразнят със своите отчаяни пищялки.

Крайбрежието на Ню Йорк е буквално опасно по всичкото продължение на острова, от всички страни, със станциите на паракордите и железно-пътните компании и навсякъде, додето ти стига окоето, виждаш едно трескаво, бясно вавилонско движение. Погледнеш на Джерсей – там стотини фабрични комини стрелят към небото и разстилат димни пластове над целия град и вечно този дим се люлее лениво над грамадните фабрични постройки и ръси сажди по стрехите, по улиците и по дихателните органи на жадните янки.

Обърнеш се надясно – отпреде ти колосалният Бруклински мост като че дреме, обгърнат в тънка прозрачна мъгла, и не се стряска нито от оглушителния писък на безбройните кораби, които сноват под гигантските му сводове, нито от ежеминутните тренове, които порят гърдите му; а пък хилядите янки, които сноват по огромния му корпус, той и не забелязва даже – те са толкова безконечно малки в сравнение с този колос, произведение на същите тези микроскопически двуноги животинки, щото и пътникът, който стои под моста за пръв път, не забелязва никакво движение; трябва внимателно да се взреш, за да видиш как хвърчат треновете и как пълзят хората по моста от Ню Йорк към Бруклин и обратно. Преди да спре паракордът ни на своята станция – спира всред пристанището. С едно малко, колкото дълго, толкова и високо паракордче пристигат митническите власти. Пътниците от първите два класа се поканват в салона на I клас, гдето митническите чиновници извършват някои неотегчителни формалности.

Приближих се и аз до чиновника. Той ме попита как ми е името. Като чу фамилията с окончание на „off“, той избърбори: „Вие сте русин?“

— Не, аз съм българин.

— ?!

— Българин съм, от България.

— ???!

— Бългериен! – извиках аз по-натъртено, понеже почна да ме сърди невниманието на този американец. Глух ли е? – Бългериен!

— Унгария – ме поправи той.

— Каква ти Унгария! България на Балканския полуостров. – Мене и яд ме хвана, и досмеша ме, като гледах как си напругаше той паметта да си при-

Статуюта на свободата

помни – аджеба, где ли ще бъде туй царство! Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на иностранната преса за напредъка на нашето отечество, а този невежа не чул даже името „България“!

Аз се сетих, че може би да не изговарям добре, по тяхному, названието на нашето княжество, и затова извадих и разложих пред него картата на Европа и си тикнах пръста всред София.

— Oh, yes, Turkey; all right!

— Но, sir – протестирах аз, а той не иска и да чува, пише ме за турчин. По този начин той потурчи и Филарета, и доктора. Последният се разочарова и намрази американците: „Чудно нещо – повтаряше той, – хич България да не знае къде е? Остави ги, невежи!“.

...Когато нашият файтон потегли към водопадите, мене ме обхвана до такава степен нервно вълнение и нетърпелива жажда, щото, ако в този момент се отвориха небесата и св. Петър ме повикаше да ми отвори вратата на рая, аз би му извикал: „Махни се с твоя рай, остави ме да видя Ниагара!“ Ниагара, която е възбуждала въображението ми от детинство и за която само съм облажавал щастливците, като не съм допускар и мисъл, че ще я видя някой път. Ниагара – чудната игра на природата, която привлича хиляди европейци в Новия свят – ето я пред мене! Колелата на нашето купе не ще успеят да се обърнат и сто пъти, и пред очите ми ще предстане картината... дали в един от хилядите варианти, каквито трепетно рисувахе въображението ми? Ние вървим по една закривена алея. Пред нас и след нас тържествено, плавно, като че под такт на музика, се движат с кола и пеши пристигналите от далечни краища любители на природните красоти. Някои пристигнали по-рано връщат се вече. Щастливци! Те са видели вече Ниагара! И онази осемдесетгодишна бабичка, която едва пристъпва, поддържана от внуците си, и тя дошла да види и видяла вече чудесните водопади; това е било, види се, последното й желание, тя го постигна и сега спокойно ще се прости с живота...

„До Чикаго и назад“ – корица и титулна страница на първото издание.

Ниагарският водопад

Чуваме глухото бумтение на падащата грамада вода. Между дървесата заблещукаха запенените къдърци на текущата по наклонна камениста плоскост вода. Минуваме един мост. Реката около стотина метра широчина блесна пред нас, запенена и буйно устремена, между хиляди камъни, към пропастта, пред която се издига една грива от разбита млечна пяна и изчезва... Насреща виждаме един бряг, който съвсем отвесно се губи в дълбочината. Това е Канада. Виждат се хотели, живописни вили, пръснати сам-там около разкошния парк на Виктория.

Ние кривнахме из алеята и всичко се загуби; усилва се само подземното бумтение. Колата спряха. Слязохме и по указанието на возача, тръгнахме из една пътека между дърветата. Откри се пак канадският бряг зад пропастта; ние виждаме вече дъното на този бряг; ето и водата, мътно-зелена, изиграла си вече ролята, уморена, но още запенена, отива лениво на почивка към водоврата... Гърмът пред нас дотолкова се усилва, щото, за да се чуем, ние викаме. Няколко стълби надолу, една каменна полукръгла ограда... и Ниагарският водопад! Ето го!!...

Много минути се изминаха, догдето ние се свестихме! Всички наблюдатели бяха вцепенени като в жива картина! Не учудване, не възхищение, не! Едно безгранично благоговение бе отпечатано на лицата на всички! Всички лица бяха сериозни, излека бледни и като че изтръпнали! Като че не пред творението божие, а пред самия бог те бяха изправени!... Който може, нека опише тази картина; който може, нека я фотографира, нека я нарисува!... Аз не мога. От мястото, гдето стоим сега, виждаме в общи чърти следното: зад каменната ограда, над която сме се надвели, наляво падат буйни къдрави

снопове разпенена вода и се губят на стотина метра долу, в една кипяща пенлива маса, от която се възнася силно бумтение; воден елмазен прах изхвърга тази кипяща маса; този прах по-нависоко се разрежда, превръща се в прозрачна пара и слънчевите лучи, като се преломяват в нея, образуват полукръгла небесна дъга, двата краища на която са натопени в разбитата и омаломощена вода, която скача от водопадите и напълня цялата пропаст на около два километра дължина и половин километър широчина. Тази падаща вода, която е до лявата ни страна, е отцепена от общата маса на американския водопад с една малка скала, зад която се устремява в бездната още по-буйна маса, в стотина метра широчина. Погледнат отсреща, от канадския бряг, този водопад изглежда като трептяща маса от къдрави снопове пяна, между които личат светлозелените ивици на неразбитата вода. Зад този водопад е островът на Трите сестри, отдето се вижда на голямо разстояние водата, която припка между камъните и полуразпенена предварително, устремява се в хаоса на канадския водопад, наречен водопад на Конската подкова. Ето где е чудото на Ниагара! На повече от двесте метра широчина, върху една полукръгла вдлъбната скала, с форма на конска подкова в средата, пада непрекъсната маса от ослепително блестяща пяна, на стотина метра дълбочина. Долу – ад! Нещо ври, кипи, беснува се, гърми, като че потръсва цялата околност, снопове пяна се мятат като фонтани нагоре, воден прах обсипва целия водопад и над него ти виждаш ясно как се възнася към небесата водната пара, и пред очите ти се образуват облаци, които колкото по-нависоко, толкова по-се сгъстяват и като че се вкаменяват над водопада. Как ли ще изглежда това в светла лунна нощ!

Долу обикалят няколко параходчета. Горките! Какви нещастни, колко мизерника изглеждат те пред разпенените отпреде им гиганти.

Прощавай, Ниагара! Много е кратък животът, за да имам надежда още веднъж да те видя!... (Абе не се знае! Здраве да е, па и берекет... Ами!) Изпищя нашият локомотив, потегли тренът, завъртя се околността, завъртя се гората и покри водопадите. Захвърчахме из монотонната Канада. Сума градовце се премрежваха из пътя ни, но в тях само локалните тренове се спират, а нашият бърз трен ги удостояваше само с едно поздравление с пищялката и бързаше да избегне дима на фабриките им. Село в европейски смисъл аз не можах да забележа из пътя нито в Канада, нито в Щатите, които пресякохме. Или ще видиш градовце, уредени с правилни улици, с газово или електрическо осветление, с три и четириетажни домове, с трамваи, с мрежа железници и множество фабрични тръби; или отделни ферми, или сега заселени, на прясна изсечена гора, отделни колибки, обитателите на които си пробиват път с ралото. Но едва успеят да се заселят няколко къщи, ето ти изниква фабрична тръба и, току видиш, тихото земеделческо поселение се обърнало на задимен индустриален градец. Земеделческа Америка не можах да видя: тя е по-на юг. Но затуй пък от фабрики и железници – аман! Ние правим от Ню Йорк до Чикаго 1600 километра път и по целия път има най-малко по две линии релси. На всеки пет минути ще изфучи или отляво, или отдясно

някой трен. И какви тренове! От 30, от 40, от 50 вагона. И какви вагони! Ту във форма на големи кола, ту във форма на бъчви, ту като кафези. И всичко това е задръстено със стоки! Особено впечатление прави това бясно движение нощно време. Освен сигналните свирки, на всякой локомотив има камбана, която през нощта почти постоянно равномерно бие. Ти чуваш мерните удари на камбаните, които напомнят начина, по който у нас възвестяват часа на погребението, и ежеминутно се стряскаш от треновете, които един отсам, други оттам, трети над главата ти, по мостовете, като че дращят в нашия трен и мигом изчезват в мрака; едва успяваш да чуеш еднъж само удара на камбаните. И туй деня и нощя – всеки божи ден!

Утре рано сме в Чикаго. Ние предварително знаем на коя станция ще спрем, в кой хотел ще слезем и где се намират те по плана и сутринта, когато кондукторът извика: „Станция на 27-а улица“, ние знаехме, че тази е нашата станция, и слязохме с чемаданите в ръка. Разгърнахме плана и се упътихме из улиците с чантите; кривнахме наляво, надясно, догдето съвсем забъркахме пътя; но една пътеводна звезда блесна на срещната страна на улицата – тази звезда беше едно заведение с лаконически надпис „Pilsner Bier“. Тука има немци, ще можем да се разправим. И наистина, след двайсет минути ние излязохме от туй спасително учреждение и по указанието на стопанина му позвънихме в една къща отсреща. Там ни посрещна една стара немка и ние условихме у нея една стая (другите бяха заети) за 8 дена да платим 9 долара. Без да почиваме, ние тръгнахме към изложението, като решихме, че няма да се отбиваме, догдето не намерим в българския отдел г. Шопова, нашия представител. За вход на изложението се плаща по половина долар. Минахме край цял ред красиви и богато наредени павильони на отделните щати, пресякохме, за да съкратим пътя, галериите на изящните изкуства, изминахме южноамериканските павильони, прерязахме рибното заведение, избиколихме зданието на правителството и влязохме в колосалното здание на мануфактурата и свободните изкуства. Вие трябва да сте били на Пловдивското изложение и знаете големия павильон? Той беше доста голям, нали? А пък в двореца на мануфактурата в Чикагското изложение може да се помести не само цялото наше първо Пловдивско българско изложение, но могат да се настанят и всички жители на втората българска столица, заедно с всичката им покъщина, па и с живата стока отгоре. То е 1687 на 787 фута, или 1 327 669 квадратни фута (който обича, нека му прави сметка на ква-

Гигантская люлка от Чикагското изложение

дратни метри – аз нямам време). Тази постройка изглежда отвън масивна, с вар помазана, от страните има колочади, стените са украсени с орнаменти; стряхата е железен свод, покрит със стъкла. А вътре в този гигант са построени стотини павильони американски, европейски, азиатски и други. Има хас да очаквате да ви описвам всякой павильон отделно! А питате ли, успях ли аз да ги зърна сам всичките? Ние дадохме дума да не се спираме. Вървим по средата, за да не се заблудим из този лабиринт. Пред очите ни се изреждат един от други по-красивите павильони на Австрия, Германия, Англия, Франция, Белгия, Русия; по-нататък личи една мавританска колонада с тъмни сводове – цяла Алхамбра, – на едно място видяхме знаме с нашенски трикологор – тичаме към него – оказа се мексикански павильон; сетне минахме Япония, Китай, Персия; сетне над една тъмна и тясна уличка видяхме увиснало турското знаме, минахме и него, и ето ни пред едно дюкянче, над което се развява (не се развява, защото вътре в зданието няма вятър) българският трикологор. На първи план в туй дюкянче личат две красиви витрини с розово масло. На средата, по цялата дължина, има стъклени шкафове, напълнени с разни платна, преимуществено врачански; между платната, ако се взреш внимателно, ще забележиш няколко бутилки с някакви течности и ако си любопитен, ще ти кажат, че това са нашите славни вина и ракии. Цялото помещение е доста мило декорирано с килими и части от костюми. Виждаш мобилите от нашенска материя на Ив. Бруха и сие от София. На дъното, от дясна страна, в един стъклен шкаф, до който не достига твърде електрическата светлина, с която цял ден се осветлява (понеже е тъмно) нашето дюкянче – са наблъскани разни кутии с тютюн и папироси. Посетителят може да ги забележи по-скоро с обоняние, отколкото със зрението си. Виждаш една восчена фигура, облечена като селска булка, друга – като шоп, трета представлява един майор в пълна парадна форма. На бюрото на г. Шопова е закачена картата на България. И добре, че има карта, инак любопитните американки хич не могат да се досетят отгде излиза розовото масло. Г. Шопов, винаги любезен, постоянно им преподава география по картата, като почва уроците си от Цариград (иначе не

„Чикаго, Българският павилион“

могат да разберат) и води с бастона си до Едрене, сетне прескочи до нашата столица, сетне обиколи с бастуна сиграниците на България и се спре в Розовата долина, която той за по-голям ефект е прекръстил на „тъй наречения земен рай“. Американките, жъдни за знания, зяпнали го в устата и на всяка минута повтарят „Oh yes! Oh yes, all right“.

Преди да се задълбаем из Midway Plaisance, да се поспрем при бай Айвазяна. И г. Йовчев е тука. Той познава слабостите на американците, знае добре английски и помага на г. Айвазяна да разхвалва и разпродава „Bulgarian curiosities“. Това е и надписът над павильона. На първи план около бараката са изправени манекени, облечени в шопски мъжки и женски костюми. От двете страни на входа има джамлъци с всевъзможни стари и нови монети, с пощенски марки и карти; на другите две страни, които също са отворени, разложено е всичко, което Айвазян е могъл да накупи от нашите селянки в течение на няколко години: шити пешкири, кърпички, чорапи, лапчунки, обици, чепрази, пръстени и стотини дрънкала, с които се кичат селянките. Вътре бараката е декорирана с килими, по които са окачени гайди, кавали, тамбури, бъклицы, рогове, кастери, арестантски кесии и на дъното една восчена фигура, облечена като булка, накичена с цял арсенал монети и металически украшения, със замрежено от косици лице и с огромно чемширено ветрило около главата. А от двете страни на булката, на стената, са закачени портретите на българския княз, на президент-министъра и на военния министър. Айвазян седи на касата и поглежда недоверчиво, под вежди, любопитните посетители. До една маса в къошето седи по турски върху сандък, постлан с килим, някой си българин, Ганьо Сомов, с антерия, с широк червен пояс и безконечни сини шалвари и пуши цигара с едно дълго, черно, с янтар на края, цигаре. Пред него на масата са разложени няколко тъмносини ялдъзлии мускали, от които половината празни, останалите напълнени с терше. Г. Йовчев и още един помощник най-добросъвестно удовлетворяват неутолимото любопитство на американките. Айвазян се обаждат сегиз-тогиз:

— А бе лаф пара не чини, защо не им кажете да купят нещо.

— Защо искаш един долар за ножиците бе, искай два долара. Позавърти я малко, кажи й, че тези са стари ножици, няма ги вече в България; кажи й, че от Насрадин Ходжа са останали. Насрадин Ходжая калма – тъй й кажи.

— Я виж там онзи абдал какво иска.

Около „булката“ се набрали няколко американки. Помощникът им обяснява надълго и широко частите на костюма и сватбения обред и им откъсва от чемшира по две-три засъхнали листенца. Те си отварят чантичките и старателно скриват сувенира. Айвазян се обаждат:

— Земай им по пет цента бе, нали ги видиш какви са будали!

Посетителите отиват към масата на бай Ганя. Гледат мускалите, миришат ги и разпитват нещо. Бай Ганьо не им проумява от приказката, гледа ги, пухти с цигарето и чете броаниците:

— Е че като не ти проумявам, къзъм. Я ела тук бе, Герги ли ти беше името, я ела, мола ти се, виж на тази каквой се иска.

Аз седнах на сандъка при бай Ганя. Той ми разправи, че е пратен тука от един цариградски евреин да продава терше. Трийсет дена се клатил из Средиземно море и Атлантическия океан, догде стигне от Цариград до Ню Йорк. Омръзнало му да седи и в Чикаго.

— Бамбашка свят – оплакваше се бай Ганьо, – студен свят. Па и женските им хептен заиф работа. (При тия думи бай Ганьо презрително изгледва посетителките.) Е друго са нашите хора, жените, гледаш го, едро, червено, здраво, пращи, дявол да го земе!

...

Сега да се спрем във Вашингтон. Ние сме опитни сега. Като слязохме на станцията всред града, оставяме си багажа там, излизаме на улицата, насреща ни сума хотели; избираме си стаи, пращаме слугата да ни вземе чантите; измиваме си саждите от лицето и ръцете и тръгваме низ улиците, като че сме тамошни. Щастието ни се разделяше от нас по целия път. Не успяхме да минем 50 стъпки, излизаме на една широка асфалтирана улица – Pennsylvania Avenue, една от най-хубавите улици във Вашингтон, и като се обърнахме надясно, пред нас се изпречи горе на хълма с всичкото си величие вашингтонският Капитолий, окръжен с градини. Ние не питаме какво е туй чудесно здание, ние знаем вече по картите, че това е Капитолий, и без да се споразумяваме, вървим и се качваме към главния му вход. През едни дълги и тъмнички коридори стигнахме централната кръгла зала, над която се издига колосалният купол с изящно нарисуван плафон. По стените на залата, наоколо, бяха поставени портретите, в натурална величина, на президентите; тук имаше и други картини от историята на Съединените щати. Качихме се в горните коридори и като влязохме в галериите, разгледахме салоните, в които заседават сенатът и конгресът. Ние вървим и разгледваме сами, без водач, защото долу ни предлагаха услугите си няколко гида, които говореха само на английски и не можеха да ни бъдат полезни. Тука има богата библиотека, за която сега се строи настрана от Капитолий едно грамадно здание. Ходиш свободно из цялото здание и никой не те пита кой си и какво търсиш. Входът в обществените здания не е обставен с такива тържествени формалности, както в Европа. Ние влязохме свободно в Белия дом – резиденцията на президентите. При входа стоеше един слуга, който нито ни попита какво искаме. Влязохме в залата, там се яви пред нас един млад американец, покани ни да разгледаме салоните, в които се допуска публиката. Той ни говори нещо за мобилите, за картините, за портретите. Ние нищо не му разбирахме, клатихме си за приличие главите и като го поблагодарихме за неговата любезност, излязохме на двора. Белият дом е една обикновена бяла къща, с няколко колони отпред. Входната зала е покрита с каменна мозайка, насрещната страна на залата е от грапави нарисувани стъкла. Салоните са най-обикновени светски салони; едни оттези салони беше постлан (страх ме е да не ме лъже паметта) с рогозка. Като казвам рогозка, не трябва да се разбира нашенска рогозка, която е най-грубото от този род изделия на земното кълбо. Аз имам право да кажа, че видях почти всичките племена на света и техните изделия, но право ви казвам, че най-дивите островитяни плетат много по-деликатни рогозки от нашите. До Белия дом е прилепена една оранжерия, а всичко наоколо е градина. На публиката се позволява да посещава само долния етаж от White House. Та ето в каква къща живеят президентите, които управляват шестдесет милиона богат народ.

Градът Вашингтон, ако не най-красив, то поне е един от най-красивите градове, които съм виждал в Европа и Америка. Повечето от улиците му са покрити с асфалт и всички са обсадени край тротоарите с дървета. Като изключиш няколко търговски улици, всички останали повече напомнят някои летни резиденции, отколкото голям град. Всяка къща е елегантна вила. Пред всяка вила е посадена красива, чиста градина. Повечето стени са покрити тъй с пълзяща зеленина, щото е оставено само място за врата и прозорци. Слава богу, тука няма фабрики, няма дим, няма задушена атмосфера. Туй е столицата, чиновнически град. Ние сновяхме с трамваи по всичките направления на града и навсякъде виждахме прави чисти и асфалтови улици и покрити със зеленина вили. Много негри има в този Вашингтон.

Зад парка, на една възвишеност, е стрелнал в небото Вашингтонският монумент, за който казват, че е най-високата каменна сграда на света. Този монумент представлява един колосален обелиск, но не от един, а от хиляди големи дялани камъни. Във вътрешността му се вие до върха желязна стълба, която на всеки дванадесет (или 18 – не помня!) стъпала се пресича с площадка за почиване. Аз четох до върха осемстотин и петдесет стъпала! В средата се качва и слиза подемна машина, но се движи толкова полека, щото аз нямах търпение да я чакам и тръгнах пешком по стълбите. На всяка площадка видях изградени в стените мраморни плочи с исторически релефи и надписи от всичките американски щати... Много красив е този град Вашингтон. А вечерно време, като блесне електричеството, асфалтовите улици лъщят, като че са лакирани салони. Ние се излъгахме, че обядвахме в ресторана при нашия хотел; кухнята беше американска и, следователно, отвратителна. За щастие, вечерта, като се разхождахме по тротоарите на блестящата Pennsylvania Avenue, видяхме надписа на един немски ресторан, влязохме там и се почувствувахме като у дома си. И от дума си разбираме, и яденето вкусно, и бирата прекрасна. Целият ресторан беше пълен с немци. И те не могат да свикнат с американската кухня. В този ресторан беше добре и за това, защото не усещахме ужасната горещина, която владееше през ония дни – понеже над главите ни се развяваха автоматически крила и ни правеха вятър. Такива крила, привеждани в движение с машини, има начесто в американските ресторанти.

...Без да губим време, седнахме в трамвая и се упътихме към пространния Филадельфийски парк. Туй беше в неделен ден след пладне. В парка, в една обширна ограда, подобна на амфитеатър, свиреше музика; всичките седалища в амфитеатъра бяха заети, пълно беше с публика и около оградата, около буфетите и по всичките алеи. И тук аз се вгледах внимателно в публиката, и тук пак се учудвах: господи, боже мой, няма ли поне един беден човек в тази Америка? Всичките, положително всичките, бяха прекрасно облечени – мъжете с нови тъмни дрехи, жените в леки деликатни летни костюми, а момите повечето в бели, почти бални дрехи, с тънки, съвсем прозрачни ръкави, в деколте, покрито с прозрачна въздушна материя; с бели пантуфли. И по лицата им виждаш, че са доволни, че са щастливи! Понрави ми се типът

на филаделфийките. Тука срещнахме доста хубав свят. Може би, че само така изглеждаха в тези въздушни костюми. Но и тук все пак не можах да изглежда онуй впечатление, което ми направи моминският свят в Нюйоркския парк по своето облекло, по своите своеобразно свободни маниери. Покрай парка минува реката Делавар (Delaware), от която водата, като се процежда през едни грамадни филтри, се разпределя в тръбите и пои целия град. Ни в един от градовете, които посетих, не намерих добра вода – а също и тука. Вечерта, като се разхождахме по Broad Street, най-широката и красива улица във Филаделфия, влязохме от любопитство в една църква. Аз не намерих почти никаква разлика във вътрешната обстановка между тази църква и Филаделфийската опера. Седалищата в църквата бяха също така разпределени, както в операта: пред сцената партер, балкон амфитеатри, галерии. Както в операта, тъй и в църквата креслата бяха от чисто кадифе, цвят бордо. Както в операта, тъй и в църквата се пееха дуети, квартети, соло, от мъже и от жени. Пълно с блестяща, празнична публика както в едното, тъй и в другото заведение. Разликата беше само тази: в операта свири струнен оркестър, тук – орган; в операта се вдига и пада завесата, тук сцената е постоянно открита; за операта се плаща, преди да влезеш, за църквата събират пари, след като влезеш. И църквата, и операта са осветени с електричество, само че плафонът на операта е боядисан с небесносинкав цвят и е осеян с множество електрически звездици, които трептят и бляскат като същи звезди; като погледнеш нагоре, струва ти се, че виждаш открито ясно небе.

И Филаделфия е индустриален, фабричен град. И тук дим и нечистотии. По-заможните жители си минуват лятото в Atlantic City, градец на брега на Атлантическия океан. Сега съжалявам, че не отидох в този градец. Там можех да видя паричната аристокрация как изглежда и как живее...

На пристанището имаше няколко кораба, които заминуват за Бостон по разни пътища. И тук таквази конкуренция и таквази реклама, каквато и по железниците. Параходите един други от по-големи и по-разкошни. Не знаеш кой да предпочетеш. Във всичките параходи гърмят музики, да привличат публиката. Избрахме пътя през Providence. Помня, че поисках „по английски“ от касиера три билета за Бостон през Провиденс. Даде ми той три билета и ми поиска една по-малка цена, отколкото стоеше в разписанието. Заплатих му. Погледнах сетне билетите, на тях няма Бостон, а New York – Providence, Worcester. Връщам се при касата за справка. И наистина, оказа се, че касиерът така разбрал моето „английско“, че аз съм искал за Уорчестер, и поправихме погрешката. Оттук може горе-долу да се съди, като каква разлика има между писаното и изговора на американците. Да се сбъркаш и да разбереш Силиврия вместо Силистрия – това е възможно, но да ти кажат Бостон и ти да разбереш Уорчестер!... На какво сте мнение за английския език? Какво по-лесно за изговаряние от думата „Boston“! Ами че да бях му искал пък билети за Worcester, то кой знай как щеше да ме разбере: я за Сан Франциско, я Цинцинати! Право казваше един мой приятел, че англичаните пишат „гутаперча“, а го изговарят „каучук“...

Под звуковете на музиката влязохме в парахода. Такива разкошни пътнически речни параходи в Европа няма. Това е цял дворец! И няма деление на първи, втори и трети клас: всичко е първокласно. Ние тръгнахме в шест часа след пладне и почти до мръкване плавахме покрай Ню-Йорк отляво и Бруклин отдясно и нашият параход трябваше да пици всяка минута, за да му даде път безчетното множество от параходчета, които замреждаха канала по всичката му дължина и ширина. Стъмни се. Блесна в парахода електричеството и музиката, като че ли ми знаеше вкуса, гръмна увертюрата от Вилхелм Тел и ние, скромни странници, изтегнахме се и потънахме в канапетата. И туй ли не е щастие!... На съмване стигнахме в Провиденс, качихме се на железницата и след два часа бяхме всред Бостон. Нямаме време за губене, в 3 часа след пладне ще тръгваме обратно за Ню Йорк, затова купуваме на станцията плана на града и без да губим минута, тръгваме из бостонските улици. Стигаме до парка Boston Common, настреща е публичната библиотека. Влязохме в нея, колкото да не се каже, че не сме влезли. Обърна ми вниманието надписът на библиотеката: Public Library написано над входа, а от двете страни на вратата стои надпис: Open to all – отворена за всякого. Не би било излишно такъв надпис да стои и на Софийската народна библиотека. Много хорица, както от столицата, тъй и приходящите от провинцията, минуват и заминуват край нашата библиотека и като че се стесняват да влязат в нея. Положението ѝ на една от богатите улици, съседството ѝ с двореца, агентствата и министерствата прави простите хорица да гледат на нея като на нещо, което е създадено не за тях, а за по-големи хора. Ще бъде и за кураж, и за поощрение един надпис с големи букви, че „библиотеката е отворена за всякого в еди-кои часове“. В Бостон, ако не бях видял на библиотеката надписа: „Open to all“ – аз не щях може би да вляза в нея. В бостонската библиотека има даже и български книги: „Иванку“ и други.

В парка видяхме паметника на солдатите, паднали за независимостта на Щатите. Оттам влязохме в публичната градина, една от най-красивите градини, каквито ми се е падало да видя. От градината се проточва един широк и дълъг булевард – Commonwealth Avenue, който се пресича с прави и извънредно чисти тихи улички. Тази част на града напомня красотата и чистотата на Вашингтон. Оригинално е, че всичките къщи в една уличка са съвършено еднакви по величина и архитектура: къщите на един квартал като че са една къща...

Аз и сега, като се вгледах в американските градове, право да си кажа (моля да не се забравя ни минута, че в тези пътни бележки аз излагам моите непосредствени лични наблюдения и впечатления, тъй както съм ги възприел в момента, без да ги проверявам и без да излагам това, което ми е известно за Америка от книгите), никак не ми паднаха на сърце. Туй бясно движение на железници, на параходи, на трамваи, с асансьори, тези замрежени с жици улици, този дим, този шум, тази суета... при това онези загрижени физиономии, онези неми уста, лишени вече от способност да

изобразят усмивка... У-у! Студено! Лутнали, припнали всички американци като чаркове на една машина, като че безсъзнателно, автоматически сноват, преплитат се и от машината капят долари, тези долари те пак ги влагат в машината и пак като чаркове сноват... Е, ами кога ще живеем?...

Но, от друга страна, кога сравним положението на работното население в американските градове с това на Лондон, изведнъж се хвърля в очи благоденствието на първите и мизерията на вторите. Аз поменувах по-рано, че във всякой американски град силно впечатление ми правеше това, че всичкото население е облечено добре. Виждаш ли ги из улиците, около пристанищата, низ фабриките, в обществените учреждения или в църквите – навсякъде като че виждаш горе-долу средния европейски клас и чудното е, че по външността им почти не можеш да забележиш да е отразена разликата в общественото им положение. Но тук всъщност и няма туй рязко деление на почетни и непочетни занятия. Всяко занятие (освен, разбира се, престъпните, безнравствените и антирелигиозните) е почетно. И в уплащането на труда няма таквази голяма разлика между тъй наречените свободни професии – с изключение на знаменитостите – и обикновения занаятчийски труд. Един лекар не печели повече от един работник бояджия; на инженера не плащат повече, отколкото на работника часовникар, който взема таквази заплата, каквато и чиновникът. Влез в железница, в параход: наред с губернатора, с милионера седи обущарин, наред с професора седи готвач, и всички почти еднакво облечени, с газети в ръце, с цигари в уста, дигнали си нозете кой както може, и не искат да знаят, че този бил големец, а онзи работник. Самото звание работник е почетно. Или в театъра: седи напр. някоя учителка, до нея ваксаджия, до него някой писател, сетне дърводелец, адвокатин, фаетонджия и всички добре облечени, с афиши и бинокли в ръце. Е, да ги разцелуваш тези американци!... А пък, от друга страна, не знаеш, дявол да го вземе, как да си обясниш туй ламтение на богатите американки да се женят за европейските барони и барончета!... Полудели от злато!...

Пътят ни от Америка за Европа мина по-еднообразно. Нямахме тук онази въодушевена от надежди и любопитство публика. Каквито и недостатъци да има в американския живот, Америка все пак обладава една притегателна сила. Който поживее в Америка, нелесно се разделя с нея. Мене ме зачуди леснината, с която немците се претопяват в тази страна. Неуспял още да се натурализира според местните закони, немецът с гордост се нарича американец и се мъчи да говори непременно по английски. В краен случай ще ти се обади, че е немец, и ще заговори на родния си език.

В 9 ч. сутринта потеглихме от Париж, минахме пак през Руан...

Сега да продължаваме пътя за Лондон... Помня, че като учих едно време география, в учебника се казваше за Лондон, че е най-голям и най-населен град, че на Темза имало разкошни мостове, прелестният изглед от които бил единствен в своя род, че вечерно време Лондон се осветявал дотолкова блестяще, щото на пътника се струвало, че нарочно е илюминиран градът

в негова чест... Прекарахме един ден в града на най-крайните противоположности: в града на хладния егоизъм и модния алтруизъм, на безчетните богатства и на отчаяната бедност, на разкошните дворци и на гнусните свърталища, на съзнателната трезвеност и на разгулното пиянство, на евангелската нравственост и на грозния разврат...

...„О, добре дошел! Какво има в Америка?“

— Благодаря! Все хубаво. Ваша милост, как сте?

Ама знаете ли какво, читателю? Човек бил много ненаситен. Ето сега ний с Филарета обиколихме, то се казва, половината земно кълбо и какво ще речете – кандисахме ли? Чакайте де! Сега пък ние заблазнила мисълта да обиколим наведнъж (кое мислите?) цялото земно кълбо! Услади ни се!... Где са тези трийсет хиляди лева, че да дам на Филарета половината и за мене половината, па една телеграма на доктора, па по един паспорт и хайде... Цариград, Суец, Бабелмандеб(тъй ли беше?), Индустан, Цейлон, Китай, Япония, Сандвичевите острови (ах, тези Сандвичеви острови всред Великия океан, израсли са ми на сърцето!...), Сан Франциско... Че тогава да ви дръпна едни пътни бележки... Ама где този господ?...

Сбогом, снизходителний читателю! Па прощавай, ако нещо не ти е харесало. Аз нямах намерение да пиша, ама дяволски хора – намериха ми слабото място, погъделичкаха ме – няма какво да се прави! ...Хайде, рекох, пък и аз да напиша една книжка..., та да видим какво ще излезе... Па има си хас да ви хареса!

Речник

кувèрта – палуба

канапè – кушетка, диван, софа

кандйсвам, кандйсам – скланям, съгласявам се; примирявам се, задоволявам се

свйтичък – прекалено скромен, срамежлив, стеснителен

слйсвам, слйсам – силно учудвам, смайвам, изумявам

премяна – смяна

еснафалия – член на сдружение на майстори и калфи от един занаят

задръстен – от задръстя

задръствам, задръстя – затиквам, запушвам; препълвам някакво пространство с голямо количество от нещо

премрèжвам, премрèжа – покривам с мрежа или полупрозрачна покривка

дюкян – магазин със стока за продан;

врачàнски – от град Враца

джамлък – витрина

пешкйр – кърпа за ръце или за лице

лапчун – висока до над глезените обувка от аба или мека кожа – нещо средно между калцун и терлик; вълнен чорап

чепра̀з — пафти

бѣклицѣ — малѣк, плосѣк дѣрвен сѣд с крѣгла форма за вино или ракия

чемшѝр — градински храст с бухлати клонки и дребни вечно зелени листа

чемшѝрено — от чемшир

ветрѝло — лек, рѣчен, сгѣваем прибор за веене хлад на лицето

антерѝя — подпѣлнена с памук платнена дреха

янтѣр — кехлибар

мусѣл — сѣвсем мѣничѣк стѣѣлѣ за розово масло

будѣлѣ — глупѣк, наивник

броенѝци — нанизани на врѣв зѣрна от кехлибар, седеф или кост за раз-
влечение

бѣмбашѣ свят — особен, странен, различен свят; сѣвсем другояѣе

тершѐ (*диал.*) — масло от южно растение, имитираѣо розово масло

Провери разбра ли текста:

- **Обясни значението на устойчивите изрази има си хас и лаф пара не чини.**
- **Разтѣлкувай значението на подчертаните изречения и изрази, където е възможно, чрез синоними:**

„Ние въобще бѣхме в този момент въплѣтено нетѣрпение, а пѣк известието, че ще пѣтуваме с разѣошния плаваѣщ дворец, сѣвсем разстрои нервите ни...” (стр. 201)

„— И бурята се разрази в мене: разрази се и бурята в океана, и азс при-
ятели си – Атлантическия океан – почнах един дуѣт, за какѣвто ноти още
не са измислени...” (стр. 202)

- **За кои градове се отнасят следните впечатления:**
 - „Тук всѣщност няма рѣзѣко деление на почетни и непочетни занятия (освен, разбира се, престѣпните, безнравствени и антирелиѣозни).”
 - „Всичките, положително всичките бѣха добре облечени...”
 - „Градѣт на хладния егоизѣм и модния алтруизѣм...”

Открий в текста и прочети отново:

- **Фрагмента, описваѣ изпращането от София;**
- **Откъса, описваѣ заминаването от парижката гара;**
- **Откъса, описваѣ заминаването на парахода от пристанището;**
- **Откъсите, в които Алеѣко Константинов описва „пѣстротата на па-
сажерите” и на езиците;**
- **Диалога на разѣказѣча с американския митничар;**
- **Описанието на Ниагарския водопад;**
- **Откъсите, повестѣвуваѣи за посещението на американските градове
и впечатленията от тях.**

- Откъсите, разкриващи поведението на разказвача българин в чужбина;
- Описанието на Чикагското изложение;
- Описанието на външността и поведението на хората от българския павилион.
- Фрагментите, които разкриват Алековите впечатления от европейците и американците;
- Фрагментите, които разкриват впечатления на другите българи от американците и Америка.

ПЪТЕПИС

Самото название на жанра пътепис подсказва и неговата основна особеност – да опише видяното и преживяното по време на пътуване в познати и непознати страни.

Видяното изисква фактологическа точност на описанието, а преживяното е свързано преди всичко с авторовата личност, с нейните чувства, мисли, разсъждения, сравнения, обобщения, асоциации и пр.

„...В тези пътни бележки аз излагам моите непосредствени лични наблюдения и впечатления, тъй както съм ги възприел в момента, без да ги проверявам и без да излагам това, което ми е известно за Америка от книгите“.

Алеко Константинов

Да разсъждаваме заедно:

- Какви са надеждите и очакванията на мнозинството от пътуващите за Америка?
- С какви чувства, желания и цели пътува в Америка българинът разказвач? Наблюдавай и съпостави емоционалното състояние на разказвача при заминаването му от Софийската гара и при отплаването му с параход от френския бряг.
- Коментирай сравнението от една статия: „Ако изпращането на Софийската гара напомня изпращане от Дома, то изпращането на Хавърското пристанище е като раздяла с Родината.“
- Определи верния отговор на въпроса: Кой стои зад разказвача в пътеписа „До Чикаго и назад“?

а) писателят Алеко Константинов;

- б) българският интелигент пътешественик в Новия свят;
- в) писателят и същевременно българският интелигент-пътешественик;

- Не само природните и ръкотворните забележителности привличат интереса на Алеко в Америка. Коментирай моментите от пътеписа, в които се проявява неговото желание да почувства живота в цялата му пъстрота и сложност.
- анализирай какво предизвиква възторг и какво разочарова разказвача в Новия свят.
- Коя от думите най-точно предава емоционалното състояние на хората, изправени пред Ниагарския водопад: *учудване, радост, благоговение, страхопочитание, възхищение, удивление?*
- Коментирай твърдението на Димитър Михайлов: „Майсторството на Алеко се заключава в това, че с няколко шриха той може да опише случаен спътник, че по-нататък неговата съдба сякаш ни е вече известна.“ Илюстрирай мнението си с конкретни примери от текста.
- Всички ли от изредените тук характеристики са подходящи за личността на разказвача: *любознателност, патриотизъм, високо гражданско и демократично съзнание, чувство за хумор, черногледство, хуманизъм, завист, любов към природата, омраза към прогреса?* Аргументирай се.

Творбата казва и още нещо:

- Какъв е българинът сред чужденци – европейци и американци? Как се чувства той сред чужденците и как изглежда на техния фон?
- Сравни Алековото отношение към чужденците с това на Ганьо Сомов, Айвазян и другите българи, описани в творбата. От какво се впечатляват те и какви оценки за другите народности изказват?
- Наблюдавай: Алеко разглежда и оценява Америка като българин или като европеец? Какви моменти от пътеписа ще използваш, за да аргументираш своето мнение?

Сравни и направи извод

- Припомни си поведението на бай Ганьо, когато за пръв път пристига в Прага („Бай Ганьо у Иречек“)

Пристигва Бай Ганьо от Виена в Прага. Слиза на станцията, нарамва си дасагите и излиза на улицата. Файтонджиите се спускат да му предлагат услугите си – той им прави знак с глава, че не ще. Те разбират знака му за утвърдителен и един файтон се изпречва отпреде му. Бай Ганьо се сърди, блещи се и прави сърдити жестове. Това забелязва полицейският и запоядва на файтоните да се оттеглят... Пред него се изпречва един трегер с

червена шапка и предлага да му носи дисагите... Бай Ганьо не му ги дава, едно, защото мускалите са вътре и може „да запраши нанякъде“ и, друго, гледа го облечен добре, кой знае колко ще го оскубе.

от „Бай Ганьо у Иречек“

- С какво се различава поведението на Алеко, за пръв път пристигнал в чужд град, от байганьовското? Сравни пристигането на бай Ганьо в Прага и на Алеко – във Вашингтон.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- **Анализирай особеностите и ролята на описанията в творбата.**
- **Открий кой от похватите за създаване на образите не използва авторът при обрисуването на Айвазян и Ганьо Сомов:**
 - а) *пряката авторска характеристика*
 - б) *речта на героите*
 - в) *сатиричното осмиване*
 - г) *описанието на поведението на героите*
- **Подкрепи наблюденията си с примери от текста.**
- **Ако си пътувал някъде, опитай се да възстановиш своите впечатления във форма на пътепис. Имаш ли снимки, с които да илюстрираш своя пътепис пред съучениците си?**

Критика за писателя и за творбата му

Пътеписът „До Чикаго и назад“ е субективен разказ, в който повествованието, описанието и разсъжденията на пътуващия взаимно се допълват. Личността на автора изпълнява важна организираща роля в пътеписния текст. Неговата култура е извънредно широка, познанията му за човека и света – задълбочени, чувството му за хумор – изтънчено, а умението да подбира най-съществените детайли и факти – изключително прецизно.

В пътеписа по правило липсват художествено изградени образи. Няма разгърнати човешки съдби и човешки драми, извисявания, падения, конфликти. Но майсторството на Алеко се заключава в това, че с няколко щриха той може да опише случаен спътник, че по-нататък неговата съдба сякаш ни е вече известна.

Димитър Михайлов

„До Чикаго и назад“ е нов тип отношение към фактите на действителността.“
„Характерът и културата на Алеко Константинов дават ясна представа, че за Америка тръгва човек с утвърдена и устойчива ценностна система, с определени възгледи за устройството на света.“

Стефан Елефтеров

Д-Р КР. КРЪСТЕВ И СПИСАНИЕ „МИСЪЛ“

Епохата, в която се утвърждава и твори д-р Кръстьо Кръстев, е време на дълбоки промени в европейската литература. След блестящите успехи на реализма и натурализма в Европа се утвърждават нови, модерни литературни направления. Д-р Кръстьо Кръстев и Пенчо Славейков са творците, които се стремят да обновят българската литература и да я изведат в орбитата на европейските естетически идеи.

Някъде в началото на века в България се оформя **литературният кръг „Мисъл“** – именно с него е свързан мащабният проект за една нова българска култура. Около списание „Мисъл“, на границата между стария и новия век, се събира прочутата четворка – **Пенчо Славейков, д-р Кръстьо Кръстев, Пейо Яворов и Петко Тодоров**. В своите статии, студии и предговори те очертават основните параметри на предлагания културен и естетически проект. Утвърждават се принципите на **индивидуализма**, които се противопоставят на тесния и затворен национален хоризонт на „старите“ писатели. „Младите“ се стремят да изградят нови отношения между твореца и читателите: не литературата да слиза до читателя, а читателят да се издига до литературата.

Списание „Мисъл“ (1892-1907) има големи заслуги за развитието на българската литература. Негов главен редактор е д-р Кръстьо Кръстев (31. V. 1866 – 5. IV. 1919), завършил философия в Лайпциг (1888? при известния психолог и философ В. Вундт. Д-р Кръстьо Кръстев е преподавател, а след това и извънреден професор при катедрата по философия в Софийския университет, където чете лекции по философия, естетика и литература. Редактор е на три списания, теоретик на литературата и литературен критик.

Д-р Кръстев, без да е свързан с определена политическа партия, е пружина на много обществени инициативи – в защита на Македония, на автономията на университета, против участието на България в Първата световна война на страната на Германия и др.

Откривател и закрилник на едни от най-големите творци в българската литература, той споделя както техния възход, така и трагичния им край. В своето прощално слово за д-р Кръстев Боян Пенев определя така трудния жребий на „Великата четворка“: **„Отиват си тия, които създадоха една нова епоха в българската литература... Пенчо Славейков, Яворов, Петко Тодоров и ето сега Кръстев.“**

Със своето творческо безпокойство те са стимулирали непрестанното горение на българската творческа мисъл и разширяването на кръга на българския интелектуален елит. Това е високата преценка на делото им от най-великият съдия – Времето.

Гостоприемният дом на д-р Кръстьо Кръстев дълги години е място, където се срещат най-изтъкнатите български белетристи и поети. Този

Пенчо Славейков, П.Ю. Тодоров, д-р К. Кръстев и
П.К. Яворов, 1906 г.

дом трябва с право да влезе в историята на българската литература и култура. В продължение на седемнайсет години на ул. „Хан Аспарух“ №67 е била редакцията на сп. „Мисъл“, което е давало „литературна виза“ за останалите български издания. Всъщност, това е улица на поети, на писатели и критици и по нея са отеквали стъпките на Стоян Михайловски, Алеко Константинов, Михалаки Георгиев, Кирил Христов... На тази улица е живял Тодор Влайков, който е съученик и съсед на главния редактор, а наблизо някъде – Пенчо Славейков и Пейо Яворов, както и някои оперни певци и художници от тази епоха. Един малък „Латински квартал“ в младата столица на новоосвободена България, където мнозина от младите литератори са стъпвали „като по жарава“, минавайки по плочника към къщата на строгия редактор със страшната докторска титла.

Под сянката на прочутия дрян в двора на д-р Кръстев са обсъждали матери-алите за следващия брой на списанието, с радост са откривали новите имена, когато на чаша чай или ароматно турско кафе са мечтаели за „изравняване“ на родната българска литература с най-новите веяния в Европа и Русия.

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

(1866–1912)

Пенчо Славейков е странна, интересна, трудна за опознаване личност, значима творческа фигура в българския културен живот. Синът на възрожденец Петко Рачов Славейков, получил блестящо европейско образование, се противопоставя на реалистичната българска литература и скандално я назовава „фасулковщина“. Неговата самобитност, рязка открита позиция респектират и тревожат. Идеята му е да направи българската поезия съзвучна на европейските. Той става идеолог на българския модернизъм, „бащата“ на българския символизъм. Основен патос на неговото творчество е освобождаването на личността, борбата за самосъзнание и духовно извисяване. Основни негови произведения са: стихосбирките „Епически песни“ (1907), „Сън за щастие“ (1906), епическата поема „Кървава песен“ (1911-1913), „На острова на блажените“ (1910), литературоведски изследвания и есета. Но все пак, декларирайки модерното, той не отрича, не загърбва българското. Той искрено споделя: *„Аз обичам своя роден край и любовта към бъдещето му ме накара да мразя неговото сегашно.“* Той пише: *„От всичко, писано на български, аз знам, обичам и ще обичам едно нещо – нашата дивна народна песен и всичко, що е откърмено от нея, като например поезията на Ботйова.“*

Някои от най-важните дати от живота на Пенчо Петков Славейков

1866 – роден в Трявна. Най-малък син на големия български възрожденец Петко Рачов Славейков.

До 1877 – живее и учи в Трявна.

1879-1881 – учи в София.

1881-1884 – учи в Пловдив.

1884 – настинал, с висока температура, отива да се пързалия на леда на река Марица. Паднал, заспива на пързалката и за няколко години е парализиран и прикован към леглото. Поради тази случка до края на живота си има дефект на речта и е принуден да ходи с бастун.

1888 – издава първата си стихосбирка и, недоволен от нея, сам я изкупува и унищожава.

1892-1898 – учи в Германия, в Лайпцигския университет, чете много философия и поезия.

1892-1907 – заедно с д-р Кръстев, голям български литературен критик и теоретик, създават и издават сп. „Мисъл“, едно от най-хубавите литературни списания.

1908-1909 – директор на Народния театър. Води театъра на триумфални гастроли в Македония, която е още под робство.

1911 – заминава за Западна Европа поради влошеното си здраве. Пише последната си творба – поемата „Кървавата песен“. Това е неговият поклон пред въстаналия през април 1876 година български народ.

1912 – умира в Брунате на брега на езерото Комо, в Италия.

1921 – костите му са пренесени и препогребани в България.

Мисли на Пенчо Славейков от неговите писма, бележки, стихотворения

„...познах великото значение на работата. Отдавна не натяквам на съдбата, а работя.”

„Неволята си е неволя... но тя не е вгорчивила усмивката на устата ми, ни помрачила моя поглед.”

„Аз бях борец в живота, в най-жестоката от войните.”

„Победи себе си!”

„Издигнеш ли ръка, вдигни я в злоба свята, изпълнен от любов и в любовта жесток.”

„В усамотението можах да се вслушам в шепота на сърцето си.”

„Човекът тегли, та да крепне духом поетът.”

„...всичко, що е слънце, ме плени.”

„Учете се от слънцето.”

„Гневът е мерило на моята любов”

„У самотния човек е силата.”

„Аз обичам своя роден край и любовта към бъдещето му ме накара да мразя неговото сегашно.”

„Само нравствената личност и нейните дела са в изгода на човечеството.”

„Аз съм непоправим оптимист и твърдо вярвам, че ако и ний посветим себе си и своята съвест на живота в настоящето, за българина са възможни добри дни.”

- **Кои от изказванията на Пенчо Славейков ти харесват и с какво?**
- **Кои от тези мисли според тебе се свързват с изживяванията на поета след трагичните събития в съдбата му? Аргументирай се.**
- **Кои от изказванията издават личност с рязък и открит характер?**
- **Какво е необходимо да се прави според Пенчо Славейков за по-хубаво бъдеще на българите?**
- **Потърси в библиотеката допълнителен материал за съдбата на Пенчо Славейков и направи съобщение пред съучениците си.**

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- **Анализирай мислите на Пенчо Славейков и се опитай да опишеш личността му. Сподели своите изводи със съучениците си. Потвърждават ли твоите наблюдения характеристиките, които се съдържат в цитата от Милена Цанева на стр. 231.**

- ✓ Прочети стихотворението, което почти веднага след написването му зазвучава наред с българските народни песни и става една от най-хубавите песни от градския фолклор.

НЕРАЗДЕЛНИ

Стройна се Калина вие над брегът усамотени,
кичест Явор клони сплита в нейни вейчици зелени.

Уморен, под тях на сянка аз отбих се да почина,
и така ми тайната си повери сама Калина –

С шепота на плахи листи, шепот сладък и тъжовен.
„Някога си бях девойка аз на тоя свят лъжовен:

Грееше ме драголюбно ясно слънце от небето,
ах, но друго слънце мене вече грееше в сърцето!

И не грееше туй слънце от високо, от далеко –
грееше ме, гледаше ме от съседски двор напреко.

Гледаше ме сутрин, вечер Иво там от бели двори
и тъжовна аз го слушах, той да пее и говори:

„Първо либе, първа севдо, не копней, недей се вайка,
че каил за нас не стават моя татко, твойта майка.

Верни думи, верна обич, има ли за тях развала?
За сърцата що се любят и смъртта не е раздяла!”

Думите му бяха сладки – бяха мъките горчиви –
писано било та ние да се не сбереме живи...

Привечер веднъж се връщах с бели менци от чешмата
и навалица заварих да се трупа от махлата,

тъкмо пред високи порти, там на Ивовите двори. –
„Клетника – дочух между им да се шушне и говори –

право се убол в сърцето – ножчето му още тамо!”
Аз изтръпнах и изпуснах бели медници от рамо.

През навалицата виком полетях и се промъкнах,
видях Ива, видях кърви ... и не сетих как измъкнах

остро ножче из сърце му и в сърцето си забих го,
върху Ива мъртва паднах и в прегръдки си обвих го...

Нек сега ни се наравдат, мене майка, нему татка:
мъртви ние пак се любим и смъртта за нас е сладка!

Не в черковний двор зариха на любовта двете жъртви –
тамо ровят само тия, дето истински са мъртви –

а погребяха ни тука, на брегът край таз долина...
Той израсна кичест Явор, а до него аз Калина;

той ме е прегърнал с клони, аз съм в него вейки свряла.
За сърцата що се любят и смъртта не е раздяла..."

Дълго аз стоях и слушах, там под сянката унесен,
и това що чух, изпах го в тази моя тъжна песен.

Речник:

сѐвда – обич

мѐдник – меден котел

мѐнци – бакърени съдове за вода

кайл (*тур.*) – склонен, съгласен, който одобрява

Да разсъждаваме заедно:

- Хареса ли стихотворението и с какво?
- Открий кои стихове се повтарят в творбата. Коментирай заглавието на стихотворението.
- Какво сближава тази творба с българската народна песен?
- Защо можем да назовем влюбените от тази творба българските Ромео и Джулиета? Как творбата разказва за верността им?

ПРИПОМНИ СИ ОТ ЛИТЕРАТУРНАТА ТЕОРИЯ:

Балада – творба с фантастично, героично, историческо или социално-битово съдържание, разкриваща темата за общуването между световите на живите и мъртвите.

- Защо определят „Неразделни“ като балада?
- Сравни баладичните елементи в тази творба и в баладата „Хаджи Димитър“ от Христо Ботев.

✓ Прочети стихотворението, вдъхновено от подвига на Ботевата чета.

СТО ДВАДЕСЕТ ДУШИ

Сто двадесет души те бяха на брой.
И паднаха всички при първия бой!
Со залп ги посрещна на родния бряг
в засада отрано приготвеният враг.
Умряха те всички за родния край...
Къде им е гроба днес никой не знай –
днес никой не знай!

И тъмна мълва се мълви зарад тях,
аз чувах я още дете като бях,
че тука извел ги млад дивен юнак.
Над робска земя се свободен байрак
развял. И зачул се високо гласа
на младия войвода, далеч в небеса –
далеч в небеса!

„Свобода в гори и поля прогърмя!
И в бащина свидна и свята земя
въстанал е вече гнетеният народ!
Възкръсна за нов и свободен живот!
Ний идеме помощ на теб да дадем!
Ний дойдохме тука за теб да умрем –
за теб да умрем!”

На техния възклик бе залпа ответ.
Изпълниха своя свещени завет
и воля и клетва изпълниха те.
То време се мина и ново дойде –
свободата грее над родния край...
Но гроба юнашки днес никой не знай,
днес никой не знай!

Иван Петров, *Върхът* (фрагмент)

- Кой е основният мотив на стихотворението?
- Стихотворението звучи като ода, елегия, или балада? Аргументирай се.

Знаеш ли, че...

Темата за войводата, предводител на чета въстаници, се открива у Славейков още в поемата му „Въстаник“ (1892 година): „яви се в нашето село – с войвода ясен начело – бунтовна чета“.

А единият от двамата главни герои в последната творба на поета „Кървава песен“ също е войвода.

- Потърси в стихотворението „Сто и двадесет души“ стиховете, които се сближават съдържателно със следните стихове от поемата „Въстаник“: „Във нашия роден край свещен – ний дойдохме изпод ярем – вековен да го отървем – да победим или умрем!“
 - Поемата „Въстаник“ се появява през 1892 г., а „Сто и двадесет души“ – през 1910 г. Как ще обясниш, че войводата от „Сто и двадесет души“ всъщност повтаря казаното преди осем години?
 - Коя от строфите и кои от редовете на творбата ти напомнят легендарния подвиг на Ботевата чета? Как възприемаш неточностите: броя на юнаците, съдбата им и други несъответствия?
 - Коя от гледните точки по този въпрос ти е най-близка? Защо?
- А. Поради неточностите не мога да се съглася, че в стихотворението се възпява именно Ботевата чета.
 - Б. Това е художествена творба, а не историческа справка. Героите, които е възпял поетът, и на мене ми напомнят за „тоз, който падне в бой за свобода“. Затова мога да се съглася, че това стихотворение е вдъхновено от подвига на Христо Ботев и неговите другари.
 - В. Когато казваме, че едно стихотворение е вдъхновено от някого или нещо, още не означава, че то непременно описва в детайли дадена личност или събития. От значение е преди всичко художественото послание, идеята на поетическата творба.

Критика за писателя и за творбата му

„Целият живот на Пенчо Славейков е един мълчалив подвиг на себеовладяването, на себевъзмогването в името на живота и изкуството.

Сред най-буйните и юношеските години да бъдеш прикован неподвижен на леглото, до края на живота си да влачиш като верига своя тежък недъг – и гордо да отминеш в поезията си всичко това, да не обремениш стиха с малодушния стон на оплакване. Да бъдеш орисан от съдбата на страдание – а да станеш поетичен изразител на една подчертано жизнелюбна философия за света... Да се родиш в един от най-отблъскващите периоди от българската история, когато... тон на живота дава бай Ганьо, да се сблъскаш всеки ден с неговите многобройни прояви – и да станеш певец на националните добродетели, на най-чистите, най-светлите страни от националния ни характер...

За това възмогване над мрака и хаоса, за това художествено сродяване със света на висшите естетически ценности се иска **душевна устойчивост и твърдост, непоколебима вяра в човека, несломима любов към живота**

„...без да се придържа към фактическата достоверност на подробностите, поетът успява да предаде с голямо поетично внушение оня ореол на легендарност, с който живее в съзнанието на народа споменът за Ботевата чета“...

Милена Цанева

ПЕЙО ЯВОРОВ

(1878–1914)

Пейо Яворов е един от най-известните български поети, човек с изключително драматична съдба. Самият той казва за себе си: „В гърдите ми се борят две души противоречиви – душата на ангел и на демон“. И наистина, всичко в живота и в творчеството му е двойствено и противоречиво. Неговата поезия е всъщност историята на неговия живот: същото мятане и разкъсване. Казват, че нямало друг такъв като него, който да е познавал толкова високи върхове на духа и толкова дълбоки бездни на отчаянието.

Според известния български литературовед Тончо Жечев точно творчеството на Яворов представя вододел между епохите на патриархалното колективно българско съзнание и зараждането на модерното индивидуалистично съзнание. Това поражда полюсните състояния на душата му, отразени в творчеството. Нещо, което е много характерно за него: в цялото си творчество той е поет на СТРАДАНИЕТО. Той започва, според думите на д-р Кръстев, като „певец на ралото, на кървавата пот и кръв“, тоест създава творби предимно на социална тема. Но ето че се появява неговият поетичен цикъл „Безсъници“, и погледът му, който с толкова разбиране се е вглеждал в душата на страдащия околени свят, изведнъж се насочва към собствената му душа. Ако в началото на творчеството си той пише за страданията на другите (на българския селянин и на изгубилите родината си заточеници, бежанци, арменци и т.н.), то след 1906 година започва да пише за страданията и мъките на своята душа. Страданията на ангела и на демона.

Изключително прочута е неговата любовна лирика. Повечето от любовните му стихотворения са вдъхновени от Мина Тодорова и са посветени на нея. „Благовещение“, „Две хубави очи“, „Вълшебница“ и много други творби са златни страници не само в българската, но и в световната поезия.

Някои от най-важните дати от живота на Пейо Яворов

1878, 1 януари – роден в Чирпан.

1885-1891 – учи в Чирпан.

1891-1893 – учи в Пловдив.

1893-1900 – работи като телеграфист в Стара Загора, Сливен, Стралджа, Анхило (днешното Поморие).

1895 – във вестник „Глас Македонски“ е отпечатано първото му стихотворение „Напред“.

1898-1899 – първи публикации в сп. „Мисъл“ – стихотворенията „Калиопа“, „Арменци“, „Великден“.

1900 – д-р Кръстев съдейства на Яворов за преместването му в София.

Поставя се началото на великата „четворка“, останала в литературната история с името „Мисъл“: д-р Кръстьо Кръстев, Пейо Яворов, Пенчо Славейков, Петко Тодоров.

1901 – отпечатана е първата му книга – „Стихотворения“, която веднага е изчерпана. Критиците пророкуват появата на голям български поет.

1902 – Яворов се включва в борбите на македонските българи.

1903-1905 – библиотекар и заместник поддиректор в Народната библиотека.

1904 – ново, обогатено издание на „Стихотворения“.

1906 – запознава се с Мина Тодорова, вдъхновила го да напише прекрасни интимни стихотворения.

1907 – излиза стихосбирката му „Безсъници“.

1908-1913 – драматург в Народния театър.

1910 – умира Мина Тодорова.

1912, есента – венчава се за Лора и веднага заминава за Македония, за да участва в освободението ѝ.

1913 – Лора се самоубива, Яворов също прави опит да се самоубие, но не умира, а само се наранява тежко. От раната започва да ослепява.

1914 – поетът подготвя за издаване книгата „Подир сенките на облаците“, в която събира всички свои стихотворения, и я издава с посвещение: „Мила Лора, На твоята светла душа, устремен към тебе, духът ми посвещава своите изповеди.“

1914, есента – изтерзан и отчаян от сплетни и коварства, Яворов се самоубива, като завещава да го погребат до Лора и на гробовете им да посадят явор и дафинова вишня.

Знаете ли, че...

Яворов – псевдоним на Пейо Крачолов, с който се подписват стихотворенията му в списание „Мисъл“.

Дафина – псевдоним на Лора Каравелова, с който се подписват нейните стихотворения в същото списание.

И двата псевдонима (независимо един от друг) е измислил Пенчо Славейков. Сякаш е предвидил тяхната съдба на неразделни след смъртта.

снимка на Пейо Яворов и Лора Каравелова

МАИ

Радост-пролет! Слънце грей,
златен клас на нива зрей;
по ливади злака млади
росен лей брилянт-сълза;
бог въздъхне – вятър лъхне,
вий се къдрава лоза.

В полски равни широти
весел глъч и шум ехти:
неуморен в труд упорен,
тук обажда се орач,
де овчари, де жетвари,
ей, а там запял косач.

С киша, засух, буря, град,
че с немотност, че и с глад
ти, сирашки, род селашки,
невидяло мир сърце,
ти се бориш, що да сториш,
рий в пръстта до гроб ръце!

Все пак злото няма край.
Днес е харно: пей, мечтай...
И следите на бедите
нека пот ги от чело
поизбрише; де да пише
иначе новото тегло?

Открий в текста и прочети отново:

- Стиховете, в които се говори за пролетните радости на човека;
- Стиховете, които съдържат обобщения за човешката съдба.

Да разсъждаваме заедно:

- Какви чувства преобладават в творбата? От какво са породени те?
- С какво настроение поетът описва майския ден?
- В какво се състои човешката участ на този свят според поета? Използвай за отговора тези от следващите думи, които смяташ за подходящи:
безперспективност, удовлетворение, безсилие, трагична предопределеност, обреченост, безпомощност, радост...
- Как се съчетават чувствата, породени от описанието на пролетта, и обобщенията за човешката съдба? Обърни внимание какви глаголи избира той за описание на природната картина. Какви внушения се постигат по този начин?
- Коментирай следните стихове:

Днес е харно: пей, мечтай...
И следите на бедите нека пот ги от чело
поизбрише; де да пише
иначе новото тегло?

Сравни и направи извод

- Сравни стихотворението „Заточеници“ със стихотворението „Май“.
- Кое сродява лирическите герои от тези творби?

Творбата казва и още нещо:

- Аргументирай с примери от творбата твърдението, че композицията на това стихотворение е изградена върху противопоставянето между усещанията за радост, духовна бодрост, оптимизъм и съзнанието за вечно страдание, за неволя и мъка?

✓ Прочети едно от стихотворенията, вдъхновени от Мина Тодорова.

ВЪЛШЕБНИЦА

снимка на Мина Тодорова

Душата ми е пленница смирена,
плени я твоята душа, пленена,
душата ми е в тихи две очи.
Душата ми те моли и заклина,
тя моли; – аз те гледам; – век измина...
Душата ти вълшебница мълчи.

Душата ми се мъчи в глад и жажда,
но твоята душа се не обажда,
душата ти, дете и божество...
Мълчание в очите ти царува:
душата ти се може би срамува
за своето вълшебно тържество.

- С какви думи Яворов създава у нас представата за любимата си като за ИДЕАЛ?
- Ако харесваш стихотворението, научи го и го рецитирай пред съучениците си.

За автора и неговото творчество

„Има у него божествена дарба.“

Пенчо Славейков

„Творец на новото изкуство, той намери свои форми, в които заключи за вечен живот трепета на нашите дни. Яворов пръв у нас разкри душата, своята душа, душата на човека. Проникна в тайните ѝ, освети със светкавичен блясък нейните пропасти и намери само страданието.“

Николай Лилиев

ЕЛИН ПЕЛИН

(1877–1949)

Той не е обичал да дава интервюта, не се е изказвал по събрания. Всичко, което е имал да сподели, казал го е в разказите и повестите си. Елин Пелин е оставил безценни свидетелства за българското село и българските селяни. Картините, в които рисува селото, са малки. Но тези малки картини са сякаш безкрайно дълбоки – в тях писателят е вложил почти всичко, което крие животът: и мъката, и радостта, и песента, и копнежа, и любовта у човека. В тях се преплитат всички човешки страсти и черти на българския национален характер, в тях ние опознаваме българския селянин с всичко човешко, земно и реално.

Писателят, който е излязъл от селото, е видял у селския човек и доброто, и лошото, и хубавото, и грозното. От изключителната способност на народа за наблюдение и самонаблюдение Елин Пелин е усвоил онзи широк и многостранен поглед върху човека, който проличава в изображението на всичките му герои. Писателят познава малките и обикновени хора, разбира ги и не пропуска нищо от техните характерни черти. Героите му не са идеализирани, те са съвсем делнични и обикновени. Авторът не ги държи на дистанция от себе си, той се слива с тях, потопява се изцяло в техния свят, гледа на всичко с техния поглед.

Почти всичките герои на Елин Пелин са белязани с един общ белег – сиромашията, но те не изпадат в униние, а показват завидна воля за живот, твърдост, устойчивост, инат. Елинпелиновите герои винаги се съмняват, винаги са нащрек, особено са недоверчиви в отношенията си с града и с държавата. Селянинът у Елин Пелин не държи очите си обърнати навътре,

към тайниците на душата си. Неговите очи са широко отворени за света. Той знае, че не е сам в бедата, че „теглото по хората ходи“, че то е еднакво за всички сиромаси. Той заедно с героите си сърдечно изживява радостта и красотата на света и с все сърце се противопоставя на всичко грозно, подло и несъвършено, което помрачава живота на хората. Елин Пелин с право е назван от критиците **певец на българското село.**

А самият той казва за себе си в едно интервю: „На общото мене

Елин Пелин, художник Георги Недялков

ние, че аз съм някакъв битов писател, ще кажа, че не съм. Това, че съм писал разкази за селския живот, не значи, че съм битов писател. Във всичките работи мен ме е интересувал най-много и преди всичко човекът."

**Някои от най-важните дати
от живота на Елин Пелин**

1877 – роден в с. Байлово, Софийско.

1885-1897 – учи в родното си село, не завършва гимназията.

1895 – излиза първият му отпечатан разказ „Мило е отечеството“.

1897-1899 – работи като учител, сътрудничи на различни вестници.

1899 – установява се завинаги в София.

1902-1903 – издава сп. „Селска разговорка“.

1904 – излиза първата му книга „Разкази“.

1899-1926 – редактор на редица списания, библиотекар в Народната библиотека.

1926-1944 – уредник в музея „Иван Вазов“.

1940 – избран за председател на Съюза на българските писатели. Избран за академик.

1949 – умира в София.

Елин Пелин,
Снимка отначалото на века

Елин Пелин,
художник Георги Недялков

АНДРЕШКО

— Ще стигнем рано, господине. Във видело ще стигнем. Ей го селото – хе, под горичката там! Виждаш ли? Като прехвърлим оня баир, ниския, и то, кажиречи, сме стигнали.

И младият каруцар, като замаха камшика над конете, подвижна им силно и ободрително:

— Дий – хей!... Ди-и, господа!

Четири колелета на каруцата запръскаха по-силно из рядката кал на селския път. Разслабеният скелет глухо затропа посред печалното, пусто и разкиснало от дъждовите поле. Селянинът извика още веднъж, намести се по-добре на сандъка, дето седеше, отметна от главата си влажната качулка на дебелия ямурлук и безучастно си затананика под носа.

— Как беше ти името, момче? – обади се из грамадния си вълчи кожух дебелият господин, който седеше в каруцата. Момъкът продължаваше да си тананика.

— Ей, момче! – извика високо и дрезгаво господинът.

— А? – обърна се момъкът.

— Името, името? Как беше ти името?

— Андрешко.

— А-а – Андрешко... Хитрец си ти-и-и! Всички станахте такива. Лукави станахте вие, селяците. Знаете само да лъжете и да хитрувате... И как се преструвате! Гледам ги в съдилището... Овчичка, такъв, глупав, пък той цял вълк! Игрят си със съдията.

— Прост народ сме ние, господине, само ни навикват. На вас така ви се чини, ама то не е така. От простотия хитруват нашите селяни. От простотия и от сиромашия.

— А-а-а – от сиромашия, от сиромашия... Пусто дърво недодялано! От сиромашия се оплакват, а пиянствуват като скотове.

Илюстрация към разказа „Андрешко“. Художник Борис Ангелушев

— От добро ли е?... Не, не е от добро... Че пиянствуват – пиянствуват, всички пиянствуват. За добро, а не от добро... Това човек като вас може и да си го запише.

— А-а, май и ти си пийнал, приятелю! Пък млад си още, мустаци не са ти никнали... Вашите селянци, пиши ги пропаднал народ и туй-то!

— Пиши ги ти, господине, ние не знаем да пишем – рече момъкът и като се обърна към дръгливите си коне, подвижна им:

— Дий, дий, господа! – и се замисли.

Конете склисиха малко и също се замислиха. Господинът повдигна голямата яка на вълчия си кожух, потъна в него и също тъй се замисли. На усамотеното дърво край пътя кацна врана с настръхнала перушина, залюля се на сухия клон, гракна унило и също се замисли. И тъжното зимно време също беше замислено. По небето тежко и бавно лазеха и се разпокъсваха дебели, дрипави, влажни и мрачни зимни облаци, над които прозираха късове от също тъй замислено и студено синьо небе. Земята тънеше в кал и влага. Мъртви и покрусени се тъмнееха пръснатите пейзажи на села, речища, далечни гори и планини. По полето лъщяха големи локви, мътни, студени и оцъклени като мъртвешки очи. Малката каруца бавно се клатушкаше из дълбоката и рядка кал, затъваше, излизаше, криволичеше. Една отпрана дъска отстрани постоянно, еднообразно, глухо и безразсъдно клепеше и като удряше настоятелно нервите на дебелия господин във вълчия кожух, изкара го из търпение. Той откри яката, подаде си тлъстото лице и извика:

— Какво е това ужасно клепало, дявол да го вземе! Не ме оставя на мира...

— Дъската ѝ хлопа на моята каруца, господине. Плеще като учен човек: ни сама разбира, ни другите ѝ разбират.

— Хитрец си ти, Андрешко, хитрец си! Трябва да умееш да лъжеш момите, ако не си се оженил. Вие се жените млади и хубави женички имате. Господинът свали яката на кожуха си.

— Думай каквото искаш, господине, ама госпожите по си ги бива... Аз знам това много добре! Ти какъв си, господине, по каква работа към наше село?

— Аз съм съдия-изпълнител.

Андрешко се обърна и с внимание погледна своя кираджия. – И по изпълнение?

— По изпълнение, разбира се. Играе ме един вашенец там, ама той път ще му дам да разбере. Няколко пъти го гоня, а все се изплъзва от ръцете ми... Разбрах, че дяволува, и ще го издебна довечера, та ще ме помни... Житцето му ще секвестирам! Хем него на ум ще науча, хем да ви покажа един пример, та да не кръшкате друг път. Лъжете търговците, лъжете гражданите, та им продавате развалени яйца и граниво масло. Е, ама чакай, жено селяшка – властта се лесно не лъже! Пипа тя – здраво пипа! За вас камшик, руски камшик – така ще се оправите... Станахте пияници, пропаднахте, развалихте се – ще станете неспособни данъкоплатци и ще съсипете държавата. Ах, защо нямам повечко власт! Ангели ще ви направя.

Съдията-изпълнител разкопча кожуха си и тялото му зашава в него като пиле, което се излюпва.

— Е, господин съдия, господ направил света и пресметнал, че на жените брада не трябва, и не им дал... Сметнал, че на магарето му трябват дълги уши, и му ги дал – отговори Андрешко с престорена наивност. Хем ти не дрънкай, ами карай, че вече се мръкна... Много ми взе ти, дяволе! Толкова пари за двадесет километра! Умеете да ни скубете вие... Карай де, карай, че крантите заспах!

— Дий, ди-и, господа! – Андрешко и завъртя камшика.

— Ти господа ги наричаш, а? – По-добре наричай ги братя – забележи сърдито съдията.

— Ще се разсърдят, господин съдия! Ще ги докача на чест, ако им не кажа господа... Службата им е чиновнишка – на часове.

На час стават, на час лягат, на час ги поим, на час ги храним. После ги впрягаме, влизат, значи, в канцеларията, и толкоз. А понякогаж в яслите и вестник прочитат.

— Я кажи де сръбна, приятелю, па не дрънкай, ами карай, че закъсняхме. Лукави очи имаш ти, лукави!

— Няма вълци, – господин съдия, не бойте се – рече каруцарят с такъв тон, че почтеният чиновник се озърна плахо наоколо.

— От вълци аз не се боя, приятелю, ами стана студено. Нямам време да настивам.

— Увийте се с чула, господине. Моите коне никога не се оплакват от настинка. Чулът много топли.

„Ама лапацало, а!“ – помисли съдията и се обърна строго:

— Карай, карай, говедо!...

И като се наду сърдито, потъна в кожуха си и млъкна.

„А-а, попаднал си в ръце, приятелю“ – помисли си Андрешко.

И като се обърна, попита със сериозен тон:

— Та по изпълнение, а? Кому ще изгорите душицата? Съдията дълго мълча, после сърдито отговори:

Илюстрация към разказа „Андрешко“. Художник Борис Ангелушев

— Има един – Станойчо го казват – нисък такъв... с дебел врат...

— Знам го. Нему ще секвестирате житото, а? Сиромах е той, господин съдия, не закачайте го.

— Сиромах човек – жив дявол!

Съдията пак млъкна. Вече се смрачаваше. Конете едвам лазеха въз баирчинката, зад която трябваше да се намира селото. Андрешко нито им вече подвикваше, нито махаше камшика над тях. Той престана да говори и да си тананика и се размисли. Когато прехвърлиха зад баира и слязоха отвъд в полето, нощта беше настъпила, а селото още не се виждаше. Тънък и студен вятрец повея над потъналата във влага земя. Облаците разпокъсани се оттегляха към планините. Синия купол на студеното и помръзнало небе се изясняваше, разширяваше и възвишаваше. Скоро по него затрепкаха звезди, ледени светли звезди. Въздухът изстина страшно. А конете вървяха бавно. Съдията непрестанно се ядосваше.

— Карай, хей, шоп! Ще помръзнем!

Андрешко безучастно подвикна на конете и лениво размаха камшика над главите им. Те нехайно и омърлушено влачеха каруцата, сякаш не чуваха. Андрешко мислеше за Станоя, комуто съдията утре ще секвестира житото, съдията, когото той сега караше.

„Ти ми докара тая беля, Андрешко“ – ще му каже Станоя, като се научи, и ще го изпсува. После ще се разтъжи, ще го почерпи, ще се напие и ще плаче.

„Трябва да му се помогне на човека, трябва да му се помогне, – мисли Андрешко. – Трябва да му се каже да скрие житцето през нощта и да омете хамбара, цяла година ще опъва уши от глад... Трябва да му се помогне – не може иначе!“

Беше тъмно и по земята не личеше нищо освен кал, дълбока и гъста кал. Пътят се губеше в тая кал и не водеше никъде освен пак в нея.

На едно място Андрешко дръпна юздите и спря конете.

— Чакай, като че съм сбъркал пътя!

И момъкът почна да се взира в тъмнината. Съдията гледаше строгото му лице, по което нямаше ни следа от прежната шеговитост, и му думаше:

— Момче, опичай си ума, че не отговарям... Бой ще ядеш! Андрешко дръпна юздите, завъртя камшика и викна:

— Дръжте се здраво, господин съдия!

Далеч напред в тъмнината светеше селото. По кучешкия лай, който идеше оттам, личеше, че то е близо. Няколко крачки надясно блещеше с бисерен блясък голямо пространство неподвижна вода. Каруцата възви право към нея.

— Какво е това? – запита съдията.

— Блато, господин съдия... Пътят върви през него. То е плитко, хич не се бой. Тук-таме само има дупки... Колко пъти съм го минавал аз, и с кола, и пеши, и... Дий, дий, господа! Дръжте се здраво, господин съдия! Конете навлязоха в студената вода, в която се оглеждаше небето, и предпазливо зацамбуркаха напред, като почнаха да потъват все по-дълбоко и по-дълбоко.

Мъртвата и блестяща, зеленобисерна вода на блатото се размърда и оживя. – Стой, говедо! – извика по едно време съдията и се изправи изплашено в кожата си. – Ще ме удавиш, шопе! Не видиш ли, че каруцата се напълни с вода. Спри! Спри! Съдията, разгневен, почна да псува.

Андрешко спря конете. Каруцата, потънала до пода, застана сред блатото, краят на което се губеше в непроницаемата тъмнина.

— Дий... Напред! – извика Андрешко на конете. Мощният и здравият му глас проехтя силно в нощта и потъна в непрогледната пустота. Наблизо изхвъркнаха патки и с шум се изгубиха.

— Трябва и ние да станем патки, та да излезем – рече замислено Андрешко, – иначе...

— Ах, говедо! Да излезем веднъж – ще те пребия! Ще се издавим, бре!... Теле!

— Не щем, не щем господин съдия, не бой се... В тая тъмница, кой да е, ще сбърка, – заговори Андрешко и се удари на работа около каишите. Връзва, развързва, псува, проклетисва, най-после седна отново на сандъка, завъртя камшика и викна:

— Ди-и... Напред!

Конете направиха усилие и тръгнаха. Единият се откачи отока и зацамбурка из блатото свободен. Другият застана сам в каруцата.

— Бре? Що стана? – извика съдията.

— Стой! Дорчо... Дорчо... Дорчо – завика Андрешко след коня и почна да го мами. Но той, уплашен от водата, възви назад и бавно-бавно се изгуби в тъмнината към брега, без да чува вика на своя стопанин. Съдията стоеше в каруцата разтреперан и уплашен.

В това време Андрешко бързо се качи на другия кон и тръгна по дирите на Дорчо, като викаше непрестанно силно и бодро:

— Дорчо, Дорчо, Дорчо!

— Къде бре... хей! Какво правиш бе, говедо? Диване? Ах, ти, гнидав селянин... аз ще те науча тебе!

Из тъмнината му отговори ехиден смях.

— Ей, говедо, ти ме оставяш тук!... Да загина! Да ме разкъсат зверовете! Момче, не прави така, моля ти се! – заговори съдията с жален глас, в който една струнка плачеше.

— Не бой се, не бой се, господин съдия – обади се Андрешковият глас. Зверовете няма да влязат в блатото. Увийте се в чула да не простинете... Утре рано-рано аз ще дойда...

В каруцата има сено, постели си... Кирия няма да ти взема!

— Момче, не шегувай се бе – замоли се съдията. – Не ме оставяй!... Ела! Извади ме оттук!

— Тъмно е, господин съдия, тъмно е, не се вижда нищо!... Пък и конят избяга! Как да ти помогна? Не мога.

Съдията чуваше тоя ехиден глас, който идеше изтъмнината, и се ужасяваше. Как? Да остане тук! Всред блатото! Всред тая студена, зелена, блатска вода, краят на която не се виждаше!

— Ела, бре! Андрешко! Пари щети дам, колкото искаш!... Избави ме!... Ще умра бе!... Деца имам!... Хлапако, нямаш ли сърце – завика в отчаяние той, ала никой вече не се обади.

Тогава съдията отчаяно и безумно зарева към селото:

— Ей, хлапе... говедо... канибал... вол... дръвник! Ела! Избавиме!... Смили се бе! Животно... селендур... шоп! Ах-ах!... Помощ, помощ!

И като седна в каруцата, потъна в кожата си и се разрида като дете. Но тъмнината не му отговори.

Речник

склѝся – забързам се

кирадѝя – наемател

секвестѝрам – изземвам по съдебен ред

чѝл – завивка за добитък

гранѝв – (за мазнина) развален, с лош вкус и дѝх

Открий в текста и прочети отново:

- **Отговорите на следните въпроси:**

- През кое годишно време протича действието?

- По каква работа пътува към селото „господинът с вълчи кожух“?

- **Диалога между героите по време на пътуването;**

- **Обръщенията, които употребява Андрешко към конете и към съдията;**

- **Думите и изразите, с които съдията характеризира Андрешко; Природните описания;**

- **Вътрешната реч на Андрешко, преди да направи решителната си постъпка;**

- **Обещанията, които дава Андрешко на съдията в началото и в края на разказа.**

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- **Кои художествени детайли Елин Пелин използва за изграждане на образа на съдията (анализирай името, портрета, поведението, речта на героя)?**

- **Препиши от текста всички изречения, в които се говори за съдията и се споменава наименованието на горната му дреха.**

- **Препиши от текста всички думи и словосъчетания, които разкриват последователно КАК се държи и КАК говори съдията.**

- **Препиши от текста всички думи и словосъчетания, които разкриват последователно КАК се държи и КАК говори Андрешко.**

- **Анализирай художествените детайли, които авторът използва за характеристика на Андрешко.**
- **Анализирай с какви художествени детайли са изпълнени природните картини.**

Да разсъждаваме заедно:

- **Защо Елин Пелин не назовава съдия-изпълнителя по име, а с определението „господина с вълчия кожух“?**
- **Как обръщенията между героите допълват нравствената им характеристика?**
- **Откъде Андрешко знае занапред как ще постъпи Станой, след като му отнемат хляба?**
- **Кой е, според тебе, основният мотив на постъпката на Андрешко? Дали това е само протест срещу грубия и бездушен чиновник?**
- **Определи характерните черти на Андрешко, като избереш подходящи думи и изрази от следните: жизненост, остроумие, наивно простодушие, изобретателен ум, отзывчивост към нещастieto на човека, хитрост, инат, озлобеност, лекомислие. Аргументирай се с текста на разказа.**
- **В разказа по отношение на Андрешко многократно са употребени думите хитрец, хитрува и техни синоними (лукав, преструва се, дявол, лъже, дяволува, изплъзва се...). Разсъждавай, наистина ли е толкова хитър Андрешко? Наблюдавай вътрешната реч на Андрешко, когато той търси изход от ситуацията.**
- **Намира ли изход Андрешко? Анализирай възможните последици от постъпката.**
- **Внимателно прочети, провери и коментирай наблюденията на българската литературоведка Искра Панова:**

Диалогът играе огромна роля в разказите на Елин Пелин и заема дори количествено голямо място в тях.

Както за всички разказвачи, така и за Елин Пелин диалогът и изобщо пряката реч са могъщо средство за характеристика. Но не само за това.

Диалогът в същото време е едно от основните композиционни средства на Елин Пелин. С него авторът не само характеризира, но и строи: тласка действието, разгръща сюжета, дава развързката. Композиционният гръбнак на „Андрешко“ – това е словесната престрелка между него и съдията...

Случката става чрез разговора, диалогът покрива действието, събитието се предава чрез репликата. Финалната постъпка на Андрешко е само венецът на върволицата „речеви постъпки“, които я подготвят.

Искра Панова

Творбата казва и още нещо:

- Коментирай детайла: Андрешко назовава конете господа, а на съдията му предлага да се завие с чула.
- Анализирай символния смисъл на природната картина: „Беше тъмно и по земята не личеше нищо освен кал, дълбока и гъста кал. Пътят се губеше в тая кал и не водеше никъде освен пак в нея“. Каква е художествената роля на образа-символ КАЛ?
- Коментирай мнението на критиците, че у Елин Пелин пейзажът изпълнява ролята на трети герой. Как ще характеризираш „третия герой“ в разказа „Андрешко“? В какви отношения с другите двама герои се намира „третият герой“?

Авторът за историята на творбата

Тогава, по тия времена, излизаше списание „Просвета“ – за ученици от гимназиите, за интелигенцията, за учителите; едно списание, което беше доста интересно. Интелигентско списание, може да се каже. Това списание се редактираше от Марин Пундев – един много благороден човек, учител в гимназията. Беше пенсионер вече. Много добър човек...

Този бай Марин Пундев ме намери и каза: „Дай ми нещо за моето списание.“ Добре, аз му написах „Андрешко“ и той, човекът, ми даде сто лева. Тогава сто лева бяха много пари.

„Андрешко“ е пак едно хрумване по един повод: чух, един колар счупил си колата нарочно, да не отиде съдебният пристав да конфискува на един селянин. Оттам ми дойде хрумването да напиша едно блато и т.д...

„Моите любими герои като Андрешко се оказаха близки до народа, защото бях живял и опознал отблизо тия бедни хора, за които пишех. Трябва да призная, че те ми бяха близки до сърцето...“

За автора и неговото творчество

„Трудно може да се опише увлечението, с което буквално на един дъх прочетох всичко от Елин Пелин – от кора до кора. Това бяха незабравими часове на опиянение и блаженство. Бях роден и израснал на село, живях и работих на село. Всичко в тези разкази ми бе познато, близко, свое, родно. И все пак бе толкова красиво, че ми се виждаше някак далечно и недостижимо.

Какъв език! И какви образи! Страдах със страданията на неговите незабравими герои, радвах се с техните радости, вдишвах въздуха, който и те дишаха.“

Георги Караславов

ХРИСТО СМИРНЕНСКИ

(1898–1923)

Роден в Кукуш. По време на Междусъюзническата война заедно със семейството си се премества в София. Син е на бедни хора. Започва да работи още от малък: той е добър помощник на баща си в сладкарския му занаят, продава вестници из софийските улици, а заедно с това и учи в Техническото училище. Първите му стихотворения са хумористични. По-късно основните образи на неговото творчество стават „децата на града“: той със съчувствие пише за живота и съдбата на градската беднота.

„Поет на огнените гриви“ – така го нарича Георги Бакалов, когато неговите песни бодро и завладяващо прозвучават в българската поезия, и това определение е едно от най-точните. В поезията на Христо Смирненски е отразен най-високият подем на пролетарското движение през 1919 и 1920 г, когато то е във възход в цяла Европа и изглежда тъй близко до своя „свещен конец“, до победата на световния пролетариат. Затова поезията му е изпълнена с толкова движение и живот.

Христо Смирненски е признат като най-големия български версификатор (поет, който може да напише стихотворение на всяка зададена тема). Той, почти юноша, за по-малко от осем години създава над петстотин стихотворения и става класик още за съвременниците си. Умира от туберкулоза съвсем млад, ненавършил даже 25 години.

Христо Смирненски сред семейството си. София 1917

**Някои от най-важните дати
от живота на Христо Смирненски**

- 1898** – роден в Кукуш в многодетно семейство.
- 1904** – започва учението си в Кукушкото първоначално училище. Прави първите си стихотворни опити.
- 1908** – заминава за София, където живее дядо му.
- 1910** – връща се в Кукуш. Продължава да се учи в местното училище.
- 1911-1913** – работи в сладкарската работилница на баща си. По време на Междусъюзническата война гърците опожаряват Кукуш и семейството бяга в София.
- 1913** – записва се ученик в Техническото училище в София.
- 1915** – първи публикации във вестник „К’во да е“. За кратко време написва огромен брой стихотворения.
- 1917** – постъпва като юнкер във Военното училище.
- 1918** – излиза първата му стихосбирка „Разнокалибрени въздишки в стихове и проза“. Тя събира само малка част от огромния брой стихотворения, които вече е написал.
- 1920** – в духа на времето си приема леви убеждения с надеждата, че революцията може да промени съдбата на хората.
- 1922** – излиза първата му и единствена нехумористична стихосбирка „Да бъде ден“.
- Юни 1923** – умира от туберкулоза големият български поет, създал за по-малко от 8 години няколко тома хумористична и сериозна поезия.

Христо Смирненски с редактори и сътрудници на списание „Смях и сълзи“. София 1917

ЮНОША

Аз не зная защо съм на тоз свят роден,
не попитах защо ще умра,
тук дойдох заплeнен и от сивия ден,
и от цветната майска зора.

Поздравих пролетта, поздравих младостта
и възторжен разтворих очи,
за да срещна Живота по друм от цветя
в колесница от лунни лъчи.

Но не пролет и химн покрай мен прозвъни,
не поръси ме ябълков цвят:
пред раззинали бездни до черни стени
окова ме злодей непознат.

И през облаци злоба и демонска стръв
черна сянка съзрях да пълзи –
златолуспест гигант се изправи сред кръв,
сред морета от кръв и сълзи.

В полумрака видях изтерзани лица,
вред зачих плачове като в сън,
и жестока закана на гневни сърца
се преплете с оковния звън.

Аз познах своите братя във робски керван,
угнетени от Златний телец;
и човешкия Дух – обруган, окован,
аз го зърнах под трънен венец.

И настръгнах от мрака на тази земя;
закопнях, запламтях и зова:
— Ах, блеснете, пожари, сред ледна тъма!
Загърмете, железни слова!

Нека пламне земята за пир непознат,
нека гръм да треци, да руши!
Барикаден пожар върху робския свят!
Ураган, ураган от души!...

И тогава – залюбен в тълпите,
пленен отлъчите на нова зора,
без да питам защо съм на тоз свят роден,
аз ще знам за какво ще умра.

Открий в текста и прочети отново:

- Стиховете, които описват какво очаква от живота възторженият юноша, неговите мечти и надежди;
- Стиховете, които разкриват причините за разочарованията му;
- Стиховете, в които се формулира миналият идеал на лирическия герой;
- Стиховете, в които се формулира сегашният идеал на лирическия герой;

СИМВОЛ

Поетически похват, при който чрез конкретен художествен образ се изразява понятие или идея, се нарича СИМВОЛ

В стихотворението „Юноша“ Смирненски е използвал множество думи, които назовават природни явления: „**сивият ден**“, „**цветната майска зора**“, „**пролет**“, „**ябълков цвят**“, „**пожар**“, „**ураган**“. В текста на стихотворението тези думи придобиват допълнително значение, което оформя техния скрит, иносказателен смисъл.

Например, думата „**зора**“ се възприема и в основното си значение („**ярка червенина на хоризонта преди изгрев слънце**“), но освен това този образ се осмисля като символизиращ началото на новата ера.

- **Запиши в тетрадката си примери:**
 - на символи, изразяващи очакваната радост от живота: ...
 - на символи, изразяващи страданието и угнетението: ...
 - на символи на бунта: ...
 - на символи на новия свят: ...
- **Чрез кои символи се разкрива мечтателността на юношата?**
- **Какво символизируют природните стихии в стихотворението?**
- **В това стихотворение са противопоставени различни образи на светлината и мрака. Разтълкувай смисъла на тези символни образи и проследи как се редуват те.**
- **Анализирай тропите и поетическите похвати в стихотворението и запиши в тетрадката си примери на епитети, олицетворения, метафори, хиперболи и др.**

Да разсъждаваме заедно:

- Проследи основните моменти в духовната биография на героя, като се ръководиш от следния план:
 - Какви чувства и мечти вълнуват юношата пред прага на живота?
 - Каква промяна настъпва у него след сблъсъка му с действителността?
 - Защо неговият нов идеал отрича и стария свят, и юношеските илюзии?
- Обърни внимание на глаголните форми: *дойдох, поздравих, окова, зачух, познах, настръхнах, закопнях, запламтях, зова*. Как се разкриват чрез тях характерът на юношата, неговото възприемане на света и на живота, а и отношението му към тях?
- Кои нравствени качества се утвърждават чрез образа на юношата?
- Прочети изказването на литературния критик Минко Николов за поезията на Смирненски: „Неговата лична изповед се превърна в увличаща революционна проповед...” Потвърждава ли стихотворението „Юноша” тази оценка на литературоведа?
- С помощта на какви тропи и художествени похвати се изграждат образи символи в стихотворението?

Творбата казва и още нещо:

- Прочети откъса от едно писмо на Хр. Смирненски до В. Павурджиев:

„Как много боли, когато искаш да живееш, а когато всеки ден се къса по една от нишките, които те сързват с живота; когато искаш да изгориш в пламъците ла бунта, а гориш върху твърдото легло на туберкулозния; когато искаш да врвиш с възторжени очи към слънцето, а пред теб се е спуснала вече вечерта и все повече тъмнее...”¹

- В какво се състои родството на поета с неговия лирически герой? Как се проявява то в това писмо на поета?

Сравни и направи извод

- Припомни си стихотворението „Братчетата на Гаврош”. Какви сходни идеи и образи откриваш в тази творба и в стихотворението „Юноша”?
- Припомни си стихотворението на Никола Вапцаров „Пролет”. Кои образи символи са общи и в двете стихотворения? Съпостави и коментирай значението на образа символ ПРОЛЕТ у Смирненски и у Вапцаров.

¹ Надежда Измирлиева. Христо Смирненски. Летопис за живота и творчеството му. С., 1961

- Прочети още една поетична творба на Христо Смирненски – „Към висини“ – и я коментирай самостоятелно. Обърни внимание на образите символи, които са общи и за двете стихотворения на автора.

КЪМ ВИСИНИ

С оковани крила днес земята ни ражда,
оковани с неволя и делнични дни,
а гори сред душата ни вечната жажда
за простор, красота, висини.

Из града – тези улици шумни и сиви,
де живота безумно крещи,
на село – в тишината на буйните ниви –
нас опиват ни странни мечти.

Като звън на далечни, грамадни камбани,
като гръм на стихийни вълни,
свободата зове непрестанно сърца ни
към лазура на нови страни.

В миг крилата за полет безумен потрепнат,
в миг в очите искра заблести,
и акорди на музика странна зашепнат:
„Полети! Полети! Полети!“

Младостта запламти в многоцветни огньове
младостта призовава часа –
тоя час на размах, на разбити окови,
тоя час, озарен с чудеса.

А в пожара на тия копнежи сърдечни
Свободата за пристъп звъни,
и отекват гърмовно простори далечни:
„Светлина! Красота! Висини!“

Критика за писателя и за творбата му

Стихотворения като „Към висини“, „Пролетно писмо“ и „Юноша“ можем да възприемем с пълно право като образец на революционна лирика и едновременно като автобиографични и изповедни творби...

Своята вътрешна биография поетът възпроизвежда в „Юноша“ и тя се оказва духовна биография на хиляди негови млади съвременници. Нейният вътрешен смисъл е в пробудата на младежта за истинското предназначение в живота, в прехода от безметежен и наивен идеализъм към осъзнато и целенасочено революционно действие...

Минко Николов

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

(1893–1991)

Елисавета Багряна е сред творците, битието и поетическата диря на които се свързват с волния дух на непокорната скитница, който преодолява преградите на средата и утвърдените художествени измерения и се устремява към неизследвани художествени пространства. Багряна въздигна човешкото самосъзнание и достойнство в главна ценност у жената, показва богатствата на световите и чувствата, които носи една жена в сърцето си. И не е случайно, че именно героинята на Багряна е символ на духовното себеоткритие и разкрепостеност на българката, че именно тя надмогва традиционната рамка на женското битие и предназначение, именно тя утвърждава неистовата виталност и тържеството на живота. Именно лирическата героиня на Багряна спонтанно отрича закостенелите порядки, както се отхвърлят вериги. Със самочувствието на себеоткрилия се човек тя се чувства неотделима от вековечните корени на Рода и на Родината.

Някои от най-важните дати от живота на Елисавета Багряна

- 1893** – родена в София като най-голямо от седемте деца на чиновническо семейство.
- 1900-1910** – получава начално, основно и гимназиално образование в Търново и София.
- 1911-1915** – студентка по славянски филологии в Софийския университет.
- 1915-1918** – гимназиална учителка във Враца и Кюстендил;
- 1927** – излиза от печат първата ѝ книга „Вечната и святата“.
- 1927-1944** – сътрудничи на различни вестници и списания. Изнася литературни сказки и участва в литературни четения. Пътува много.
- 1944-1991** – продължава да пише поезия, издава нови стихосбирки, пътува.
- 1969** – получава златен медал от Международната асоциация за поезия в Рим.
- 1991** – умира в София почти столетница.

ПОТОМКА

Няма прародителски портрети,
ни фамилна книга в моя род
и не знам аз техните завети,
техните лица, души, живот.
Но усещам в мене бие древна,
скитническа, непокорна кръв.
Тя от сън ме буди нощем гневно,
тя ме води към греха ни пръв.
Може би прабаба тъмноока,
в свилени шалвари и тюрбан,
е избягала сред нощ дълбока
с някой чуждестранен светъл хан.
Конски тропот може би кънтял е
из крайдунавските равнини
и спасил е двама от кинжала
вятърът, следите изравнил.
Затова аз може би обичам
необхватните с око поля,
конски бяг под пляска на бича,
волен глас по вятъра разлян.
Може би съм грешна и коварна,
може би сред път ще се сломя –
аз съм само щерка твоя вярна,
моя кръвна майчице земя.

фотограф Константин Танчев

Речник:

свилен – копринен

шалвари – широк панталон, част от традиционното облекло на тюркските народи

тюрбан – чалма

кънтѝ – 1. звучи, отразява звук или песен; 2. за глас или звук – разнася се, носи се, ехти

плясък – шум, който се получава при пляскане

щѐрка – дъщеря

Открий в текста и прочети отново:

- Стиховете, които пряко или косвено свидетелстват, че лирическият герой е жена;
- Стиховете, в които лирическата героиня споделя своите предпочитания, които обяснява като зов на кръвта;
- Стиховете, които съдържат основната ѝ, ключова самохарактеристика.

Да разсъждаваме заедно:

- Какво е основното чувство на творбата?
- Кой говори в стихотворението? Каква си представяш личността на лирическата героиня? Защо?
- Чия потомка се чувства тя? Как си представя тя своите корени? Илюстрирай отговора си с текста на творбата.
- Кое в своя характер лирическата героиня обяснява като зов на кръвта? В отговора си подбери подходящи думи и изрази измежду следните и ги аргументирай с текста на стихотворението: *свободолюбив дух, страстност, романтичност, родолюбие, женственост, патриархалност, волност, непокорство.*
- С кои думи лирическата героиня се самооценява? Анализирай кои от нейните самооценки само могат да се предполагат, да се усещат, а в кои свои характеристики тя е твърдо убедена? Аргументирай се.
- Прочети следните цитати от писмени работи на ученици върху стихотворението „Потомка“. Коментирай кои са неточностите в техните твърдения за лирическата героиня и ги редактирай:

„Лирическата героиня няма родова памет и сама го признава в 1 строфа.“;
 „Волнолюбивия си характер лирическата героиня е наследила от баба си.“

- Ако харесваш стихотворението, научи го наизуст и го рецитирай изразително пред съучениците си.

Творбата казва и още нещо:

- Какво са за тебе понятията „родова памет“, родолюбие? Как възприемаш, когато ти казват, че приличаш на някого от предците си не само външно, но и по характер? Вслушваш ли се в себе си понякога, за да „чуеш зова на кръвта си“?
- Как разбираш твърдението на Елисавета Багряна, че нейната поезия много се различава от поезията на Анна Ахматова, и че разликата им е преди всичко в това, че Анна Ахматова е дълбоко руска поетеса, а тя е българска. В какво усещаш това дълбоко „българско“ в стихотворението „Потомка“? Аргументирай се с доказателства от текста на стихотворението.

Сравни и направи извод

- Кое сближава лирическите героини от стихотворенията „Моята песен“ и „Потомка“? Сравни тяхната емоционалност, ценностите и предпочитанията им, сравни и отношението им към себе си и към заобикалящия ги свят.

Знаете ли, че...

Елисавета Багряна е превеждала на български език произведения на румънски поети. Нейните преводи на творби от Михай Еминеску, Тудор Аргези и др. се смятат за едни от най-хубавите в света.

- ✓ Един румънски критик написа за поетесата, че **тя – „душа, създадена за слънце и пространства“ – се е доближила като никой друг до творчеството на Еминеску.**¹
- ✓ Припомни си поетическите творби на Михай Еминеску, които изучавахте по румънска литература, и помисли, имат ли нещо общо – кои са общите черти на поезията на Багряна и на Еминеску, кое сближава лирическите им герои.

За автора и неговото творчество

Нейната поезия за първи път засяга област, която дотогава не е била предмет на поезията. Такава област е била в ония години животът на жената в семейството; това е поезията на разбунтувалата се жена, на жената, която се отказва от семейните радости... и се отдава на „самодивска свобода“, при която не семейството, не децата, не мъжът, не близките, а свободата става по-ценна и важна.

по Симеон Янев

Премълчаното от вековете, преглъщано и заседнало като камък в гърдите на жената у нас, проговори чрез поезията на Багряна. Тя излезе срещу вековното лицемерие, разби затворническия зид на преразсъдъците и освободи емоционалния свят на българката. Благодарение на волните ѝ песни не една българка стигна до самосъзнание, повярва в своите сили и в своето бъдеще. Нейният стих с характерния ритъм е разчупване на окови, откриване на новите перспективи пред българската поезия...

Блага Димитрова, Йордан Василев

Често сравняват Багряна с Анна Ахматова. Това сравнение се налага, по думите на самата Багряна, от тяхната „вътрешна последователност към поезията и народната съдба“. Основна отличителна черта и на двете славянски поетеси е чувството за съдбовна връзка на тяхната поезия с родната земя. Образът на родната страна неотлъчно съпътства лирическия живот на Багряна. Не в оня класически вазовски смисъл на сливане с нейното историческо битие, а като една по-обща атмосфера, която определя самия характер на поезията ѝ.

по Милена Цанева

¹ Simion, T. Interviu cu Elisaveta Bagriana – „Secolul 20“, nr. 5, 1964, 12-16.

ЙОРДАН ЙОВКОВ

(1880–1937)

Йордан Йовков е един рядък хуманист, един от най-даровитите писатели в българската литература. Йовковите творби имат един свой свят, свят, който живее с поезията на патриархалния живот, на осветения от векове ред на битието. Същевременно Йовков строи нова, само негова ценностна система. Йовков е от авторите, които насочват вниманието си не към външните, видими форми на живота и света, не към социалните противоречия и конфликти в тях, а към сложната и богата вселена на човешката душа. Йовковият свят е една вселена от доброта и благородство, хармония и красота. Според Йовков безграничното и всеобхватно състрадание към ближния е най-човешкото от всички качества. Непостижимо и божествено е единението в страдание, състрадание и милост. В тях човекът проявява божествената си същност. В творбите на Йовков страданието сближава хората и пречиства душите им със светлината на състраданието. Според Йовков да приемеш Другия, Чуждия, Непознатия като свой е безусловното Добро и Благо.

Един от най-големите хуманисти в българската литература, Йордан Йовков винаги търси в своите герои прекрасното, доброто, човешкото, той е този, който и „в звяра търси човека“, защото е уверен, че ще го намери. Чрез разказите си Йовков разкрива поведението и душевността на героите, тяхното човешко милосърдие, чувствителност към чуждото страдание, отзивчивост и съпричастност към болките на другите, нравствено благородство и великодушие.

Някои от най-важните дати от живота на Йордан Йовков

1880 – роден в Жеравна в семейство с шест деца.

1887-1897 – учи в Жеравна и Котел.

1897 – семейството се преселва в Добруджа.

1900 – завършва гимназия в София.

1900-1912 – учител в различни добруджански села.

1902-1903 – завършва Школата за запасни офицери в София.

1912 – мобилизиран като щабен офицер. Напуска щаба по собствено желание и като командир на рота заминава на фронта, където изкарва Балканската и Междусъюзническата война.

1913 – ранен в сражение. Награден с орден за храброст.

1915-1917 – военен журналист.

1917 – излиза първата книга на Йовков „Разкази“, том 1, военни разкази, наградени от Академията на науките.

1918 – излиза „Разкази“, том 2.

1919 – изживява дълбока криза поради откъсването на Добруджа от България.

1920-1927 – легационен чиновник и преводач в българската легация в Букурещ.

1927-1937 – преводач и сътрудник във Външното министерство. Сътрудник на вестник „La Bulgarie”.

Есента на 1937 – умира в Пловдив.

ДРУГОСЕЛЕЦ

Като на всеки празник, кръчмата се пълнеше с хора. През отворените прозорци можеше да се види как идат и ония селяни, които бяха позакъснели. Вървяха бавно, тежко, като че умората беше ги налегнала едвам сега, когато бяха останали без работа. Всички бяха си турили чисти ризи с широки бели ръкави, спираха се и гледаха насам, гледаха нататък. И как няма да гледат? Трева е поникнало и на камък. Такава зеленина е навън, че и в кръчмата като си седи човек, пред очите му играят зелени кръгове.

Още от вратата някои извикаха: „Доброутро!” – но не бързаха да седнат, защото сред кръчмата беше се изправил Йови и разправяше:

— Ходих навсякъде аз. Бях и на Мимерлика, и на Дурасийския път. Бе, брате, то едни ниви станали, да им се ненагледаш. Ръжта е висока колкото боя ми. От нощешния дъжд малко са полегнали, но ще се изправят, като пекне слънце. Хеле твоята зимница, бай Алекси – обърна се той към кмета, – дето е на Чатърлъка, здраве ѝ кажи.

— И аз имам зимница там, тя как е, Йове?

— И тя е хубава, бай Миале. Всички са хубави.

— Йови право казва – обади се дядо Иван. – храните са добри. Никой не мой каза отнапреж, че е негово, щото е сял, докато не го тури в хамбаря си, ама ако е рекъл господ, голям спор и берекет ще бъде таз година. Трябва пазене само. Затуй знаеш ли какво ще ти кажа на тебе, кмете, Алексе, я чуй...

Други говореха на кмета и дядо Иван трябваше да поиака.

— А чуй, Алексе – започна той отново, – да кажеш там на твоите чиновници, на поляците де, да пазят добре. Няма работа в село, в къра да вървят.

— Знам, дядо Иване, знам. Казах им. Хората претендират, рекох, или ще пазите добре, или ви уволнявам на общо основание. Да си отваряте очите, рекох, улови ли се някой добитък в нивите – право в капана. И глоба.

— Не глоба, а бой, бой. Чуваш ли, Алексе?

— Холан, дядо Иване, много си лош. А що не кажеш на твоите овчери, все у нивята се увираат.

— Кой? Аз? Моите овчери? Ти да си знаеш устата, чу ли! Моите овчери! Бе я са виж ти, себе си виж, два наполеона имаш да ми даваш от толкоз време, а още не ми си ги дал. Магаре такова. Моите овчери...

Не се карайте! – намеси се кметът. – Стоене, ти си млад, потрай. Дядо Иване, не се ядосвай. Слушайте какво ще ви кажа: аз съм кмет. Аз, тъй да се рече, съм облечен в ризата на закона и знам какво правя. Не ща никой да ме учи. Отсега нататък, казвам ви го, улови ли се някой в нивите, бил той овчар, бил говедар, наш, ваш – все едно. Глоба на общо основание. Тъй да го знайте.

Не бяха пили още, затуй и разпратата утихна лесно. Почти пиан беше само Торашко каменарят, който беше дошъл най-рано. Неговата къща беше близо – горе на баира. Едно време Торашко беше се заловил да копае наоколо, за да поразшироки двора си, защото нямаше накъде другаде, „Боря се с баира!“ – казваше той. Но на това място излезе хубав камък и Торашко се залови за каменарство. Около къщата му винаги имаше сега струпан камък, готов за продан. Тия камари приличаха на дувари, на крепост. Затуй и Торашко казваше:

„Не ща да знам никого, ей! Аз живея в Порт Артур!“ Но той казваше туй, когато биваше пиан, и го изговаряше: „Аз живея в Портартър!“

Сега Торашко още мълчеше. Докато беше траяла препирнята, той внимателно беше слушал всички. С никого не беше съгласен, никого не смяташе за прав. Но той си имаше ред в пианството и още не беше дошла минутата да говори. Сега само слушаше и, най-много, изглеждаше гневно и продължително ту тоя, ту она, като че искаше да каже: „Бе аз ще ви дам да разберете, ама да са здрави предните зъби!“ От яд чукаше силно по масата и искаше още ракия.

Разговорът в кръчмата утихна и се раздроби. На една страна кметът и някои близки негови хора приказваха за политика.

— Драган пак отишъл в града. Щял да се оплаква на началника, искал да касира избора.

— Ами, да има да зима.

— Доходяла жена му у нас. Не зная, рекла, какво ще правим с наш Драгана, ще си изгуби ума с тия селски работи. Скача, рекла, в съня си и вика: „Касация!“

Всички се засмяха.

— Касация! – викал. Питала жена ми: „Бульо Марийо, рекла, що е туй касация?“

— А тя?

— Рекла й: „Хайде, хайде! Нека той виси по кръчмите, нека не си гледа работата, че касация не, ами съвсем ще я закъсате!“

Пак се засмяха високо. След туй кметът се понаведе, поогледа се и ниско зашепна нещо.

На друга маса дядо Иван, забравил вече кавгата, разказваше:

— Не думай тъй, Миаде, днешният празник е голям. На днешния ден св. цар Костадин и царица Елена намерили честния кръст. Същия, на който е бил разпънат Исус Христос. Хаджи Злати, като си дойде от Божи гроб, донесе ей такова парченце от него, от честния кръст, малко, колкото една трохичка. Аз бях дете тогаз, ама го видях: черно едно дърво, като кюмюр. Помага за всичко.

— Помага, вятър.

— Е и ти, Миале. Откога стана такъв протестантин! Дядо Иван се засмя и запуши с дългото си тръстено цигаре.

В кръчмата влезе Илия, полският пазач с преметната на рамо кримка, висок, изгорял от слънцето, и от него сякаш полъхна нещо от зелените ниви. Като видя, че кметът е вътре, Илия се повърна и тозчас вкара пред себе си един непознат селянин.

— Гуспудин кмете! – гръмна силният му глас. – Ей го тоя: улових го, че пасе коня си в нивите. В ичимика на Татар Христа го улових, до лозята.

Разговорите изведнъж секнаха. Всички се обърнаха и погледнаха непознатия: беше дребен човек, дрипаво облечен. По носията се познаваше, че е другоселец. Едното му око имаше беличко вътре и го правеше кривоглед.

— Чуваш ли, кмете, чуваш ли! – завика дядо Иван. – Аз какво ти разпращах тебе...

— В моя ичимик ли бил, каиш, Илия? – попита Татар Христо. – В моя ичимик, а?

Той стана, измъкна се иззад масата и изглеждаше уж спокоен, но изведнъж се спусна връз другоселеца.

— Бе вий какви хора сте бе! Как тъй ша влезеш в чужда нива, да тъпчеш на човека стоката му, мъката му? Кой си ти? Какъв си? Хайдук!

Почервениял, с издути жили на шията, с изпъкнали сини очи, Татар Христо беше дигнал юмрук над другоселеца и само дето не го удряше още.

— Удри го, удри го! – викаше дядо Иван.

— Я чакайте! – извика кметът. – Тук закон има. Бай Христо, седни си на мястото. Ти защо си влязъл в нивата? – обърна се той към другоселеца.

— Не бе, гуспудин кмете, не съм влязъл. Кончето ми е болно. Спрех се на пътя, на самия крайчец на нивата. Чакай, рекох, да видя дали ще посегне да

яде, защото, когато добитъкът е болен, не яде. И не яде. Нито един класец не откъсна...

— Лъже, гуспудин кмете! – извика Илия и отвисоко, като орел, изгледа другоселеца. – Лъже, сред нивата беше. Глоба! – каза кметът.

— Сто лева глоба. Хайде, давай парите още сега.

— Сто лева! Че отде ще ги зема... Сто лева! Сиромаш човек съм, нямам. Сто лева!

— Илия, я го обискирай! Виж колко пари има.

Но преди да посегне Илия, другоселецът сам бръкна в

художник Найден Петков

пояса си, извади синя, вехта кесия, навървена на гайтан и вързана на шията му, забърка в нея бавно, с мъка. Като че сега забелязаха, че там, дето бяха ръцете му, по изтърканата му антерия имаше крѣпки. Ръцете му трепереха, извади огниво, кремък, извади една банкнота от двайсет лева, сгъната на четири, няколко дребни пари, копчета.

Изведнѣж стана нещо неочаквано. Торашко скочи, бутна масата пред себе си и извика:

— Оставете човека бе! Какви хора сте вий!

Че беше пиан, пиан беше. Стана, позалитна, спусна се към другоселеца, сложи ръце на раменете му, прегърна го и заплака:

— Ох, братко, братко! От тебе ли намериха да искат пари, братко!

И го целуна по едната буза, после по другата. След туй мина, седна на мястото си и повече нищо не каза.

В крѣчмата стана съвсем тихо. Никой не продума. Само дядо Иван, без да гледа никого, промърмори под носа си:

— Хм... ша го цалува пък... Юда! Кметът се обади:

— Остави го, Илия. Хайде тоя път ти прощаваме, но друг път, да знаеш, прошка няма.

Не беше успял другоселецът да прибере кесията си, разтреперан сега от радост, както доскоро трепереше от страх, когато някой извика отвън:

— На кого е тоя кон бе? Кон паднал, тука умира, на кого е бе, хей! Другоселецът чу и веднага изскочи навън. Всички излязоха подир него.

До крѣчмата имаше каруца и конят, както беше впрегнат, легеше на земята. Право беше казал човекът, че конят му бил болен. Спуснаха се всички да помагат. Уловиха коня кой за крак, кой за опашка, кой за глава и го изправиха. Каквото беше господарят, такава беше и стоката му: кончето беше слабо, дребно, с разрошена козина. Изправи се, но едва се държеше на краката си. Очите му бяха тъмни, замъглени, сякаш слепи.

Един през други, като се трупаха наоколо и викаха, селяните даваха най-различни съвети. Дядо Иван каза, че добичето изглежда да е подуто и затуй не ще е зле да му се даде малко английска сол. Друг каза, че е настинало и трябва да се поразтрие. Тозчас Татар Христо сграби от земята стиска сено и започна да търка животното по корема, по гърба, навред. Търка го дотогаз, докато сам се умори и изпоти. Добичето като че се посъвзе.

— Метни му сега нещо на гърба и го поразведи – каза кметът. – Ще му мине, недей бра грижа. Развеждай го, не го оставяй да стои на едно място.

И като се обърна към Илия, кметът каза:

— Тичай у нас. Кажи да ти дадат малко хляб, малко сирене, па дай го на човека да си похапне.

Кметът се прибра в крѣчмата, Влязоха след него и селяните. Другоселецът остана сам и започна да развежда коня си.

Стана пладне, някои селяни си ходиха в къщи, някои – не. Никой не обръщаше внимание на другоселеца. А той все развеждаше коня си, от час на час загрижен повече, че добичето не отива на добре. Мръкна се. Гъстият

листак на овошките потъмня, поляните и нивите вече не се виждаха. На нея страна, над черния гръб на баира, изгряха звезди. Топло беше.

Кончето повече не можа да стои на краката си и легна до каруцата. Другоселецът стоеше до него в тъмнината. На каруцата хлябът тъй стоеше, както бяха му го донесли. По улиците никой вече не минаваше, само в кръчмата светеше, там свиреше гайда, чуваше се как играят ръченица. По едно време излезе Торашко каменарят, погледна към другоселеца, но нито го видя, нито го позна. Торашко политна насам-нататък и извика:

— Не ща да знам никого! Аз живея в Портартър!

И тъй като беше отминал напред повече, отколкото трябваше, той се повърна и пое из улицата, която водеше към баира.

Другоселецът остана сам. Нито имаше кой, нито можеше някой да му помогне. Той клекна до падналия кон. После седна, взе главата му и я тури на коленете си. Гледаше го едно око голямо, препълнено с мъка, и вътре в него светеха лъчите на звездите.

Речник

замъглен – покрит с мъгла, затъмнен

посъвземам се – идвам на себе си, ободрявам се

позалитам – губя равновесие, като ходя; олюлявам се

навървен – нанизан на връв или конец

гайтан – специално изплетена връв за накит на облекло

изтъркан – изтрит, изжулен чрез търкане

антерия – подпълнена с памук платнена дреха, къса мъжка аба

дрипав – вехт, окъсан, парцалив

Открий в текста и прочети отново:

- Откъса, който разкрива времето и мястото на действието;
- Откъса, в който се разказва защо толкова много хора са се събрали в селската кръчма;
- Детайлите, разкриващи тежките трудови делници на селяните; Описанието на селяните в празник;
- Фрагментите от разказа, които издават най-голямата тревога и най-голямата грижа на селяните;
- Спора на Стоян с дядо Иван;
- Информацията за Торашко;
- Описанието на другоселеца;
- Откъсите, които разказват как и защо се променя отношението на селяните към другоселеца.

Йовков наричат майстор на детайла, чрез детайла писателят разкрива пред нас своите послания. Това са някои от неговите наблюдения, отразени в бележника му.

- Много често някои селяни, като позамълчат, снемат, без да има нужда, калпака си или поглеждат в него, или го поизтърсват, като го удрят по едната си ръка, и след туй го турят на главата си.
- Кърпа, кесия за пари, тютюн, огниво и пр. – всичко туй се носи в пояса, а не в джобовете. (Отнася се за ония, които носят потури).
- С когото и да говори, селянинът не употребява множествено число. Напротив, често пъти, когато говори за себе си, тогава си служи с множествено число.
- Селянинът не туря ръцете си в джобовете (това е срамата и грехотата), той по-скоро ги оставя да висят надолу и това не го стеснява.

- Кои от споменатите детайли откриваш в разказа „Другоселец“?

Да разсъждаваме заедно:

- Каква информация за всекидневния живот на българските селяни съдържа разказът? Какви са проблемите им и как се решават те? Коментирай ценностите на живота им. Какво е за тях кръчмата? Каква е ролята на кмета в селото и какви са взаимоотношенията между съселаните?
- Кои са главните и второстепенните герои в разказа?
- Наблюдавай речта на героите и се опитай да откриеш каква информация за характера им съдържа тя? Сравни речта на кмета, на Торашко, на дядо Иван и на другоселеца. Открий изрази, думи, интонации, характерни за всеки един от тях.
- Коментирай заглавието. Как мислиш, ако героят беше от същото село, дали действията биха се развили по същия начин, както с другоселеца? Припомни си спора на Стоян с дядо Иван.
- Кои от героите на разказа са свои, а кои са чужди? Свой ли е Торашко? Как го възприемат селяните? Как се отнася към тях той? Как разбираш повтарящата се реплика на Торашко: „Аз живея в Портартър“.
- Как възприемат селяните другоселеца в началото на разказа?
- Кои са детайлите, които пробуждат съчувствието към чуждия? Коментирай промяната в отношението на селяните към другоселеца. Каква е причината, че Чуждия започват да възприемат като Свой? Коментирай поведението на селяните в желанието им да помогнат на човека.
- Коментирай края на разказа.

Творбата казва и още нещо:

- Изследователката на българския разказ Искра Панова смята, че ако авторът на този разказ беше Елин Пелин, той щеше да свърши разказа със събуждането на човешкото съчувствие и солидарност у тълпата, докато у Йовков „главното започва оттук нататък“. Открий в разказа момента, който би могъл според Искра Панова да бъде краят на Елинпелиновия разказ и същевременно от който започва главното у Йовков.
- Как в този разказ се проявява хуманизмът на автора?

Сравни и направи извод

- Сравни изображението на селската действителност у Йовков и у Елин Пелин. Какво сближава и какво отличава двамата големи художници на българското село?
- Кое е общото в характера и съдбата на Другоселеца и на героя от Елин-Пелиновия разказ „На браздата“ Боне Крайненеца?

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- Напиши съчинение-разсъждение на литературна тема „Човешките ценности в изпитанията на живота“ (по разказа „Другоселец“ от Йордан Йовков). Кои нравствени послания на Йовков ще разглеждаш, за да докажеш тезата, с какви моменти от разказа ще ги илюстрираш, с кои аргументи ще ги защитавааш?
- Как ще се подготвяш за есе на тема „Човешките ценности в изпитанията на живота“? Сподели със съучениците си кои мисли ще развиеш в работата си, с какви аргументи ще ги защитавааш?

За автора и неговото творчество

Прозата на Йовков е поетична проза... И най-обикновените неща под неговото перо стават не само празнични и тържествени, но и добиват необикновен смисъл – смисъла на поезията. Поезията на Йовковата проза е едно меко сияние, една златна нимба около образа на българския народ. Никой друг писател не е постигнал това освен Йовков. Затова Емилиян Станев е казвал, че Йовков стои „на колене“ пред своя народ и така разговаря с него. Сам Йовков е чувствал високата морална мисия, която неговите разкази и повести са поемали. И това личи дори в един негов странен на пръв поглед жест, който неговите близки са запомнили: когато той сядал да пише нов разказ, винаги обличал чиста риза...

По Симеон Янев

ДИМИТЪР ТАЛЕВ

(1898–1966)

Димитър Талев беше от онзи по-висш тип хора, които живеят постоянно, непосредствено, интимно с живота на народа и родината... Беше човек и творец на дълга, на вярата и любовта... Собственото му творчество е блестящо доказателство... на Толстоевите думи, че талантът е любов. В душата му гореше – буйно и светло – любовта към Македония и тази любов беше непрекъсващ извор на творчески замисли, на вдъхновения. На нея ние дължим класически творби като „Железният светилник“ и „Преспанските камбани“; дължим и други, широко известни на читателите произведения.

Роден през 1898 г. в Прилеп, (днес в Република Македония), Димитър Талев расте в поробена от турците Македония. От ранно детство е свидетел и на робските неволи на народа, и на поривите към свобода. Най-големият му брат е бил член на ръководството на прилепската революционна организация, при него идвали по народните работи и прилепчани, и селяни от всички околни села, в къщата на Талеви се извършвали обиски и арести, а веднъж малкият Димче заварил в една от стаите цяла чета... Първите спомени на писателя са пропити с напрежението на илинденските дни, в тях трепти тревожен блясък на пожари: в здрача на една привечер малкото дете вижда от горния „кат“ на къщата през високите тополи далечно зарево – гори Крушево!

Чудно ли е, че според собственото му признание през ученическите години (той учи в Прилеп, Битоля, Скопие, София, Стара Загора, а по-късно следва в Загреб, Виена и в София, където завършва славянска филология) най-силно впечатление му е направил романът „Под игото“, че първият опит за роман през ранната му младост бил преразказване на Базовата творба, чедо края на живота си е запазил пролетно свежи уважението и любовта си към народния поет, че и в самобитното му зряло творчество са живи вазовските традиции?

Стоян Каролев

Някои от най-важните дати от живота на Димитър Талев

1 септември 1898 г. – роден в град Прилеп.

3 ноември 1915 г. – Талев посреща в Прилеп българските войски.

1917 г. – първа публикация в списание „Родина“: разказът „Очакване“.

1925 г. – завършва славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“.

1925 г. – издава първата си самостоятелна книга „Сълзите на мама“.

1927-1934 г. – работи във вестник „Македония“.

1928-1930 г. – издава романа „Усилни години“ (в три части)

1938 – до 9.09.1944 г. – работи в редакцията на в. „Зора“.

18 октомври 1944 г. – арестуван и отведен в Дирекцията на милицията. Директно изпратен в Софийския централен затвор, където престоява до април 1945 г.

От 22 април 1945 г. до август 1945 г. – откаран на принудителна работа в мина „Бобов дол“ (лагер – трудово-поправително селище).

21 ноември 1947 г. – в навечерието на пристигането на Йосип Броз Тито в България се извършват масови арести на набелязани хора, между тях е и Димитър Талев, който е привикан в V участък на ул. „Марин Дринов“. 56 македонски дейци (между тях и Димитър Талев) са изпратени на лагер в открития рудник „Куциян“ на принудителна физическа работа. Тук Талев престоява до 10.01.1948 г.

1952 г. – излиза от печат романът му „Железният светилник“.

1953 г. – излиза романът „Илинден“.

1954 г. – излиза романът „Преспанските камбани“.

1958 г. – излиза романът „Самуил“.

1966 г. – излиза романът „Гласовете ви чувам“.

20 октомври 1966 г. – умира в София.

Димитър Талев. Споделени мисли:

„Аз бих се отрекъл от вечна, омировска слава, ако заради нея би трябвало да стоя далеч от народа си.“

„За да станеш писател, трябва да си раздвижен от една голяма идея, която да те е овладяла неудържимо.“

„Смело мога да кажа, че аз станах писател, защото чувствах необходимост да разкажа нещо за Македония.“

„Привлича ме онова, което клокочи, което гори в душата на човека.“

„Писателят реалист има право да приповдигне един образ, за да накара читателя да го следва в неговото разбиране на една по-висока човечност.“

- **Каква представа си изграждате за твореца Димитър Талев, четейки неговите мисли за литературното творчество?**

Интересно е де знаеш, че...

- ✓ Произведенията на Димитър Талев са преведени на 18 езика.
- ✓ Филмът „Иконостасът“ е екранизация на най-силния роман на Димитър Талев „Железният светилник“.

- Прочети разказа „Златният ключ“ и потърси в него доказателства за творческото веру на писателя.

ЗЛАТНИЯТ КЛЮЧ

Възседнал изтежко черен кон, извил лакът на левия си хълбок, Сирак Стойко минаваше по църковната улица и подкованите копита на коня чаткаха равномерно по калдъръма. Тъкмо да прекоси кривия сокак отсам църковната порта, иззад ъгъла внезапно изскочи Богдана Цонина. Конят трепна. Сирак Стойко дръпна юздата му и добичето спря на мястото си. Изплашена от ненадейната среща, девойката отскочи назад и краищата на дългата ѝ аленочервена рокля се преметнаха, блеснаха белите ѝ боси нозе, обути в шарени налъми.

— Ух, как се изплаших! – продума сама на себе си Богдана, после дигна очи към конника и се усмихна. Пребледнялото ѝ за миг лице бързо се покри с руменина, а очите ѝ се изпълниха с влага, сякаш беше готова да заплаче през усмивката си.

Сирак Стойко я погледна от коня с остър, гневен поглед, но вместо да изрече ругателни думи, изръмжа:

— Чие момиче си ти?

— Казват ме Цонина, Богдана Цонина. Татко отдавна е умрял – отговори спокойно девойката и също тъй спокойно гледаше тя намръщеното лице на конника.

Сирак Стойко остана още за миг тъй, лице срещу лице с момичето, като че ли да запомни добре името му, после подкара коня и бързо се отдалечи.

Не беше човек като всички други люде Сирак Стойко. Не помнеше той ни баща, ни майка – рано бяха умрели те и бяха го оставили без дом, без свои. Едва бе израснал, колкото да се крепи на нозете си, той се намери сам – тъй, на улицата, като бездомно куче. Одърпан, винаги гладен, премръзнал, нечист, та и людското милосърдие беше тежко за него: за късче хляб той трябваше да налива и да излива стотици оки вода, да нацепва по цял товар дърва. По-късно взе да прескача нощем по чуждите дворища, да влиза скришом по къщите, но не задигаше нищо за себе си, а само унищожаваше каквото се изпречваше пред очите му. Не оставяше зеленчук по градините, плод по дървесата, жива птица по кокошарниците. Удуши и две крави в плевниците им, като вампир кръвопиец. Дете не смееше да се мерне пред него, а когато израсна на шестнайсет-седемнайсет години, вече и възрастните избягваха да го срещат по пътя си. Сух и черен, целият от жили и кости, със студени, зли очи, той беше страшен, той можеше и човек да убие.

Сирашкият живот бе помрачил душата на това дете. Всяка груба дума, всеки подхвърлен залък разгаряха в него злоба, омраза и гняв. Той беше винаги сам, а всички други бяха заедно и далеч от него. Те, другите, се бояха от съдбата му, от самия него и той ги мразеше. Той мразеше чак и собствената си мърша, мразеше сякаш и себе си. Еднаж бе гноясал нокът на дясната му ръка. И когато болката стана вече непоносима, Сирак Стойко със зъби изтръг-

на омразния нокът, вместо да го лекува с билки и мехлеми. По едно време той се изгуби нанякъде. Върна се подир десетина години. Извишил бе ръст през тия години, натежал бе, тънки мустаки бяха увиснали от двете страни на стиснатите му устни, а лицето му се бе вкаменило от студена гордост и презрение. През тия десет години Сирак Стойко бе познал и силата на парите.

Купи той къщата на стария, обеднял вече чорбаджи Заре, изпъди веднага от нея довчерашия стопанин и я събори до основи. Види се, някакъв лош спомен от клетнишкия му сирашки живот го свързваше с тая чорбаджийска къща. На нейно място издигна палат на два ката с четиридесет прозореца. И такива стени издигна наоколо, че засенчи градините и дворищата на всичките си съседи. Жив човек не влизаше в тая къща освен него и една бабичка, която се грижеше за храната и за прането му. Не се чуваше човешки глас между високите стени, не цъфтеше нито едно цвете в широката градина, тежката, обкована с железа порта беше винаги затворена.

Из града Сирак Стойко не слизаше от коня си. Не знаеше той що е поздрав и човешка дума. Целият град се смая, когато започна да раздава пари назаем. Ала който взе от него пара, остави и кожата си в ръцете му. Непрестанно купуваше имоти – къщи, ниви, лозя, – с някаква неутолима жажда присвояваше всичко, каквото попаднеше в кокалестите му ръце. Сирак Стойко искаше да тури под коляното си целия град.

Два дена след като видя Богдана Цонина, той тръгна за първи път пеша из града и се отправи към къщата на вдовицата. Посрещнаха го там майката и дъщерята изплашени, а той не пожела нито да седне дори. С едно поклащане на главата си даде знак на момичето да излезне и щом останаха сами с майката, рече:

— Искам дъщеря ти.

И като че ли да смекчи някак тия думи, той добави:

— Искам я за жена.

Старата бедна вдовица не знаеше какво да отговори от изненада и уплаха. Неволно се отрониха от устата ѝ само две думи:

— Питай нея.

Богдана чу всичко отвън и влезе пак в стаята. Тя впи поглед в очите на Сирак Стойко и там потърси отговора, който трябваше да даде. Настана мълчание, продължително и тревожно. Изведнъж Богдана се усмихна. Ясно и смело прозвуча нейният глас:

— Добре.

И само тя забеляза как премина по лицето на Сирак Стойко една лека, бърза тръпка.

— Ще се венчаем сега, в неделя – каза той, загледан встрани.

— Но как? Ще трябва да се поприготвим... – започна майката.

— Мене ми трябва жена, нищо друго не ми е нужно – отсече Сирак Стойко и излезе.

Сватбата стана съвсем тихо, макар че целият град очакваше да види чудо. Богдана не беше хубавица. Хубава беше усмивката ѝ, която не сли-

заше от нейните възпълнички устни и озаряваше младото ѝ лице с мека, покоряваща светлина. Още през първите дни след женитбата им тя започна да нарича мъжа си дядо, ала не за това, че беше доста по-стар от нея. Тая волност караше вълкът да ръмжи, но Богдана сякаш нищо не забелязваше. Тя така произнасяше тая дума – като че ли го погалваше с меки, топли пръсти – и той, Сирак Стойко, ръмжеше все по-глухо.

Ден след ден той виждаше, че около него всичко се преобразява, разхубавява се, става весело. Както след отминаването на тъмен облак, когато над червените покриви и градините отново се разлива весела слънчева светлина. Голямата, потънала в мрачна тишина къща на Сирак Стойко, цяла се съживи от пъргавите стъпки на Богдана, от нейния звучен глас, от смеха ѝ. Стаите трептяха от чистота, изпълниха се с някаква приветлива топлота и уютност.

— Дай още някоя парица, дядо – казваше често-често на мъжа се Богдана. – Ще ми трябват още четири завеси и бяло хасе за миндера в гостната.

Повлечен от магията, която се извършваше около него, Стойко даваше пари.

В градината се очертаха лехи, цъфнаха цветя. Започнаха да се чуват все по-често човешки гласове в тоя разхубавял се дом – тежката му порта сега по цял ден стоеше отворена.

В мека, топла люлка люлееше Богдана своя мъж. С търпение и обич бдеше над него, с грижлива, неуморна ръка разсейваше тъмната сянка отпред очите му. Тя не се страхуваше от него и всяка негова грубост посрещаше с кротки думи. С голяма предпазливост надникваше тя дълбоко в душата му и виждаше какво става там, без сама да бъде забелязвана. Каменната маска, в която бе застинало лицето на Сирак Стойко, оставаше непроменена, но младата жена виждаше през нея и чакаше с търпение и обич.

Тя се грижеше и за коня му – навреме да има храна и вода, навреме да бъде прибран в обора. Един следобед Сирак Стойко бе пригответил коня си за излизане, оставил го бе в двора и бе влязъл вкъщи да облече горната си дреха. Тъкмо в това време Богдана излизаше от градината и като видя оседлания кон, приближи се до него, взе да го гали по лъскавото му чело. Изведнъж тя пожела да се качи за малко на седлото, притегли добичето до един висок камък и чучна отгоре му. Усетил ездач върху себе си, конят веднага се отправи към портата.

— Стойко, Стойко! – изпищя Богдана и впи разтрепераните си пръсти в гривата на добичето.

Сирак Стойко веднага изтича вълн. Лицето му бе пребледняло от страх за Богдана. Едно чувство, което не познаваше той досега. Насърчена от присъствието му, забелязала неговото пребледняло лице, младата жена извика:

— Скоро, дядо, кончето ще занесе бабичката ти в чаршията!

Тя се смееше през сълзи оттоку-що преживения страх и все още стискаше гривата на добичето.

От гърдите на Сирак Стойко избухна неудържим, здрав, сърдечен смях. За първи път се смееше той така и ведно с тоя смях от сърцето му изтичаше

насъбралата се там отровна горчилка. Той се спусна към младата си жена, грабна я от седлото и обсипа лицето ѝ с горещи целувки през сълзи и смях. Задъхан от неизпитана сладостна умора, той полека я отпусна да стъпи на земята. И после с някакъв нов глас Сирак Стойко продума: – Със златен ключ отвори ти сърцето ми, Богдано... Конят изви към тях умната си глава и треперливо, галено изцвили.

Речник

хълбок – лява или дясна страна на човешкото тяло под ребрата и над седалищната кост; слабина

сока̀к – улица, уличка

налъми (налъм) – дървени чехли, обикновено прихванати отгоре само с ремък

жйла – 1. Сухожилие; 2. Кръвоносен съд (вена или артерия)

мърша – 1. Умряло животно; леш, дръглаш; 2. прен. Слабо, дръгливо животно, добиче; 3. прен. Безжизнен, недеятелен човек или общество.

гнойсвам, гнойсам – ставам гноен; набирам, забирам, загноявам

гной – гъста жълтеникава течност, която се образува при възпаление и гниене в организма

ръмжа̀ – 1. За куче и др., надавам сърдит и проточен дрезгав звук; 2. прен. Изразявам, проявявам злоба, недоволство

миндѐр – тесен одър край стена, покрит с черги и възглавници, където се сядат или лежат

обѐр – сграда за едър добитък

горчилка – 1. Нещо горчиво; 2. прен. Горчивина, горест, страдание, мъка

треперливо, от треперлив – който (много) трепери

чўчна, от чўча – седя, седна

Провери разбра ли текста:

- За кой герой се отнасят изразите? Какъв е смисълът им?

- ❖ „Той се намери сам „като бездомно куче.“
- ❖ „Людското милосърдие беше тежко за него.“
- ❖ „Удуши и две крави в плевниците им, като вампир кръвопиец.“
- ❖ „Той мразеше чак и собствената си мърша, мразеше сякаш и себе си.“
- ❖ „Искаше да тури под коляното си целия град.“
- ❖ „С тоя смях от сърцето му изтичаше насъбралата се там отровна горчилка.“

Открий в текста и прочети отново:

- Епизода на първата среща на Сирак Стойко с Богдана;
- Епизода на сватосването;
- Моментата, в който най-ярко се изявява преобразената душа на Сирак Стойко.

Да разсъждаваме заедно:

- Кога, в кой момент от своя живот Сирак Стойко среща Богдана?
- Какъв отпечатък слага сирашкият живот върху характера на Сирак Стойко? Проследи поведението му като дете и като възрастен човек.
- Каква е ролята на портретната характеристика на героя за разкриване на сложната му душевност?
- Кой обрича героя на самота – хората, беднотията или несговорчивият му характер? Жертва или господар на обстоятелствата е Сирак Стойко?
- Какво е твоето отношение към поведението на героя?
- Защо срещата на Сирак Стойко с Богдана е съдбовна? За кого? За Сирак Стойко или за Богдана? Проследи художествените детайли, посредством които разказвачът разкрива трудния път на героя към промяната.
- Как Богдана разтапя ледовете в душата на своя съпруг? С какво тя го покорява и преобразява?
- С какъв смисъл е натоварена пестеливата портретна характеристика на Богдана?

„Богдана не беше хубавица. Хубава беше усмивката ѝ, която не слизаше от нейните възпълнички устни и озаряваше младото ѝ лице с мека, покоряваща светлина.“

- В какво е силата на героинята – във физическата или в нравствената ѝ красота? Проследи моментите, в които се разкрива сътворената от Богдана красота на духовния и материален свят, в който постепенно се ражда за нов живот душата на Сирак Стойко.
- Каква е ролята на пряката авторова характеристика за изграждане образа на Богдана като обаятелен?
- Кои думи най-пълно разкриват случилото се духовно преобразяване на Сирак Стойко?
- Защо „каменната маска“ върху лицето на Сирак Стойко и усмивката на Богдана са ключови образи за разбиране на идейните послания на този разказ?
- Кое е по-трудно – да преодолееш себе си или да се справиш с обстоятелствата? Какъв отговор на този въпрос ни дава разказът?

Творбата казва и още нещо:

- Каква е ролята на ретроспекцията за разкриване образа на Сирак Стойко?
- Проследи сравненията, с които си служи разказвачът при обрисувание образите на Сирак Стойко и Богдана. Каква е художествената им функция?

- Как разказвачът постига опровержение на собственото си съждение: „Богдана не беше хубавица“?
- Как мислиш, случайно ли са избрани имената на героите? Какво е значението им и има ли то пряко отношение към съдбата на героите? Каква е ролята на метафората ЗЛАТЕН КЛЮЧ в разказа? Защо тя е изведена в заглавие?
- Какви традиции в българската проза следва Димитър Талев, изграждайки образа на Богдана?
- Потърси в разказа доказателства в полза на критическото на Стоян Каролев мнение, позоваващо се на мисли, споделени от Димитър Талев. (виж в карето)

ПРОВЕРЕТЕ УМЕНИЯТА СИ

- Проведете дискусия на тема: „Съвременната девойка и жена – хармонизираща или демонизираща света около себе си.“
- Напиши съчинение разсъждение на тема „Облагорождащата сила на женската обич в разказа „Златният ключ“ от Д. Талев“

За автора и неговото творчество

„Димитър Талев имаше изострен усет и пиетет към женственото и нежното, висока представа за жената и нейната роля. Той смяташе, че жената по своята природа е по-благородна, че има по-дълбоко чувство за топлина, за онова, което създава хармония в живота, че там, където влиза жена, влиза един чист полъх.“

Стоян Каролев

„Димитър Талев непоколебимо вярваше в действената сила на изкуството, на писателското слово, в способността му да „облагородява и извисява човека“, да „движи и тласка живота напред и все по-нагоре“.

Същевременно той е много последователен в убеждението си, че избраженията на писателя трябва да водят и „надолу“, „към същността на всяко нещо“, „към дълбините на живота“, „към дълбините на човешката душа“. „Аз искам – казваше той – да проникна в най-сложните психологически състояния на човека, в най-дълбоките гънки на живота“. Оттук драматизмът в неговото творчество – мощен и същевременно сдържан, вгълбен... Родее се този драматизъм нерядко и с драматичното в народното творчество, което писателят обича и изучава от ранни години, в народния епос.“

Стоян Каролев

ИЗ СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

АТАНАС ДАЛЧЕВ (1904–1978)

Роден в Солун, син на учител в местната българска гимназия. Живял е в детството си няколко години в Цариград, докато баща му е представлявал българския народ от Македония в меджлиса* след младотурската революция.

Завършва класическия отдел на Първа софийска гимназия и следва философия в Софийския университет, който завършва през 1927 г. Първите му публикации са от 1923–1924 г. За кратко живее в Италия и Франция. Престоите му в чужбина са важен етап в неговото самообразование. Бил е учител в българското училище в Цариград, инспектор и директор на прогимназиално училище. От 1952 г. до пенсионирането си Далчев работи в детско-юношеското сп. „Пламъче“.

Най-значителното от поезията си написва до 9 септември 1944 г. След тази дата пише прозаически фрагменти и философски размишления, които постоянно привличат вниманието на интелектуалните среди в България.

През 1972 г. получава наградата „Хердер“ и съветския орден „Знак почета“. Стиховете му са преведени на много европейски езици.

Умира в София през 1978 г.

КЪМ РОДИНАТА

Не съм те никога избирал на земята.
Родих се просто в теб на юнски ден във зноя.
Аз те обичам не защото си богата,
а само за това, че си родина моя.

И българин съм не заради твойта слава
и твоите подвизи и твойта бранна сила,
а зарад туй, че съм безсилен да забравя
за ослепените бойци на Самуила.

Да търси който ще във теб сполука бърза
и почести и власт със страст една и съща,
страданието мен по-силно с теб ме свързва
и нашата любов в една съдба превръща.

* Меджлис – име на парламента в Турция.

Да разсъждаваме заедно:

- От какво е мотивирана обичта на лирическият герой към родината?
- Как лирическият герой осмисля своята родова принадлежност: „И българин съм...“?
- Какво е за българина историческата памет? В кои поетически образи се явява тя в стихотворението?
- В кои стихове, според вас, патриотичното чувство е заявено по начин, който разкрива лирическият герой като личност с висока нравственост, духовно извисена?
- Какъв е Далчевият поетически поглед върху вечната тема „човек-родина“?
- Прочетете едно изказване на Далчев за патриотизма. По какъв начин то се съотнася с изреченото от лирическият герой в стихотворението?

„Патриотизмът е в известен смисъл официално чувство, насаждано чрез възпитание и похвално, да не кажа дори изгодно за този, който го проявява, то в редки случаи само е дълбоко и искрено. Един човек, критичен към себе си, е принуден да се пита дали действително го преживява. И необходими са особени условия – някаква опасност или дълга разлъка, за да изпита той силата на това чувство, както впрочем става и с чувството към семейството.“

- На какво се дължи въздействащата сила на стихотворението при условие, че в него липсват патетични образи? Потърси отговора на този въпрос в написаното от проф. Милена Цанева:

За автора и за творбата му

„Тук няма изразителни епитети, ярки метафори, силни сравнения, открито бликаща емоционалност, увличаща музикална стихия на словото. Тук тонът е подчертано сдържан, метафори и сравнения въобще липсват, думите са употребени в най-обикновените си привични значения, епитетите са обикновени, уточняващи нещата, определения (юнски ден, бранна сила, ослепени войници), с естествения си словоред и логична интонация стихът е близък до обикновената прозаична реч. Въпреки това стихотворението въздейства със силата на художественото откритие, на изреченото за пръв път поетично слово. И мисля, че не е нужно да си кой знае колко изкушен в тайните на поезията, за да разбереш, че тази подчертана простота, този отказ от поетични украси и от парадна патетика са органичен израз на самата същност на Далчевия поетически поглед и неговата специфична интерпретация на отношението човек – родина.“

- **Защо именно простотата на поетическото слово е тайната на въздействащата сила на Далчевото стихотворение за родината?**

БЛАГА ДИМИТРОВА

(1922–2003)

Родена в Бяла Слатина. В детството си живее във Велико Търново. Завършва класическа гимназия в София и славянска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Завършва аспирантура в Литературния институт „Максим Горки“ в Москва. Пише поезия „философска, интелектуално усложнена и в същото време нечужда на публицистичността“. По-известни стихосбирки: „До утре“, „Как“, „Импулси“, „Глас“, „Ключ“, „Времена“.

Блага Димитрова създава и вълнуваща проза. На голям читателски интерес се радват романите ѝ „Пътуване към себе си“, „Отклонение“, „Лавина“, „Лице“. Според нея „литературата... е самопознание на национална, на лична и общочовешка съдба“.

Писателката е личност с активна гражданска позиция. Тя е измежду учредителите на Комитета за защита на гр. Русе и на Клуба за гласност и демокрация (1988); председател на създаденото в България Свободно поетическо общество, народен представител, вицепрезидент на Република България в периода 1992-1993 г. Като вицепрезидент Блага Димитрова посети Молдова и беше гост на българите от Бесарабия. Умира през 2003 г. в София.

В много от своите стихотворения поетесата изразява обичта и преклонението си пред родината. Едно от тях е стихотворението „Родина“.

РОДИНА

Малка е мойта родина –
шепа набрани, нагънати
шарени черги от ниви,
тъмни въртопи от планини.

Но разтвори тази шепа,
стисната крепко, опитай!
Но раздипли, разстели я
гънка по гънка внимателно! –
скат по скат, бразда по бразда,
бръчка по бръчка, цвят по цвят,
рана по рана дълбока,
стон по стон, мечта по мечта,
върх по връх побелял,
спомен по спомен, век по век.

И ще видиш тогава
как неизбродна, безкрайна е
тази шепа препълнена –
моята малка родина.

Речник

шѐпа и (рядко) **шѣпа** – 1. Дланта и пръстите на ръката, събрани и свити като паничка; 2. Количество колкото може да се побере в така свита длан.

нагъната (от **нагъна** и **нагъвам**) – правя, направям нещо да стане на гънки

гънка – продълговата вдлъбнатина или издатина, получена при свиване на плат, хартия и т.н., или върху земната повърхност и др.

скàт – възвишение, склон

браздà – изоран от плуг или рало в земята плитък ров

брѣчка – гънка или следа от гънка на кожа, плат и др.

Да разсъждаваме заедно:

- Какви поетически измерения дава поетесата Блага Димитрова на антонимите „малка-голяма“, отнесени към образа на България?
- Защо е „неизбродна, безкрайна“ родината? Кое изпълва „тази шепа препълнена – моята малка родина“? Кои поетически образи представляват знак за географските и историческите дадености на България?
- Каква е художествената роля на повторенията („гънка по гънка“, „скат по скат“ и т.н.)?
- Към кого се обръща лирическият герой на Далчев? А към кого – лирическата героиня на Блага Димитрова? Каква е ролята на обръщението във второ лице единствено число в художественото търсене да бъде споделено патриотичното чувство?
- Какво усещане (представа, пристрастие) за родината живее у всеки от вас? Какво е за тебе родният Буджак, Молдова? А какво е чувството ти към родината на прадедите ти – България?
- Какъв е поетическият образ на родината в поезията на българските поети от Бесарабия? Потърси отговор на въпроса в изучените поетически творби. Можеш да подкрепиш разсъжденията си и с други творби, прочетени от тебе.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- Напиши есе, като избереш една от темите:

С образа на родината

България – моя болка и надежда

Патриотизмът и реалностите на съвременния глобален свят

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ

(1919–2002)

Николай Хайтов е едно от най-ярките имена в съвременната българска литература. Роден е в село Яворово, Пловдивска област.

За пръв път печата през 1954 г. Създава разкази, с които открива за българската литература духовния свят на Родопите и родопчанина. Популярни сред българските читатели са книгите му „Шумки от габър“ и „Диви разкази“. В тях той изгражда образите на мъжествени, сурови и мъдри планинци. Героите на Хайтов привличат със своята нравствена позиция. Те са силни, вътрешно свободни, високо нравствени личности.

Николай Хайтов е и ярък публицист и есеист. Като гражданин него го вълнуват разностранни проблеми: за застрашените от скъсване нишки между съвременността и миналото; за нарушената хармония между природата и човека; за бездуховността и отчуждението. Писателят е един от най-ревностните защитници на чистотата на българския език. Красноречив пример за активната му гражданска позиция и за писателския му талант е есеистичната книга „Бодливата роза“. В тази книга е невъзможно точното разграничаване на публицистика и есеистика.

Николай Хайтов си отиде от този свят през лятото на 2002 година на 83-годишна възраст.

шарж от Борис Димовски

Интересно е да знаеш, че...

- ✓ По произведения на Николай Хайтов са създадени филми, между които е и всепризнатият за най-добър български филм „Козият рог“.
- ✓ Разказите му са преведени на много езици. Сред тях са руски и молдовски.

Някои от най-важните дати от живота на Николай Хайтов

1919 – роден в село Яворово, Пловдивско.

1933 – завършва прогимназия в Яворово и заминава за Пловдив да си изкарва хляба. Работи като чирак, келнер, общ работник и др.

1938 – като частен ученик завършва гимназия в Асеновград.

1939 – студент в Лесотехническия факултет на Софийския университет.

1946-1951 – участъков лесничей и инженер-лесовъд в различни горски стопанства. Неправилно осъден за злоупотреба с дървен материал. Оправдан. Започва да пише първите си очерци и разкази.

1954 – сп. „Септември“ отпечатва негов очерк. Той решава да се отдаде на писане.

1957 – излиза първата му книга с очерци „Съперници“.

1959-1990 – работи като редактор в администрацията на Съюза на българските писатели и от 1966 година – като главен редактор на списание „Родопи“.

1967 – излиза най-известната му книга „Диви разкази“, много пъти преиздавана.

1993-1999 – председател на Съюза на българските писатели.

Из книгата „Вълшебното огледало“:

Целият ни духовен живот се крепи върху езика. Той дава и формата, и съдържанието както на мислите, така и на чувствата, които ние предаваме като най-скъпо наследство на поколенията след нас, а заедно с тях – нашия исторически опит и народностно самосъзнание. ЕЗИКЪТ Е ОРЪЖИЕ НА КУЛТУРАТА. Нека да не забравяме това и да не го оставяме кому както скимне да го затъпява и заръждавява, след като тринадесет века нашите деди и прадеди са си служили с него за прослава на българския творчески дух. Нека се потрудим и ние да го запазим недокоснато от ръждата на безродничеството и да го предадем все така гъвкаво, остро и чисто на поколенията, които ще дойдат след нас.

- Прочети разказа „**ВАНЮ ПРАВИ ДУВАР**“ и помисли с каква цел авторът разказва тази на пръв поглед обикновена история.

ВАНЮ ПРАВИ ДУВАР

Двама го зидат дувара – Митьо и Ваню. Горедолу на едни години са и двамата. Митьо е с буйни засивели коси, а Ваню – с пооредели жълтеникави фъндъци. Майсторът е Ваню, а Митьо му носи хоросан и се учи да гради.

— Камъкът трябва да легне, не го оставяй клекнал. Сто години да клечиш, знаеш ли какво е? – говори Ваню.

— Ти пък... сто години! – не вярва Митьо. Щом е хоросан – може и по-вече да издържи. Ти видял ли си дуварите на Асеновата крепост? И знаеш

ли на колко са години? Няколкостотин! Хоросанът вика на камъка: „Ти дръж десет години, а за останалите хилядо е моя работа!“ Затова мазилото няма да се жали! – изсипва Ваню кофата с хоросана, разстила го, заглажда го и се навежда, за да отбере нови „кюшелия“ камъни. Търси дълго, преценява ги, избира един и го намества. След това без никаква нужда го удря три-четири пъти с чука, като да го заковава.

— Спокойна е земята зад дуvara. Туй е от дуvara ползата! – продължава Ваню да си говори, докато нарежда следващия камък.

— Затова му викат „подпорен зид“. Подпира земята. Крепи я, та е нужно да е малко „лизнат“. Искам да кажа – наклонен... Дай вар! – съкращава майсторът урока и грабва един, сякаш премерен камък.

— Тоя като че сам ти влезе в ръцете! – възхищава му се Митьо и сипва хоросан върху градежа направо с лопатата.

— Трябва така да я докараш, че сами да ти влизат в ръцете... Тогава можеш да се кажеш майстор – продължава преподаването Ваню.

— Моят майстор, като ме учеше, не ми даде чук. „Ще свикнеш, вика, да познаваш камъните. Няма да ги чукаш и разваляш. Всеки камък става за някъде, мурафетът е да му се намери мястото...“ Така ми казва и ми не дава чука, а като нямаш чук в ръцете – какво ще правиш? Ще се мъчиш хубаво да гледаш и да преценяваш кой камък за къде става. Без чук – обиграва се окоето. С чук и баба знае: пата-кюта, оттук-оттам, и пак се не знае дали с чукането ще поправиш камъка или ще го раздобиш и развалиш... Освен дето се млатиш и сила губиш... Та ти казвам, остави ме тоя майстор мой три години без никакъв чук. Затова ти казвам да караш и ти без чук!... А сега – тичай за вар! – стряска Ваню заяпалия се в него Митьо.

Митьо, с мечешката си походка, тръгва. Ваню вади отвеса от набъбналия с клечки и канапи панталонен джоб, премерва току-що сложения камък и слага отвеса обратно в джоба.

— Окоето си е око, ала това железце по си го бива от окоето! – говори Ваню повече на себе си и неочаквано, забелязал моето присъствие, обръща се към мене:

— Така ли е, шефе?

— Тъй е – съгласявам се и поглеждам към смъкналите се Ванюви панталони в очакване аха-а – съвсем да паднат.

— Що си не купиш едни тиранти? – подсещам го аз.

— Ти видял ли си дюлгерин с тиранти? – гледа ме Ваню с едно око притворено, а с другото развеселено, готов да прихне... – тия двете кълки за какво ми са? – попишва се той за кръста, – ако едни дочени панталони не могат да запрат? Ва-ар! – провиква се той, забелязал, че Митьо се мъчи да запали нова папираса.

— Градиш ли, няма да пушиш! – сърди се Ваню, когато Митьо се връща с пълните кофи.

— Защо? – възразява Митьо.

— Дуvara ми ще окадиш! Затуй! Сипи вар! – слага Ваню капак на спора и продължава да нарежда камъните.

Докато той гради, аз се замислям върху неговите думи. Където и да ровнеш край нашето село, все на дувари ще се натъкнеш. Нивите са все на стръмни места, почвата им е тънка, дъждовете лесно я отмиват, затова нашият балкан-джия все ги е подзиждал и подграждал, да се държат. Затова склонността към зидане е в кръвчицата на всяко дете, родено в балкана. Ето го и Ваню – зряло мъжище, яко, може да извади къде по-голяма надница в бетонджийската бригада, но той предпочита да гради дувари, а след това да им се радва. Радва им се като на дете: отдалечава се малко от дувара, любува му се, връща се към него, почуква някое стърчащо вироглаво камъче и пак отстъпва. Лицето му засиява, бръчките му се отпускат и той изглежда странно подмладен. После отбира нови камъни, реди ги, и се връща да ги размести.

— Защо ги бараш? Беха си добре! – решава Митьо да се намеси и да поядоса малко Ваньо, но майсторът продължава работата спокоен, съсредоточен.

— Всеки камък, бай приятелю, си има лице и задник! – обръща се той отново към Митя, след като е наместил камъка и го е чукнал според обичая си два-три пъти с токмака. – А ти като не можеш да различиш кое му е лицето и кое задника – по е хубаво да си мълчиш! Камъкът трябва да се слага винаги тъй, че лицето му да е отпред. Ако си майстор, искам да кажа, де. Ако не си – можеш да си го слагаш, както искаш! – добавя кротичко Ваню, вади отвеса и внимателно започва да премерва дали камъкът е легнал добре.

Митьо загасява цигарата и започва да носи по-отбрани камъни. Млъкнал е, което означава, че се е ядосал. А Ваню слага камък връз камък, замазва, попълва с дребни парчета дупките и рунтавият селски зид все повече се очертава, забил здраво темели в земята, леко понавел се към яра, който ще трябва сто години да подпира.

Премерил с отвеса последния камък, Ваню отстъпва две крачки назад и преценява как е. Отпуснал широките си попукани ръце, забравил смъкналите се отново дочени панталони, като че израснал от земята, корав и грапав като нея, той се любува миг или два на изграденото, но се досеща, че не е сам, и сепва Митьо с нова команда:

— Давай вар!

Речник

дувар – каменна стена, зид, ограда (от персийски чрез турски).

зйда́м – градя, строя нещо от камъни или тухли, обикновено слепени с вар.

фъндѣк – малко валмо, кичур от вълна, памук, коса и т.н.

хороса́н (тур.) – каша от вар и пясък за зидария и мазилка при строеж.

клеча́ – намирам се в положение с подгънати крака, но без да сядам на земята.

ко́фа – ламаринен или пластмасов съд за носене на вода и др. с вместимост около 10 литра; ведро.

кюше́лия от **кьоше** (тур.) – кът, ъгъл, ъгълов.

мурафе́т (тур.) – умение, майсторство, изкуство, (от арабски чрез турски).

мла̀тя – бия, блъскам, удрям.

мла̀т – голям железен чук.

набѣ̀бнал – който е с увеличен обем, размер.

клѐчка – 1. Малка, обикновено суха пръчка от дърво; 2. Специално оформено късче дърво с определено предназначение. Клечки за зъби.
Фразеологизъм – Голяма клечка разг. ирон. – човек с високо обществено положение.

канàп – дебел и здрав конопен или книжен конец, връв.

тира̀нти – презрамки за панталони.

дѝюлгер [ин] – зидар, строител.

прѝхна, прѝхвам – избухвам в смях, започвам изведнџ и силно да се смея; разсмивам се.

кѣ̀лка – горната част на крака; бедро.

до̀чен – който се отнася до док, направен от док. Дочени дрехи.

до̀к – груб и твърд, плътен памучен плат.

ока̀дѣвам (ока̀дя) – почерням, зацапвам с дим; опушвам.

ро̀внеш – дума, равна по значение на ровя – правя дупки или неравности, размесвам нещо меко, рохко, сипкаво (земя, пясък и под.); дълбая, копая, рия.

на̀дница – възнаграждение за един ден работа.

ви́рогла̀в – непокорен, непослушен, своенравен.

ба̀рам – 1. Пипам, докосвам с ръка; 2. Обикновено в отрицание – задявам, обезпокоявам.

токма̀к (тур.) – чук за хаванче, за дръндарски лък и пр.

дрѣ̀ндàр (дрѣ̀ндàрка) – лице, което се занимава с разбиване на памук, ярина, вълна.

ру̀нтав – който е с гъста и дълга вълна или козина, с гъсти и дълги косми; космат, рошав.

темѐл – основа на сграда.

я̀р (тур.) – 1. Стръмен бряг; 2. Пропаст под височина.

попу̀кан – който има напуквания, пукнатини на много места.

гра̀пав – по чиято повърхнина има трапчинки или издатини. Противоположно на гладък, равен.

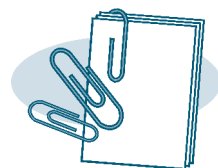
сѐпвам (сѐпна) – 1. Стрясвам, изкарвам внезапно някого от унес; 2. прен. Въздържам, вразумявам.

па̀та – кѝюта – за означаване на силно и шумно удряне, биене, бой.

ЗАПОМНИ значението на изразите:

Обиграва се о́кото = погледът става точен (като знак за усъвършенстване на някакво умение и на способност за преценка)

Турих му ка̀пак = завърших го напълно, приключих (работата, разговора и др.)

Провери разбра ли текста:

Отговори с „ДА“ или „НЕ“

1. Митьо е майстор, Ваньо му помага.
2. Ваньо учи Митьо да гради дувара.
3. Митьо и Ваньо са връстници.
4. Ваньо е възрастен човек, а Митьо е много по-млад.
5. Ваньо и Митьо строят ограда около къща.

Открий в текста и прочети отново:

- „Уроците“ на Ваню по зидарство.
- Ваню през погледа на разказвача.

Да разсъждаваме заедно:

- Защо авторът е озаглавил разказа „Ваню прави дувар“?
- Кой от предложените заглавия също са подходящи за разказа? Разсъждавай върху всички заглавия (включително и авторовото), като се аргументираш, позовавайки се на текста.
 - а) Уроците на Ваню
 - в) Дай вар!
 - б) Всяка работа си иска майстора
 - г) Майстор и чирак
- Кое според Ваню е важно, когато се гради дувар? Проследи разсъжденията му, в които ще намериш отговори на следните въпроси:
 - Защо Асеновата крепост е оцеляла през вековете?
 - Защо дуварът е нужен на земята?
 - Какво е нужно да притежава зидарят според стария майстор – физическа сила или „око“?
 - Какво трябва да знае за камъка истинският майстор-зидар?
- Каква „философия“ за смисъла на човешкия труд изповядва Ваню?
- Ваню и Митьо, майсторът и чиракът. Как мислиш, има ли надежда Митьо да стане същият добър майстор като Ваню?
- В кой момент разказвачът става герой на разказа? Какъв е смисълът на това авторово решение? Какво ни казва разказвачът, намесвайки разговора за тирантите?
- Какво преживява Ваню, застанал пред дувара, пред сътвореното от неговите ръце? Какъв го вижда разказвачът в този момент?
- С каква цел авторът разказва тази на пръв поглед обикновена история? Какъв „урок“ можеш да отнесеш ти от нея в своя житейски път?

Творбата казва и още нещо:

- Каква е ролята на речевата характеристика, която авторът прави при изграждане на образа на Ваньо? Какви думи предпочита да употребява героят?
- Езикът на героите и на разказвача е изпъстрен с много просторечни думи, някои от които са турцизми. Прочети изказване на Николай Хайтов за думите:

Истина е, че НЯМА ЛОША ДУМА В ЕЗИКА, А ЛОШО, НЕ НА МЯСТО И НЕ С ВКУС УПОТРЕБЯВАНИ ДУМИ. И най-„лошите“, и най-„селските“ думи могат да бъдат „опитомени“, облагородени, ако бъдат изкусно съчетани с други благопристойни и благоприлични, защото думите разкриват своите истински възможности само в движение, когато се навържат в магическия хоровод на изречението по време на словесната игра.

...Ако има в нашия език заемки, за които може да се каже, че са побългарени в творческия смисъл, това са турските и голяма част от гръцките думи. Защо? Защото пътят за тяхното навлизане и усвояване е свършено различен от сегашния начин за въвличане на чуждици. Турските думи навлизат в нашия език отдолу нагоре, от „простонародния“ говор към книжовния език, за разлика от съвременните чужди думи, които навлизат отгоре надолу, т. е. чрез книжовния, и проникват в говоримия.

- Как се съотнасят тези мисли с езика на разказа „Ваню прави дувар“?
- Посочи в разказа думи, които придават одушевеност на неодушевени предмети. „Мъртъв“ ли е камъкът в разказа на Николай Хайтов?
- Като имаш предвид наученото за художествения детайл, потърси в разказа онези художествени детайли, които разкриват Ванювата всеотдаденост на труда.
- Потърси в текста доказателства на тезата, че целият разказ е една метафора на човешкия живот. Една от опорите на своите разсъждения можеш да намериш в израза „дялан камък“ – за човек, който притежава разностранни способности и може да върши всякаква работа.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- Напиши есе по една от следните пословици и поговорки:

Който сменя много майстори, чирак си остава (българска).

Делата свидетелстват за ума на човека, думите – за знанията му (арабска).

Правиш ли, прави добре (английска).

АНДРЕЙ ГЕРМАНОВ

(1932–1981)

Роден в село Яворово, Варненска област. Завършва гимназия в гр. Дългопол и руска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Работи като преподавател по руски език. Първата му поетическа книга носи заглавие „Кълнове“ (1959). Утвърждава се като поет през 60-те години на XX век. За малко повече от 20 години до началото на 80-те, когато загива, Германов написва около 40 книги поезия, проза, публицистика. Романтично-патетична или драматично-трагична, поезията му чертае графиката на българските надежди и разочарования.

Андрей Германов пръв в България подава ръка на българските поети от Бесарабия. „Не съм срещал поет, който така да се радва на първите опити на млади бесарабски поети българи. На тях им беше тежко, защото те не знаеха българския литературен език, говореха и пишеха на стар диалект, на който са говорили техните деди, напуснали България през XIX век. Грижите, помощта, съветите на Андрей са неоценима услуга за младите поети.“ – споделя Михаил Дихан¹. Сам потомък на българи бежанци от Одринска Тракия, той се отнася с особена топлина към тяхната драматична съдба. Израз на носталгичното му чувство по изгубените родни светове е и стихотворението „Праскова пред дядовата къща в село Каваклий, Лозенградско“, написано през 1972 г.

Андрей Германов. Споделен спомен:

През тази 1943 година в моя живот не се случи нищо особено, освен едно: аз започнах да пиша стихове. А то стана така:

На 12 април отидохме с тате на нивата да сеем царевица. Царевицата се сее от двама души – единият оре, а другият, който може да бъде и дете, хвърля семето... Лежах до синора и чаках тате да направи две свои безкрайни бразди. Лежах в тревата, гледах буболечките и облаците, докато видях всичко, и тогава сякаш самата земя и самото слънце почнаха да ми шепнат някакви думи. Не носех у себе си нито молив, нито хартия. И тъй като в джоба ми имаше само едно малко ножче, аз си избрах един гладък пясъчник и надрасках тези думи с ножчето върху гладката повърхност на камъка. Не ми беше необходимо да ги преписвам: те останаха в мене завинаги и аз и досега, вдигнат от сън, мога да ги кажа, без да ги сбъркам.

Андрей Германов

¹ Михаил Дихан – бесарабски българин, учен историк.

ПРАСКОВКА ПРЕД ДЯДОВАТА КЪЩА В СЕЛО КАВАКЛИИ, ЛОЗЕНГРАДСКО

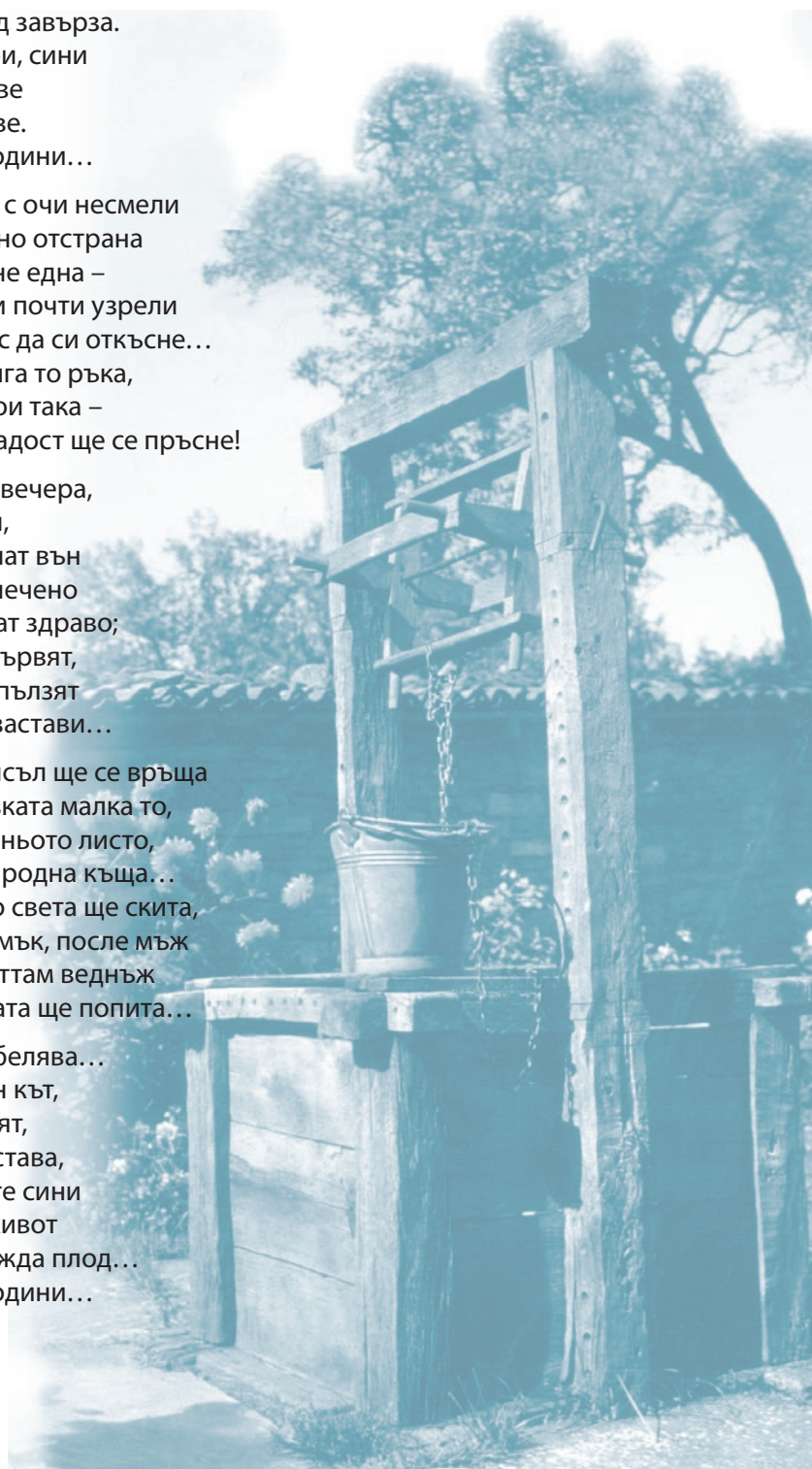
Тя се източи тънка, бърза –
акрани са с момчето те,
и то все още е дете,
а пък дръвчето плод завърза.
И между листи остри, сини
сияят златни плодове
като красиви стихове.
Седемдесет и три години...

Момченцето с очи несмели
ги гледа жадно отстрана
и се учудва: не една –
две праскови почти узрели
му дават днес да си откъсне...
Защо ли? Вдига то ръка,
откъсва и стои така –
плодът от сладост ще се пръсне!

Ах, то не знае, че довечера,
когато го обори сън,
заспало ще го вдигнат във
и в овчия кожух облечено
на коня ще го вържат здраво;
че седем нощи ще вървят,
докато в мрака пропълзят
между граничните застави...

Че само с мисъл ще се връща
към прасковката малка то,
ще вижда синьото листо,
напуснатата родна къща...
Ще расне, по света ще скита,
ще стане момък, после мъж
и бежанци оттам веднъж
за прасковката ще попита...

Да, споменът ще избелява...
Далечният му роден кът,
дорде годините летят,
все по-далече ще остава,
но живо в спомените сини
на безвъзвратния живот
дръвчето все ще ражда плод...
Седемдесет и три години...

Речник

бежанец (бежанка) – който е избягал от родното си място, напуснал е родината си поради преследване, размирици, войни и др.

акран[ин] (акранка) (турск.) – връстник, другар.

оборя (оборвам) – повалям противника на земята при борба, вземам надмощие в борбата; надвивам, събарям.

Да разсъждаваме заедно:

- Какво знаеш за бежанците от Одринска Тракия? С кои моменти от българската история е свързана тяхната съдба? Ако не намериш книга по въпроса, потърси помощ от учителя си.
- Има ли случка в стихотворението? Предай я с няколко думи.
- Как случката „прелива“ в чувства? Какви са те? Защо стихът е най-подходящата тяхна „одежда“?
- Защо стихотворението носи толкова дълго заглавие? Накъде насочва то мислите на читателя?
- По какъв начин образите на прасковката и момчето съсредоточават в себе си представата за спомена и копнежа по безвъзвратно изгубения роден край?
- Какво не знае момчето, преживявайки своето детско щастие да откъсне „не една – две праскови почти узрели“.
- Как поетически са внушени красотата и сладостта на плода? През чии очи са видени те?
- Каква е бъдещата съдба на момчето? Какво ще преживее момъкът, мъжът? Каква е ролята на употребеното бъдеще време на глаголите?
- Откъде произтича драматизмът на чувствата? В кои стихове този драматизъм е най-силен според тебе? Как разбираш стиховете:
...но живо в спомените сини дръвчето все ще ражда плод...
на безвъзвратния живот Седемдесет и три години...
- Какво се постига с употребата на умалителното съществително „прасковка“?
- Сравни стихотворението на Андрей Германов с творби на български поети от Бесарабия, в които се разработва същата тема. Кое е общото в идейното и емоционалното им звучене?

...Максималист в живота и в поезията, фанатично предан на словото и отлично съзнаващ трудността и високата отговорност да е поет, да дълбае в рудините на сърцето и да открива нови истини за хората.

по Симеон Хаджикосев

ИЗ ЛИТЕРАТУРАТА, СЪЗДАДЕНА ОТ БЪЛГАРИТЕ ПРЕСЕЛНИЦИ

МИШО ХАДЖИЙСКИ

(1916–1944)

Българин, роден и живял в Таврия, потомък на българските преселници от Бесарабия, той е бил изключително активна личност. Съдържанието на неговия творчески и житейски път се определя изключително от стремежа да е полезен на СВОЕТО и на СВОИТЕ. Да разкаже за родната Таврия, за своите земяци, у Мишо Хаджийски е било като творчески дълг, като нравствена повеля. А неговото художествено творчество е своеобразен художествен летопис на българската диаспора в Таврия.

Героите във всяко негово произведение, а и самият повествовател са жива частица от българите преселници с техните грижи, тревоги и радости, характерни за онова време. Най-висша ценност и мярка за нещата у Мишо Хаджийски не е човекът въобще, или нравственият закон, а сливането със законите на битието на своята етническа общност, тоест като висша ценност в неговото творчество се осъзнава всичко българско.

Мишо Хаджийски се завръща в България и живее там само около една година и за тази година успява да издаде четири книги и да стане една от най-големите надежди на българската проза. Но той твърде рано е загинал, когато е бил само на 28 години.

За щастие, сега неговите книги възкръсват и имаме възможност чрез тях да се запознаем със света, в който са живеели български преселници от Бесарабия в Таврия.

Някои от най-важните дати от живота на Мишо Хаджийски

1916 – роден в село Инзовка, Приморски край, Запорожка област (Таврия).

1923-1930 – учи в родното си село.

1930-1933 – завършва българския педагогически техникум в село Преслав.

1933 – преживява големия глад в Украйна, от който измират няколко милиона души, в това число и много българи.

1934-1937 – студент в Киевския университет. Излизат първите му публикации в местни български вестници.

1938 – излиза в Киев на български език първата му книга „Разлив“.

Май 1942 – през Букурещ се добира до България.

1942-1944 – активно сътрудничи на българската преса. Работи в комитета по завръщане на таврийските и бесарабските българи в пра родината.

1943 – излиза първата му книга в България – сборникът разкази „Пуста чужда чужбина“.

1943 – в България излиза сборникът очерци „Българи в Таврия“.

1944 – довежда 1500 души таврийски българи в България. След края на Втората световна война почти всички по заповед на Сталин са върнати обратно.

1944 – издава още две книги. Приет е от българската културна общественост като даровит журналист и многообещаващ писател.

Септември 1944 – арестуван с обвинение за измяна на СССР.

Декември 1944 – при повторен опит за арест Мишо Хаджийски се самоубива в Белоградчик.

БЕЖАНЦИ

Вземете картата на Украйна. По северния бряг на Азовско море между Дон и Днепър се простира равнина без нито едно хълмче или гора. Суха, безлюдна степ, с редки селца по брега на рекичките, с богати чифлици-хутори край изворите. Северната част на степта е малко хълмиста, срещат се баирища и камънаци, но долу, по брега на морето, дето степните рекички се разливат, безброй блата и тресавища, гърла и езера превръщат степта в непроходим край. В гъстите тръстики са гнездата на дивите гъски, пуйки, а пръснатите езера и гърлата изобилстват с риба. Дълбоките трапища, сухите дерета са свърталища на хищни степни вълци, които често нападат селата и овчарските кошари.

Това е прочутата Таврида, приказна страна, краят на безкрайната степ, дето няма ни синори, ни хоризонти. Дето всичко е тъй примамливо за човека. Дето няма писани закони, а всеки живее по инстинкта на борба с невидимия враг. Дето няма място за слаби и недъгави. Дето силата е закон.

Тавриди или Таврия, както се нарича, е била византийска колония, посетне – провинция в кримското татарско ханство. Безброй народи и племена са намирали подслон под синьото, като водите на езерата и реките, небе на Таврия. Хуни, хазари, българи, скити, татари, ногайци... И до ден днешен личат следите от велики войни и преселвания. Личат развалините от татарските аули-селища, гробници-хълмове на хазарските князе. Минали ордите на непобедимия Чингиз хан, най-легендарния човек, откак свят светува. Минали и отминали, а в степта останали гробници, лъкове и стрели на незнайни воини. В битката на бранното поле умирали легионерът. Ордата го погребвала свято: заравяли в златен ковчег трупа заедно с лъковете, стрелите, копията, седлото. Убивали коня и го слагали в гробницата. Убивали слугите и ги погребвали заедно с господаря им. Древните българи, нашите прапрадеди, като се спускали от Волга към Онгъла, минали през тия земи. Конницата на войнствената българска орда е тъпкала тревите на Таврия. На Калка (днешната Миус), на Берда и Карсак българите са поили

конете си. Ордата като страшна буря помитала всичко по пътя си и нямало сила, която да възпре стремителния ѝ полет. Оставили по пътя покорени племена и народи.

През време на Руско-турската война 1856 г. руската армия прогонила татарите от Крим в Турция, а ногайците избягали – една част в Кавказ, друга в Мала Азия. След войната степта пак опустяла. Трябвало, естествено, да се засели, укрепи, да се построят крепости срещу силната още Турция. Толкоз повече, че Русия, изгубила войната, не оставяла надежда кога да е с един удар да разгроми Отоманската империя, да си пробие свободен излаз през Проливите. В 1856 година в Париж е сключен мирен договор, така нареченият Парижки трактат, неизгоден за Русия. Южна Бесарабия, Буджакът минавали във владение на васала на Отоманската империя, Молдовското княжество. Буджакът бе населен по онова време с българи, бежанци от Ямболско, Сливенско и Одринско. Заедно с отстъпващата руска армия на Дибич Задбалкански са бягали и българите. По времето на Парижкия трактат бежанците, възлизали на 200 000 души, били настанени от руското правителство в Буджака и естествено нямали желание да дирят нов късмет в далечните степи на Южна Русия. Особено благосклонно се отнасял към тях руският генерал от пехотата, началникът на Южноруския край Иван Никитич Инзов. Той дал на българите хубави земи и ливади, освободил ги от войниклък и от данък. В Буджака освен безбройните селища по брега на Дунава и Прут израснали две български градчета – Болград и Комрат. В новата си родина българите се чувствали много добре, но злината придошла ненадейно.

Буджакът минал във владение на молдовските боляри, а заедно с това настанали дни на горчивина и сълзи. Жестоките боляри отнели всички права, дадени на българите от руското правителство. Най-хубавата земя и плодородните ниви болярите взели за себе си, а лошата – баирищата и камънаците, оставили за българите. Завист, злоба обземала болярите, като гледали богатите български села и градове. Българите имали също толкова земя, както и другите народи в Бесарабия и земята била еднаква. С труд, с нечовешки усилия превръщали българите степта в тучни ниви, но сляпата омраза към всичко българско подтиквала болярите да вършат жестокости. Нещо повече, през есента на 1861 година в Болград молдовските жандари провокирали кървави стълкновения. Били убити и ранени до 150 души българи. За това събитие обстоятелно ни разказва видният бесарабчанин Владимир Дякович, наш историк и журналист. Убийството станало главна причина за масовото бягство на българите от Бесарабия в Таврия. От тия паметни дни се започнало преселването. Тайни руски агенти упътвали бежанците през границата. Есента на същата година избягали до 40 000 души най-будни българи, всички ония, компроментирали се с едно или друго пред режима на молдовските боляри.

Бягали нощем, скришно от жандарите. Рекичката Камчик била на границата. Нощем българите товарели покъщнината и на каруци и харби, опитни хора упътвали керваните по глухи друмища към границата, а там казаците

ги пресрещали на брега и им помагали да преминат реката. Добитъка прекарвали от по-рано. Разбира се, границата минавали тайно, без знанието на молдовските власти. Но да минеш границата с каруци и да прекараш добитъка можело само в условията на тогавашните граници и граничари, тоест с „армаган“, подкуп...

Кметът на селото Преслав Корнев имал големи връзки в Яш и решил да пресели селото си в Таврия по легален път, за да не подложи живота на селяните си на опасност.

Каймакаминът след дълги размишления разрешил на преславците да се преселят, ала поискал от всяка жива душа по пет златни рубли. Парите били събрани и в определен ден Корнев трябвало да ги занесе в Яш на каймакамина. В поменатия ден всички имали разрешение от самия каймакамин. Няма разрешение само кметът Корнев. Господарят му обещал паспорт, след като донесе парите. Дълго мислили преславци как да излъжат господаря, парите да не дадат и намислили следното. Рублите скрили в един сандък с дрехи. Заедно с всички преславци минало Камчик и семейството на Корнев. Когато всички били на руския бряг заедно със сандъка с парите, кметът повикал жена си:

— Я чакай, жено, забравих нещо да ти кажа. Корнев тръгнал да иде при нея на другия бряг, но жандаринът не го пуснал.

— Ще избягаш – рекъл той.

— Абе, човек, няма да бягам, ще се върна. Ето ми шубата, ако не вярваш. Корнев свалил от гърба си новата вълча шуба и я оставил на жандарина. А щом минал границата, извил се и извикал на молдовския стражар:

— Носи поздрав на господаря...

— А че ти няма ли да се върнеш, мошуле?

— Няма.

— А шубата?

— Халал да ти е.

Жандаринът се разсърдил и почнал да псува. Дигнал пушката да стреля, но го дострашало от казаците. През лятото същата година в Петербург довтасала протестната нота от каймакамина на молдовското княжество, в която се искало да се предаде на молдовските власти престъпникът Корнев, задигнал десет хиляди рубли държавни пари. От Петербург било отговорено, че такъв човек сред бежанците няма. А с тия пари била построена църквата в Преслав, най-голямото българско село в Таврия, основано от бежанци бесарабци.

От молдовската граница до брега на Азовско море бежанците вървели два месеца. Отпред казаците конници посочвали пътя и закриляли кервана от разбойници, върлуващи по онова време из степта. На Гергьовден бежанците стигнали Днепър. Тридесетхилядният керван се разположил на бивак да празнува деня на св. Георги. Заклали агнета, пекли ги на шиш на огъня, на въртел. Направили общ курбан, всяко село дало по три вола. Селата се движили отделно, едно след друго. На бивак също заставали

отделно, но курбана направили общ. Инзовци също дали три вола, но по-угоени, по-тлъсти. И видяло им се несправедливо да ядат месо от общия казан с по-слаб добитък и те, като пускали месото в казана, намушвали го с клечки, за да не се разбърка с другото. Като се сварил курбанът, инзовци извадили месото с клечките. Поради алчността им ги нарекли „вариклечковци“ и тоя прякор и до ден днешен се чува в Таврия. Щом стане дума за инзовци, казват: „Познавам ги, тия вариклечковци“.

В същия ден от Екатеринослав пристигнал конник казак с царски указ за бежанците. Като ги поздравявал с встъпването на руска земя, цар Александър им давал големи привилегии. Освобождавал ги за 10 години от данък и за двацет и пет от воинклък. Царят им определил земя за заселване – брега на Азовско море, между ногайския аул Бердянка на река Берда и на запад до селището Кизияр (днешният град Мелитопол). От хазната белият цар подарявал на всеки българин по 15 златни рубли и пет пуда жито за семе. И най-главното, което така зарадвало бежанците, бил хаберът, че на всяко семейство се дава по 50 десетини (500 декара) земя.

Три дни по случай царския указ бежанците яли и пили, та водите на Днепър се чудели. За да получат повече земя, нашите българи са досетливи – изпоженили младежта. Тук, на брега на Днепър, импровизирали църква и понеже имало и свещеници, венчавали сгодените. В тия три дни, разказва дядо Иван Калесника от Инзово, венчавали ден и нощ, без почивка, докато свещениците не прегракнали да пеят „венчаются раба божия“... венчавали тринадесетгодишни хлапета за вдовици! След като се получили нужните 500 декара, „бракът“ бил анулиран и то много лесно: свещениците унищожавали църковните книжа и всеки, който си бил ерген или мома, такъв си оставал без най-малко накърняване на честта. Така алчността карала хората да лъжат и Бога, и Царя. Разбира се, това останало в голяма тайна и руските власти нищо не подозирали; учудвали се само, че българите много рано се женят.

След веселбите по Гергьовден бежанците минали Днепър със салове. Зад великата украинска река се простирала безкрайна дива степ без нито едно селище. Нямамо ни път, ни пътеки. Тревата била толкова голяма, че скривала кервана, разтегил се на десет километра. Казаците вървели отпред и през всичкото време стреляли, за да плашат вълците и разбойниците. Нощем, като оставали на бивак, спирали каруците „на кръг“. По средата запирали добитъка. Край огнищата – котлоните се настанявали бежанците. Глутници вълци идвали към бивака, виели страшно и не се плашели дори от гърмежа. Често отвличали добитък, а в една песен се пее как вълци отвлекли мома и ерген, които се задирияли до каруците.

Няма съмнение, като се знае характерът на степните вълци, че това било истина...

Пет дни вървели бежанците през степта, докато стигнат река Молочна и селището Кизияр, границата на Таврия. Тук всеки получил парите и житото, а казаците се върнали назад. В кизиярската църква бежанците отслужили

молебен и на другата сутрин минали реката. Тук била същата степ, без нито едно селище... Държавният друм от Кизияр за Бердянка се познавал само по това, че тревата по него била малко поотъпкана от минаващите понякога казаци или чиновници, царски слугари.

Бежанците се спрели на бивак до морето, дето днес е село Ботево, и стояли цял месец, докато избрани от всяко село хора определят мястото за поселване.

Три рекички прорязвали степта: Лозоватка, Карсак и Обитошна... В долините на тези реки са избрали място заселниците. Само Паланката, Троянът, Софиево, Андрово и Палаузово са се отбили встрани в безводните места по границата на Таврия. А тук, до Кизияр, на западната граница, на брега на езерото Молочно, се поселили тропокевци, махленци и търновчани.

Тепърва трябвало да се изчисти степта. Бежанците изкопали колиби и мази за децата си, подпалили тревата, та опожарили цяла степ. И в Бесарабия бежанците навремето са разчиствали по такъв начин степта.

Цяла Таврия пламнала в огньове и нощем, при воя на вълците, бежанците по огъня разпознавали къде са се настанили селата. Пожарището унищожило много вълци и змии и степта станала по-спокойна. След огъня вървели първите орачи с дървени рала. За пръв път те разоравали тая заспала във вековен сън земя.

Речник

чифлик – голям недвижим имот за земеделие и скотовъдство (руск. – поместье, имение)

байр – хълм, рид, бърдо

тресавище – блатисто място, обрасло с мъх или трева

съл – примитивно плавателно средство, направено от свързани едно с друго дървета

сгоден – който се е годил

угоен – тлъст

намушвам – напъхвам, набождам

клечка – къс от пръчка, дръвце, треска,

курбан – жертвоприношение

хабер – новина

въртел – шиш за печене на месо

каймакамин – околийски управител в Турско

Провери разбра ли текста:

- Обясни със синоними значението на думата **вариклечковци**.
- Отговори на въпросите по съдържанието:
 - *Защо бесарабските българи напускат Буджака и се преселват в Таврия?*
 - *Защо българите позволявали на децата си толкова рано да се женят?*

Открий в текста и прочети отново:

- Описанията на Таврида;
- Фрагмента, разказващ как преславци минавали границата;
- Откъса, повествуващ за празнуването на празника св. Георги по пътя на преселването;
- Фрагментите, разказващи за опасностите, които трябвало да преодоляват българите по пътя на преселването си;
- Информацията за привилегиите, които получили преселниците от руския цар;
- Фрагмента, разказващ как българските преселници заселвали Таврия.

Да разсъждаваме заедно:

- С какво ти е интересен този разказ? Каква е основната му тема?
- Какво преобладава в разказа – описание, повествование или разсъждение?
- Защо разказът е озаглавен „Бежанци“, а не „Преселници“?
- От какво търсят спасение българите, преселници в далечната Таврия?
- Как авторът описва преселването в Таврия – художествено, исторически или публицистично? Аргументирай се.
- Коментирай случката с минаването на границата на бежанците от Преслав. Как оценяваш поведението на кмета? Кое от твърденията по въпроса ти допада повече:
 - а. Неговото поведение е недостойно...
 - б. Той е находчив и неговото поведение е оправдано.
- Според тебе как са оценили неговото поведение съселаните му? Аргументирай се.
- Как се представят пред нас българите преселници от онези далечни времена? Кои са обичаите им, какви хора са те?

Творбата казва и още нещо:

- Какви подробности за преселването и за заселването на новите територии от българите най-много те впечатлиха?
- Какво научаваме за българските ценности от тази творба? **Коментирай:** какво привлича българите в таврийските степи? Колко религиозни са те? Какво са готови да жертват те и в името на какво са готови да рискуват? Как се отнасят към българите другоселци?

ПЕТЪР БУРЛАК-ВЪЛКАНОВ

(1939–2005)

Роден в българското село Островное, Одеска област, той завършва педагогически институт в Тираспол. Родния език той научава в семейството си, образованието преминава на руски език. А през ученическите и студентските години с упорита работа сам усвоява нормите на съвременния български книжовен език.

Първата си стихосбирка на български език издава през 1967 година в Кишинев. Автор е на повече от десетина книги – поетични, прозаични, преводни.

Около двайсет години работи в администрацията на Съюза на писателите в Кишинев. Става член на Съюза на писателите на бившия СССР, на Съюза на писателите на Молдова и на Съюза на българските писатели.

Умира в 2005 година.

МОИТЕ БЕСАРАБСКИ БЪЛГАРИ

С калпаци агнешки, големи,
със сила в плещите превити,
с ръце попукани, корави,
тъй както тоя чернозем –
когато сбират те наесен
със радост златната реколта,
устройват сборища в селата,
най-силните борци даряват
със агнета и плат червен;
децата със торбички нови

да коледуват с радост ходят,
на заговезни палят огън,
с коне ковани се надбягват,
дорде нощта не припъзли;
а зиме на седянки ходят
ергените и плахо сядат
до своите моми – „кадънки“...
А те подхващат стара песен
и тъжни, тъжни се унасят
и ронят старите сълзи...

Те не забравиха до днеска
на сватба с бъклица да канят,
ни песни стари, ни обичаи...
О, не забравиха до днеска
те своя български език.

Речник

попукан – покрит с пукнатини

корав – твърд, груб

ерген – момък за женене, неженен мъж

бъклица – малък, плосък дървен съд с кръгла форма за вино или за ракия

Справка от Тълковния речник

кадъна (тур.) – туркиня, ханъма.

кадънка – 1. градинско цвете, с тъмножълти миризливи цветове, което цъфти към края на лятото; 2. название на някои цветя с ярки цветове; 3. птичка щиглец.

Открий в текста и прочети отново:

- Думите и изразите, с които авторът описва бесарабските българи;
- Стиховете, в които се споменават обичаите и традициите на бесарабските българи;
- Думите и изразите, с които авторът назовава българските „радости“ и ценности.

Знаеш ли, че...

Заговезни – така се нарича денят, в който според християнския църковен календар се яде за последен път блажно преди пости.

Например – Месни заговезни, Сирни заговезни.

Седянка – вечерна младежка забава, дето момите си работят женска работа, а момците ги развличат с приказки и закачки.

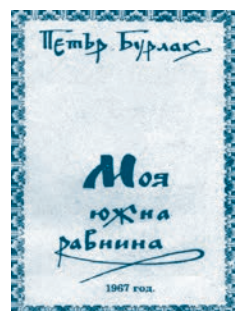
Да разсъждаваме заедно:

- С какво чувство пише авторът за бесарабските българи?
- Кои от споменатите в стихотворението характеристики на бесарабските българи са ти познати и близки?
- За кои от обичаите, споменати в творбата, искаш да научиш по-подробно от старите хора или от историците?

Интересно е да знаеш, че...

Първата стихосбирка на български език, издадена след Втората световна война в бившия СССР, е „Моя южна равнина“ на Петър Бурлак-Вълканов. Редактор и рецензент е известният български поет Андрей Германов.

„Всичко, което досега съм написал, мина през зоркото око на Андрей Германов. Нашата дружба започна през студентските ми години – 1960, когато следвах в Тирасполския педагогически институт...”

Петър Бурлак-Вълканов

✓ Прочети стихотворението, което авторът посвещава на своя учител и приятел – българския поет Андрей Германов.

СЛАВОСЛОВ НА АНДРЕЙ GERMANOV

Скулестият стар Балкан се свежда
помрачнял от болка, посивял.
В опустелите гнезда с надежда
търси корен, за живот изгрял.
Търси в шум на гласове познати
теб, Андрей, през епос на съдби.
Взрян е в стиховете ти крилати
с поглед на Камчийските върби.
А години родното съзвездие,
бликало от твоя Дългопол,
озарявало със своята поезия
Странджа, Бузлуджа и Бобов дол.
...Аз пристигнах днес във Валя-Пержей
село, нашенско по кръв и плът.
И съгряха ме селяците с копнежи,
избуявали от суха пръст.
И открих аз тук, във Валя-Пержей,
клон от Германовско потекло.
Колко Германови тука срещнах
като Германовите във Дългопол.
Германови – снажни, черновежди,
продължили тука своя род,
с със души, останали метежни,
влюбени във волността до гроб...
Скулестият стар Балкан се свежда,
търси корен, за живот изгрял.
Валя-Пержей отдалеч с надежда
пази кълна на род неизтлял.

За автора и неговото творчество

Любовта към трудовете хора, преклонението пред техните велики дела, възторгът от красотата на природата, трепетите на любовта, силният осъзнат копнеж по родината на дедите – това са темите на Петър Бурлак-Вълканов.

И те живеят във всички негови стихотворения.

Андрей Германов

НИКО СТОЯНОВ

роден на 9 януари 1947

Роден е в с. Нова Ивановка, Одеска област. Завършва руска и украинска филология в Харковския държавен университет. От 1965 година публикува стихове на български език и в превод на руски, украински, румънски и други езици във вестници, списания и антологии. Издал е повече от десетина стихосбирки. Превел е редица поетични и прозаични книги на български език от руски, украински и румънски, отпечатани в Украйна и Молдова. Сценарист е на няколко филма, сред които е и първият филм за бесарабските българи „В степта зелена на Буджак...“ („Молдова-филм“, 1982 г.). Основател и главен редактор на първия в Република Молдова вестник на бесарабските българи „Родно слово“, излизащ от 7 август 1988 година. Член е на Съюза на писателите на СССР от 1978 година, впоследствие на Съюза на писателите на Молдова. Член е и на Съюза на българските писатели. Заслужил деятел на изкуствата на Република Молдова – „Om emerit“ от 1995 година.

Живее и работи в град Кишинев.

МОЯТ РОД

„И все тъй българи ще бъдем!“

(Андрей Германов)

Бих, може би, проклетел отдавна
и оня век и оня ден,
когато прадядо ми бавно
повдигна своя бял остен.
Когато тръгна, заскрибуца
през буците от рът на рът,
с дечица пълната каруца –
печална песен – в дълъг път...

Проклет бих неговото име,
ако бях днес уверен аз,
че щеше инак да ме има,
да мога да говоря с вас...
Напуснал свидните Балкани
не за да търси лек живот,
а българин да си остане
и да опази своя род!

Открий в текста и прочети отново:

- Стиховете, в които лирическият герой си представя предците преселници;
- Стиховете, в които лирическият герой оценява избора на своите предци;
- Стиховете, в които се формулира идеята на това стихотворение.

Да разсъждаваме заедно:

- С какво те вълнува стихотворението? Опитай се да формулираш темата му?
- Помисли с какво се свързва заглавието на стихотворението – с темата или с идеята му?
- Какъв си представяш лирическият герой?
- Осъжда или оправдава той избора на предците – преселването?
- С кои реалии той си представя Пътя на преселниците? Кои епитети използва поетът, като рисува словесно пътуването?
- Защо това стихотворение е емблематично за бесарабските българи?
- Случвало ли ти се е и ти да преценяваш решението на твоите прадеди да напуснат Прародината? Съвпадат ли оценките ти с оценките на поета Нико Стоянов?

Творбата казва и още нещо:

Това стихотворение е едно от най-известните от съвременната бесарабска българска поезия и е публикувано много пъти.

Имало е публикации на това стихотворение без заглавие, със заглавието „Българин да си остане“, а в антологията „Учебник по родолюбие“ (съст. Нико Стоянов) и в книгата с избрани стихотворения и поеми от Нико Стоянов „Аз, българинът...“ това стихотворението е със заглавие „Моят род“.

- Променя ли се нещо във възприемането на творбата със смяната на заглавието? Кое от заглавията би предпочел ти? Защо? Разсъждавай аргументирано.

Сравни и направи извод

- Кое сближава стихотворението „Моят род“ със стихотворението на Петър Бурлак-Вълканов „Моите бесарабски българи“?

За автора и неговото творчество

Нико Стоянов е предимно лирик. Излишно е да търсим в стиховете му декларативност, барабанен бой. Всичко се стопява в богато нюансирана изповедност...

...Ако е вярно, че езикът е най-солидният аргумент за народностна принадлежност, Нико Стоянов е истински българин. Поет на българската душевност...

по Страхил Попов

ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ**„Изворът на белоногата“**

1. Открий в текста и запиши изреченията, които споменават или разказват за български народни обичаи, вярвания, традиции.
2. Назови всичките герои от поемата, като ги класифицираш (главни, второстепенни, епизодични).
3. Характеризирай писмено турския везир (не повече от 5-7 изречения), като назовеш и аргументираш не по-малко от 3 негови черти, проявени в текста.
4. Загради буквата на верния отговор на въпроса: Кой от вариантите най-точно посочва темата на поемата?

- а) Не ми са драги хареми.
- б) Стамбул за мене е аго тука, дето съм родена.
- в) У вас всичко расте насила и дето расте, там вене.
- г) Дето ще шетах на други, други на тебе да шетат.

5. Подчертай 8 думи, ключови за следния текст:

Било то вече посреднощ. Седенките се разиждат – праца Никола дома ѝ своята мила Гергана, китка ѝ цвете поиска. Гергана тихо говори: Късно е, либе, за китка, месечинка си залезе, а петли не са попели – време е сега потайно – грозна, невярна полунощ: звезди блещукат над нази, веде прелитат край нази, змееве, змейски духове и самодиви – нощанки, – ще видят, ще ни завидят!

6. Озаглави смисловите части 1 и 3 в композицията на поемата

1. баладичен увод –
2. основната част – *срещата на Гергана с везира*;
3. баладичен финал –

7. Формулирай с едно изречение нравственото послание на поемата.
8. Състави кратък текст обобщение за ролята на фолклорните картини в поемата (не повече от 5 изречения).
9. Открий в текста и запиши 5 епитета и 5 сравнения.
10. В кратък текст (5-7 изречения) изрази своето мнение по въпроса: Привлекателен ли е характерът на Гергана днес, – като го обосновеш с 3 аргумента.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

„Маминото детенце“

1. Загради буквата на най-точния отговор: Какво произведение е „Маминото детенце“?
 - а) хумористично произведение;
 - б) сатира;
 - в) сатирично произведение с хумористични елементи.
2. **Кои от изредените герои са главни, а кои второстепенни:**

Николчо, Иван Нищото, Нено, Али Ага, Пенка, Неновица, Стоян, Николчовите другари, даскал Славе.
3. Загради буквата на **неверния** отговор на въпроса: Какви художествени задачи си поставя писателят в повестта?
 - а) да изобрази паразитния живот и духовно-нравственото разложение на чорбаджиите;
 - б) да обрисова пагубните последици от погрешното семейно възпитание;
 - в) да представи исторически събития от края на турското робство;
 - г) да покаже отрицателното въздействие на лошата социална среда (училище, приятели и пр.) върху младия човек.
4. Загради буквата на **верния** отговор на въпроса: Каква повест е „Маминото детенце“?
 - а) социална;
 - б) историческа;
 - в) битова;
 - г) нравствено-поучителна.
5. Загради буквата на **верния** отговор на въпроса: По какво героят на Каравеловата повест „Маминото детенце“ се различава от родителите си?
 - а) по незачитането на другите хора;
 - б) по лакомията си;
 - в) по прахосничеството;
 - г) по пристрастието си към ракията;
 - д) по мързела.
6. Загради буквата на **верния** отговор на въпроса: Поради коя от изредените причини Николчо не може да бъде наречен „мамино детенце“?
 - а) прилича по външност на майка си;
 - б) не е способен на никакво усилие;
 - в) майка му се застъпва пред учителите му за него;
 - г) очаква всичко наготово;
 - д) не се чувства отговорен за нищо.

7. Загради буквата на верния отговор на въпроса: Защо Любен Каравелов назовава слугата на чорбаджи Нено „Нищото“?
 - а) защото е слуга;
 - б) защото е беден и не притежава нищо;
 - в) защото е безличен.
8. Състави кратък текст обобщение за ролята на природните картини в повестта (не повече от 5 изречения).
9. Загради буквата на неверния отговор: Чрез какви похвати е изграден образът на Нено?
 - а) чрез отношението му към Неновица, Николчо, околните;
 - б) чрез речта;
 - в) чрез психологическите преживявания на героя;
 - г) чрез портрет;
 - д) чрез поведението на героя;
10. Загради буквата на верния отговор: Кой от епитетите в цитираните подолу изречения от повестта няма ироничен характер:
 - а) „Обраха ни, обрали ни са! – викала добрата жена и махала с камъкът.“
 - б) „пред лебеницата се изправил един млад и гиздав момък...“
 - в) „...в главата ѝ се въртели важни въпроси, като например колко сол да тури на зелето...“

ИВАН ВАЗОВ

„Немили-недраги“

1. Заглавието на Базовата повест „Немили-недраги“ е цитат от лирическата творба на Ботев:
 - а) „Хайдутин“;
 - б) „На прощаване“;
 - в) „Хаджи Димитър“;
 - г) „Майце си“.
2. Загради верния отговор. Темата на повестта „Немили-недраги“ е:
 - а) животът и патриотичните пориви на хъшовете в Румъния;
 - б) участието на славяните в Сръбско-турската война;
 - в) отношението на чорбаджиите към хъшовете.
3. Характеризирай в 5-7 изречения Странджата (или Македонски), като назовеш и аргументираш не по-малко от три негови черти, проявени в текста.
4. Загради буквата на верния отговор. При изграждане на чий образ в повестта авторът използва следните похвати: портрет, преживявания, съновидения, реч, отношение на другите герои:
 - а) Странджата;
 - б) Македонски;
 - в) Бръчков;
 - г) Попчето.

5. Кой е неверният отговор на въпроса: Каква е художествената функция на картината в кръчмата на Странджата, която изобразява посрещането на българската чета със знаменосец Странджата от турски първенец?

- а) обогатява предметната обстановка в кръчмата на Странджата, като създава патриотична атмосфера в нея;
- б) показва черта от характера на Странджата – че обича да се хвали с героичното си минало;
- в) сочи патриотичните чувства и гордостта на Странджата, че е бил знаменосец на непобедима чета.

6. На кого от героите в повестта е прототип Иван Вазов?

- а) Владиков; в) Бръчков;
- б) Македонски; г) Хаджият.

7. Загради буквата на верния отговор на въпроса: Кой от посочените герои на повестта „Немили-недраги“ е почитан от всички като баща?

- а) Бръчков в) Мравката
- б) Македонски г) Странджата

8. Формулирай с едно изречение основната мисъл на последната глава на повестта.

9. Кой е верният отговор? Коя е кулминацията в развитието на сюжетното действие в повестта:

- а) речта на Странджата;
- б) преминаването на Дунава от Македонски;
- в) битката при Гредетин;
- г) повестта няма кулминация – всеки епизод си има свой върхов момент.

10. Защо Иван Вазов казва, че нечистите дрипи по снагите на хъшовете са тяхната най-висока слава, „непризната и окаляна от презрението“? Отговори писмено с няколко изречения.

11. Кой от изразите според тебе заслужава да бъде оценен по-високо от другите? Аргументирай се.

- а) Странджата е образ, който остава незабравим за всеки българин.
- б) Странджата е идеализиран образ, който въплъщава мечтата на българина за чисти и честни борци за свобода.
- в) Странджата е образ на всеотдаен патриот, който е пример за нас.
- г) Ако трябва да кажа кой е любимият образ на българския народ – това е Странджата.
- д) За всички българи Странджата е оня съвършен образ, който им вдъхва уважение към славното ни минало.

12. Състави кратък текст разсъждение на тема: „Героическа или мъченическа е смъртта на Странджата?“

Таблица 1

АВТОБИОГРАФИЯ

Име: Васил Иванов Стоянов

Адрес: гр. Кишинев 2060, Московски проспект 2, кв. 206

Тел./факс: 659218

Дата на раждане: 10 юли 1966 г.

Националност: българин

Семейно положение: женен с две деца

1980–1984 г. Лицей „Виктор Юго“, Кишинев

1984–1988 г. Педагогически университет „Й. Крянга“, гр. Кишинев, специалност български и румънски език

1988–1990 г. Отбиване на редовната военна служба

1990–1993 г. Редовна аспирантура в СУ „Климент Охридски“, София.
Работа по дисертация в областта на българските говори в гр. Тараклия, Р. Молдова.

Април 1993 г. Курс по компютърна грамотност

1994 г. Получаване на научната и образователна степен „доктор“

1995–1996 г. Специализация в Централния европейски университет, Будапеща

1996–2000 г. Работа в Молдовската национална телевизия, програма „На буджакска вълна“

Езици: румънски – добре

български – отлично

руски – отлично

английски – добре.

гр. Кишинев

1 ноември 2002 г.

Подпис

Опитайте се да запишете същата автобиография в традиционната стандартизирана форма. Напишете своята автобиография във формата на С. V.

Таблица 2

Класове думи (Части на речта)

Морфологична класификация

1. Изменяеми
2. Неизменяеми

Семантично-граматична класификация

1. Съществително име
2. Прилагателно име
3. Числително име
4. Местоимение
5. Глагол
6. Наречие
7. Предлог
8. Съюз
9. Частица
10. Междуметие

Синтактична класификация

1. Самостойни
2. Несамостойни

Таблица 3

Видове публицистични жанрове

Информационни – информационна бележка, дописка.	Целта е да се осведомят широк кръг читатели за най-важните проблеми на текущия обществено-политически живот.
Коментарни – статия, репортаж, интервю.	Целта е да се осведомят читателите за значим актуален проблем, по който се изразява становище (коментира се).
Художествено- публицистични – очерк, пътепис, фейлетон, есе.	Целта е да се въздейства естетически върху читателя.

В таблицата са посочени най-често срещаните публицистични жанрове в зависимост от техните функции (тяхното предназначение и цел) и езиковите средства, които се използват.

Таблица 4

Глаголни времена в изявително наклонение

НАЗВАНИЕ И ФОРМА	ОСНОВНО ЗНАЧЕНИЕ	
Сегашно време	Ходя	Действие в сегашния момент
Минало несвършено време	Ходех	Действие в минал момент (неприключено в минал момент)
Минало свършено време	Ходих	Действие, приключено в минал момент (действие преди сегашния момент)
Бъдеще време	Ще ходя	Действие в бъдещ момент (действие след сегашния момент)
Бъдеще в миналото	Щях да ходя	Действие в бъдещ спрямо минал момент (действие след минал момент)
Минало неопределено	Ходил съм	Наличен в сегашния момент резултат от предходно (приключено) действие
Минало предварително	Бях ходил	Наличен в минал момент резултат от предходно (приключено) действие
Бъдеще предварително	Ще съм ходил	Наличен в бъдещ момент резултат от предходно (приключено) действие
Бъдеще предварително в миналото	Щях да съм ходил	Наличен в бъдещ спрямо минал момент резултат от предходно (приключено) действие

Таблица 5

Глаголни времена в преизказно наклонение

ВРЕМЕ	ИЗЯВИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ	ПРЕИЗКАЗНО НАКЛОНЕНИЕ
Сегашно	пиша, нося, казвам	пишел съм, носел съм, казвал съм
Минало свършено	писах, носих, казвах	писал съм, носил съм, казвал съм
Минало несвършено	писах, носех, казвах	пишел съм, носел съм, казвал съм
Минало неопределено	писал съм, носил съм, казвал съм	бил съм писал, бил съм носил, бил съм казвал
Минало предварително	бях писал, бях носил, бях казвал	бил съм писал, бил съм носил, бил съм казвал
Бъдеще	ще пиша, ще нося, ще казвам	щял съм да пиша, щял съм да нося, щял съм да казвам
Бъдеще в миналото	щях да пиша, щях да нося, щях да казвам	щял съм да пиша, щял съм да нося, щял съм да казвам

Таблица 6

Повелително наклонение на глагола

<p>ПРОСТИ ФОРМИ</p> <p>(образуват се само от несвършен вид на глагола)</p>	<p>ОТРИЦАТЕЛНИ ФОРМИ</p>
<p>I и II спрежение: пиша – (ти) пиши; (вие) пишЕТЕ уча – (ти) учи; (вие) учЕТЕ III спрежение: (ти) искай, (вие) искаЙТЕ (ти) вечеряй, (вие) вечеряЙТЕ</p>	<p>(ти) не пиши, не учи, не искай (ти) недей да пишеш, недей да учиш (вие) недейте да пишете (да учите) (вие) недейте да искате (да вечеряте) (ти) недей писа (учи, иска) (ти) недей вечеря (вие) недейте писа (учи, иска, вечеря) (ти) стига писа, вие стига писахте стига (си) писал, стига (сте) писали</p>

Таблица 7

Повелително наклонение на глагола

СЛОЖНИ ПОЛОЖИТЕЛНИ ФОРМИ	СЛОЖНИ ОТРИЦАТЕЛНИ ФОРМИ
<p>(аз) нека да пиша (уча, искам, вечерям)</p> <p>(ти) нека да пишеш (учиш, искаш, вечеряш)</p> <p>(той) нека да пише (учи, иска, вечеря)</p> <p>(ние) нека да пишем (учим, искаме, вечеряме)</p> <p>(вие) нека да пишете (учите, искате, вечеряте)</p> <p>(те) нека да пишат (учат, искат, вечерят)</p>	<p>нека да не пиша (уча, искам)</p> <p>нека да не пишеш (учиш, искаш)</p> <p>нека да не пише (учи, иска)</p> <p>нека да не пишем (учим, искаме)</p> <p>нека да не пишете (учите, искате)</p> <p>нека да не пишат (учат, искат)</p>

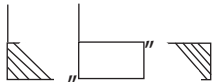

Някои глаголи в българския език образуват повелително наклонение по особен начин.

Запомнете ги!

съм – (ти) бъди, (вие) бъдете;	дам – (ти) дай, (вие) дайте
държа – (ти) дръж, (вие) дръжте;	вляза – (ти) влез, (вие) влезте;
сляза – (ти) слез, (вие) слезте;	изляза – (ти) излез, (вие) излезте;
дойда – (ти) ела, (вие) елате;	видя – (ти) виж, (вие) вижте;
ям – (ти) яж, (вие) яжте;	отида – (ти) иди, (вие) идете.

Таблица 8

Препинателни знаци при цитирането

Цитат	Начин на оформяне	Модел
А. Писателят Йордан Йовков казва: „Хилядо-годишната история на нашия писмен език е ярко доказателство за неговата жизненост и устойчивост.“	Изречение с пряка реч	
Б. „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира.“ (Хр. Ботев)	Самостоятелно оформен цитат, за да подкрепи издигната теза	 (Хр. Ботев)
В. Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира. (Хр. Ботев)	Лозунг Плакат Епиграф	 (Хр. Ботев)
Г. Йордан Йовков казва за себе си, че в неговите произведения „няма много сравнения“, на право той се старае езикът му да бъде „колкото си може по-прост, по-естествен“. ¹	Цитира се само част от текста в посочената книга, като названието ѝ се дава под линия.	 ¹ Вж...
¹ Вж. „Българските писатели за родния език“. София, 1963, с. 156.		
Д. „Днес, о, роден български език, ... българинът знае, че догдето си ти, ще пребъдем и ние.“ ¹	Цитат в подкрепа на теза Под линията се съобщават точните библиографски данни.	 ¹ ... Автор, съчин., място на изд., год., стр.,
¹ ...		

Приложение 9

Как Николчо става подобие на своите родители

Съчинение разсъждение

(фрагмент от доказателствена част)

...Господарската грубост и безцеремоност, коравосърдечие то на майката са добър пример за подрастващото чедо. Чорбаджийският наследник не се интересува от никого, егоизмът отрано се насажда в душата му. Научен да презира другите, той не проявява уважение и към собствените си родители – по време на бащината лекция за разгулното поведение Николчо не слуша баща си и гледа врабчетата, а по-късно, след смъртта на Нено, нежната, любвеобилна „родителница“ опитва юмруците на „маминото детенце“. Безскрупулен и безсърдечен е чорбаджийският син и в това отношение е ярко подобие на своите родители.

Високомерието е всеобща черта на поведението в Неновия дом. Николчо, под влияние на родителите си, избягва общуването с по-бедните хора, защото му е внушено, че „сиромашията не струва пукнат грош“. И нещо повече – чорбаджийският наследник е достоен син на своята майка. Така, както властолюбивата Неновица налага своята воля в дома си: „Един ден Неновица му казала на Нено просто и ясно да си мълчи, да слуша и да не ѝ противоречи...“, така и Николчо се стреми да намери такива приятели, които да изпълняват всичките му желания. Този господарски нрав, роден в отровната атмосфера на Неновия дом, се подхранва и в училище. От роболепието на даскал Славе се увеличава самочувствието не само на родителите, но и на галената им рожба. Николчо научава, че децата на богатите не се бият. И той като родителите си не гледа на училището като на извор на знания и просвета. Липсва стремеж към интелектуално извисяване и у чорбаджиите, и у техния наследник, защото смисълът на живота според тях е в това да си богат и да живееш охолно, разбира се, на гърба на другите, без да бъде вложено и най-малко физическо и умствено усилие, „Селяните ги печелят парите с кървава пот и с мотика в ръка, а чорбаджиите ги добиват събрани“. Затова резултатите от обучението на чорбаджийския син са печални: Николчо научава само две молитви. Любен Каравелов неслучайно акцентува на този факт: писателят показва, че мързелът, лентяйството, липсата на човешки пориви, егоизмът, наследени от родителите, намират здрава почва за развитие у подрастващия им син. Той ще им припомни домашните „уроци“ за презрението към по-бедните и това ще го накара да дава воля на своята надменност. И не само това – Николчо дотолкова започва да разбира поведението на своите родители, че желае да играе техните роли сред съучениците си. Детето, което живее в една духовно изостанала среда и има за пример обезличените си родители, придобива техните пороци и недостатъци. Ако Нено в своята ленивост все пак проявява малко човештина, ако Неновица в края на повестта разбира грешката си, то Николчо израства като истински мъчител – жесток и безогледен. Нищо не може да го трогне, да го разчуства като човек, нито

красота на Пенка, нито миловидните личица на децата. Безразличието към съдбата на другите е в „моралния“ кодекс на Неновото семейство и Николчо много добре го спазва. В това отношение той има идеалния пример в лицето на своята майка. И двамата са готови в своя егоизъм да разрушат чуждото щастие. Безскрупулна и надменна, Неновица успява да разбуди господарското тщеславие на съпруга си и го накарва да развали годежа между Стоян и Пенка. Бездушие и коварство бликат от помислите на „Неновата половин душа“: „Аз бих желала да видя как се пука Стоян...“. Същото жестокосърдечие и наглост откриваме в поведението на Николчо. Него не го интересуват добродетелите на Пенка. На него, на чорбаджийския син, всички момичета му харесват. В този случай обаче изпитва сатанинско удоволствие от факта, че Стоян ще бъде пренебрегнат, отринат като го-деник. И майка, и син са готови да стъпчат чуждото щастие, да задоволят честолюбието си. Всичко това говори за липса на доброта и интелигентност, за духовна ограниченост и обезличаване. Неуважението към човешкото достойнство Неновица предава на сина си и той се превръща в точно копие на опорочената си майка. Внушенията ѝ, че всеки разумен човек е длъжен „да разбогатее“, да живее безгрижно и охолно, подтиква Николчо към грозни постъпки. Така както Неновица взема своята лихва от кесията на мъжа си, и синът ѝ ще посегне на майчиното богатство и бащиното имане. Стремешът към ограбване на чуждото е обща черта и за двамата герои и все пак това е майсторски нюансирано от писателя – чорбаджийката е алчна, тя обича да трупа богатства, а наследникът обича да ги пилее. И двете прояви обаче са израз на една и съща духовност и човешка деградация. Под влияние на родителите си и най-вече с помощта на „мъдрите житейски уроци“ на Неновица Николчо бързо усвоява и прилага в живота пороци на семейството, към което принадлежи.

...Любен Каравелов проследява развитието на чорбаджийския син от трендафиловите градини до бягството му във Влашко. Чрез цялостното описание на живота в Неновия дом писателят внушава любимата максима, че от човека-нищо не може да се получи нещо друго освен нищо.

Приложение 10

Съвременните превъплъщения на Николчо (есе)

Днес е трудно да си представим, че мамино детенце се счита за художествено откритие на Любен Каравелов – толкова сме свикнали с присъствието на Николчовци около нас. Трябва да се върнем обаче преди творческото време на писателя, за да си припомним, че в голямото патриархално семейство с неговия ред и добродетели Николчо просто не можел да вирее. Там бащата е казвал на глас тежката си дума, а наум е шепнел нежно на своите деца. Всеки е знаел своето място и е изпълнявал задълженията

си, а никой не е помислял да промени нещата, докато не се е появила чорбаджийската двойка Нено и Неновица и им подобни. Понатрупали те богатство, поозърнал и се и разбрали, че се различават от другите. Усетили сладостта на безделието, но не разбрали, че тази слабост е измамна – като гюловицата. Преди да изпитат потребността от култура и просвета, те се отказали от тези човешки блага. Решили, че им стигат по едно-две деца, нали си имали ратаи, които превивали гръб по големите ниви.

Но ето че се пръкнали Николчо и неговите събрата, за да разбият на пух и прах илюзията на бащите си – илюзия, че можеш да забравиш най-хубавите традиции на народа си, без да се обърне животът ти наопаки, че можеш да създаваш личности, когато отдавна ти самият си духовно мъртъв.

За съжаление духовната пустота има свойство да надживява вековете, да създава почва, на която да се развива и днес маминото детенце.

Огледайте се! То се мярка често около вас. Не винаги има подръка слуга като Нищото, когото да използва като магаре, но защо да не яхне дядо си? Нали трябва да тренира за БМВ-то на баща си. Съвременният Николчо ще седне зад волана на луксозния си автомобил, преди да е спечелил сам и пукнат лев. Той е усвоил добре уроците на своя предшественик, който с лекота отбива закъснелите словесни атаки на чорбаджи Нено. Как се печелят пари ли? „Селяните ги печелят с кървава пот и с мотика в ръка, а чорбаджиите ги добиват събрани. Щото (което) се печели лесно, то се и харчи лесно“.

Като достоен заместник на Каравеловия герой, съвременният Николчо обича всичко, което може да стимулира възприятието му на света в розова светлина – като започнем от цигарите, минем през напитките... В края на краищата е престъпил прага на XXI век, нали? Любящите го родители са усетили накъде бият нещата и са скътали „зелените“ пари за черни дни далеч от полезрението на отрочето си, но то има нюх към тези неща – защо просто да не открадне парите? И тъжно, и печално...

Съвременният Николчо, естествено, не е равнодушен и към дъщерите на Ева. Към тях той проявява „естествоизпитателски“ интерес от детската градина. Ето го, навършил 12-13 години, той се влива в избраното общество на тинейджърите и не му се налага да прескача стените на разни метоси...

А как стои въпросът с интелектуалния и духовния потенциал на нашия герой днес? Няма проблеми! Както е купил БМВ-то, така баща му ще купи и дипломата. На този свят всичко си има цена! Е, Николчо е понаучил кирилицата и латиницата дотолкова, че да се ориентира в компютърните играчки. Мисълта му е бърза и лети като перце, гонено от вятъра, но е безплодна. Накарайте го да се замисли над някакъв проблем от сферата на науката, изкуството, културата за повече от пет минути и той ще изприщи. Ще ви намрази, че му губите времето.

Времето!... Закъде ли се е разбързал? Очевидно да живее. В кой живот, в чие измерение? Там, където духът съзидава, или там където ценностите се рушат. Николчо не е безобидно явление в нашата действителност. Той

е пострашен от Бай Ганьо. Търговецът на розово масло открито афишира своята безпардонност към обществото, докато маминият син, скрит зад лъскавата фасада на материален свят, може да нанесе страшни поразии на това общество. Пазете се от Николчовци!

Таблица 11

Съчинение-разсъждение на литературна тема	Есе
<p>Това е научно съчинение, текст-разсъждение въз основа на литературно произведение.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Научен жанр, който не разрешава собствено отношение, предполага обективен подход към конкретно литературно произведение, към неговите герои и проблематика. (В случая съчинението-разсъждение на литературна тема се предполага теза, доказателства (аргументи), изводи относно характеристиките на Николчо и родителите му: назовава се черта, аргументира се, прави се извод). • Този жанр има строга композиция: • Основен тип връзки – подчинителни. • Основен вид изречения – съобщителни, сложни съставни изречения. • Основно време – сегашно историческо. • Използват се думи, които назовават моралната деградация на героя на литературното произведение: <i>грубост, безцеремонност, егоизъм, безскрупулност, високомерие, господарски нрав, надменност, липса на стремеж към интелектуалното.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • Есето е експресивен жанр, той не назовава нещата, той ги изразява. • Стилът на есето е художествено-публицистичен. • Композицията на есето е свободна, началото и краят обикновено са ефектни и интригуващи. • Текст, който проектира проблеми, повдигнати в литературното произведение, в реалния живот (в случая търси Николчовци наоколо и осмисля <u>реалния, съвременния</u> тип характер). • Основен тип връзки – подчинителни. • Използват се различни видове изречения (в случая има и реторични въпроси, и възклицателни изречения). • Основно време – сегашно. • Използват се думи, които оценяват. • Използват се думи и от съвременната лексика. • Използва се метафоричен израз (думи в преносно значение). • Не е задължително да се назовават с думи черти, (в случая – издаващи моралната деградация на героя на литературното произведение), но те се имат предвид и се внушават експресивно.

От „Български тълковен речник“

А

анонѝмен *прил.* Безименен, неподписан.

ансàмбъл *м.* 1. Сполучливо единство между изпълнителите на музикални, сценични, балетни и други творби. 2. Група изпълнители за такива творби. 3. Хармонично единство от здания и др.

апострòф *м.* 1. Знак, белег ('). 2. Вметната дума, забележка, с която се прекъсва говорещо лице.

Б

баритòн *м.* 1. Мъжки глас, по височина среден между тенор и бас. 2. Певец с такъв глас.

бàртер *м. спец.* Сделка за взаимна доставка на стоки или услуги между фирми без разплащане в налична валута [англ.].

бѝхтя *нсв. разг.* 1. Бия, удрям, блъскам. 2. Върша тежка физическа работа.

В

везà *нсв. прх.* Шия, ушивам различни фигури върху платно; бродирам.

водàчество *ср.* Дейност, роля или положение на водач.

всѝнца *мест. нар.* Всички.

Г

газенѝче *ср.* Тенекиена газена лампа с фитил, но без стъкло.

гàлен *прил.* 1. Когото много са галили, който е свикнал да го гаят; глезен. 2. Мил, любим, свиден.

гишè *ср.* Прозорче или място в учреждение за обслужване на посетители.

глàрус *м.* Вид чайка с бели пера по долната част на тялото и дълъг клюн.

грèйна *св. нпрх.* Започвам да грея. Грея малко и с прекъсване.

гѝмжѝло *ср.* Множество, което се движи и шуми.

гѝсталàк *м.* Гѝста млада гора или храсти; гѝстак.

Д

дебѝт *м.* 1. Първо излизане на сцена или изобщо пред публика, пред общество. 2. В шахмата – начало, начални ходове на всяка отделна игра, партия [френски].

длетò *ср.* Стоманено сечиво с плосък остър край за дълбаене и резба по дърво, за изглаждане на камъни.

детронѝрам *нсв. и св. прх.* Свалям от престола, лишavam от царска власт [от френски].

доктрѝна *ж. книж.* Учение, научна теория, система от възгледи и принципи [латински].

дребосѝк *м.* 1. Нещо дребно; дреболия, ситнеж. 2. Малък, дребен човек.

духлò *ср.* 1. Място, където има силно въздушно течение, където много духа.
2. Отвор, през който духа вятър.

Е

èлин *м.* Древен грък.

естетически *прил.* Който се отнася до естетика или до усета за хубаво, за прекрасно.

Ж

жабуняк *м.* Зелено водорасло на дълги влакна.

жабунясам *св. нпрх.* За застояла вода – изпълвам се със жабуняк, зеленясвам от жабуняк или други водорасли.

З

забодà *св.* **забòждам** *нсв. прх.* 1. Вкарвам, бода остър предмет в нещо. 2. Прикрепвам.

завирам 1. *нсв.* **заврà** *св. прх.* Пъхам, втиквам, вкарвам.

завирам 2. *нсв.* **заврà** *св. нпрх.* Почвам да вря, да кипя.

заплèsна се *св. нпрх.* Увличам се по нещо или отклонявам вниманието си по нещо, обикн. дребно, незначително.

запращвам *нсв.* **запращà** *св.* 1. *прх. и нпрх.* Започвам да праща. Изпълвам или покривам с прах. 2. *нпрх. разг.* Отправлям се, тръгвам бързо, побягвам някъде.

закъсвам *нсв.* **закъсам** *св.* 1. *прх.* Започвам да късам нещо. 2. *прх.* Скъсвам нещо малко, от единия край или на места. 3. *нпрх. прен. разг.* изпадам в тежко положение, загазвам.

замрèжвам *нсв.* **замрèжа** *св. прх.* Поставям мрежа, затварям нещо с мрежа.

здрач *м.* 1. Полумрак, сумрак. 2. Времето, когато настъпва полумрак; при-вечер.

И

идолопоклòнничество *ср.* 1. Поклонение на идоли, езически религиозен култ към идоли. 2. *прен.* Сляпо, безкритично преклонение пред някого или нещо.

извèзвам *нсв.* **извèза** *св. прх.* Веза нещо докрай, изпълвам нещо с везба.

изповед *ж.* 1. *църк.* Съобщаване, признание, покаяние за извършени грехове пред свещеник. 2. Пълно и откровено изложение, разкриване на мисли, чувства, разбирания.

изтъкнат *прил.* Който стои на предно, на високо място по значение, качества, достойнства.

изфирясам *нсв.* **изфирясам** *св. нпрх.* 1. Изветрявам, изпарявам се. 2. *Прен.* Изчезвам. Махам се. Изгубвам се.

иманя̀р *м.* 1. Който търси закопано имане. 2. *разг.* Който ламти за богатство, за зестра.

имàне *ср.* 1. Съкровище, главно във вид на златни пари и скъпоценни предмети. 2. Закопано и забравено съкровище в земята. 3. Имущество в пари, земя, добитък, стока и пр.

императивен *прил.* 1. *книж.* Който се налага безусловно; задължителен. Заповеден. 2. *грам.* Който се отнася до повелително наклонение, за поведен.

интèмен *прил.* 1. Който се отнася до областта на дълбоко личното; съкровен. 2. Свойски, домашен, задушевен.

интерпретация *ж. книж.* 1. Разясняване на съдържанието и смисъла на текст или друго нещо; тълкуване. Обяснение. 2. Изпълнение по определен начин на литературно и музикално произведение.

интерпретирам *нсв. и се. прх. книж.* правя интерпретация.

ирòния *ж;* Тънка подигравка, прикрита чрез сериозна форма на изказа.

К

кервàn *м.* Обоз, върволица от натоварени животни (камили, мулета и др.) или коли [персийски].

килйà *ж.* 1. Монашеско жилище, стая на монах или монахиня в манастир. 2. Малко затворническо помещение. 3. Всяка от отделни прегради, от които са създадени пчелни пити [гръцки<латински].

клишè *ср. прен.* Готова стереотипна фраза, установен начин на изразяване, шаблон.

кля̀кам *нсв., клèкна се. нпрх.* 1. Подгъвам си коленете и се снишавам, без да седна. 2. прен. Отпадам, изнемолявам, съвсем изгубвам сила.

козàр *м.* Човек, който пасе кози.

консèнсус *м. книж.* Общо съгласие, до което се стига без формално гласуване.

копнèя *нсв. нпрх.* Силно желая, жадувам, стремя се към нещо далечно, трудно постижимо.

крамòла *ж.* 1. Свада, караница. 2. Бунт, вълнение.

курàж *м.* Мъжество, смелост, решителност [френски].

күркам *нсв. нпрх.* За черва – издавам характерен шум, обикновено при глад.

М

маèстро *м.* 1. Прозвище на изтъкнат творец в музиката. 2. Шеговито обръщение към човек на изкуството.

мàнджа *ж. разг.* Гозба, ястие [италиански>турски].

мèдия *ж.* Средство за масово осведомяване [латински].

меродия *ж.* 1. Миризлива растителна подправка за ястия.

миндèр *м.* Тесен одър край стена, покрит с черга и възглавница, където се сядат и лежи.

моратòриум *м.* Прекратяване или отлагане на извършването на дадено действие.

мочүрище *ср.* Блатисто, влажно място, с плитка подпочвена вода.

мюезйн *м.* Викач, който приканва мюсюлманите на молитва [турски].

Н

навàлица ж. Много хора, събрани, струпани на едно място, тълпа, блъска-ница.

налѐми *мн.* Дървени чехли, обикновено прихванати отгоре само с ремък.

насьрчàвам *нсв.* **насьрчà се.** *прх.* Внушавам някому смелост и сила да върши нещо; поощрявам.

непокѐтнат *прил.* Чиято цялост никак не е засегната; цял, цялостен, здрав, неначенат.

новàк м. Човек, който отскоро се е заловил с някаква работа и още не я е усвоил добре.

О

око̀лия ж. Административно-териториална единица, включваща определен брой селища, общини, район.

оску̀бвам *нсв.* **оску̀бя** *св. прх.* 1. Скубя, изскубвам нещо (трева, косъми, перушина и под.) изцяло, докрай. 2. Прен. Вземам от някого повече, отколкото трябва, обикн. с измама; обирам, ограбвам.

охòлен *прил.* 1. За човек – който живее в доволство и изобилие. 2. За живот – изпълнен с доволство и изобилие.

П

пазарлѐк м. 1. Пазарене, договаряне между купувач и продавач за условията на сделка. 2. *прен.* Преговори, уговорки.

партѐр м. 1. Приземен етаж на сграда. 2. Места в зрителната зала, разположени хоризонтално от сцената до задната стена. 3. прен. Зрителите, които заемат тези места [френски].

пламтѐя *нсв. нпрх.* Горя с пламък.

подигрàвка ж. 1. Остра и обидна насмешка; присмех, присмиване. 2. Проява на пренебрежително, неуважително и обидно отношение към някого или нещо.

похвàт м. 1. Умение да се прави, да се върши нещо. 2. Начин на постъпване при някаква работа, дейност; способ, маниер.

премѐждие *ср.* Опасна за живота случка, злощастно събитие, от което човек се отървава леко или без последствие.

просѐница ж. Сънно, полубудно състояние.

пънчѹшка ж. Ядивна гъба по стари пънове, стъбла и корени с жълтеникавокафява гугла; припънка.

пѐргав *прил.* 1. Подвижен, бърз, чевръст. 2. Работлив. 3. Гъвкав, пластичен.

псевдонѐм м. Измисляно, несъщинско име на писател, човек на изкуството изобщо, политик и др.

Р

регистър *м.* 1. [Книга с] указател, списък от някакви данни. 2. Степен на сила и височина на певчески глас или музикален инструмент.

редовен *прил.* 1. Който зачита реда и изпълнява задълженията си. 2. Който няма недостатък или слабости. 3. Който се явява или се извършва в определеното време. 4. Постоянен.

речитатив *м. книж.* Подобно на говор пеене в опера или в оперета.

ручйло *ср.* Дълга тръба на гайда, с постоянно звучащ тон.

С

садѐ *нареч. остар. прост.* Само.

свенлив *прил.* Срамежлив.

сйнтезм. и **синтеза** *ж. книж.* 1. Преход от просто или отделно към сложно и общо. 2. Получаване на сложни химически съединения от по-прости.

сноп *м.* 1. Голяма връзка от житни, ръжени или други стъбла заедно с класа. 2. Подобна връзка от други еднородни предмети. 3. *прен.* Група, съвкупност, множество лъчи или искри, излизащи от една точка, от един център.

спола̀й и **спола̀йти** *междумет. нар.* За израз на благодарност; благодаря, да си жив.

срѣчен *прил.* 1. Който е изкусен в работа с ръце, комуто иде отръки; похватен. Ловък. 2. При който се проявява умение, вещина, ловкост.

станда̀рт *м. книж.* 1. Държавен документ за задължителни изисквания, на които трябва да отговаря дадено изделие, материал или суровина. 2. Типов образец, на който трябва да отговаря едно изделие по размери, форма и качество. 3. Равнище, мярка, норма.

стандартизи́рам *нсв. и св, прх. спец.* Въвеждам стандарти.

сто̀мна *ж.* Тесногърлест глинен съд, в който носят и държат вода за пиене; „къргач“.

стѣршел *м.* Насекомо от рода на осите, по-голямо от обикновена оса.

сухове́й *м.* Североизточен вятър, който изсушава растителността [руски].

Т

тѐмбѐр *м. книж.* Качество, характерна особеност, багра на звука на музикален инструмент или човешки глас.

тефтѐр *м.* Голяма подвързана тетрадка за търговски и други сметки; сметководна книга, [турски].

тефтѐрче *ср.* малък джобен тефтер; бележник.

тоталита̀рен *прил. книж.* При който държавната власт е съсредоточена в ръцете на определена група или политическа партия.

тоталитаризѐм *м.* Тоталитарен режим, тоталитарна форма на управление.

трѐгер *м., спец.* Опорна, носеща хоризонтална греда в сграда, покривна конструкция и др. [немски]. 2. Носач, хамалин.

турнѐ *ср. книж.* Обиколка по градове или села по някаква работа, напр. даване на представления и концерти, уреждане на търговски сметки и друго.

Ф

фòрум м. 1. Централен градски площад в древния Рим. 2. *прен. книж.* Широко представително събрание.

фидàнка ж. 1. Младо дръвче, особено овощно. 2. Издънка, израстък от по-голямо дърво.

Х

хàла ж. 1. Буен вятър; буря. 2. Въображаемо митическо същество, оприличавано на змей. 3. *прен.* Едър и силен, як човек [от гръцки].

хйлав *прил.* Слаб, болнав.

хлапè *ср. разг.* Малко момче или момиче; дете.

хрисйм *прил.* Скромен, смирен, благовъзпитан [от гръцки].

Ч

чакàлня ж. Помещение, в което се чака.

чам м. 1. Иглолистно дърво, обикновено във вид на материал за строеж, за направа на мебели и др.

чàмав *прил. диал.* 1. Болнав. 2. Хилав, недъгав.

чàмов *прил.* Който е от чам.

чүчур м. 1. Тръба или улей на извор, чешма или съд, откъдето изтича водата; чучурка, шопка. 2. Извор с такава тръба.

Ш

шар 1 м. 1. Багра, цвят, боя. 2. Шарка, пъстрота. 3. *Диал.* Прошарване на гроздето.

шар 2 м. *остар.* Кълбо, топка.

шàяк м. Груб вълнен плат; аба.

шàячен *прил.* Който се отнася до шаяк, направен от шаяк.

шевйца ж. Ушити върху платно фигури с разноцветни конци.

шèмет м. 1. Замайване на главата от изтощаване или болест. 2. *прен.* Опианение. 3. Болест, въртоглавие.

шèметен *прил.* 1. Който причинява шемет. 2. *прен.* Изключителен, поразяващ. 3. *диал.* Болен от шемет, въртоглав.

шибòй м. Ароматно градинско растение от семейство кръстоцветни [турски].

Щ

щàмпа ж. 1. Печатна икона. 2. Изобщо печатана картина или портрет. 3. *прен. неодообр.* Шаблон.

щрàкам *нсв.* 1. *нпрх.* За механизъм, оръжие, ключ и под. – издавам остър, отсечен звук при ударяне на една част о друга. 2. Произвеждам остър, отсечен звук чрез ударяне на едно нещо о друго. 3. *разг.* Правя снимка, снемам.

От „Фразеологичен речник на български език“

безгласна буква. *Пренебр.*

- Човек, чието мнение е без значение, тъй като не се зачита.

бия се в главата

- Горчиво съжалявам и се разкайвам за нещо, случило се по моя вина; разкайвам се.

бия се в гърдите

- Изтъквам се, хваля се незаслужено.

бия си главата

- 1. Мъча се да разбера, да проумея нещо или да разреша труден проблем; напъвам се.

вадя си хляба

- Изкарвам си прехраната, препитавам се с нещо.

в гората расъл

- Невъзпитан, недодялан, груб, прост човек.

вземам си беля на главата

- Създавам си неприятности с нещо, което съм захванал.

в кърпа ми е вързано

- Осигурен ми е благоприятният изход.

в миша дупка

- 1. За криене – на много скрито, тайно място.
- 2. За отношение – в крайно неудобно положение.

врели-некипели

- Празни приказки, небивалици, измислици, глупости.

гъбав с пари. *Неодобр.*

- Много богат, толкова, че не знае какво да прави с парите си.

гърмян заек

- Много опитен, човек с богат опит и житейска мъдрост.

дървен философ. *Пренебр.*

- Празнословен човек; човек, който без да разбира и да умее нещо, само приказва.

държа в сянка някого.

- Пренебрегвам някого и не позволявам да бъде оценен по заслуги.

държа кормилото на нещо. *Книж.*

- Ръководя, управлявам нещо.

запретвам ръкави

- Залавям се усърдно с нещо.

изяждам хляба на някого

- Ставам причина някой да загуби работата си или да остане без средства за препитание.

имам две леви ръце

- Несръчен, непохватен съм

имам мухи в главата си

- Лекомислен, глуповат съм.

като Марко на Косово поле

- За изпадане в много затруднено положение.

навивам рога

- Започвам да си показвам лош нрав, преставам да бъда покорен и смирен.

на всяко гърне капак. *Ирон.*

- За човек, който се намесва където трябва и не трябва.

не е лъжица за моята уста

- Не е по силите и възможностите ми.

не си мръдвам пръста

- Не правя и най-малко усилие за извършване на нещо (обикновено в чужда полза).

нося две дини под една мишница

- Захванал съм едновременно две различни дейности, с които не мога да се справя.

одрал съм кожата на някого.

- За подчертаване на голяма прилика, обикновено за деца и родители или прародители: имам много голяма прилика.

от дъжд на вятър

- Много рядко.

от един дол дренки. *Неодобр.*

- За характеризиране на човек при сравняването му по качества и постъпки с друг: със същите недостатъци е, не се различава.

плета си кошницата. *Неодобр.*

- Действам така, че всичко да се урежда в моя полза, в мой интерес.

подавам ръка

- 1. Помагам на някого или му предлагам помощта си.
- 2. Одобрявам, помирявам се с някого.

под път и над път

- Често срещано, навсякъде.

